

373.4 (478)

A 48

MINISTERUL EDUCAȚIEI AL REPUBLICII MOLDOVA
ANALELE UNIVERSITĂȚII DE STAT
„B.P. HASDEU” DIN CAHUL

ANUL I – 2003

MINISTRY OF EDUCATION FROM REPUBLIC OF MOLDOVA
THE ANNALS OF THE STATE UNIVERSITY
„B. P. HASDEU” OF CAHUL

YEAR I – 2003

CZU [009 +373.4] (478) (082)
A48

Analele Universității de Stat „B.P. Hasdeu” din Cahul. Anul I - 2003

Recomandată pentru publicare de către Senatul Universității de Stat „B.P. Hasdeu” din Cahul

Coordonator: **Ion Șișcanu**, dr.habilitat în istorie, prof.univ.

Redactor științific: **Anton Moraru**, doctor habilitat în istorie, prof. univ.

Recenzenți: **Anatol Petrencu**, doctor habilitat în istorie, prof. univ.
Teodor Negru, doctor în drept, conferențiar univ.
Mircea Dohotaru, doctor în pedagogie, conf. univ.

Redactor: **Dumitru Boicu**

**Machetare computerizată,
copertă:** **Gheorghe Axenti**

**Descrierea CIP a Cemerei Naționale a Cărții
Analele Universității de Stat „B. P. Hasdeu” din Cahul = The Annals of
the State University „B. P. Hasdeu” of Cahul / Ministerul Educației al
Republicii Moldova; coord: Ion Șișcanu; red. șt.: Anton Moraru. - Cahul, 2004
(Tipografia: „Bons Officies”)**

**Anul I -2003- 160p
ISBN 9975 - 9751 - 6 - X
[009 +373.4] (478) (082) A48**

În lucrare sunt cercetate probleme actuale din domeniile filologiei, dreptului, istoriei, pedagogiei și psihologiei, economiei și informaticii. Analele sunt elaborate în baza unui bogat material științific, a documentelor de arhivă, având un suport metodologic contemporan.

Cartea se adresează profesorilor, studenților, tuturor celor care se interesează de problemele științelor socioumanistice contemporane.

Imprimare la tipografia „BONS OFFICES”, or. Chișinău, comanda Nr. 383 Tir. 150.

ISBN 9975 - 9751 - 6 - X

© Universitatea de Stat „B.P. Hasdeu” din Cahul. 2004.

CUPRINS

Cuvânt înainte

I. ȘTIINȚE JURIDICE

1. Sergiu Cornea, Administrația locală a Basarabiei în anii '20-'60 ai sec. al XIX-lea	6
2. Natalia Saitarli, Unele considerații cu privire la domeniile public și privat ale statului	10
3. Mariana Bleșceac, Aspecte generale privind drepturile subiective civile	17
4. Lucian Furnică, Considerente privind aprecierea veridicității declarațiilor în procesul penal	23
5. Igor Șevcenko, Unele aspecte privind răspunderea penală a minorilor în contextul noului Cod Penal	27

II. ȘTIINȚE FILOLOGICE

1. Nelu Vicol, Structurile ritmico-rimate ca nuanțe coloristice sonice ale limbajului	33
2. Virgil Nistru Țigănuș, „A-L avea pe Dumnezeu”, „A fi în Adevăr” - caligrafii folclorice la marginea timpului	37
3. Victor Axenti, Predicativitatea modurilor nepersonale (infinitivul, gerunziul)	39
4. Veronica Popa, Semnificația invocației retorice în poezia Leonidei Lari	44
5. Ala Tabaranu, Valoarea maximelor latinești în perspectiva educației comunicative	49
6. Ludmila Bălțatu, Funcțiile traducerilor realizate în Republica Moldova	51
7. Anica-Ada Iliescu, O abordare științifică a predării morfologiei în raport cu fonetica și fonologia	55
8. Elena Zgârcibabă, Opiniile contradictorii privind existența predicatului verbal compus	63

III. ȘTIINȚE ISTORICE

1. Daniela Șișcanu, Rezervele energetice din zona caspică – transcaucasană și disputa pentru controlul acestora 68
2. Anton Moraru, Ion Anton, Contribuții la istoriografia dezvoltării culturii în Republica Moldova (1989-2001) 85
3. Ion Certan, Mișcarea pentru restructurare – premisa de bază a apariției pluripartidismului în R.S.S.M 97
4. Ludmila Chiciuc, Dezvoltarea științei filologice din Basarabia (1918-1940) 113
5. Lucia Sava, Viziuni istoriografice privind problema mentalității și a cotidianului în istorie 117

IV. ȘTIINȚE PEDAGOGICE

1. Ioana Axenti, Formele și mijloacele de realizare a activității extrașcolare în Basarabia (1918-1940) 121
2. Maria Barbă, Anton Moraru, Principiile educației extradidactice 126
3. Constantin Chiciuc, Corelația dintre creativitate și inteligență 131

V. ȘTIINȚE ECONOMICE ȘI REALE

1. Andrei Popa, Opțiuni manageriale de dezvoltare locală prin retrospectiva potențialului economic 134
2. Ecaterina Jolea, Subsistemul informational specific funcțiunii resurse umane la nivelul unei firme 138
3. Natalia Macrițchi, Sistemul axiomatic al lui Hilbert al geometriei euclidiene 141

CUVÂNT ÎNAINTE

Activitatea științifică a profesorilor și studenților de la Universitatea de Stat „B.P. Hasdeu” din Cahul se desfășoară în conformitate cu Legea învățământului și cu Legea Republicii Moldova privind politica de stat în sfere cercetare-dezvoltare. Toate investigațiile științifice se încadrează în politica generală a Republicii Moldova referitor la dezvoltarea științei. Însemnăm să menționăm acest fapt, deoarece culegerea de articole respectivă este prima lucrare de acest gen elaborată în cadrul universității noastre. Considerăm că ca este de bun augur și sperăm să lucrăm și în continuare în acestă direcție. Vom efectua noi investigații științifice ale celor mai diverse probleme ale științei contemporane. Planul științific al universității prevede studiul problemelor valoroase în domeniul cercetării-dezvoltării, care cuprind 8 teme generale, inclusiv 60 de subteme individuale de cercetare-elaborare.

Universitatea de Stat „B.P. Hasdeu” din Cahul va deveni treptat în sudul Republicii Moldova un centru științific și național de pregătire a cadrelor de înaltă calificare, de cercetare a problemelor privind istoria, dreptul, tradițiile, literatura și arta, științele reale etc.

Vom menționa că știința socioumanistică s-a aflat în ultimii ani într-o stare de criză, a cunoscut o perioadă de tranziție de la formele și metodele totalitare de cercetare la cele democratice. „Ştiința este o formă a conștiinței sociale, care cuprinde un domeniu de activitate, al căruia scop este acela de a studia fenomenele și procesele din natură, societate și gândire, însușirile lor, raporturile dintre ele, legitățile lor”. (Nicolae Mihai, *Introducere în filosofia și metodologia științei*, Chișinău: ARC, 1996, p. 14). Acest fenomen spiritual și material al societății trebuie studiat și mai mult în etapa contemporană. De aceea considerăm că știința are nevoie de noi eforturi intelectuale și materiale pentru a ieși din criză, din tranziția politică și social-economică.

Rolul științei în societatea contemporană se schimbă permanent. Trebuie să renunțăm la vechile stereotipuri de gândire, de interpretare și apreciere a științei contemporane. La etapa actuală știința reprezintă o parte componentă a activității școlii superioare. În sistemul universitar din Republica Moldova sunt încadrate în prezent aproximativ 80 la sută din forțele științifice. În acest context, considerăm

că potențialul științific trebuie susținut și valorificat mai productiv.

Rectoratul universității a depus anumite eforturi în vederea ameliorării activității științifice. În procesul de cercetare-dezvoltare sunt implicați peste 60 de profesori, lectori, asistenți, inclusiv 3 profesori universitari, 7 doctori conferențieri, 32 de doctoranzi și competitori. Numai în 2002-2003 au fost elaborate și publicate 120 de programe, 58 de lucrări științifice, inclusiv două manuale, o monografie, mai multe materiale științifice și didactice. Este important să susținem activitatea profesorilor și a studenților, a dezvoltă talentul lor.

Profesorii noștri au de la cine învăța arta științei. Știința românească din ultimul secol cunoaște foarte multe exemple despre participarea savanților la dezvoltarea ei. De amintit aici numele marelui istoric Nicolae Iorga, care a activat pe întărîmul științei istorice peste 50 de ani, a publicat peste 1000 de monografii, culegeri de documente, 12300 de articole și materiale. Astfel de savanți, ca M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, A. Xenopol, N. Iorga vedeaau în cunoașterea și dezvoltarea de mai departe a științelor socioumanistice o manifestare a patriotismului istoric, politic și social, un mijloc de fundamentare a eforturilor de consolidare a statului național modern și de întărire a credinței în apropierea momentului consolidării unității naționale a poporului nostru.

Știința are un rol primordial în educarea tinerii generații, în lupta pentru triumful ideilor înaintate ale timpului.

Culegerea de articole de față este o lucrare de studii polivalență, care cuprinde articole, materiale din diverse domenii ale științelor socioumanistice și reale, oglindesc o serie de probleme care prezintă un interes pragmatic și teoretic pentru școala superioară contemporană. Cea mai stringentă necesitate, după cum afirma Hegel, este fenomenul cunoașterii adevărului. Această culegere de articole va ajuta cititorul să găsească adevărul științific în anumite domenii ale vieții noastre cotidiene.

Anton Moraru,
prorector, cercetare și relații internaționale,
Universitatea de Stat „B.P. Hasdeu” din Cahul,
doctor habilitat în istorie, prof. univ.

Administrația locală a Basarabiei în anii '20 - '60 ai sec. al XIX-lea

Sergiu Cornea, doctor în politologie

Politica administrativă promovată de Imperiul Rus în Basarabia, în primii ani de ocupație, era determinată de necesitatea consolidării succeselor sale militare. Având drept scop imediat dominarea în Balcani, autoritățile ruse preconizau ca prin demonstrarea avantajelor stăpânirii rusești să atragă popoarele vecine de partea lor. De aceea, inițial a fost instituit un sistem provizoriu de administrație, care avea similitudini cu cel existent în Moldova, acordându-se ideea unei continuități a administrației.

Sistemul administrativ implementat în Basarabia, datorită caracterului său provizoriu, a influențat substanțial funcționalitatea sa. Acest sistem, care prin însăși natură nu era unul tranzitoriu, s-a dovedit a fi departe de perfecțiune. Funcția lui în practică a scos la iveală foarte multe deficiențe și imperfecțiuni. Starea de provizoriată a administrației, care presupunea o existență limitată în timp și înlocuirea cu o altă formă de administrație, a provocat animozitatea între boierimea locală și protipendada rusă în problema administrației ucrainoare a Basarabiei.

Chiar din primii ani de stăpânire rusească, Basarabia a fost transformată într-o zonă dominantă de samovolnicie și fărădelegi. Situația creată contravenea intereselor de politică externă ale Rusiei și nu contribuia deloc la formarea unei mai bune imagini a ei, ca o cronică a popoarelor de aceeași credință.

În vizionarea oficialilor ruși, situația putea fi ameliorată doar prin trimiterea la față locului a unui funcționar de rang superior, abilită să exerceze puterea deplină în regiune. Prin instituirea în Basarabia a funcției de nemesnic plenipotențiar autoritățile ruse urmăreau scopul de a supraveghea strict regiunea anexată și de a modifica regimul administrativ existent în vederea apropierea lui de structurile administrative existente în guberniile centrale ale Imperiului Rus, de legile și practicile administrative rusești.

Modificările sistemului administrativ al regiunii au pregătit terenul pentru introducerea în 1818 a unui nou regulament de administrație a Basarabiei, „Așezământul obrazovanicii oblastei Basarabiei” a înființat o nouă structură administrativă a Basarabiei, bazată pe principiile menținerii particularizației raportale și eligibilității funcționarilor în funcțiile administrative. Basarabia a fost confirmată oficial denumirea de „Regiunea Basarabia”, iar limba română a fost admisă în instituțiile administrative și judiciare ale regiunii.

Autonomia administrativă a Basarabiei în cadrul Imperiului Rus a fost determinată de instituirea în regiune a unui organ suprem, abilitat cu funcții administrative-judiciare. Consiliul Suprem, datorită atitudinii ostile a autorităților ruse, nu și-a realizat obiectivele atribuite. Oficialitățile ruse, chiar de la constituirea Consiliului, au depus eforturi considerabile de a-i minimaliza rolul în procesul de administrație a Basarabiei. Treptat, un urmă de serie de intervenții ale autorităților centrale și cu sprijinul funcționarilor ruse din regiune, Consiliul Suprem a fost transformat într-un organ consultativ.

În regiune au fost înființate instituții și stabilite funcții administrative specifice sistemului ruseesc de administrație. Toate instituțiile administrative create în 1818, în afară de Consiliul Suprem, au avut analogii în sistemul gubernial rusesc de administrație. Astfel, sistemul administrativ constituit în această perioadă, care, doar în aparență era unul al autonomiei administrative, în realitate, fusese împunutat de la guberniile centrale și acomodat la realitățile Basarabiei. Dacă în anii 1812 – 1813, când a fost introdus sistemul administrativ provizoriu, s-au păstrat intacte structurile administrative moldovenesti, atunci „Așezământul” din 1818 a continuat procesul, început de Bahmetiev în 1816, de extindere în Basarabia a instituțiilor și uzanțelor administrative rusești. Pentru a cartușa această diversitate s-a recurs la crearea unor aparențe de autonomie.

La 29 februarie 1828, în Sankt-Petersburg, de către țarul Nicolai I, este promulgat un nou regulament administrativ al Basarabiei, care a fost o evoluție firească a politicilor promovate de țarism în domeniul organizării administrative a Basarabiei. Prin acest regulament, de facto, asupra Basarabiei au fost extinse prevederile legislației rusești referitoare la gubernii. Sistemul instituțiilor administrative, prevăzut de „Așezământ” (1828), s-a constituit definitiv către mijlocul anilor '30 și s-a menținut până la realizarea reformelor din deceniiile VI-VII ale sec. al XIX-lea.

Potrivit prevederilor paragrafului 6 al noului regulament, „jumătăților” li s-a schimbat titulatura în „judecător”. Administrațiile judecătorești au fost instituite în următoarele orașe-reședințe de judecător: Hotin (jud. Hotin), Bârlădești (jud. Iași), Chișinău (jud. Orhei), Bender (jud. Bender), Akkerman (jud. Akkerman), Ismail (jud. Ismail). Administrația judecătorească era alcătuită din: Ispătvrnicia judecătului și Judecătoria judecătorească. Ispătvrnicia activă în următoarea compoziție: un ispravnic și patru asesori (comisari), numiți în funcție de către guvernatorul general. În judecătorie funcționau vîstierii locale, conduse de vîstieri judecătorești. În activitatea lor instituțiile se conduceau de legislația rusă referitoare la instituțiile similare din guberniile centrale. În fiecare judecătorie mai activau câte un procuror, numit de Cârmuirea regională și confirmat în post de guvernatorul general, și un doctor cu doi ajutori, desemnați, de asemenea, de către guvernatorul general.

Judecătoria judecătorească era alcătuită din judecător, un asesor, numit de guvernatorul general, doi asesori din partea nobilimii și doi asesori din partea mazililor, ruptașilor și țărănilor. Judecătorești judecătorești erau numiți în funcție de Senat la propunerea guvernatorului general. În octombrie 1830, Comitetul ministrilor al Rusiei a adoptat o decizie, care permitea ca în judecătorile Orhei, Iași și Hotin judecătorești judecătorești să fie aleși de nobilime. Procedura alegării era foarte originală: se alegeau căte trei candidați la fiecare funcție, dintre care guvernatorul general, indiferent de voturile acumulate, numea un judecător. În cadrul judecătoriei judecătorești au mai fost înființate următoarele instituții: cipitropia dvorenescă, din care făceau parte ascensorii judecătorei judecătorești,

aleși de către nobilime, și mareșalul judecătorești al nobilimii (președinte), agrimensorul judecătorești, numit de guvernatorul general.

În judecătele Bender, Akkerman și Ismail, datorită numărului mic de nobili, funcția de mareșal judecătorești al nobilimii nu a fost instituită. Această funcție era exercitată de către judecătorul judecătorești, situație care a existat până în anul 1869, când nobilimii din aceste două judecătorii i-a fost acordată posibilitatea de a-și alege un mareșal al nobilimii pentru ambele judecătorii.

Administrații orașenești au fost create în orașele Chișinău, Bender, Ismail, Bârlădești, Hotin, Akkerman, Chilia și Reni. Chișinăul și-a păstrat statutul de oraș-reședință al administrației regionale. Administrația orașenească avea trei domenii principale de activitate: justiția, gospodăria orașenească și poliția. Instituția judiciară a orașului era magistratura, alcătuită dintr-un burgomistru și patru ratmani, reprezentanți ai tagmelor sociale din oraș. Pe lângă magistratură activau următoarele instituții: judecătoria verbală (*словесный суд*), în componență căreia de către tagmele sociale erau aleși judecători și starostii, judecătoria tutelară (*купороский суд*), alcătuită din: primarul orașului (președinte), doi membri ai magistraturii și un staroste orașenească.

De problemele gospodărici orașenești și de administrația orașelor se ocupau: duma orașenească, consiliul orașenească și consiliul breslelor. Duma orașenească era constituită din primar și din cinci consilieri din partea tagmelor sociale orașenești. În orașele Chilia și Reni în loc de magistraturi și dumă au fost formate ratușe, cu funcții judecătorești și administrative. Ratușa era alcătuită din burgomistru, patru ratmani și un secretar. Consiliul orașenească, presidat de șeful poliției orașenești, avea în componență să un comisar de poliție și un ratman de la magistratură. În orașele care nu aveau comisar de poliție, consiliul era constituit din doi ratmani. Angajații organelor de poliție se numeau în funcție de către guvernatorul general. În cadrul consiliului orașenească mai activau echipa de pompieri și comisia de închirieri. Consiliul breslelor era alcătuit din burgomistru, starosta orașenească și conducătorii breslelor din oraș.

O evoluție mai deosebită a avut duma orășenească din orașul Bălți, situat pe teren privat. În 1824, proprietarul orașului, Petachi Catargi, a adresat namescicului plenipotențiar al Basarabiei un demers, în care afirma că duma și consiliul breslelor sunt o povară pentru locuitorii orașului, care trebuiau să le întrețină, precum și localurile în care ele își desfășurau activitatea. El susținea că aceste instituții, datorită activității lor defectuoase, impiedică dezvoltarea industriei și a comerțului în oraș, de aceea ele trebuie desființate. Acest demers a fost examinat și aprobat de către Consiliul Suprem, fiind prezentat namescicului M. Voronțov, care l-a aprobat și l-a expediat șefului serviciului administrativ al Ministerului de Interni, Lanskoi.

Problema a fost examinată de Comitetul ministrilor, care prin decizia din 10 decembrie 1827 a hotărât să desființeze duma și consiliul breslelor din orașul Bălți, funcțiile lor fiind atribuite poliției orășenești sub supravegherea procurorului județean. La 3 ianuarie 1828, decizia Comitetului ministrilor a fost aprobată de țar. Drept rezultat al deciziilor sus-pomenite, duma și consiliul breslelor din Bălți au fost desființate.

Dar în anul 1828, o dată cu realizarea prevederilor „Așezământului” din 29 februarie, duma și consiliul breslelor au fost restabilite. Proprietarul Catargi s-a adresat iarăși Cârmuirii regionale cu aceeași cerere – să fie desființate duma și consiliul breslelor. Cârmuirea regională i-a adresat cererea lui M. Voronțov, fiindcă soluționarea problemei nu ținea de competența ei. În același timp, a propus ca în cazul desființării dumei și consiliului de bresă din Bălți atribuțiile lor să fie exercitate de magistratura orășenească, condusă de un staroste ales de locuitorii orașului. M. Voronțov a aprobat cererea lui P. Catargi și prin intermediul Ministerului de Interni a trimis-o Senatului spre soluționare.

În septembrie 1828, Iordachi, fiul lui P. Catargi, a reactualizat cererea tatălui său. La 3 februarie 1831, țarul a aprobat decizia Comitetului ministrilor de a lichida duma și consiliul breslelor din orașul Bălți și de a transmite atribuțiile lor magistraturii orășenești în frunte cu un staroste ales de locuitorii orașului.

În 1830, conform ucazului țarului din 26 septembrie, „luând în considerare importanța

amplasării orașului Ismail”, a fost instituită o formă deosebită de administrare – cârmuirea orășenească Ismail (градоначальство).⁹ În componență noii unități administrative au fost incluse orașele Ismail, Chilia, Reni, târgul Vilcovo și 15 localități rurale din împrejurimile acestor orașe, care anterior au făcut parte din județele Akkerman și Ismail.¹⁰

Noua unitate administrativă era condusă de cârmuitorul orașului Ismail (градоначальник), care nu se subordona autorităților basarabene, fiind obligat să întrețină raporturi de colaborare cu instituțiile administrative din regiune. Pe lângă dânsul a fost formată o cancelarie, constituită din șeful cancelariei, doi șefi de birou și din câțiva funcționari. Cârmuitorul orașului stabilcea prestațiile pe care trebuiau să le efectueze locuitorii și gestiona veniturile orășenești. Toate actele și deciziile referitoare la realizarea cârmuirii orășenești trebuiau, în mod obligatoriu, să fie aprobate de cârmuitorul orașului Ismail. Lui i se subordonau comandanții cetăților Ismail și Chilia, flotila de pe Dunăre, organele de poliție din teritoriu, paza de frontieră și serviciul de carantină. Această funcție, conform ucazului țarului, trebuia să fie încredințată unui militar cu gradul de general. În funcția de cârmuitor orășenesc a fost numit general-locotenentul Tucikov, care și-a început activitatea în ianuarie 1831.¹¹

Procurorul judecătoriei comerciale Ismail a fost abilitat să supravegheze instituțiile cârmuirii orășenești, astfel noua unitate administrativă fiind în afara influenței procurorului regional.¹²

În legătură cu crearea cârmuirii orășenești Ismail, denumirea județului Ismail a fost schimbată în Leova. În localitatea Leova au fost transferate reședința de județ, instanțele de judecată, vîstierul, procurorul și agrimensorul județean. Magistratura și poliția orășenească erau formate din șeful poliției, un comisar, un copist și opt polițiști.¹³ În decembrie 1835, din părți ale județelor Hotin, Iași și Orhei sunt create încă două județe: Chișinău și Soroca, iar administrația județului Leova e transferată în localitatea Frumoasa, denumire schimbată în Cahul. În 1857, după delimitarea noului hotar, din localitățile județului Cahul, rămasă la Rusia, a fost format județul Comrat, desființat în anul următor.

localitățile trecând în componența județelor Bender și Akkerman.

Conform paragrafului 62 al „Așezământului” din 1828, limba română este eliminată din instituțiile administrative basarabene. Numai în caz de necesitate se prevedea a face traduceri din rusă în română. Astfel, limba rusă a devenit obligatorie în administrație, fapt ce a contribuit la accelerarea procesului de deznaționalizare a instituțiilor și a populației din regiune.¹⁴

Introducerea noului regulament de administrare a Basarabiei în anul 1828 a provocat nemulțumiri în rândurile boierilor locali. Guvernatorul civil interimar al Basarabiei, P.Curic, în raportul său din 25 mai 1828 către M.S.Voronțov menționa că nobili basarabeni sunt deprimați de faptul introducerii noului regulament administrativ și intenționează să trimită o delegație la țarul Nicolai I.¹⁵

În această perioadă, în Basarabia nu mai au loc manifestări active în vederea apărării instituțiilor administrative, a legilor și tradițiilor locale. În anii 1828-1830, o bună parte din nobili basarabeni, care anterior participaseră la administrarea Basarabiei, s-au refugiat în Moldova, printre ei fiind și mareșalul regional al nobilimii, Bașotă.¹⁶ O altă parte din nobilimea basarabeană a fost atrasă de către autorități prin acordarea diferitelor privilegii și titluri, dăruirea de moșii, treptat rusificânduse. O metodă de atragere a nobilimii locale de partea Rusiei era angajarea acesteia în serviciul de stat. În Rusia, la funcțiile de stat aveau acces, în primul rând, dvorenii și copiii lor. Vârsta minimă de angajare în serviciu era de 16 ani. Se ținea cont de următoarele criterii: proveniența socială, vârsta și studiile. Erau angajați doar tinerii care absolviseră instituții de învățământ ruse sau fusese educați în familie. În serviciul de stat erau angajate numai persoanele care prezintau acte ce confirmau proveniența lor nobilă și primise cetățenia rusă, conform unor decizii speciale ale Senatului. Aceasta nu se referea la oameni de știință și la medici.

Analizând urmările „Așezământului” din 1828 pentru Basarabia, I.G. Pelivan afirma: „De acum înainte totul se face după modelul rusesc. Toți funcționarii ruși, începând cu guvernatorul, continuând cu prelații, prefecții, judecătorii,

jandarmii etc. și terminând cu comisarii de poliție, se pun cu aprindere la lucru. Scopul lor e deznaționalizarea poporului moldovenesc și introducerea în Basarabia a «spiritului rusesc». Pentru a atinge această țintă, guvernul rus nu crăta nici un mijloc”.¹⁷

În baza celor menționate, pot fi trase următoarele concluzii:

1. Imperiul Rus, preocupat de interesele sale politice în Balcani, a consolidat și centralizat sistemul de administrare a Basarabiei. Stabilitatea politică, în accepția autorităților ruse, putea fi menținută doar pe calea suprimării oricăror manifestări naționale și a introducerii instituțiilor administrative rusești, aşa cum s-a procedat și în alte periferii naționale ale Imperiului Rus.

2. Sistemul instituțiilor administrative, prevăzut de „Așezământ”, s-a constituit definitiv către mijlocul anilor '30 și s-a menținut, cu unele excepții, până la reformele din anii '60 - '70 ai secolului al XIX-lea. Perioada examinată se caracterizează printr-o centralizare și birocratizare excesivă a sistemului administrativ din regiune.

3. În Regulamentul din 1828, spre deosebire de cel anterior (1818), se acordă o atenție mai mare administrației județene. Au fost realizate modificări structurale, fiind organizate instituții și stabilite funcții, caracteristice modelului rusesc de administrare. Prin regulamente și decizii oficiale au fost stabilite strict competențele instituțiilor și funcționarilor județeni.

4. Nobiliimea locală și-a pierdut privilegiul de a participa și a influența procesul de administrare a Basarabiei. După 1828, funcționarii instituțiilor administrative și judiciare erau selectați și numiți în funcție de autoritățile ruse. Principiul eligibilității personalului administrativ a fost încălcăt, iar limba română, legile și tradițiile locale scoase din administrație și justiție. Rezistența nobilimii basarabene față de politica de rusificare promovată de autoritățile rusești s-a redus substanțial.

Note

1. ANRM. fond. 2. inv. I., d. 1194, f.5. 6v-7.

2. ANRM, fond. 88. inv. I. d.8. f.124.

3. О предоставлении дворянству Бессарабской области права избирать уездного предводителя для

- Бендерского и Аккерманского уездов. б/ы, б/г, с.т.
4. ANRM, fond.2, inv.1, d.1194, f.5-5 verso.
 5. Ibidem, f.19.
 6. Ibidem, f.7 verso.
 7. ANRM, fond.22, inv.1, d.113, f.5-7, 16.
 8. Ibidem, f.16 verso, 21 verso, 29.
 9. ANRM, fond.22, inv.1, d.187, 16.
 10. В.С. Зеленчук. Население Бессарабии и Приднестровья в XIX в., Chișinău, 1979, p.93.
 11. ANRM, fond.22, inv.1, d.187, f.2, 6, 7.
 12. Ibidem, f.9 verso.
 13. Ibidem, f.6-6 verso.
 14. Н.Ф. Ионца. Переходная Россия и общественно-политическое движение в Молдавии (I пол. XIX в.), Chișinău, 1986, p.35.
 15. P.Halippa, A. Moraru, Testament pentru urmași, Chișinău, 1991, p.19.
 16. Citat după: A. Crihan, Drepturile românilor asupra Basarabiei după unele surse rusești, în Revista Moldova, nr.11, 1991, p.127.

Unele considerații cu privire la domeniile public și privat ale statului

Natalia Saitarli, asistent univ.

Orice societate modernă și civilizată, în afara de realizarea principiilor democratismului, priorității, egalității, de asigurarea colaborării puterilor în stat, accesului cetățenilor la justiție etc., presupune și existența unui concept clar și bine definit asupra dreptului de proprietate a statului și a unităților administrativ-teritoriale (înstituțiile publice). Aceasta implică stabilirea bunurilor care formează obiectul proprietății statului și unităților administrativ-teritoriale, precum și identificarea regimului juridic diferit – după caz de drept privat (comun) sau de drept public (administrativ), aplicabil diverselor grupuri de obiecte, care se deosebesc esențial în funcție de natura și destinația lor.

În Republica Moldova, actualmente suntem martori ai unei situații paradoxale, când, pe de o parte, se adoptă acte legislative, în care se menționează noțiunile de „domeniu public” și de „domeniu privat”, care, în mod normal, ar trebui să contribuie la reglementarea clară a relațiilor sociale, ce apar în legătură cu realizarea dreptului de proprietate a statului și a unităților administrativ-teritoriale, dar care, pe de altă parte, neavând un suport teoretic necesar, în realitate reprezintă, în unele cazuri, niște recepții incomplete, denaturate și de aceea nefective, iar în alte cazuri niște reglementări contradictorii și confuze dc ordin principal, punerea lor în practică, reducându-se, realmente, la zero.

Printre problemele actuale principale privind

proprietatea statului și a unităților administrativ-teritoriale pot fi menționate: confundarea proprietății de stat cu proprietatea publică; aplicarea neintemeiată a regimului de drept privat față de bunurile ce formează obiectul proprietății publice (domeniul public) și invers, aplicarea regimului de drept public față de bunurile ce constituie obiectul proprietății private (domeniul privat); lipsa noțiunilor de clasare și de declasare a bunurilor (trecerea lor dintr-un domeniu în altul); procedura de realizare a declasării etc.

Potrivit art.9 din Constituția R. Moldova, adoptată în anul 2000, „proprietatea este publică sau privată”. „Proprietatea publică aparține statului sau unităților administrativ-teritoriale.” „Statul ca orice persoană juridică are și el un patrimoniu, care, din punct de vedere juridic, reprezintă totalitatea drepturilor și obligațiilor patrimoniale, și care sunt privite ca o sumă de valori active și pasive, strâns, legate între ele.”

Prin urmare, patrimoniul statului este format din două elemente: *activ* – totalitatea drepturilor patrimoniale – și *pasiv* – valoarea tuturor obligațiilor patrimoniale.

Ansamblul bunurilor (elementele active ale patrimoniului), care aparțin statului și unităților administrativ-teritoriale, pe parcursul evoluției doctrinei juridice a fost denumit *domeniu*, iar înceși bunurile – *bunuri domeniale*. Există două categorii de domenii: *domeniul public* și *domeniul privat*, supuse la regimuri deosebite,

Unele considerații cu privire la domeniile public și privat ale statului

pentru că domeniul privat este supus, în principiu, la reguli de drept privat, ascunzătoare cu acelea la care este supusă proprietatea particulară, iar domeniul public – la reglementările și procedee de drept public.

Trebuie de subliniat că noțiunile de „proprietate publică” și „de domeniu public”, respectiv „de proprietate privată” și de „domeniu privat” nu sunt sinonime. Proprietatea este o *instituție juridică*, iar domeniul reprezentă o totalitate de bunuri, care fac *obiectul proprietății*. Dacă analizăm conținutul material al domeniului (totalitatea bunurilor care aparțin statului și unităților administrativ-teritoriale), putem observa că există deosebiri esențiale între diferite categorii de bunuri în ce privește natura și modul lor de administrare, destinația utilizării și modul de înstrâinare. În acest sens, unele bunuri servesc tuturor, de exemplu, râurile, piețele, drumurile etc., iar pe altele statul și unitățile administrativ-teritoriale le posedă și le administrează ca niște particulară, care produc venituri, și le pot înstrâina după regulile dreptului comun, acestora. În principiu, nedeosebindu-se prin nimic de bunuri proprietate private.

În baza acestei deosebiri de principiu, bunurile ce aparțin statului și unităților administrativ-teritoriale (domeniu) se împart în două categorii mari: domeniul public și domeniul privat. Așadar, statul și colectivitățile publice locale, denumite uneori și persoane administrative, sunt, ca persoanele private, proprietari de bunuri, împărțite în două categorii: domeniul public și domeniul privat.

Domeniu public. Actualmente în doctrina juridică modernă noțiunea de „domeniu public” are două accepții: în sens larg și în sens îngust, propriu-zis.

În sens larg, domeniul public este definit ca o totalitate de bunuri atât publice (care aparțin în mod exclusiv statului și unităților administrativ-teritoriale; obiect al proprietății publice), cât și private (care aparțin particularilor, persoane fizice și juridice, și care sunt obiect al proprietății private), ce, datorită naturii lor, prin intermediul dispozițiilor expuse la legi trebuie păstrate și transmise generațiilor viitoare, ele reprezentând valori destinate uzului public sau folosirii în interes public, direct sau prin intermediul unui serviciu public, și supuse unui regim de drept

public.

Excluzând din domeniul public bunurile private, se ajunge la o noțiune mai restrânsă (adecvată) a domeniului public, care în acest sens este definit ca *a totalitate (ansamblu) de bunuri, care, datorită naturii și destinației lor, în conformitate cu prevederile legale, alcătuiesc obiectul exclusiv al proprietății publice a statului și a unităților administrativ-teritoriale*.

Anume această accepție a noțiunii de domeniu public, considerată, trebuie reținută în continuare, având la bază realitățile politico-economico-sociale, existente actualmente în societatea contemporană și utilizate în elaborarea actelor normative din domeniul respectiv.

După clasificarea și definirea noțiunii de „domeniu public”, apare problema stabilității bunurilor, care pot și trebuie să fie incluse în acest domeniu. Adică este necesară stabilirea criteriilor de cuprindere a bunurilor în domeniul public.

În prezent teoria și practica juridică sunt preocupate de următoarele criterii de cuprindere a bunurilor în domeniul public:

1. *Criteriul declarării (enumerării) expuse de către lege (act normativ) a bunurilor care fac parte din domeniul public* (de exemplu, a se vedea art. 127 al.4 al Constituției R. Moldova și art. 79 al Legii privind administrația publică locală).¹⁾

2. *Criteriul naturii bunurilor sau destinației (afecțiunii) bunurilor uzului direct al publicului* (de exemplu, piețele, parcurile publice, pădurile, lanchile).

3. *Criteriul interesului public.* Conform acestuia, în domeniul public nu sunt incluse bunurile, care, deși prin natura lor nu sunt accesibile uzului (folosinței) direct al publicului, totuși sunt destinate folosirii și explotării în cadrul unui serviciu public, pentru realizarea unor activități în folosul întregii societăți (de exemplu, căile ferate, clădirile autorităților de stat, clădirile școlilor și spitalelor, teatrele și muzeele de stat etc.).

Cel mai important criteriu al domeniului public, indiferent de cauza primordială (natura bunului sau interesul public), este considerat criteriul declarării de către lege că anumite bunuri fac parte din domeniul public. O astfel de declarare poate fi efectuată numai luându-se în considerare

natura și interesul public, pe care îl reprezintă aceste bunuri.

În același timp, trebuie de menționat că în baza criteriilor evidențiate mai sus **sfera bunurilor ce formează domeniul public poate fi atât largită, cât și restrânsă**. Se deosebesc domeniul public de **interes național și domeniul public de interes local**.

Domeniul public de interes național este constituit din bunurile, care prin natură și destinația lor prezintă interes economic, social, cultural etc., nu numai pentru o anumită comunitate, dar și pentru întreaga țară. Așa, de exemplu, în domeniul public de interes național sunt incluse bunurile prevăzute de art. 127 al.4 din Constituția R. Moldova, drumurile naționale, porturile, aeroporturile, clădirile Președintelui, Parlamentului, Guvernului, autorităților publice centrale și autorităților judecătorescă etc., alte bunuri incluse în domeniul public prin dispoziții legale.

Domeniul public de interes local cuprinde toate bunurile publice, care, conform legii sau prin natura lor, sunt de uz sau de interes local și nu au fost declarate de interes național. Domeniul public de interes local se divide în domeniul public al județelor și domeniul public al comunelor, orașelor și municipiilor. Conținutul material al domeniului public local este alcătuit din terenuri și clădiri de interes public, piețe, rețele stradale, parcuri publice, monumente de interes local, păduri și lacuri etc. Domeniului public de interes local îl aparțin, de asemenea, și alte bunuri dobândite de autoritățile administrativ-teritoriale în baza art. 8 al Legii cu privire la proprietatea publică a unităților administrativ-teritoriale.

Domeniul privat. În proprietatea statului și a unităților administrativ-teritoriale, în afară de bunurile ce prezintă un interes general (domeniul public), se află și o categorie de bunuri, ce nu se deosebesc de bunurile particularilor, care sunt supuse normelor de drept comun, dacă altceva nu este prevăzut de lege (domeniul privat).

Pomind de la regula că numai prin dispoziție legală expresă un bun proprietate de stat sau al unităților administrativ-teritoriale poate fi plasat în categoria bunurilor publice, rezultă că celelalte bunuri proprietate domenală formează conținutul domeniului privat.

Astfel, din domeniul privat fac parte:

- **Bunurile declasate** (trecute din domeniul public în cel privat), imobilele pentru locuință, imobilele utilizate de servicii publice (dacă nu sunt destinate uzului public sau serviciului public), bunurile vacante, abandonate, confiscate etc.

- **Bunurile pe care statul le dobândește ca orice particular prin donații, testamente, alte acte juridice (vânzare - cumpărare, schimb etc.).**

- **Drepturile incorporate**, precum dreptul de pescuit, vânăt, brevetele și mărcile de fabrică, acțiunile și părțile sociale cu care statul participă la formarea capitalului social în societățile comerciale.

Prin urmare, domeniul privat este un ansamblu de bunuri, proprietate a statului și a unităților administrativ-teritoriale, neincluse expres în domeniul public sau care au fost declasate și nu aparțin cu titlu de proprietate persoanelor fizice și juridice de drept privat, față de aceste bunuri aplicându-se, cu anumite derogații, regimul juridic de drept comun (privat).

Distingea dintre domeniul public și cel privat nu este pur formală, ci antrenează o dualitate de **regimuri juridice**, cărora li se supun bunurile celor două domenii.

Dincolo de deosebirile de regimuri juridice, domeniul public și domeniul privat au o funcție comună, și anume aceea de a permite persoanelor publice să-și îndeplinească misiunile lor admisive.

Din cele expuse mai sus reiese că dreptul de proprietate publică asupra bunurilor domeniului public prezintă o seamă de caracter juridice specifice, care îl deosebesc, sub aspectul regimului juridic, de dreptul de proprietate privată. Astfel, art.296 al.4 din Codul civil prevede: „**Bunurile proprietate publică sunt inalienabile, imprescriptibile, înseizabilă**”.

Prin caracterul **inalienabil** al dreptului de proprietate publică se înțelege că bunurile care fac obiectul său sunt scoase din circuitul civil, deci nu pot fi înstrâinăte în mod voluntar, prin acte juridice, și nu pot forma obiectul exproprierii (cu excepția bunurilor publice, care, datorită naturii lor, pot produce venituri, fiind date în arendă, concesiune sau locație de gestiune). Caracterul inalienabil nu permite dezmembrarea dreptului de proprietate prin constituirea de drepturi reale, cum

ar fi: uzul, uzufructul, abitația, servitușile sau suprafața.

De asemenea, bunurile proprietate publică nu pot fi gajate și ipotecate.

Servitușile asupra bunurilor imobile, înainte de afectarea lor la domeniul public, se păstrează numai dacă sunt compatibile cu uzul sau cu folosința publică a acestora. Dreptul de folosință generală, pe care îl au persoanele asupra drumurilor publice, nu sunt servitușii, ci facultăți, de care se bucură toate persoanele, în raport cu destinația normală a acestora.

Bunurile proprietății publice, de asemenea, nu pot garanta obligații, nefiind obiect al gajului sau ipotecii.

Actele juridice care s-ar încheia cu încălcarea caracterului inalienabil al dreptului de proprietate publică sunt lovite de nulitatea absolută. Trebuie de subliniat că acest principiu nu poate fi încălcat în situația dezafectării unui bun aparținând domeniului public și a intrării acestuia în domeniul privat. De exemplu, prin reorganizarea căilor publice de comunicație un drum poate fi dezafectat și să devină, în acest fel, teren aparținând domeniului privat, și deci fiind alienabil. Bunurile domeniul privat, din contra, sunt alienabile (dacă altceva nu prevede legea).

Caracterul *alienabil* al dreptului de proprietate privată presupune că toate bunurile care aparțin proprietății private se află în circuitul civil și deci pot face obiectul oricărui act juridic civil.

Dreptul de proprietate publică este *imprescriptibil extinctiv și achizitiv*. Sub aspect *extinctiv*, imprescriptibilitatea se exprimă prin faptul că acțiunea în revendicarea dreptului de proprietate publică poate fi introdusă oricând și, prin urmare, dreptul la acțiune în sens material nu se stinge, indiferent cât timp nu a fost exercitat.¹⁰

Sub aspect *achizitiv*, prin imprescriptibilitate înțelegem că bunurile, aflate în proprietate publică, nu pot fi dobândite în proprietate privată de către nici o altă persoană prin uzucapiune, în cazul imobilelor, și prin posesie de bună-credință, în cazul mobilelor.

Conform caracterului imprescriptibilității, proprietatea publică nu este supusă nici prescripției extictive și nici prescripției achizitive.

Bunurile domeniului privat, la rândul lor, sunt prescriptibile. Caracterul *prescriptibil* al dreptului de proprietate privată, invers presupune că titularii dreptului de proprietate privată au dreptul să-și apere dreptul de proprietate prin înaintarea acțiunii în justiție în perioada de timp strict stabilită de lege.¹¹

Caracterul *inesesizabil* al dreptului de proprietate publică este o consecință a inalienabilității bunurilor din domeniul public. Fiind inalienabile, bunurile, aflate în proprietatea publică a statului sau a unităților administrativ-teritoriale, sunt și insesizabile, în sensul că nu pot fi urmărite de către creditorii proprietarului sau ai persoanelor care le posedă în temeiul dreptului real de administrare ori cu orice alt titlu. Și este firesc să fie aşa, deoarece dacă astfel de bunuri ar putea fi urmărite de creditori, s-ar ocoli și înfrângă regula inalienabilității lor. Urmărirea silită are drept consecință vânzarea bunurilor debitorului și din prețul obținut se realizează creațele următorilor.¹² Bunurile ce fac obiectul proprietății private sunt sesizabile, adică pot fi obiect al urmării din partea creditorilor.

Domeniul public al statului se deosebește de domeniul privat al statului nu numai după regimul juridic, dar și după:

A. Modul de administrare. *Bunurile domeniului public* se consideră că nu produc venituri decât în mod *exceptional*. Însă în cazul în care aceste bunuri totuși produc venituri, ele sunt administrate de către instituții publice, persoane juridice înființate de stat sau de unitățile administrativ-teritoriale ori pot fi concesionate (închiriate) unor persoane fizice sau juridice (particularilor), însă fără a putea să le înstrăineze.

La rândul lor, statul și unitățile administrativ-teritoriale, în privința *bunurilor domeniale private*, se bucură de aceleași prerogative ca și orice proprietar, având posibilitatea de a le închiria, concesiona și înstrăina. În acest sens trebuie de menționat că, deși bunurile din domeniul privat urmăresc satisfacerea intereselor generale (de altfel, ca și bunurile publice), ele sunt utilizate în scopul obținerii profitului, din care să fie satisfăcute aceste interese ale societății. Prin urmare, dacă prin bunurile publice, interesele generale se satisfac

în mod direct (de regulă, prin acces direct), atunci prin bunurile domeniale private interesele generale sunt satisfăcute în mod indirect - se obține profit, care apoi este folosit pentru acoperirea necesităților sociale.

B. Destinația utilizării lor. În timp ce bunurile care alcătuiesc domeniul public al statului, comunei sau județului sunt utilizate, cum a fost arătat mai sus, în interes public, astfel încât oricine are dreptul să le folosească fără gratuit, fie cu plată, ele sunt utilizate în scopul satisfacerii interesele generale ale societății și nu al realizării unui profit.

După acest criteriu, deși bunurile care alcătuiesc domeniul privat al statului, comunei sau județului urmăresc satisfacerea interesele generale ale societății, ele sunt exploataate în scopul obținerii profitului, din care să fie satisfăcute interesele generale ale societății.

C. Modul de înșirăinare. Bunurile ce alcătuiesc proprietatea (domeniul) publică a statului sunt inalienabile, atât timp cât au această calitate, pentru că, după o anumită perioadă de folosire, exploatare ori în alte împrejurări ele pot fi, în condițiile legii, dezafectate și, ca urmare a acesteia, trece în proprietatea privată a statului, cu toate consecințele ce decurg din aceasta, fiindcă bunurile care fac parte din proprietatea privată a statului pot fi înstrăinate, în condițiile legii, contra cost sau chiar gratuit.

D. Modul de dobândire. În prezent bunurile ce alcătuiesc și domeniul public, cât și domeniul privat al statului, județului sau comunei au fost dobândite, potrivit legii, prin hotărâri ale Guvernului sau ale consiliilor județene ori locale. După caz, există deosebiri între modul de dobândire a bunurilor, ce formează domeniul public al statului, județului sau comunei și cele ce alcătuiesc domeniul privat al acestora. Astfel, în afară de investiții din fondurile statului, județului sau comunei ori ale regiilor autonome care le administrează, bunurile ce alcătuiesc domeniul public al statului, județului sau comunei mai pot fi dobândite, pe lângă mijloacele comune (achiziții, confiscări, donații, legate etc.), și prin exproprieare pentru cauză de utilitate și afectarea (truccarea) bunurilor din domeniul privat, în timp ce bunurile ce fac parte din domeniul privat al statului,

județului sau comunei vor fi obținute potrivit regulilor de drept civil (cumpărare, schimb, donație și.a), dacă legea nu dispune altfel.¹³

Pornind de la faptul că modurile de dobândire a bunurilor, ce alcătuiesc domeniul privat al statului sau al comunei, nu ridică aspecte deosebite, în cele ce urmează ne propunem să ne ocupăm, pe scurt de modurile de dobândire (de constituire) a proprietății publice.

S-a menționat că există următoarele moduri de dobândire a proprietății: a) pe cale naturală; b) prin exproprieare pentru cauză de utilitate publică; c) prin achiziții publice; d) prin rechiziții; e) prin confiscări; f) prin donație; g) prin afectarea din proprietatea privată a statului, județelor, orașelor sau comunelor.

a) Înălțind seama de prevederile art. 127 (4) din Constituție, potrivit cărora bogățiile de orice natură aloc subsolului, spațiul acrian, apele și pădurile pot fi folosite în interes public, resursele naturale ale zonei economice și ale platoului continental sunt bunuri proprietate publică, vom considera că toate aceste bunuri devin proprietate publică pe cale naturală.

b) Expropriearea pentru cauză de utilitate publică, făcută potrivit legii, constituie un alt mod de dobândire a proprietății publice, atât a statului, cât și a județelor, orașelor sau comunelor. Expropriearea este o instituție de drept public, care constă în achiziția forțată cu titlu oneros de utilitate publică, în condițiile legii, a unor bunuri imobile proprietate privată.

După cum se știe, potrivit prevederilor art. 46 (2) din Constituție, nimeni nu poate fi expropriat decât pentru cauză de utilitate publică, stabilită potrivit legii, cu dreptă și prealabilă despăgubire.

Faptul că acest text constituțional este inserat în capitolul „Drepturile și libertățile fundamentale ale cetățenilor”, demonstrează că numai proprietatea particulară a persoanelor fizice, indiferent de forma de organizare a acesteia, poate fi expropriată pentru o cauză de utilitate publică. Însă dacă se are în vedere că atât statul, cât și județul, și comuna au și o proprietate privată, putem să considerăm că pentru o cauză de utilitate publică de interes general pot fi expropriate și bunuri, care alcătuiesc proprietatea (domeniul) privată a

județului și a comunei, nu și a statului, pentru că el poate dispune oricând de bunurile ce-i alcătuiesc proprietatea sa, fără deosebire că acestea fac parte din proprietatea publică sau privată a statului. Dacă am admite că pot fi expropriate și bunuri care fac parte din proprietatea privată a statului, ar însemna că statul își va acorda și despăgubirile prevăzute de Constituție. Nu se expropriaază pentru cauză de utilitate publică de interes județean sau comunal și bunurile ce fac parte din proprietatea privată a acestora.

În prezent, în țara noastră regimul juridic al exproprierilor pentru cauză de utilitate publică este reglementat prin Legea privind exproprierea pentru cauză de utilitate publică.

c) Proprietatea publică a statului, comunei și județului se poate dobânde și prin *achiziționarea de bunuri*, precum și prin *realizarea de obiective de investiții* de natură celor care fac parte din proprietatea publică. Astfel, se contractează, în condițiile legii, construirea unei căi ferate ori a unei clădiri, destinate satisfacerii unor interese publice, după cum se contractează achiziționarea unor bunuri afectate acestor investiții. După recepționarea acestora, ele sunt incluse în proprietatea publică a statului, comunei sau județului, după caz, determinat de entitatea, ale căror fonduri au fost cheltuite pentru achiziționarea și, respectiv, construirea acestora.

d) *Rechizițiile*, ca și exproprierea, reprezintă un act de putere, de autoritate, prin care un bun trece din domeniul privat în domeniul public. Rechiziția are ca scop numai satisfacerea unor nevoi de apărare națională.¹⁴ Sau, cum este prevăzut în art. 342 al. 1 al Codului civil, „Proprietarul poate fi deposdat de bun în caz de calamitate naturală, epidemie, epizootie sau în o altă situație excepțională.”

Rechizițiile sunt, sub un anumit aspect, un fel de exproprieri cu o destinație specială ce intervin în anumite momente și care se fac potrivit legii. Ceea ce le deosebește de expropriere este faptul că se face o procedură specială, fără o despăgubire prealabilă.

Art. 342 (2) și (3) al Codului civil prevede că „Persoana ai cărei bun a fost rechiziționat poate cere restituirea lui dacă, după închetarea situației

excepționale, acesta s-a păstrat în natură, prețul bunului sau prețul folosirii lui în cazul în care s-a păstrat în natură și a fost restituit proprietarului, se stabilește prin acordul părților, iar în caz de divergență, prin hotărâre judecătoarească.”

e) *Confiscarea*, ca mod de dobândire a proprietății publice a statului, constă în trecerea, în condițiile legii, ca urmare a aplicării unei sancțiuni penale sau contravenționale, a unor bunuri destinate, folosite sau rezultate din infracțiuni sau contravenții în domeniul public al statului, în cazurile în care bunurile pot fi încadrate în această categorie, pentru că, de regulă, bunurile confiscate sunt valorificate, iar sumele rezultate se fac venit la bugetul statului.

Art. 343 al Codului civil prevede că „confiscarea bunurilor se permite printr-o hotărâre judecătoarească în cazurile și în condițiile prevăzute de lege. Bunurile proprietarului pot fi confiscate și printr-un act administrativ, în cazurile prevăzute de lege. Actul administrativ cu privire la confiscare poate fi atacat în instanță.”

f) Bunurile mobile sau imobile pot deveni proprietate publică și prin *acte de donație* sau *prin legare*. Acest mod de dobândire a proprietății publice are în vedere donarea sau legarea (testarea) acelor bunuri, care sunt susceptibile de a face parte din această proprietate. Astfel, poate fi donat sau legat unui muzeu un fond de carte, după cum poate fi donat sau legat statului, județului sau comunei un teren în vederea construirii unei școli, a unui dispensar sau a oricărui edificiu de interes public.

g) În sfârșit, proprietatea publică a statului, județului sau comunei se poate dobânde și prin *afectarea* unor bunuri din proprietatea privată a acestora în proprietatea publică a fiecăruia. Cu alte cuvinte, bunurile care fac parte din proprietatea privată a statului vor putea fi afectate proprietății publice a statului, după cum bunurile ce fac parte din proprietatea privată a județului sau comunei vor putea fi afectate proprietății publice a județelor sau a comunelor.

Caracterizând afectarea – din proprietatea privată a statului, județului sau comunei la proprietatea publică, – prof. P. Negulescu arată că „afecțiunea este măsura administrativă care

face că un bun din domeniul privat să treacă în domeniul public, iar dezafectarea este operațiunea inversă, prin care bunurile domeniului public reintră în domeniul privat. Afectuarea și dezafecțuarea, în materie de drumuri, poartă numele de *clasare și declasare*, noțiuni fundamentale în ceea ce privește modul (procedura) și necesitatea (argumentarea) schimbării regimului juridic aplicabil bunurilor domeniale.

Clasarea reprezintă un proces, decorecă, de regulă, înaintea includerii unui bun în domeniul public, trebuie parcursă mai multe etape (acte) și numai după realizarea acestora poate fi adoptată decizia finală a autorității publice competente de atribuire unuior bunuri calitatea de bunuri publice, care consimtă etapa finală a procesului de clasare a bunurilor în domeniul public.

Clasarea (dezafectarea) bunurilor se efectuează prin diverse mijloace juridice (exproprierea, achiziția, trecerea bunurilor din domeniul privat al statului în domeniul public al acestora etc.), atât pe cale legislativă, cât și pe calea adoptării acțiilor administrative ale autorităților executive competente (în funcție de interesul național pe care îl reprezintă un anume bun).

Totodată, trebuie de menționat că oricare ar fi modalitatea juridică de clasare a bunurilor în domeniul public, în actul de clasare urmează să fie prevăzută expres utilitatea și interesul public pe care îl prezintă bunurile ce se clasează, precum și faptul că acestea devin proprietate publică a statului sau, după caz, a unităților administrativ-teritoriale, astfel fiindu-le aplicabil regimul juridic de drept public. Necessitatea unor astfel de prevederi exprese rezultă din faptul că la formarea atât a domeniului public, cât și a domeniului privat al statului și unităților administrativ-teritoriale, care se deosebesc în mod cardinal după regimul juridic aplicabil, în unele cazuri sunt utilizate aceleași mijloace juridice (de exemplu, achiziții publice, legate, donații etc.), ceea ce implică de la bun început și în mod obligatoriu o precizare, în sensul apartenenței la domeniul public. În lipsa unei astfel de precizări (prevederi) expuse, bunurile intrate în domeniul statului și ai unităților administrativ-teritoriale trebuie considerate că fac parte din domeniul privat.

Ultimul moment important, în legătură cu

noțiunea de clasare, care urmează să fi reținut, este faptul că bunurile private, care până la clasare se aflau în circuitul civil, fiind supuse regimului juridic de drept privat (adică erau alienabile, sesizabile și prescripțibile), în urma clasării dobândesc calitatea de bunuri publice, devenind, în acest mod, inalienabile, imprescripțibile și insesizabile, astfel producându-se o schimbare a regimului juridic de drept privat în regim juridic de drept public, aplicabil acestor bunuri.

Condiția de bază pentru realizarea clasării și, mai ales, a declasării, este respectarea unei proceduri speciale, care se află într-o interdependență strânsă cu modul de cuprindere a bunurilor în domeniul public, stabilit de legislația în vigoare. Adică actul juridic prin care se produce declasarea trebuie neapărat să fie, cel puțin, de aceeași forță juridică ca și actul juridic, în baza căruia s-a realizat clasarea acestor bunuri. Astfel, de exemplu, bunurile enumerate în Constituție ca obiecte exclusive ale proprietății publice (art. 127 al.4), ce formează obiectul proprietății publice – domeniul public – și care sunt scoase din circuitul civil, pot deveni obiect al proprietății private (domeniul privat) numai dacă este modificată, cu respectarea procedurii speciale, legea fundamentală, în acest mod producându-se declasarea și introducerea bunurilor în circuitul civil.

De asemenea, dacă bunurile sunt incluse în domeniul public (clasate) prin lege organica, atunci numai prin lege organica ele pot fi trecute în altă categorie (declasate).

Totodată, trebuie de menționat că, înăuntrul cont de faptul că bunurile domeniului public (bunurile publice) au o importanță socială, culturală, istorică, economică etc. deosebită pentru întreagă societate (localitate), orice declasare poate fi efectuată numai dacă există temeuri și argumente suficiente, rezultate din studii speciale, din care ar reieși că bunurile ce urmează să fie declasate au pierdut calitatea de bunuri publice, adică nu mai sunt de uz general sau nu mai prezintă interes general.

Scopul acestui articol este de a demonstra diferența dintre proprietatea de stat și proprietatea publică, aplicarea regimului de drept privat față de bunurile domeniului public și a regimului de drept public față de bunurile domeniului privat.

procedura de realizare a clasării și a declasării, pentru ca să fie precizat clar conceptul asupra dreptului de proprietate al statului și al unităților administrativ-teritoriale.

Note

1. Constituția Republicii Moldova, art. 127 al.3.
2. Al. Negoiță. *Elemente de drept*, București, 1996, p.100.
3. Valentin I. Prisacaru, *Tratat de drept administrativ român. Partea generală*, p.45.
4. Ibidem.
5. Legea privind administrația publică locală, nr.186 – XIV din 6 noiembrie 1998, M.O. nr.14 – 15/60 din 12.02.99.

6. Legea cu privire la proprietatea publică a unităților administrativ-teritoriale, nr. 523 – XIV din 16 iulie 1999, M.O. nr.124 – 125/611 din 11.11.1999.

7. Codul civil, nr.1107 - XV din 06.06. 2002, M.O. nr.82 – 86/661 din 22.06.2002, art. 457, al.2.

8. E. Balan. Domeniul administrativ, *Lumina Lex* 1998, p.24.

9. S. Băleş. *Drept civil*, Chișinău 2001, p.126.

10. L. Pop. *Dreptul de proprietate și dezmeblerările sale*, București, 1996.

11. S. Băleş. *Drept civil*, Chișinău, 2001, p.124.

12. L. Pop. *Dreptul de proprietate și dezmeblerările sale*, București, 1996.

13. Valentin I. Prisacaru, *Tratat de drept administrativ român. Partea generală*, p.46.

14. Dr. Mircea Preda. *Tratat elementar de drept administrativ*, Ediția a II-a, *Lumina Lex*, 1999, p.40.

15. Valentin I. Prisacaru. *Tratat de drept administrativ român. Partea generală*, p.48.

Aspecte generale privind drepturile subiective civile

Mariana Bleșceac, asistent univ.

Drepturile omului nu sunt nici o nouă morală, nici o religie laică, ele fiind mai mult decât o limită comună a tuturor oamenilor.

Intr-o lucrare a cunoscutului filosof francez, Michel Villey, se menționează că societățile postindustriale au introdus un substitut al religiei: concepția drepturilor omului.¹ Este sigur, în orice caz, faptul că problematica drepturilor omului a figurat în ultimii ani, tot mai înșisită în prim-planul dezbatelor și al preocupărilor internaționale. Asemenea preocupări au fost și sunt numeroase, pentru că dreptul și libertățile cetățenești au o importanță aparte și s-au impus în viața oamenilor și a societății.

Unii autori, au definit drepturile fundamentale ca simple drepturi subiective, fără a diferenția ceea ce este specific.² Pentru definirea lor trebuie să luăm în considerare că:

1) Drepturile fundamentale sunt subiective, ele fiind, în ultimă instanță, facultăți ale subiectelor raportului juridic de a acționa într-un anumit fel sau de a cere celorlalte subiecte o atitudine corespunzătoare și de a beneficia de protecția și sprijinul statului în realizarea pretențiilor legitime.

2) Drepturile fundamentale sunt esențiale pentru cetățeni. Aceasta este ceea ce mai importantă trăsătură a

dor. Dacă drepturile fundamentale sunt subiective, apoi ceea ce le deosebește de acestea este tocmai această trăsătură, care explică de ce din sferă drepturile subiective numai un anumit număr de drepturi sunt fundamentale, înscrise ca atare în Constituție.

J. J. Rousseau sublinia că drepturile omului sunt daruri esențiale ale naturii, de care oamenii nu se pot atinge în nici un fel. Unii au denumit drepturile individuale libertăți necesare (A. Esimciu, de exemplu), alții daruri esențiale.

3) Datorită importanței lor, drepturile sunt înscrise în acte deosebite.

Caracterele și clasificarea drepturilor subiective civile

Conținutul fiecărui raport juridic civil constă din drepturile și obligațiile părților (subiecților), adică din drepturile subiectului activ și din obligațiile subiectului pasiv, între care se stabilește raportul juridic civil. Oricărui drept subiectiv civil îi corespunde o obligație civilă: este un adevar care nu necesită o demonstrare specială. Pentru a înțelege natura drepturilor subiective civile trebuie să concretizăm definiția dată de doctrină în lipsa unei definiții legale.

Doctrina a definit dreptul subiectiv civil ca fiind

posibilitatea titularului (subiect activ) de a desfășura o anumită conduită, garantată de lege prin putința de a pretinde subiectului pasiv o anumită comportare corespunzătoare, care poate fi impusă, la nevoie, prin forța de constrângere a statului.

Sergiu Baieș definește dreptul subiectiv civil ca fiind posibilitatea persoanelor fizice sau a persoanelor juridice de a săvârși anumite acțiuni, precum și puterea de a pretinde subiecților pasivi să săvârșească sau să se abțină de la săvârșirea unei acțiuni, apelând, la nevoie, la forța de constrângere a statului. „Să, în sfârșit, profesorul Gheorghe Beleiu determină dreptul subiectiv civil ca „posibilitatea recunoscută de legea civilă subiectului activ – persoana fizică ori persoana juridică – în virtutea căreia aceasta poate, în limitele dreptului și moralei, să aibă o anumită conduită, să pretindă o conduită corespunzătoare – să dea, să ceară concursul forței coercitive a statului, în caz de nevoie.”

Din definiție rezultă două aspecte principale ale dreptului subiectiv, și anume:

1) este o prerogativă (posibilitate) individuală, recunoscută de legea civilă subiectului activ, persoană fizică ori persoana juridică;

2) în temeiul acestei posibilități, subiectul activ:

- Poate avea el însuși o anumită conduită;
- Poate pretinde o conduită corespunzătoare subiectului pasiv (să dea, să facă sau să nu facă ceva, după caz);

• Poate apela la concursul forței de constrângere a statului, în caz de nevoie (dacă dreptul sau este nesocotit sau încălcă).

În opinia lui T. Pop, caracteristicile dreptului subiectiv sunt:

- Conferă titularului dreptului posibilitatea juridică de a desfășura o anumită conduită, dar numai în limitele legii.

- Conduitei titularului dreptului îi corespunde corelativ o conduită corespunzătoare din partea subiectului pasiv.

- Conduita subiectului activ și comportarea corespunzătoare a subiectului pasiv se desfășoară într-un anumit cadru juridic, care nu este altceva decât raportul social reglementat de norma de drept, adică raportul juridic.

- Oferă titularului dreptului putința de a

pretinde subiectului pasiv să aibă o conduită corespunzătoare, deci să-și îndeplinească obligația.

• În cazul opunerii conferă titularului dreptului posibilitatea de a recurge la forța coercitivă a statului.

• Dreptul subiectiv ia ființă la data nașterii raportului juridic, chiar dacă titularul său încă nu-l exercită, întrucât el se definește ca fiind posibilitatea juridică a unei conduite, pe când exercițiul dreptului este posibilitatea concretizată în săvârșirea unor acte.

După Ovidiu Ungureanu, drepturile subiective civile prezintă următoarele caractere specifice:

a) dreptul subiectiv presupune întotdeauna existența unei obligații corelativе în sarcina altelor (alțor) persoane, implicând deci în mod necesar existența unui raport juridic între doi sau mai mulți subiecți de drept;

b) dreptul subiectiv conferă titularului său posibilitatea de a pretinde subiectului pasiv să-și îndeplinească obligația corelativă și de a recurge la nevoie la concursul aparatului de constrângere al statului pentru a obține îndeplinirea acestei obligații;

c) dreptul subiectiv conferă titularului său posibilitatea de a desfășura o anumită conduită sau de a săvârși anumite acte, conduitei cărția îi corespunde o anumită comportare corelativă din partea subiectului pasiv;

d) dreptul subiectiv ia ființă ca atare din momentul nașterii raportului juridic, chiar dacă titularul său nu a început încă să-l exercite (căci drepturi reprezintă doar posibilitatea juridică a unei conduite și nu însăși această conduită).

Drepturile subiective civile sunt extrem de numeroase și variate și pot fi clasificate după diferite criterii:

A. În funcție de gradul de opozabilitate, drepturile subiective civile sunt absolute și relative.

Dreptul subiectiv civil absolut este acel drept, în virtutea căruia titularul său poate avea o anumită conduită fără a face apel la altcineva pentru a și-l realiza.

Caracteristicile dreptului subiectiv absolut sunt următoarele:

Aspecte generale privind drepturile subiective civile

- are cunoscut numai titularul său; titularul obligației corelativ este necunoscut, fiind format din toate celelalte subiecte de drept civil, în afara de titularul dreptului absolut;
- conținutul obligației corelativ, care revine subiecților pasivi (nedeterminați), îl constituie îndatorirea lor generală și negativă de a se abține de la orice act sau fapt, care nu ar face nimic de natură a încalca sau stângheri exercitarea dreptului;
- drepturile absolute sunt opozabile *erga omnes*, în sensul că tuturor subiecților drept civil le revine obligația de a nu-l încalca.

Sunt absolute drepturile personale nepatrimoniale (dreptul la nume, la onoare etc.; dreptul de autor, de inventator și cele conexe lor etc.) și drepturile reale.

Dreptul subiectiv civil relativ este dreptul, în virtutea căruia titularul poate pretinde subiectului pasiv o conduită corespunzătoare, fără de care dreptul nu se poate realiza.

Caracteristicile dreptului relativ sunt:

- are cunoscut nu numai titlul său, ci și subiectul pasiv;
- conținutul obligației subiectului pasiv determinat este îndatorirea, de cele mai multe ori pozitivă, de a da sau de a face ceva, fie uneori îndatorirea negativă de a nu face ceva (de a se obține de la anumite acte sau fapte);
- este opozabil numai subiectului pasiv determinat, ele fiind deci *erga certam personam*.

Toate drepturile de creață sunt relative, adică cele care rezultă din acte juridice sau din fapte juridice, în temeiul căror una sau mai multe persoane, determinate în calitate de creditor, au dreptul de a pretinde și obține de la una sau mai multe persoane, determinate în calitate de debitor, îndeplinirea obligației corelativ de a da, a face sau de nu face ceva. Astfel sunt: dreptul vânzătorului de a primi prețul și al cumpărătorului de a primi lucrul cumpărat, dreptul persoanei păgubite printr-o faptă ilicită și culpabilă de a primi despăgubiri etc.

B. În funcție de natură conținutului lor, drepturile subiective civile se împart în patrimoniale și nepatrimoniale, fiecare categorie cunoscând și subdiviziuni.

Este *patrimonial* dreptul subiectiv, al cărui conținut poate fi evaluat pecuniar. Majoritatea drepturilor civile intră în această categorie (căci dreptul civil reglementează, în principiu, raporturi juridice cu conținut economic).

Drepturile patrimoniale se clasifică, la rândul lor, în drepturi reale și de creață.

Dreptul *real – jus in re* – este acel drept patrimonial, în virtutea căruia titularul său își poate exercita prerogativele asupra unui bun fără concursul altcuiva.

Dreptul de *creață – jus ad personam* – este dreptul patrimonial, în temeiul căruia subiectul activ, numit creditor, poate pretinde subiectului pasiv, numit debitor, să dea, să facă sau să nu facă ceva. Aceste drepturi se numesc reale, pentru că se referă întotdeauna la un lucru (*res*), totuși ele nu rezultă dintr-un raport juridic între om și lucru, ci dintr-un raport social, între oameni, mai exact între titularul dreptului real și toți ceilalți subiecți de drept, obligați să-l respecte și să nu-l încalce sau să stânjenească exercițiul dreptului.

Drepturile reale au următoarele caractere specifice:

- rezultă din raporturi juridice stabilite între titular (ca subiect activ) și toate celelalte persoane (subiect pasiv universal, nedeterminat);
- conferă titularului puterea de a-și exercita prerogativele (atributele) dreptului direct asupra lucrului la care se referă, fără a avea nevoie de concursul altor persoane;
- implică obligația generală negativă a subiecților pasivi, nedeterminați de a nu face nimic de natură să stânjenească exercițiul dreptului; persoana care încalcă un drept real se individualizează ca subiectul pasiv, determinat al unui raport juridic, ca debitor al obligației de restabilire a dreptului încălcăt ori de reparare a prejudiciului, cauzat prin încălcarea dreptului;
- drepturile reale sunt absolute și deci opozabile *erga omnes*;
- drepturile reale conferă titularilor, pe lângă atribuțiile specifice (dreptul de administrare, dreptul de folosință și dreptul de dispoziție), atât un drept de urmărire, cât și un drept de preferință. În temeiul dreptului, titularul său urmărește bunul și poate cere restituirea lui din mâinile oricui s-ar afla în mod

nelegitim; în temeiul dreptului de preferință, titularul unui drept real accesoriu (de gaj sau de ipotecă ori privilegiu) are dreptul de a-și satisface cu prioritate creația garantată cu acel drept real, înălțând concurența altor creditori, care nu dispun de o garanție reală;

- drepturile reale sunt limitate ca număr.

Drepturile reale se împart în drepturi reale principale și drepturi reale accesori.

Sunt drepturi reale *principale*: dreptul de proprietate, de asemenea, cele, care se formează în temeiul dreptului de superficie.

Dreptul de proprietate este prototipul drepturilor reale, el fiind deplin, deoarece conferă proprietarului cele trei atribute: posesia, folosința și dispoziția. Există situații în care aceste atribute sunt desprinse din drepturi de proprietar, pentru a se bucura de ele alte persoane. Prin această desprindere sunt constituite în favoarea altor persoane alte drepturi reale – dezmembrările dreptului de proprietate (dreptul de uz, uzufruct, abitație, servitute și superficie).

Dreptul de proprietate este o supranoțiune. Aceasta pentru că dacă se poate concepe un drept care să cuprindă în el toate prerogativele recunoscute de drept obiectiv asupra unui bun, el este drept de proprietate. Mai mult, în sens larg, el poate subsuma și alte drepturi; bunăoară, în acest sens putem vorbi de „proprietatea asupra dreptului de creață”, în orice caz, nu trebuie de uitat că drepturile intelectuale s-au dezvoltat sub noțiunea de „proprietate intelectuală”. Deși dreptul de proprietate are un caracter absolut, el nu este nemărginit. Legea, de la epocă la epocă, limitează sau lărgește atributele dreptului de proprietate și din acest motiv el se poate schimba continuu. Proprietatea este un drept fundamental, care se află în strânsă legătură cu garantarea libertății individuale; ei îi revine sarcina de a asigura titularului libertatea în domeniul raporturilor patrimoniale.

Dreptul de proprietate se prezintă sub două forme: de proprietate publică și de proprietate privată.

Dreptul de proprietate privată se împarte în:

- a) dreptul de proprietate particulară, care

apartine persoanelor fizice și persoanelor juridice de tip particular;

b) dreptul de proprietate privată al statului, unităților administrativ-teritoriale (județul, municipiu, orașul, comună), precum și al altor persoane juridice înființate de stat.

Drepturile reale principale derivate din dreptul de proprietate privată se numesc, după cum s-a menționat, dezmembrările dreptului de proprietate. Codul civil reglementează următoarele drepturi reale principale derivate: dreptul de uz (art. 242 al 2 Codului civil), dreptul de servitute (art. 428 al 1 Codului civil) și dreptul de superficie (art. 443 al Codului civil).

De subliniat că dezmembrările dreptului de proprietate sunt incompatibile cu dreptul de proprietate publică, deoarece bunurile din domeniul public sunt inalienabile.

Sunt drepturi reale accesori – constituite în scopul garantării unor drept de creață – gajul (sau amanetul), ipoteca și unele privilegii, care însoțesc întotdeauna un drept de creață. Drepturile reale accesori nu au o existență de sine stătătoare, fiind atașate pe lângă un alt drept principal. De aceea, nașterea precum și stingerea lor depind de existența valabilă la dreptul principal de creață. Rolul lor este deci de a consolida un drept de creață, conferind creditorului o situație mai sigură.

De reținut că la temelia drepturilor reale se află posesia. Ea nu constituie un drept subiectiv, ci o prerogativă de fapt, de aceea nu trebuie confundată cu proprietatea; proprietatea este dreptul, iar posesia este faptul.

Posesia produce importante consecințe juridice, printre care:

- dobândirea dreptului de proprietate prin prescripție achizitivă (uzucapiune), adică printr-o posesiune prelungită (după caz, 15 ani pentru imobile și 5 ani pentru bunuri mobile);

- posesorul are la indemână – până la revendicarea bunului de către proprietar – acțiunile posesorii, care îl apără împotriva celor care l-ar tulbura în posesie etc.

Pentru existența posesiei sunt necesare, încă din dreptul privat român, două elemente: un element material (*corpus*) și un element psihologic sau intențional (*animus*).

Dreptul de creață – *jus ad personam* – este acel drept patrimonial, în temeiul căruia subiectul activ, numit creditor, poate pretinde subiectului pasiv, numit debitor, să dea, să facă sau să nu facă ceva. Drepturile de creață sunt denumite adesea și drepturi personale – în opozиție cu cele reale – pentru a sublinia ideea că sunt opozabile numai anumitor persoane determinate. Ele sunt constituite din două elemente: o relație interpersonală între creditor și debitor și un element economic, care constă într-un drept asupra patrimoniului debitorului, pe care îl numim gaj general.

Raporturile juridice al căror conținut îl constituie drepturile de creață se numesc obligaționale, fiindcă dreptului de creață îi este corelativă o obligație.

Drepturile de creață prezintă următoarele caractere juridice specifice:

- rezultă din raporturi juridice, care se stabilesc între una sau mai multe persoane, determinate ca subiecte active, și una sau mai multe persoane, determinate ca subiecte pasive;
- conferă titularului lor (creditorului) posibilitatea de a pretinde subiectului pasiv determinat (debitorului) ca acesta să dea, să facă sau să nu facă ceva;
- implică obligația debitorului de a da (a constitui sau a transmite un drept real asupra unui lucru), de a face (de a săvârși anumite acte sau acțiuni, lucrări sau servicii) sau de a nu face ceva (de a se obține de la un act sau acțiune, pe care altfel era îndreptățit să o săvârșească);
- drepturile de creață sunt relative și, ca atare, nu sunt opozabile decât debitorului, adică subiectului pasiv determinat. Asta nu înseamnă că drepturile subiective, chiar de creață și deci relative, nu trebuie respectate și de către terțe persoane, ci doar că executarea obligației corelativе nu poate fi pretinsă de creditor decât debitorului respectiv;
- drepturile de creață sunt nelimitate ca număr, părțile raportului juridic putând conveni asupra creării oricăror drepturi subiective civile în raporturile dintre ele.

Această clasificare, în drepturile reale și drepturile de creață, este, fără îndoială, exactă.

Dar ca orice clasificare nu poate fi perfectă, pentru că rămân în afara ei drepturile intelectuale și unele drepturi mixte, care își au originea deopotrivă în drepturile reale și în drepturile de credință.

După cum s-a observat, lacuna clasificării nu aduce cu sine mari inconveniente, pentru că regulile dictate de legiuitor pentru drepturi de creață sunt considerate reguli de drept comun, iar cele destinate drepturilor reale – reguli excepție; deci în totdeauna când legea nu va preciza expres statutul unor drepturi, se vor aplica regulile drepturilor de creață.

Este nepatrimonial (sau personal nepatrimonial) acel drept subiectiv al cărui conținut nu poate fi exprimat în bani. Din această categorie făc parte:

- 1) drepturile care privesc existența și integritatea (fizică sau morală) persoanei, precum: dreptul la viață; dreptul la sănătate, dreptul la onoare, cinstire sau reputație, dreptul la demnitatea umană;
- 2) drepturi care privesc identificarea persoanei, cum sunt:
 - a) pentru persoana fizică: dreptul la nume, dreptul la pseudonim, dreptul la domiciliu și reședință, dreptul la o stare civilă;
 - b) pentru persoana juridică: dreptul la sediu, dreptul la denumire și.a.;
 - c) pentru persoana fizică drepturile menționate mai sus sunt consacrate atât în legislația internă, cât și de reglementările internaționale (Pactul internațional privind drepturi civile și politice ale omului; Convenția internațională privind drepturile copilului).

3) drepturile decurgând din creația intelectuală, adică drepturile (numai) nepatrimoniale, ce izvorăsc din opera literară, artistică ori științifică și din invenție. Un asemenea drept este acela de a fi recunoscut ca autor al operei ori invenției („dreptul la paternitate a operei sau invenției”). Drepturile nepatrimoniale mai sunt denumite „personale nepatrimoniale”, spre a se sublinia, pe de o parte, că au un caracter personal, iar, pe de altă parte, că nu au un conținut economic (patrimonial). În literatură clasică, mai ales cea franceză, se folosește cu precădere denumirea „drepturi extrapatrimoniale”, pentru a sublinia ideea că ele nu fac parte din patrimoniul unei persoane.

Spre deosebire de drepturile patrimoniale, care:

pot fi absolute sau relative, drepturile nepatrimoniale sunt în mod de aua absolute, deci opozabile tuturor (*erga omnes*).

Uneori drepturile personale nepatrimoniale se pot împăla cu drepturile patrimoniale (de exemplu, dreptul de autor cuprinde atât prerogative cu conținut personal nepatrimonial, ca cele enumerate mai sus, cât și prerogative cu conținut economic, ca dreptul de a fi renenumerați în caz de editare, reprezentare sau difuzare a operei sau dreptul de a fi despăgubit în caz de folosire fără drept a acestuia) ori pot da naștere unor consecințe de ordin patrimonial (de exemplu, din drepturi rezultante din rudenie sau căsătorie decurge și obligația de întreținere sau dreptul la moștenire).

Actualmente doctrina și jurisprudența pun un accent deosebit pe ocrotirea dreptului personalității, care se referă, în principal, la protecția dreptului la nume, la onoare, la imagine, la intimitatea vieții private. De exemplu, în Franța, în anul 1970, s-a editat o lege specială relativă la protecția vieții private, prin care apoi a fost introdus în Codul civil (art. 9) principiul că „fiecare are drept la respectarea vieții sale private”. Este încă discutabil faptul că dreptul la Imagine este doar un aspect al dreptului la respectul vieții private sau un drept specific, de sine stătător. Fiind legat de protecția laturii existențiale a fiecăruia persoane, nu se pare interesantă sublinia că ceea cea mai veche exprimare legislativă în acest sens datează din 1888 (Statele Unite ale Americii) și este „dreptul de a fi lăsat singur” (*the right to be let alone*).

Diviziunea drepturilor subiective în drepturi patrimoniale și drepturi nepatrimoniale permite să clasificăm prejudiciile în prejudicii patrimoniale, pe de o parte, și prejudicii nepatrimoniale sau daune morale, pe de altă parte.

Prejudiciile nepatrimoniale sunt denumite și daune morale. Ele sugerează lezarea drepturilor extrapatrimoniale, provenind din atingeri aduse acelor atribuite ce definesc personalitatea umană, valori pe care le-am examinat deja. Se observă că denumirea de prejudiciu nepatrimonial este simplifică preferabilită acelei de daună morală, întrucât cuprinde toate prejudiciile de natură neeconomică, adică atâi cele care rezultă din atingerile aduse unor valori morale, cât și cele care rezultă din atingerile unor valori sau drepturi subiective fără legătură cu

morală.

Prejudiciile nepatrimoniale au unele particularități față de cele patrimoniale—consecințele dăunătoare rezultă din atingeri aduse unor drepturi, care definesc personalitatea umană și sunt întotdeauna legate de titularul lor. Din aceste motive prejudiciul nepatrimonial nu este susceptibil de evaluare băncască, el este un prejudiciu moral, fără conținut economic.

Repararea daunelor morale comportă discuții doctrinare. S-a stabilit un sistem reparatoriu mixt, care îmbină mijloacele nepatrimoniale cu acordarea unor despăgubiri băncase. Cantumul despăgubirilor băncase este deficit de stabilit; instanțele de judecată trebuie să stabileze în așa fel încât sumele de banii să aibă efect compensatoriu.

C. După corelația dintre ele, drepturile subiective civile se împart în principale și accesori.

Este **principal** dreptul subiectiv civil, care are o existență de sine stătătoare, sursă lui nedepinzând de vreun alt drept.

Se numește **accesorius** dreptul subiectiv a cărui soartă juridică depinde de existența altui drept subiectiv civil, cu rol de drept principal.

Această împărțire a drepturilor subiective civile este importantă, pentru că dreptul civil accesoriu este determinat de dreptul civil principal, potrivit cunoștințelor adăugate: *accesorius sequitur principale*. În sensul că soarta dreptului accesoriu este determinată de cea a dreptului principal.

Drepturile nepatrimoniale, în principiu, sunt cele principale. Rezultă că împărțirea drepturilor subiective civile în principale și accesori se aplică drepturilor patrimoniale.

Principalele domenii de aplicare a clasificării în drepturi principale și accesori sunt cele ale drepturilor reale principale și drepturilor reale accesori.

D. În funcție de gradul de certitudine conferit titularilor, drepturile subiective civile se împart în pure și simple și în drepturi afectate de modalități.

Sunt **pure** și **simple** drepturile subiective civile, care conferă o maximă certitudine titularului lor, întrucât nici existența și nici exercitarea lui nu depend de vreo imprejurare viitoare. Un astfel de drept poate fi exercitat **incondiționat** indată după nașterea lui. De exemplu, dreptul de proprietate dobândit de donator printr-un dar manu'al.

Este efectuat de modalități acel drept subiectiv civil a cărui existență ori exercitare depind de o imprejurare viitoare, certă ori incertă. Deoarece modalitățile actului juridic civil sunt termenul, condiția și sarcina, înseamnă că este afectat de modalitate acel drept subiectiv, ce este însoțit de o imprejurare viitoare, care se subsumează acestor „modalități”.

Note

1. Michel Villey, *Le droit et les droits de l'homme*, Paris, PUF, 1983, p.157.

2. Ioan Muraru, *Dreptul constituțional și instituțiile politice*, în „ACTAMI”, București 1998, p.116.

3. Ovidiu Ungureanu, *Manual de drept civil. Partea generală*, ediția a IV-a, București, 1999, p. 49.

4. Sergiu Băles, *Drept civil*, ediție revizuită, Chișinău, 1997, p. 37.

5. Gh. Beleu, *Drept civil român. Introducere în drept civil. Subiectele dreptului civil*, ediția a V-a revizuită și adăugită, București, 1998, p.82.

6. T. Pop, *Drept civil român. Teoria generală*, în „Lumina Lex”, București, 1993, p.71.

7. H. Et L. Mazeaud, J. Mazeaud, Fr. Chabas, *Le sous de droit civil*, Tome I, Premier volume, Introduction à l'étude de droit, II edition, Montchrestien, Paris, 1996, p. 268.

8. Ph. Malinvaud, *Introduction à l'étude du droit*, Litec, Paris, 1998, p. 91-94.

Considerente privind aprecierea veridicității declarațiilor în procesul penal

Lucian Furnică, doctorand

Declarațiile, ca mijloc de probă în procesul penal, au o importanță deosebită la stabilirea adevărului în cauza penală. Dintre acestea, declarațiile martorului figurează ca cel mai vechi și mai frecvent întâlnit mijloc de probă, dar nu mai puțin importante sunt declarațiile părții vătămate și cele ale învinuitului.

Juristul rus M.S. Strogovici, vorbind de însemnatatea declarațiilor martorului, menționa că „doar recurgând la declarațiile martorilor este posibil a stabili multe detalii importante într-o cauză penală”¹.

Savantii A. Ratinov și Iu. Adamov afirmă că „declarațiile martorilor au o mare importanță în procesul penal, fiindcă ele contribuie la descoperirea infractorilor, cercetarea completă și multilaterală a tuturor circumstanțelor cauzei, reabilitarea nevinovaților, stabilirea cauzelor și condițiilor care au dus la săvârșirea infracțiunii”.

Totuși trebuie menționat faptul că declarațiile în cauza penală au importanță și contribuie la stabilirea adevărului doar dacă sunt veridice. Declarațiile neveridice impiedică stabilirea adevărului și îndreaptă urmărirea penală într-o direcție greșită. De aceea declarațiile false într-o cauză penală, trebuie stabilite la timp, aceasta fiind una din direcțiile de activitate ale organului

de urmărire penală.

Astăzi, când sub influența diferiților factori externi (de exemplu, amenințările din partea învinuitului sau a altor persoane apropiate lui) sunt tot mai frecvente cazurile când martorul sau partea vătămată își modifică conținutul declarațiilor, este foarte important să determină la timp când persoana depune declarații false. Altfel, persoana vinovată de săvârșirea infracțiunii poate să rămână nepedeștită din cauza nedovedirii vinovăției sale.

Declarațiile, ca mijloc de probă în procesul penal, au fost studiate la nivel științific atât în lucrări de procedură penală, cât și de criminalistică și psihologie juridică. Diferiți teoreticieni ca M. S. Strogovici, S. Gh. Dorăș, A. V. Skopinski, M.Z. Iacub, V. M. Savițki, I. I. Poteruja, A. A. řmidt, S. Rusnac, Gh. Mateuș și alții au abordat această problemă din punctele de vedere procesual, criminalistic și psihologic. Totuși ea necesită o tratare mai multilaterală (atât procesuală, cât și criminalistică, psihologică), ceea ce corespunde scopului lucrării în cauză.

O însemnatate mare pentru depistarea declarațiilor false o are stabilirea cauzelor și a factorilor ce contribuie la depunerea acestora. Bănuitorul (învinuitul), dacă este persoana care a săvârșit infracțiunea, cunoaște cel mai bine circumstanțele comiterii

acesteia și, în același timp, dorește cel mai mult ca circumstanțele ei să nu fie aflate de organele de urmărire penală și de instanța de judecată. Acest subiect al procesului are cel mai mare motiv de a ascunde adevărul și, în majoritatea cazurilor, face declarații false, pentru a nu fi pedepsit. De menționat că legea nu îl impune să dea declarații veridice. Pentru el depunerea declarațiilor este un drept, dar nu o obligație. Astfel, bănuitorul „i se creează toate condițiile pentru a depune declarații false.” În asemenea cazuri persoana își exercită dreptul la apărare, pe care î-l garantează legea.

În cazul martorilor și a părții vătămane cauzele ce duc la depunerea declarațiilor neveridice pot fi diverse, acestea apărând pe parcursul procesului de formare a depozitiilor, care constă din trei etape succesive:

1. *Recepția* – etapa în care persoana percepce faptele legate de săvârșirea infracțiunii cu ajutorul organelor de simț.

2. *Memorizarea* – etapa în care are loc evaluarea și stocarea faptelor percepute.

3. *Reproducerea* – comunicarea faptelor organului judiciar.

Trebuie luat în considerare faptul că la oricare dintre aceste trei etape pot apărea factori de natură să influențeze veridicitatea declarațiilor, ce pot fi obiectivi și subiecți.

Factori obiectivi, care influențează percepția de către persoană a faptelor legate de săvârșirea infracțiunii, sunt: intensitatea stimulilor care acționează asupra organelor senzoriale (sensibilitatea organelor de simț diferă de la o persoană la alta, de aceea impulsurile trebuie să fie îndeajuns de puternice pentru a provoca senzații); perioada de timp în care s-a realizat contactul persoanei cu ceea ce constituie obiectul ascultării acesteia (cu cât este mai scurt timpul în care persoana realizează percepția, cu atât mai puțin ea va reține din cele întâmplătoare, de exemplu, în cazul accidentelor rutiere persoanele nu pot relata fapta decât foarte vag sau deloc); distanța de la care se percep (cu cât este mai mare, cu atât este mai slabă percepția); unghiul de observație în cazul perceptiei vizuale, spre exemplu, diferite obiecte pot fi percepute în funcție de unghiul din care acestea sunt văzute; factorii de bruiaj (vântul, ploaia, ceața, diverse

perturbări climatice, obstacole fizice) pot reduce calitatea percepțiilor.

Acești factori pot influența, de asemenea, văzul, auzul, dar și alte forme de percepție – olfactive, tactile și gustative.

Fiecare om percepse realitatea diferit, în funcție de proprietățile sale psihologice. Acestea pot fi: starea organelor receptive (diferite devieri de la normă influențează asupra calității percepției); vîrstă persoanei (la copii este specifică fantasia, iar la vîrstnici – percepția parțială, lacunară); gradul de instruire și profesia persoanei (spre exemplu, un militar va percepse mai bine tipul de armă pe care îl folosește infractorul); starea fizică și cea psihică ale persoanei (oboseala, teama, groaza etc.); atenția persoanei care intră în contact cu spațiul infracțional (aceasta este determinată de caracterul și temperamentul individului).

A doua etapă a formării declarațiilor este memorizarea obiectelor, faptelor și fenomenelor în legătură cu infracțiunea săvârșită. „Memorizarea reprezintă un proces psihic de ordonare și stocare a impresiilor privind obiectele și fenomenele percepute.” E. Stancu definește memorizarea ca „un proces dinamic, activ de prelucrare și sistematizare a datelor receptate, în funcție de personalitatea fiecărui individ, de interesul manifestat față de o anumită problemă”.

Memorizarea poate fi voluntară, când subiectul depune eforturi și intenționează să rețină ceea ce percepse, și involuntară, când persoana nu intenționează să rețină faptele percepute. De menționat că în cazul memorizării involuntare apariția erorilor este mult mai posibilă, de asemenea și relatarea unor date eronate, adică depunerea declarațiilor neveridice.

Memorizarea este influențată de anumiți factori, ca: 1) tipul de memorie a persoanei (poate fi vizuală, auditivă, motrice, logică, mecanică, emoțională). Trebuie subliniat faptul că în cazul memoriei logice și emoționale pot apărea erori de interpretare, aceasta fiind subiectivă. În aceste cazuri sună posibile declarațiile neveridice; 2) afecțiunile psihofiziologice (diferite maladii, vîrstă) intensifică procesul uitării (se fac depozitări incomplete, lacunare, care pot să ducă la interpretarea greșită a faptelor de către organul de urmărire sau

de instanță); 3) starea emoțională a celui care percepce fapta. Cu cât este mai înalt gradul de emoționalitate, cu atât mai bine reține persoana ceea ce se petrece. Întotdeauna partea vătămată va memoriza diferit cele întâmplate, decât martorul, starea emoțională la ea fiind mult mai înaltă. Martorul va relata informația mai obiectiv, însă partea vătămată va倾向 să fie subiectivă și să „preamărească” cele întâmplate. Din cauza stării emotionale în momentul percepției, partea vătămată va memoriza și va relata faptul diferit, existând pericolul depunerii unei declarări croneale; 4) gradul de înțelegere a fenomenelor percepute (cu cât sună mai ample cunoștințele persoanei, cu atât mai mare este posibilitatea sa de memorare); 5) durata de timp ce decurge de la percepere până la reproducere (cu cât aceasta este mai mare, cu atât mai mult subiectul uită cele percepute).

Ultima etapă de formare a declarărilor este reproducerea în față organului de urmărire sau a instanței de judecăță a datelor memorizate.

Conform savantului român A.Ciopraga, „calitatea și plenitudinea reproducerii este influențată de capacitatele și calitățile de personalitate ale martorului, de condițiile și imprejurările în care se desfășoară audierea acestuia și. În acele din urmă, de comportarea tacită a celor care îndeplinesc atribuțiile organelor judiciare.”

Această regulă poate fi extinsă și asupra depozitiilor părții vătămate și a depozitiilor beneficiului (învinutului).

Etapa reproducerii faptelelor memorizate este foarte importantă pentru luarea unor declarații veridice de către organul judiciar. Administrația incorrectă a acestei etape poate duce la dezvăluirea de către persoană a declarărilor false. În urma influenței anumitor factori, persoana poate face declarări neveridice. Acești factori pot fi obiectivi și subiectivi.

Pentru factorii obiectivi sunt: influențarea celui care face declarării de către anumite persoane (amenințarea martorului sau a părții vătămate de către invinuți sau de persoanele apropiate acestuia); nivelul redus de profesionalism al persoanei care efectuează interrogarea, condițiile și imprejurările în care decurge interrogarea.

Factorii subiectivi ce pot influența veridicitatea declarărilor la momentul reproducerei lor pot fi: cointeresarea persoanei care face declarării în rezolvarea cauzelor într-un anumit fel: teama (se referă la martor și la partea vătămată); măla (în cazul părții vătămate și în cazul martorului); capacitatele și calitățile de personalitate ale celui care face declarării (gradul de instruire, profesia și experiența persoanei); starea emoțională a celui interogat. „Este foarte importantă ca persoana interogată să se afle într-o stare emoțională echilibrată, ceea ce depinde de ambianța (atmosfera) interogării, comportamentul adecvat al anchetatorului și a.”

Veridicitatea probelor poate fi influențată și de sugestiile care pot veni din partea anchetatorului. Diferite persoane sunt supuse sugestiilor în măsură diferită, însă cel mai mult pot fi influențați copiii și mulțimi cu voință slabă. Această influență se intensifică pe măsură ce crește increderea celui interogat în persoana care efectuează interogarea. Anchetațorul nu trebuie să influențeze persoana interogată prin intonația voicii, exprimarea satisfacției, dezamăgirii sau mirării. El este obligat să dea dovadă de profesionalism înalt. Sună foarte periculoase întrebările care sugerează un anumit răspuns, acestea fiind interzise de legea procesual-penală. Informația obținută în urma întrebărilor de acest tip va fi considerată inadmisibilă și nu va putea servi ca probă.

După cum s-a menționat mai sus, unul din factorii care pot influența veridicitatea declarărilor este înrăurirea asupra celui care face declarării de către anumite persoane cointeresante. Astfel, persoana poate fi amenințată de către invinuți sau de persoanele apropiate acestuia. Astăzi, când justiția se confruntă cu fenomenul crimelor organizate, aceasta este o realitate tot mai frecvent întâlnită. De aceea anchetațorul trebuie să aducă la cunoștință persoanei interogate faptul că ea este protejată de lege (Legea privind protecția de stat a părții vătămate, a martorilor și a altor persoane care acordă ajutor în procesul penal) și că în caz de amenințare, trebuie să informeze anchetațorul despre acesta. Înălță există cazuri când anchetațorul nu informează persoana interogată că ea are dreptul legal de a se adresa pentru protecția

sa și a rudelor sale, ceea ce cauzează depunerea de declarații false din teamă.

Asupra veridicității declarațiilor influențează mult metoda interogării, profesionalismul anchetatorului. Astfel, A. Ratinov și Iu. Adamov susțin că „verificarea veridicității declarațiilor, persoanei trebuie începută chiar de la primul interogatoriu”. Anchetațorul va lua în considerare temperamentul celui interogat pentru a putea preveni și depista declarațiile false. În funcție de temperamentul persoanei, anchetațorul urmează să-și formuleze întrebările și să creeze o atmosferă cât mai adecvată temperamentului celui interogat.

Este binevenită elaborarea unui plan al interogării persoanei și studierea minuțioasă a materialelor dosarului. Astfel, anchetațorul va organiza mai bine interogatoriu și va putea preveni și depista la timp declarațiile false.

Cu toate că stabilirea veridicității declarațiilor are loc, de obicei, în timpul interogării persoanei prin formularea de către anchetațor a întrebărilor, ce au ca scop detalierea declarațiilor persoanei, se folosesc frecvent interogările repetitive și suplimentare ale persoanei, de asemenea și confruntarea. Toate acestea au drept obiectiv depistarea declarațiilor false, dar și obținerea unor noi informații.

O importanță deosebită pentru depistarea declarațiilor false o au procedeele tactice, folosite de anchetațor în timpul interogării. Acestea se aleg și se utilizează în funcție de temperamentul celui interogat și de situația existentă la momentul interogării. Este important faptul ca procedeele tactice utilizate de anchetațor să nu contravină legii și să fie legale, fiindcă în caz contrar probele obținute astfel riscă să fie declarate inadmisibile. În această ordine de idei sunt strict interzise utilizarea violenței fizice și psihice și înșelarea celui interogat.

Savantul rus U. A. Usmanov susține că anchetațorul „trebuie să formuleze întrebările în așa mod ca cel interogat să afle, cât mai puțin posibil, să nu poată stabili, ce îi este cunoscut anchetațorului și de ce date el dispune.”⁸

O importantă deosebire are alegerea reușită a momentului interogării. Astfel, pentru prevenirea declarațiilor false, anchetațorul urmează să

interrogheze persoana (persoanele) cât mai urgent, dacă există pericolul că cei care vor fi interogați pot să se înțeleagă în prealabil asupra conținutului depozitărilor pe care le vor face sau dacă există pericolul ca persoana care va fi interogată să fie influențată. În alte cazuri însă e mai bine ca interogarea să fie amânată, de exemplu, în cazul părții vătămate, care a fost supusă unui atac tâlhăresc și care se află în stare de stres. Aceasta se va amâna până când persoana se va liniști. Are importanță și faptul că persoana la interogatoriu, care poate fi chemată la interogare prin cităre, telegramă sau telefonogramă. Din considerente tactice anchetațorul poate personal să invite persoana la interogatoriu.

Unul din procedeele tactice ale interogării este menționarea calităților pozitive ale celui interogat. Este vorba despre scoaterea lor în evidență de către anchetațor (de exemplu, lăudarea calităților persoanei). Acestea sunt necesare mai mult introversiilor. Dar trebuie luat în considerare faptul că dacă procedeul nu va fi utilizat corect, iar interogatul va descoperi inexactități, intenția de măgușire, atunci procedeul poate dăuna stabilirii contactului și obținerii informației.

Procedeul „Crearea stării de tensiune” uneori este adecvat în cazul persoanelor încrezute în sine, convinse în neputință justiției și care refuză să facă depozitări. Tensiunea poate fi creată prin schimbarea neașteptată a cursului interogării, a temei sau tempoului ei, prezentarea unor probe, crearea în jurul acestei persoane a unui vacuum informațional. Pot fi folosite rezultatele percheziției și ale altor acțiuni de anchetă. Spre exemplu, la „R” au fost ascunsi bani în pod și sub podea. Organul de urmărire a găsit numai banii ascunsi în pod. La interogare se va spune doar că au fost găsiți bani, dar nu se va indica cantitatea lor și locul. Rezultatele percheziției trebuie prezentate astfel încât cel interogat să nu poată constata ce anume a fost găsit.

Pentru crearea senzației de bună informare a anchetațorului, el poate folosi datele din trecutul celui interogat și alte date. Aceasta va dezarma, într-un fel, persoana care urmează să fie interogată și va preveni, într-o oarecare măsură, depunerea declarațiilor false.

Pentru stabilirea unor detalii poate fi folosit un

tempou mai leu al interogării.

În afară de aceste procedee tactice anchetatorii utilizează și altele, dar este foarte important ca ele să fie legale. Cu părere de rău, se întâlnesc cazuri de recurgere la diverse metode ilegale de interogare, fiind folosita chiar violență.

Pornind de la cele expuse, concluzionăm că veridicitatea declarațiilor depinde, în măsură considerabilă, de profesionalismul anchetatorului. În acest scop se impune formarea unei „școli superioare de anchetatori”, care să pregătească specialiști de înaltă calificare și nu doar juriști, dar și psihologi. În această ordine de idei, trebuie amintită „Conceptia politică de cadre juridice”, adoptată prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 1385 din 30.10.2002, ce stabilește niște condiții suplimentare de pregătire a persoanelor care urmează să activeze în domeniul

dreptului. Dar până la punerea în practică a prevederilor acestei concepții este necesar să adopte un sir de acte normative, care ar face ca aceste prevederi să fie viabile.

Note

1. М.С.Строговиц., *Курс советского уголовного права*, Москва, 1968, с. 394.
2. А. Рытнов, Ю. Адамов. *Лжесвидетельство*. Москва, 1976, с.3.
3. S. Gh. Dorăz. *Criminalistica*, vol. II, Elemente de tactici, Chișinău, 1999, p.124.
4. E. Stancu. *Criminalistica*, București, 1995, p. 63.
5. A. Clopraga. *Evaluarea probelor testimoniale în procesul penal*, Iași, 1979, p.141.
6. *Криминология*. Москва, 1988, с.412 – 413.
7. А. Рытнов, Ю. Адамов. *Лжесвидетельство*. Москва, 1976, с.3.
8. У.А. Успенов. *Справочник следователя*. Москва, 1999, с. 47

Unele aspecte privind răspunderea penală a minorilor în contextul noului Cod Penal

Igor Ŝevcenko, lector

O dată ce este cunoscut faptul că o infracțiune, descrisă ca o încălcare de drept sau ca un comportament ilegal, a avut loc, întrebarea următoare este: cine-l săptuitorul? [1]

Conform art. 21 alin. 1 al Codului Penal al R. Moldova, subiect al infracțiunii poate fi persoana fizică responsabilă, care la data comiterii acesteia avea vîrstă de 16 ani, precum și persoana juridică, care desfășoară activitate de întreprinzător. Astfel, aceste persoane sunt pasibile de răspundere și pedeapsa penală.

În continuare, ne vom referi numai la unul dintre subiecți: minorul ca subiect al infracțiunii, și anume, care este cadrul juridic reglementat de noul Cod Penal al R. Moldova pentru tragerea la răspundere penală a acestuia.

Lupta cu infracționalitatea minorilor este una din cele mai importante părți ale procesului de combatere a infracționalității. Problema preveniri și combaterii delicienței juvenile a constituit și

continuă să constituie una din problemele celor mai grave din punctul de vedere al politicii penale și al dreptului penal. Actualitatea acesteia este determinată de faptul că natura criminalității juvenilă cuprinde, pe de o parte, lipsa capacitatii de a înțelege semnificativ esența pedepselor, iar, pe de altă parte, lipsa în genere a experienței de viață, ce-i face pe adolescent să săvârșească fapte necugetate. [2] Infracționalitatea sau criminalitatea minorilor, cu toate că este parte componentă a infracționalității în general, prezintă anumite particularități, determinate de o mulțime de caracteristici biologice, psihologice și sociale ale acestora, pe care le-a avut în vedere legiuitorul. [3]

Legiuitorul nostru nu a reglementat un capitol aparte privind răspunderea penală a minorilor, ci a prevăzut în diverse capitole dispoziții, care se referă la răspunderea și pedeapsa penală pentru minori.

Minoritatea, potrivit actelor internaționale [4],

ȘTIINȚE JURIDICE

legii penale[5] și legii civile[6], se consideră că durează până la înmplinirea vîrstei de 18 ani, chiar și atunci când bărbatul și femeia sc pot căsători înainte de această vîrstă.[7]

Legea penală face distincție între minorii care nu răspund și cei care răspund penal. Astfel, în conformitate cu art. 21 alin. 1 al Codului Penal al R. Moldova, răspunderii penale sunt supuse persoanele fizice responsabile, care la data săvârșirii infracțiunii au atins vîrstă de 16 ani.

Așadar, sub aspectul răspunderii penale a minorului, legiuitorul a făcut următoarele distincții:

- Minorul până la 14 ani nemplinit este preuzmat (presumție absolută) că nu este responsabil[8] și nu poate fi tras la răspundere penală.

- De la 14 ani împliniți legiuitorul a preuzmat că persoana, fie chiar și minoră, este în stare să conștientizeze gravitatea faptelor infracționale, fiindcă pericolul social este destul de vădit.

- De la 16 ani împliniți persoana fizică este supusă răspunderii penale, deoarece este în stare să-și reglementeze în deplină măsură comportamentul să înțeleagă caracterul acțiunilor sale și să dirijeze cu el în fiecare caz concret[9], poate percepe corect pedeapsa penală aplicată pentru faptă socialmente periculoasă pe care a săvârșit-o.[10]

Legiuitorul a ținut să facă această distincție, deoarece, cum spune profesorul Ivan Macari: „toate aceste infracțiuni prezintă un grad înalt de pericol social și poartă un caracter intențional și, în afară de aceasta, pericolul social al faptelor e destul de vădit și poate fi ușor înțeleas de persoana care se află la această vîrstă, de 14 ani”.[11]

Dacă în Codul Penal din 1961, art. 10 alin.2, legiuitorul arată expres care sunt faptele pentru care minorul este tras la răspundere penală de la 14 ani, înăndu-se cont de pericolul social al acestora, în nou Cod Penal, varianta publicată inițial, nu s-a făcut această enumerare, ci s-au clasificat după gradul prejudiciabil, care este reflectat în sancțiunea de la fiecare articol în parte.

Pentru stabilirea gradului prejudiciabil al faptei săvârșite de un minor între 14 – 16 ani, trebuie să fie aplicate și dispozițiile art. 16 al Codului Penal al R. Moldova, ce arată care fapte sunt considerate

grave, deosebit de grave sau excepțional de grave.

Ulterior, prin modificările făcute la Codul Penal (Legea nr. 211-XV din 29.05.03 și Legea nr. 305-XV din 11.07.03) s-a revenit la forma veche, asemănătoare cu cea din Codul Penal din 1961, deoarece minorul între 14 și 16 ani putea fi tras la răspundere penală pentru unele infracțiuni, care în realitate nu le-ar fi putut comite, cum ar fi, spre exemplu, infracțiunea de genocid (art. 135 Cod Penal)

Astfel, regula este că persoana fizică răspunde penal de la 16 ani, iar ca excepție pentru unele infracțiuni (art. 21 alin. 2) – de la 14 ani.

Vîrsta cerută de lege și gradul prejudiciabil al faptelor penale nu sunt unicele condiții pentru a fi trasă la răspundere penală persoana fizică. O condiție indispensabilă, prevăzută de art. 21 alin. 1 al Codului Penal al R. Moldova, este responsabilitatea. Responsabilitatea este definită de art. 22 al Codului Penal al R. Moldova și constă în „starea psihologică a persoanei de a înțelege caracterul prejudiciabil al faptelor, precum și capacitatea de a-și manifesta voința și a-și dirija acțiunile”.

Deci legiuitorul a preuzmat că de la 16 ani persoana fizică, fie chiar și minoră, este responsabilă. Preuzinția este relativă, fiindcă se poate stabili contrariul, inexistența responsabilității (art. 23 Cod Penal al R. Moldova). Dacă minorul care a atins vîrstă stabilită de lege sau dacă majorul, care a comis o faptă penală prejudiciabilă este irresponsabil (art. 23 Cod Penal al R. Moldova), el nu va fi pasibil de răspundere penală.

Astfel, față de minorul care răspunde penal, cu ocazia stabilirii sancțiunii care să-i fie aplicată, organele judiciare au obligația să dispună efectuarea unei anchete sociale. Aceasta constă în strângerea de date cu privire la purtarea pe care minorul și-a avut-o în mod obișnuit până la comiterea infracțiunii și după aceea, la starea fizică și cea mintală ale acestuia, la antecedentele sale penale, la condițiile în care a fost crescut și a trăit, la modul în care părinții, tutorele sau persoana în ingrijirea căreia se află își îndeplinesc îndatoririle față de acesta și, în general, cu privire la orice elemente care pot servi la cunoașterea personalității acestuia.[12]

Tinând cont de gravitatea faptelor pentru care minorul este tras la răspundere de la vîrstă de 14 ani, instanța va dispune efectuarea unei expertize psihiatricice, care va stabili responsabilitatea sau irresponsabilitatea lui și, respectiv, va decide tragerea sau nu la răspundere penală.

Atât limita de vîrstă, cât și responsabilitatea trebuie luate în considerare în raport cu data săvârșirii faptei prevăzute de legea penală[13], chiar dacă în cursul procesului împunitorul a împlinit vîrstă de 18 ani, deoarece raportul penal se naște în momentul săvârșirii infracțiunii și numai atunci statul are dreptul și obligația să aplique pedeapsa și celelalte măsuri penale, iar împunitorul sau infractorul are obligația să le suporte, indiferent dacă fapta a fost descoperită și el este cunoscut sau nu.[14]

În cazul în care fapta, la data judecării cauzei, numai prezintă gradul prejudiciabil de la data comiterei, instanța va lăsa cont de aceasta și, considerând, va putea aplica o măsură de constrângere cu caracter educativ și nu va aplica dispozițiile art. 14 alin.2 al Codului Penal. Dacă există un concurs de fapte, responsabilitatea se va cerea în raport cu fiecare dintre acestea.

Atunci când o parte din actele aparținătoare infracțiunii prelungite (art. 30 Cod Penal al R. Moldova) au fost comise în timpul minorității, cu responsabilitate, iar restul după ce minorul a devenit major, fiindcă există o rezoluție unică, care însoțește tot timpul acțiunea (inacțiunea), iar infracțiunea se consumă din momentul săvârșirii ultimei acțiuni (inacțiuni) infracționale, infractorul va răspunde în calitate de major pentru infracțiunea prelungită, în întregul ei, care, în ansamblu, constituie o infracțiune (art. 30 alin. 2 Cod Penal al R. Moldova). Tinând seama că unele acte au fost comise în timpul minorității, acestea vor fi luate în considerare la stabilirea sancțiunii de către instanță.

Dacă minorul ajuns în cîmpul infracționalității urmează să fie tras la răspundere penală și a suporta o măsură de constrângere cu caracter educativ sau o pedeapsă penală, măsurile de constrângere cu caracter educativ se vor aplica în următoarele cazuri:

1. Liberarea de răspundere penală a minorilor (art. 54 Cod Penal al R. Moldova).
2. Liberarea de pedeapsă penală a minorilor

(art. 93 Cod Penal al R. Moldova).

În primul caz minorul va fi liberat de răspundere penală de către instanța de judecată numai dacă a săvârșit pentru prima oară o infracțiune ușoară sau mai puțin gravă și dacă pentru reeducarea lui este necesară această măsură.

În cel de-al doilea caz minorul, condamnat pentru săvârșirea unei infracțiuni ușoare sau mai puțin grave, poate fi liberat de pedeapsă penală de către instanța de judecată dacă se va constata că scopurile pedepsei pot fi atinse prin internarea lui într-o instituție specială de învățămînt și de reeducație sau într-o instituție curativă și de reeducație ori prin aplicarea altor măsuri de constrângere cu caracter educativ, prevăzute de art. 104 al Codului Penal al R. Moldova.

În Codul Penal din 1961, art. 10 alin.3 și 4, se prevede, de asemenea, o altă situație, ca cele prevăzute de art. 54 și 93 ale noului Cod Penal, dar practica judecătorească aplică condițiile de la aceste alineate până la pronunțarea sentinței.[15]

Măsurile de constrângere cu caracter educativ sunt măsuri de constrângere statală și se aplică fără a fi indicate anumite termene, independent de voința și dorința minorului sau ale parinților lui.[16] Ele sunt în vigoare până la corectarea și reeducația deplină a minorului, dar nu mai mult decât până la vîrstă de 18 ani. Ca durată în timp măsura internării într-o instituție specială de învățămînt și de reeducație constituie o excepție, deoarece, în conformitate cu art. art. 93 alin. 2 al Codului Penal al R. Moldova, termenul de afilare a persoanei în aceste instituții se poate prelungi și după vîrstă de 18 ani, dar numai până la absolvirea unei școli de cultură generală sau de meseri.

Din articole 54 și 93 ale Codului Penal al R. Moldova, rezultă că instanța de judecată va putea aplica o măsură de constrângere cu caracter educativ numai atunci când minorul a comis o infracțiune ușoară sau mai puțin gravă. Aplicarea de către instanță a unei măsuri de constrângere cu caracter educativ pentru infracțiunile ușoare sau mai puțin grave este facultativă.[17] Ele se vor aplica numai dacă instanța va constata că sunt suficiente pentru atingerea scopurilor

pedepsei.[18] În cazurile în care minorul a comis cu responsabilitate o infracțiune gravă, deosebit de gravă, excepțional de gravă sau o recidivă de infracțiuni, instanța este obligată să aplique o pedeapsă (art. 79 alin.2 Cod Penal al R. Moldova).

În conformitate cu art. 104 al Codului Penal al R. Moldova, instanța de judecată poate aplica următoarele măsuri de constrângere cu caracter educativ: *avertimentul, încredințarea minorului pentru supravegherea părinților, persoanelor care îi înlocuiesc sau organelor specializate de stat; obligarea minorului să repare daunele cauzate, luând în considerare starea lui materială; limitarea timpului liber și stabilirea unor cerințe speciale privind comportamentul minorului; obligarea minorului de a urma un curs de tratament medical și reabilitare; internarea într-o instituție specială de învățământ și de reeducare sau într-o instituție curativă și de reeducare.* Clasificarea făcută de literatura juridică a măsurilor de constrângere cu caracter educativ din Codul Penal din 1961 este valabilă și pentru cele din Codul Penal din 2002. Astfel, literatura juridică oferă următoarea clasificare a măsurilor de constrângere cu caracter educativ:

- de influență morală – *avertimentul;*
- de influență materială – *obligarea minorului să repare daunele cauzate, luând în considerare starea materială a minorului;*
- de influență prin controlul intens al comportării – *încredințarea minorului pentru supravegherea părinților, persoanelor care îi înlocuiesc sau organelor specializate de stat; limitarea timpului liber și stabilirea unor cerințe speciale privind comportamentul minorului;*
- de influență prin trimiterie în instituții speciale – *obligarea minorului de a urma un curs de tratament medical și de reabilitare; internarea într-o instituție specială de învățământ și de reeducare sau într-o instituție curativă și de reeducare.*

Din cele relatate, observăm că, spre deosebire de Codul Penal din 1961, care prevedea posibilitatea aplicării măsurilor de constrângere cu caracter educativ de către Comisia pentru minori,

în nou Cod Penal se stipulează că numai instanța de judecată poate aplica aceste măsuri.

În baza art. 104 alin.2 și 3 al Codului Penal al R. Moldova, instanța de judecată poate aplica minorului una sau concomitent câteva măsuri de constrângere cu caracter educativ, fără a respecta ordinea prevăzută în acest articol, dar ținând cont de gravitatea faptei penale și de personalitatea minorului.

În cazurile în care instanța în urma individualizării răspunderii penale va constata că minorului nu i se poate aplica o măsură de constrângere cu caracter educativ sau că el a comis cu responsabilitate o infracțiune gravă, deosebit de gravă sau excepțional de gravă, atunci va aplica o pedeapsă.

După cum s-a menționat, persoana fizică răspunde penal de la vârstă de 16 ani, iar pentru unele infracțiuni de la 14 ani, de aceea și regimul sancționator este diferit. Astfel:

- Minorilor între vârstă de 16 ani împliniți și 18 neîmpliniți instanța le poate aplica următoarele pedepse principale: amenda, munca neremunerată în folosul comunității, arestul și închisoarea.

- Minorilor între vârstă de 14 ani împliniți și 16 ani neîmpliniți instanța le poate aplica numai închisoare. Nu li se poate aplica amenda, deoarece aceasta este prevăzută ca sancțiune pentru infracțiunile ușoare și puțin grave, iar pentru aceste infracțiuni, minorului își poate aplica, considerăm, una din măsurile de constrângere cu caracter educativ (art. 104 Cod penal). Munca neremunerată în folosul comunității nu se poate aplica în conformitate cu art. 67 alin. 4 din Codul Penal al R. Moldova și se ține cont, de legislația muncii, care prevede că minorul sub vârstă de 16 ani nu poate fi angajat [19]. Aplicarea pedepsei de arest este interzisă de către legea penală pentru persoanele care nu au atins vârstă de 16 ani (art. 68 alin. 3 din Codul Penal al R. Moldova).

În conformitate cu art. 71 alin.3, detențunea pe viață nu poate fi aplicată minorilor. Dacă minorul a comis o infracțiune excepțional de gravă, pentru care legea prevede detențune pe viață, acesta se înlocuiește cu închisoare pe timp mărginit. Deoarece pedeapsa detenției pe viață este prevăzută ca pedeapsă alternativă la pedeapsa închisorii, respectând dispozițiile instanței, art. 71

alin.3, va aplica întotdeauna pe aceasta din urmă, dar ținând cont de dispozițiile art. 70 alin. 3 și art. 79 alin. 4 ale Codului Penal al R. Moldova.

Deci închisoarea este singura pedeapsă privativă de libertate pentru minorii între 14 ani împliniți și 16 ani neîmpliniți, iar pentru cei de vârstă de peste 16 ani atât închisoarea, cât și arestul.

Observăm că în cazurile în care minorului i se aplică pedepse, limitele și durata acestora sunt reduse, în raport cu cele prevăzute de lege (art. 70, 79 alin. 4 Cod Penal al R. Moldova) pentru condamnatul major. Astfel, legiuitorul a combinat în mod armonios sistemul represiv, coercitiv, cu cel educativ, de o asemenea manieră, incât scopul pedepsei să poată fi atins, fără ca personalitatea în dezvoltare și formare a acestei categorii de infractori să fie afectată, urmărindu-se reintegrarea lor socială, dar, în același timp, rațiuni de politică penală au determinat o atenție spre diversificarea mijloacelor de luptă împotriva infracționalității juvenile, care astăzi își are pericolozitatea sa socială, relativ sporită.^[20]

Când instanța, în urma individualizării răspunderii penale, a constatat că trebuie să aplique minorului o pedeapsă, chiar dacă este pentru prima dată în fața justiției, atunci va ține cont de dispozițiile art. 70, 75, 76, 77, 78, 79 alin. 4 ale Codului Penal al R. Moldova.

Dacă minorul a comis o infracțiune ușoară sau mai puțin gravă, pentru care instanța a considerat să aplique o pedeapsă, atunci acesta va executa pedeapsa stabilită în limitele prevăzute pentru infracțiunea dată în partea specială a Codului Penal. Pentru aceste categorii de infracțiuni (art. 16 alin.2 și 3), prevederile art. 79 alin. 4 al Codului Penal al R. Moldova nu operează. Aceste prevederi sunt aplicabile numai dacă minorul a săvârșit o infracțiune gravă, deosebit de gravă, excepțional de gravă sau o recidivă de infracțiuni.

Spre exemplu, dacă minorul a comis infracțiunea de pungărie în formă simplă (art. 192 alin. 1 Cod Penal), care după gradul prejudiciabil este mai puțin gravă, atunci pedeapsa cu închisoare urmează să fie stabilită între 1 și 3 ani sau amendă de la 300 la 500

unități convenționale, deci minimul special nu se va reduce.

În cazul în care minorul a săvârșit o infracțiune gravă, deosebit de gravă, excepțional de gravă sau o recidivă de infracțiuni instanța de judecată va stabili o pedeapsă între maximul special, care, în unele cazuri, nu poate depăși 15 ani (art. 70 alin. 3), prevăzut pentru acea infracțiune și minimul special redus la jumătate. De exemplu, dacă minorul a comis infracțiunea de tâlhărie în formă simplă (art. 188 alin. 1 Cod Penal), care după gradul prejudiciabil este gravă, atunci pedeapsa cu închisoare urmează să fie stabilită între 1 an, 6 luni și 8 ani sau cu amendă de la 200 la 1000 unități convenționale, deci numai minimul special se va reduce.

După cum s-a menționat, minorului nu i se poate aplică detenția pe viață, ci închisoarea, care este ca pedeapsă alternativă în partea specială a Codului Penal, dar ținându-se cont de prevederile art. 70 alin.3, care interzice aplicarea față de minor a închisorii mai mult de 15 ani și de art. 79 alin.4, care stipulează că minimul special poate fi redus la jumătate. De exemplu, dacă minorul a comis infracțiunea de omor intențional în formă gravată (art. 145 alin. 3 Cod Penal), care după gradul prejudiciabil este excepțional de gravă, atunci pedeapsa cu închisoare urmează să fie stabilită între 10 și 15 ani, deci minimul special se va reduce cu jumătate, iar maximul se va reduce și el, dar nu în baza art. 79 alin.4, ci a art. 70 alin.3, care interzice aplicarea față de minor a închisorii mai mult de 15 ani.

Pornind de la nivelul de dezvoltare a minorilor, se poate de spus că legiuitorul a dorit să stabilească față de acesta un regim sancționator mult mai bland decât față de major, bazându-se pe principiul umanismului și pe intenția de a atinge scopul legii penale cât mai eficient.

Chiar și în aceste condiții, legislația actuală, spre deosebire de legislația penală anterioară, prevede un regim sancționator mult mai aspru. Dacă anterior minorului de vârstă între 14 și 16 ani i se putea aplica maximum 10 ani de închisoare (art. 23 alin. 2 Cod Penal abrogat), în prezent i se poate aplica până la 15 ani de închisoare (art. 70 alin.3 Cod Penal în vigoare).

Considerim că înăsprirea sanctiunilor nu va duce la diminuarea infracționalității, ci, din contră, la creșterea numărului minorilor condamnați, pominind de la cuantumul pedepsei legale, care ar trebui să execute pedeapsa în penitențiere pentru minori.

Note

1. George P. Fletcher, Igor Dolea, Dragos Blâncaru, *Concepție de baza ale justiției penale*, ed. ARC, 2001, p. 318.
2. Stela Bonatu, *Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova, Facultatea de Drept*, p. 57.
3. Matei Basarab, *Drept Penal. Partea Generală* în „Lumina Lex”, 1997, vol. I, p. 258.
4. Convenția cu privire la drepturile copilului, adoptată de adunarea generală a ONU în noiembrie 1989.
5. *Codul Penal al Republicii Moldova - Legea nr. 985-XV din 18 aprilie 2002, art.21,34,70,79, M.O. nr. 126-129 din 13.09.2002.*

6. *Codul Civil al Republicii Moldova - Legea nr. 1107-XV din 06.06.2002, art. 10; M.O. nr. 82-86 din 22.06.2002.*
7. *Codul Familiel al Republicii Moldova - Legea nr. 1316 din 26.10.2000, art.14; M.O. nr. 47-48 din 26.04.2001.*
8. Matei Basarab, *Op.cit*, p. 259.
9. *Ibidem*, p. 116.
10. Ivan Macari, *Drept Penal. Partea Generală*, Chișinău 2002, p. 123.
11. *Ibidem*, p. 123.
12. *Ibidem*, p.155; Octavian Brezeanu, *Minorul și legea penală*, București, 1998.
13. Matei Basarab, *Op. cit*, p. 259.
14. *Ibidem*, p. 19.
15. Alexandru Borodac ș.a., *Drept Penal. Partea Generală*, Chișinău, 1994, p. 295.
16. Ivan Macari, *Op. cit*, p. 286
17. Lidia Barac, *Răspunderea și sancțiunea juridică*, ed. „Lumina Lex”, București, 1997, p. 283.
18. *Ibidem*, p.286.
19. *Codul Muncii al Republicii - Moldova Legea nr. 154-XV din 28.03.03, art. 46 din 2; M.O., nr. 159,162 din 29.07.2003.*
20. Lidia Barac, *Op.cit*, p.286

Structurile ritmico-rimate ca nuanțe coloristice sonice ale limbajului

Nelu VICOL, doctor în filologie, conf. univ.

Individual sau omul social locuiește într-un univers de energie. În lumea vie structurile întrețin un permanent schimb de energie cu mediul în care ele se găsesc, fiind dotate cu anumite posibilități de captare, transformare și întreținere a ei. O altă caracteristică determinată în ultimă instanță aportul și schimbul de substanță și informație. Omul este structura cea mai complexă, care a apărut „urmând altor forme de viață, deci a unor结构uri mai simple decât a sa, prin evoluția acestora”. Astfel, omul ca formă vie, este legat vital de alte forme vii; celulele formelor vii au capacitatea de a recepta și de a emite informație, adică să comunică, indiferent la ce nivel de organizare se află. Or, informația reprezintă o condiție esențială a lumii vii; cu ajutorul ei ceea ce se sesizează mediul în care formele vii s-au adaptat.

Informația, în accepție intuitivă, semnifică:

- o stire, o nouitate din domeniul cunoașterii;
- succesiunea discretă/continuă a evenimentelor măsurabile, repartizabile în timp;
- un mesaj/o suitate de mesaje, privind variațiile mediului intern/extern.

Cu cât formele vii sunt mai evolute, cu atât vor dispune de un univers informațional mai vast: „...omul a învățat să-și prelungească simțurile prin construirea de instrumente care culeg și prelucrează informații ce iese din câmpul său natural de accesibilitate”. Atunci „prelungirea a informațiilor” se realizează în cadrul uman, în primul rând, prin intermediul limbajului, care semnifică o funcție superioară specifică omului și care formează cel de al doilea sistem de semnalizare, fiind exteriorizat prin cuvânt: acesta „...reprezintă un excitant condițional puternic, care înlocuiește excitanții din primul sistem de semnalizare” (senzații și reprezentări). Unde este limbaj, vorbire, acolo e și informație, comunicare verbală.

Realitatea informației și a comunicării în care se află omul – ființa vorbitoare – oferă o serie multiplă de structuri care sunt izomorfe parțial sau total cu structura limbii prin care își manifestă și își

valorifică informația sau comunicarea sa. În consonanță cu aceeași pilotă natură lingvistică sau conținutul specific al realității de comunicare sau de informație, care comportă aspectul intelectual și un anumit mod de exprimare nu numai a conținutului logic, dar și a conținutului afectiv al comunicărilor și a informațiilor. În acest sens structurile ritmico-rimate ale limbajului exprimă o practică socială și pe treapta senzorială, adică pe cea de cunoaștere senzorială:

Dulciuri Nefis pentru orice vis; Urmăriți un teleshow cu un subiect ușor în frumosul lor decor; „Vacanță mare” revine pe ecrane; Mircea Snegur, Mircea Druc spre victorie ne duc; Tosi I ciarocika – garnă paroelka; Eșirnă ceas prăjuc na vas; Compiuterne scăi; vînă nahodealica vîzroslăic i deti; Gusi și energie într-o singură cutie.

Din perspectiva conținutului afectiv, cuvântul se analizează înținându-se seama și „de legătura dintre idei și sensibilitatea celui care vorbește”; această legătură unică se realizează prin mijloace spontane și astfel nu se produce afectivitatea și nici expresivitatea limbajului. Elena Slave (opera citată, p. 70) postulează că expresivitatea determină o anumită tentativă a vorbitorului, un climat emoțional în situații diverse, de a realiza prin limbaj „trei tendințe conștiiente fundamentale”:

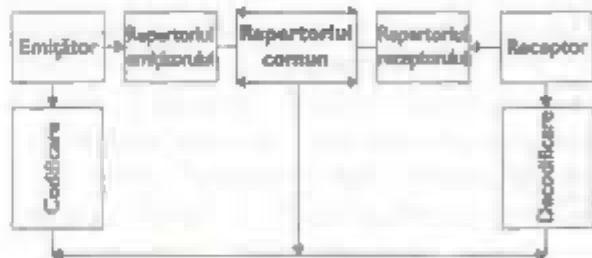
- exprimarea aprofundată a conținutului de orice natură;
- exprimarea atitudinii personale privind conținutul comunicat;
- plasarea vorbitorului însuși din punct de vedere lingvistic în altă categorie socială.

Limbajul ritmico-rimat se naște din „dorința și pasiunea de a explora, a risca – în căutarea noului – spre a fi activ”. Anunțat de atare tendințe, limbajul acesta se distinge prin conținutul său divers și prin ţinutele comunicative specifice, care se combină cu scopuri strategice ale principiului de cooperare linguală și cu relații glotice, care se stabilesc între vorbitori; ele nu sunt altceva decât exprimările naturale ce înconjoară cuvântul prin entitatea lor

lingvistică și astfel cuvântul este într-un imperiu al dependențelor de ordin pragmatic ale folosirii lui; el se află atât pe linia acțiunilor intralingvistice și extralingvistice ale vorbitorului/ascultătorului, cât și în prim-planul cunoașterii elocuționale, care determină mutațiile de ordin social, politic, economic, cultural (lingvistic) și spiritual. Din cunoașterea elocuțională presigurăm trei componente de o mare însemnatate pentru subiectul locutor: (1) cunoștințe comunicative, (2) competențe comunicative, (3) atitudini și motivează comunicative. Ele pun în evidență discursul informativ „care trebuie, la modul cel mai clar posibil, să furnizeze garanții de seriozitate și sinceritate”, adică să-și credibilizeze mesajul informativ sau faptul de a pune în scenă o identitate, un eveniment, o istorie și „aceasta înseamnă să construiești discursul pe care-l consideri cel mai propriu obiectivului comunicativ respectiv (ca intenție, dar și ca receptare intită)”⁹. Limbajul ritmico-rimat stabilește o complicitate între Emițătorul și Receptorul: din perspectiva Emițătorului, acest limbaj trebuie să-i ofere Receptorului informații „în conformitate cu ceea ce așteaptă...: să-l dea să citească, să audă și să vadă... ceea ce știe că el dorește să citească, să audă și să vadă”¹⁰.

Atât limba, cât și limbajul semnifică lantul, materialul constructor, sistemele esențiale ale comunicării, ce reprezintă o „relație de schimb între un sistem și mediul său ori două sisteme (de același tip sau tipuri diferențite)” (M. Golu, M. Păiș-Lăzărescu). Cu atât mai mult că sistemul comunicării verbale semnifică o sinteză formalizată a celorlalte două (a limbii și a limbajului), care determină anumite verigi raportate la Emițător, la Receptor/destinatar, la ?canal (mjlocirea mesajului de la Emițător la Receptor), la ?semnal (entitatea prin care se obiectivează mesajul: semne sonore, grafice, lumini etc.), la ?cod (lege sau regula). Comunicarea înseamnă co-impărtășire a unei informații, a unui semnificații, iar „dacă informația este premisa absolut necesară unui act de comunicare, ea nu este însă și suficientă” (A. Cosmovici, L. Iacob). Comunicarea este finalitatea limbajului, limbajul este factorul decisiv ce transmite informația, el reprezentă un depozit

al informației. Aici sunt implicate modalitatea de înțelegere a informației emise (competență lingvistică) și cadrul relațional (repertoriul comun al Emițătorului și al Receptorului). Procesul comunicării relevă evaluarea limbajului ca modalitate de înțelegere a lumii dintre teorie și praxis; emițător/receptor competițioanează în domeniul comunicării lor verbalizate prin repertoriul comun:

A respectat o regulă sau o normă lingvistică este întotdeauna cu a te supune unui ordin; utilizarea limbajului este o activitate guvernată de reguli/norme, iar vorbitorul face un calcul în baza acestor reguli sau norme, determinate atunci când pronunță o frază în sensul în care el o aude și o înțelege. Comunicarea transformă sau construiește cuvintele din elemente lingvistice în elemente ale limbajului individual, ordonându-le într-un anumit mod în baza ansamblului de reguli logico-gramaticale de combinare a cuvintelor (raporturi de interdependență și de condiționare sintactică/formală și semanticală/de conținut și sens). Aceste raporturi evidențiază și valorile mesajului comunicat: cantitativă, semantică, pragmatică/utilitară și ele evidențiază (1) atraktivitatea elementului comunicativ prin gradul de actualitate, (2) localizarea evenimentului comunicat prin proximitatea spațială, (3) evidențierea evenimentului comunicat prin rezonanță emoțională și imaginată. Evenimentul comunicat din aceste perspective nu este de tip raportat, ci el este de tip provocat pe terenul cunoașterii și pe terenul „savoir-faire”-ului. Punerea în scenă prin structurile ritmico-rimate a informației se realizează prin strategii discursivee de *credibilitate (numite și „verosimilitante”)¹¹ – aducerea dovezilor de veracitate a fapelor expuse și de pertinență a explicatiilor date în legătură cu ele prin efecte de autenticitate, prin efecte de adevăr, prin strategii discursivee de *seduție –

solicitarea părții emoționale a oricărui cititor sau auditor prin efecte de dramatizare și prin efecte de ludic. Astfel se realizează comunicarea de tip deschis fără control și comunicarea de tip închis având control, impunând indicatori concreți, și anume: promptitudine sau rapiditate, fidelitate sau corectitudine și completitudine sau volum al mesajului.

Locutorii înțeleg limba astfel cum o vorbesc; ea le modeleză felul de interpretare a lumii. Noi, vorbitorii nativi ai românei, utilizăm sunuri asociate, „care se îngâna și se așează contrapunctic în acorduri armonioase, în lungi trene muzicale” (M. Cimpoi); or, noi realizăm și obiectivăm un anumit minimum de comunicare într-un anumit cadru situațional, printr-un anumit limbaj operând sunetele pe care le emitem prin řinuri sau continuumi fonice. Anumite trăsături ale limbajului pot reda ceva mai mult decât un conținut ordinar, obișnuit. În felul acesta se realizează constructivismul lingvistic, prin figurile de cuvânt, prin emblemele lingvistice și prin expresivitatea limbajului, ce relevă perspectiva ortologică a comunicării, determinând „stihia” limbajului în care este cuprins vorbitorul și, în același timp, de care este dominat. În comunicarea ortologică (act lingvistic ce are interferență cu cel muzical), fiecare „episod” lingual îi solicită actantului nuanțe coloristice sonice prin figurile de cuvânt, numite „legato” ori „detaché”. De aici își iau seva structurile ritmice și rimate sau ritmico-rimate, ale comunicării, de exemplu: Conducători care se vor nemuritori; Cu Voxtar ești cel mai gospodar; Cafeaua tare care te ține în mișcare; Dacă tinzi la perfecțiune, e bine să te menții pe culme; Skol îți aduce cât poți duce; Mai curate și mai colorate; Vino acum pe drumul cel bun; Turma împlinită, bine îngrijită; cășaria bine gospodărită. Avea baciul putere de muncă și bună chibzuială la agonisită.

Noi ne exprimăm ca omul social și comunicăm cu semenii printr-un conținut melodic, realizându-se astfel stilometria comunicării și developându-se sociologizarea limbii sau „felul în care o comunitate socială se oglindește în limba pe care o folosește” (Al.Rosetă). „Oglindirea în limbă” prin limbajul ritmico-rimat determină o anumită caracteristică fundamentală a contextului, un

anumit mod tendențial prin care sunt ierarhizate practici cu o anumită semnificație a discursului¹². În consonanță cu cele menționate și acceptând ceea ce punctează și Christina Brooke-Rose în corelația dintre discursul realist și cel al SF (*sciens fiction*), evidențiem șase caracteristici ale contextului și anume: (1) apelul la memorie, asigurându-se coerența și presupunându-se circulația constantă a informației, (2) narativarea paralelă care o dublează și o completează pe cea realistă și care vine în întâmpinarea receptorului, fiind cât mai aproape de experiența acestuia: referințele nu trebuie înțelese de receptor, ci recunoscute prin stilometria structurilor ritmico-rimate, (3) compensația semiologică sau redundanța și supracodificarea: când autorul informației este conștient că ascultătorul nu are (nu poate avea) accesul deplin la codul A, atunci el (autorul) îl ajută, înlesnindu-i accesul la un cod complementar B sau la ilustrații, fotografii, desene, diagrame etc., (4) alibiul narativ prin care autorul informației sporește plauzibilitatea textului prin titluri, (5) demodalizarea sau adoptarea unui text neutru și transparent al informației, (6) reducerea ambiguității, a opoziției a fi - a vedea și semantizarea accelerată a informației care ilustrează nevoia de claritate: autorul informației ține cont de faptul că nici un cuvânt sau nici o frază nu trebuie să dea prilej receptorului de a avea mai multe interpretări și disproportia dintre realitatea informației și aparență să fie redusă la minimum, (7) ritmul cadențat și caracterul exhaustiv al informației ori sofisticarea acesteia. Astfel, variațiile mediate și indirecte acționează prin structurile ritmico-rimate asupra limbajului informațional sau comunicațional.

Manifestările omului în prelucrarea informațiilor și în reglarea relațiilor informaționale sunt datorate naturii vocabularelor utilizate de el. În mod indubitabil, omul utilizează în activitatea sa și în manifestările sale trei tipare de vocabulare generate de codurile psihice respective: (1) verbale; (2) muzicale; (3) spațial-cromatice sau figurative¹³. Acestea sunt argumentate sau demonstate în/de situațiile-limită în care se află omul: el se manifestă în prelucrarea informației pur verbal, pur muzical și pur figurativ. Aici există o corespondență între

vocabularul și gramatica fiecărului cod informațional.

Codului psihic verbal îi sunt proprii și caracteristice sunetele articulate; codului psihic muzical îi sunt proprii și caracteristice sunetele muzicale; codului psihic figurativ îi sunt proprii și caracteristice imaginile vizuale.

Datorită codului psihic verbal, omul este capabil să articuleze sunete, să recepteze grupuri de sunete articulare și să prelucreze mesaje compuse din sunete articulate, să acorde semnificații prin utilizarea limbajului articulat. Codul psihic figurativ¹⁴ este condiționat de caracteristicile analizatorului vizual, „efectorului” (mâinii) și sistemului nervos central (gândirea în imagini). Codul psihic muzical¹⁵ este datorat analizatorului auditiv și „efectorului” verbal. Aceste coduri psihice determină și atestă modalitățile de exprimare verbală, figurativă și muzicală.

În perspectiva abordării privind funcționalitatea și valoarea structurilor ritmice și rimate în cadrul exprimării verbale, aceste trei vocabulare cooperează în reglarea relațiilor informaționale ale individului locutor, intrând în sfera prelucrării psihice și „forțând” transformări în „gramatica” și vocabularul psihic ale lui. Astfel, cele două coduri psihice, figurativ și muzical, dezvoltă și cristalizează, prin cooperare, codul psihic verbal, acesta rămânând dominant în manifestările, în comportamentul omului, cu toate că acest cod este ulterior celorlalte două (textele au apărut mult mai târziu decât imaginile sau desenele ori construcțiile mesive din piatră – statui, piramidele, însemnări pictografice – ca desene ale imaginilor și acțiunilor, ideogramele și.a., însă toate acestea sunt sisteme de comunicare umană), deci ornarea, „vizualitate” este efectuată pentru a „aprovisiona” comunicarea cu o anumită informație: semnul verbal „semnifică”, iar cel figurativ – „se semnifică”. Aici este vorba de specializarea și de funcția reglatoare a codurilor respective, care sunt condiționate de relațiile interumane, de „varietatea și dinamica situațiilor cu care s-a confruntat, cât și însușirile „semnalelor” verbale, figurative și muzicale.

Multiplicarea semnalelor sub presiunea relaționării a creat presiuni interioare pentru apariția unor gramatici specifice fiecărei clase de semne¹⁶.

Codul verbal însă s-a constituit și s-a restructurat, reușind să aibă supremăția în reglarea relațiilor individului uman cu mediul său, câștigând în avans posibilități și funcții mai mari și vaste privind prelucrarea unei game largi de mesaje în continuu extindere: „codul verbal, având posibilități interne tot mai mari, a devenit mai util omului, a favorizat variante de comunicare între oameni tot mai eficace, chiar extinderea spațiului de comunicare și mărirea comunității lor umane”¹⁷. Avansul acesta al codului verbal edifică transparente semnul verbal la semnificație prin triada semn-sens-semnificație, fiind astfel mai mari și posibilitățile combinatorii ale limbajului și care decurg din caracteristicile și însușirile semnelor sau elementelor incluse în repertoriul/actul lingual. Atare caracteristici și însușiri ale semnelor lingvistice țin de gramatica generativă (reguli funcționale cu o mare capacitate de a genera semnificații).

Note

- I. D. Constantin, *Inteligenta materiei*, București, 1981, p. 35.
2. Notă: mesajul este constituit din semnale și devine informație după ce a fost receptat și decodificat, adică după ce devine un fenomen de cunoaștere. Fiecare mesaj reprezintă o succesiune de elemente segmentale și suprasegmentale („elemente textuale”), care sunt definite de multiple niveluri ierarhice: acestea sunt elemente merismaticice, fonematische, morfematische, sintactice, suprasintactice (contextuale).
3. D. Constantin, *Op. cit.*, p. 43.
4. Gh. Pandefunda, E. Nemțeanu, F. Stefanache, *Semiotologie neurologică*, București, 1978, p. 152.
5. E. Slave, *Expresiv și afectiv*, vezi: *Colegerea „Probleme de lingvistică generală”*, vol. II, București, 1960, p. 69.
6. L. Soitu, *Comunicare și acțiune*, Iași, 1997, p. 135.
7. G. Lochard, H. Boyer, *Comunicarea mediatică*, Iași, 1998, p. 15.
8. *Idem*, p. 28.
9. G. Lochard, H. Boyer, *Op. cit.*, p. 28.
10. G. Lochard, H. Boyer, *Op. cit.*, p. 30.
11. G. Lochard, H. Boyer, *Op. cit.*, p. 40-41.
12. Vezi: Carl Freedman, *Critical theory and science fiction*, London, 2000.
13. Vezi: L. Culda, *Ormul, cunoașterea, gnoseologia*, București, 1984.
14. Vezi: R. Lindekena, *Essai de sémiotique visuelle*, Paris, 1976.
15. Vezi: G. Epperson, *The Musical Symbol*, Iowa State Univ. Press, 1976.
16. L. Culda, *Op. cit.*, p. 36.
17. *Ibidem*, p. 36-37.

„A-L avea pe Dumnezeu”, „A fi în Adevăr” – caligrafiile folclorice la marginea timpului

Virgil Nistru Tîrgănuș, doctor, conf. univ.

Frapă de cuvântul unui duhovnic din „țara” lui Leonid și Anatol Baconski, un student al nostru a caligrafiat drept motto al anchetei folclorice din vîrmea anului acesta: „Vai de omul care are/Sufletul meu în casă mare ...” Ne-au preocupat ritualurile de comunicare a unor experiențe morale. Am propus, în consecință, analiza contextelor, ale căror nucleu sunt verbele existenței (*a fi*) și posesciei (*a avea*). Semnificațiile estetice adâncesc și nuancează „ormamentica” săptelor de paremiologie – până la a le transforma în simboluri matriciale. Iar *simbolurile*, cum observă H. Wald, sunt dependente de „aspectele sensibile ale concretului văzut”. Putem admite că limbajul simbolic determină „o geometrie” înaltă a ideilor și, pe această cale, o plasticitate a expresiei.

În satele din Moldova de Jos am fost surprinsă de frumusețea unor construcții infinitivale: *A-L avea pe Dumnezeu*, *A fi cu Adevărul*, *A fi spre (în) Adevăr*. Modul emoțional, de veche cuviință, se răstrengă asupra celor mai tineri și devine *viziune*. Expresiile paremiologice, majoritatea cu un potențial de generalitate, sunt fie „exordium”, fie „peroratio” ale unui discurs ideal, de ordin arhetipal. El este, în același timp, parte a unui concept sacral european. Construcția imagistică probează rasinamentul filologic al creatorului: simplitate, expresivitate și simetria (în care nota de umor – atunci când există – echilibrează ecuația abstracție – vizuire).

Ritualul interior se manifestă prin confesiuni, asupra cărora se cuvine să mai reflectăm. Nicolae Beșliu (Vălcioce – Cantemir, Republica Moldova) se oprește asupra expresiei *A fi statomnic ca piatra*: „ne dăm bine scama că nu este vorba despre anumice însușiri fizice ale cuiva, ci de tărâia de caracter, de puterea de a ţine pieptul ispitelor. Puțini dintre cei de astăzi mai pot spune că sunt «statomniți ca piatră». După cum, din păcate, până și munjii pot fi mutați de către acei bogăți și fără de măsură de trușași, în satul meu din Basarabia, anii aceștia de secolă mare au reamintit oamenilor că, în afară de nevoi, au și

obiceiuri străvechi, precréștine, precum *caloianul*. Făptura de lut, ivita din mâinile bărbaților din sat, mesager către ceruri pentru venirea ploilor, este prohodită, bocată și înmormântată. La căpătăi i se aşază crucea învingătorului morții”. Cei mai tineri au, astfel, măsura unei succesiuni, știu că primesc, de fapt, o solie.

Într-o doină semnalată de Ion Băjenaru într-un sat de lângă Hotin, verbul *a fi* netezește valurile unei existențe amare: „Aoleu, frate pelinc, / Amărată-i viața-n minc / Ca și frunza de pe tine...”. Verbul existenței, susținut sau nu cu alte valori de expresivitate, are trasee morale care ne conduc spre «continentul» de lumi și umbre, pe care le-au reînsemnat sufltele celor care nu mai sunt”.

Brîndușa Antohi (din satul Bourei-Moldoveni) descoperă în titlul expresiei *A fi ca lutul olarului* un ecou biblic: „lutul este acel material al creației, din care Dumnezeu a plasmuit omenirea. De săpt., lumea este supravegheată și modelată spiritual de către Olarul Divin. De aceea, a fi ca lutul olarului înseamnă a fi înzestrat cu smerenia inimii curute, deschis spre credință, spre Adevăr...”

Există o lumină, care izvorăște din cuvintele vechi, repetate de cel mai vrednic înainte tineri. În ofensiva nonconformismelor gratuite, a mitocanicii egal-agresive pe scenă socială, când noii „rapsozi” oculicează nu numai folclorice autentice, ci și normele gramaticii, iar limbajul argotic proliferă ca direct proporțional cu discursul trucat, pleonastic, tau-tologic aparținând unor neisprăviji (ne referim la acei care nu isprăvesc și citi...cărțile din bibliotecă), valorile paremiologice sunt luate în considerare numai în măsura în care servesc conjunctural. Întencierea caracterului înscamnată înțoarcerea la esenție. „*A fi om e lucru mare*”, „*A fi imbrăcat pe dinăuntru*” sunt construcții care conțin o mare energie; misterul și inefabilul trec cu simplitate din lumea-lumină a suflului în aceea a rostirii. Oamenii sunt „imbrăcați pe dinăuntru” cu razele gândurilor. Oxana Popa (satul Vișina-Cantemir) așezândă făptura curată, cinstită cu „o

casă mare”, primitoare de oaspeți pe măsură. Un echivalent îl constituie proverbul „Omul se deosebește după haină și se petrece după minte.” Ion Jitcu (din satul Brânza- Basarabia) spune că trebuie să interogăm mai des pe cei mai tineri în legătură cu ceremonialul conceptelor morale.

A fi om e lucru mare ilustrează deschiderea către înțelepciune, onestitate, bunătate, dar și spre munca creatoare: „Un om adevărat niciodată nu rămânc în umbră, deoarece prin purtarea sa, prin respectul față de părinți, prin dragoste de Dumnezeu își onorează numele”, subliniază studenta Inga Marcovanu din satul Chioselia – Cahul. În schimb, *a fi cu două fețe* sancționează duplicitatea tipică ipocritului dintotdeauna. Chiar și vechii greci îl ironizau pe cel ce „dădea răspunsuri din spatele unei măști”. Multă dintre contemporanii noștri își fac un titlu de „istețime” din această strategie minoră. Ea este, de fapt, o formă de cruzime.

Din localitatea Aluatu, Natalia Pintii aduce încă o mărturie spre a demonstra că nimic nu e întâmplător și fără temei. În această parte a lumii *a avea mâinile curate* reprezintă o retrăire a vieții la „ospățul” clipei de față. Cum necinstea îmbracă cele mai ciudate forme (și culori!), *a avea mâinile curate* echivalează strălucirea sintagmei *a avea cuvântul și susținutul curate*. În rugăciunile monahilor și copiilor se aude chemarea *cu inimă curată*. Ea are menirea de a înfrumuseța dialogul cu Providența. La Nașterea Domnului, în satul Valea Perjei din Basarabia, în vreme ce se coace pâinea, copiii rostesc versurile unui colind despre „Cina cea de Taină”. Elisaveta Bodarev, care ne-a relatat evenimentul, nu și explica de ce urătorii au ales, la Crăciun, imaginea tulburătoare a curninecării apostolilor:

„Domnul i-a poftit pe toți la masă
La locul gătit
Și cu voșa Sa miloasă
Astfel îl-o vorghit:
Fraților, sosât-a șișul
Sî ni dispărțâm
Da să nu cherdeți curajul
Căci eu iară o să vin.
Dar vă spun mai dinaintă,
Pentru ca să știți

Că din voi unu m-o vindă
Cu treizăși di-arginți”.
Apoi toți să îndreptări Cătră-Învățător
Și pi rând se întrebări
Cari-i vânzător...
„Tu iești Iuda, dzisî Domnul,
Pleacî mai curând,
Iașî cî sosit-a șișul
Și sî fașî ce-ai pus în gând...
...Și L-au dus la judecată,
Și L-au osândit
Sus pi Crușe, cu ocară
Și l-au răstignit

Naștere, Teofanie și Jertfă – iată, niciodată amestecate, noimele românilor în singurătatea credinței lor milenare. Bucuri și lacrimă, muguri de Lumină și rojuri de mucenicii se adună – ca o avere de neatins – pe câmpii străvezii ale cerului, acolo unde ajung rugile maicilor, murmurul copiilor, tăcerile vârstnicilor.

Studentii Oleg Olteanu, Oxana Vasâlăga și Olesea Basarab (din localități aflate pe lunca Prutului) au deslușit note lirice, uneori ironice, în seria de construcții paremiologice, determinate de verbele *a fi* și *a avea*. *A fost stâlpul casei și acum a ajuns proptea* a interesat o comunitate spirituală din comuna Roșu. Cele două sintagme nominale (*a fost stâlpul / a ajuns proptea*) reflectă concepția românilor despre diversele forme de decădere. Ion Ciupercă stăruie asupra „rimei” morale: „Consecințele pierderii darului / harului sunt grave. Dacă pierdem lumina primită la Botezul întru Domnul, dacă ființa este cotropită de nelegiuri, cum se întâmplă adesea, omul ajunge doar „o proptea”. Tot astfel figurează în dramă versurile: „Am un pom în bătătură / Poame face / Dar nu coace / Și-am să-l tai, să-l pun în tindă / Ramurile-i dau de grindă...”

Expresia *A fi lup în piele de oaie* trimite la referatul biblic, unde Mântuitorul le cere ucenicilor să se ferească de prorocii minciinoși. „Ei vin la voi îmbrăcați în haine de oi, dar pe dinăuntru sunt niște lupi răpitori”. În satul Găvănoasa – Vulcănești, arată Ludmila Alexandrov, era detestată minciuna de orice fel. Ulterior oamenii au avut tristul prilej de a vedea felul în care „hainele” mieroase ale celor fără-

de-lege acopereau amenințarea, neadevărul și chiar ura.

În satul Doina - Cahul, Ala Nartea a descoperit o metaforă folclorică de mare frumusețe: *A avea scaun la vorbă*. Cei cumpătați în grai sunt și cei mai profunzi, știu, vorba unui scriitor, că sareea e bună *la vremea ei*, că numai prin răbdare și socotință lucrurile (nu numai cele bune !) pot fi puse *cap la cap*. Aceștia, cum ne spuneau Nina Cotea (Chircani) și Anatolie Lupoi (Vadul lui Isac), *au limbă de aur*, adesea receptat ca o formă a vorbirii figurate. Studenții noștri, care au avut

înțelepciunea, într-o epocă de construcții felurite, să întârzie asupra bunei-cuvintelor și bătrânilor din satele lor au demonstrat, în fond, că folclorul din Moldova de Jos (de pe ambele maluri ale Prutului) postulează simbioza dintre ființă trăind în adevărul neîmpărțit și *darurile ei*, dobândite cu strădania minții și a brațelor. Prin aceste valori putem comunica cu alte neamuri. De aceea datoria veacului ce a început este de a le spori înțelesurile și nu de a le irosi, a le demonetiza, trăda sau preschimba strălucirea tăcută – în scări amăgiitoare.

Predicativitatea modurilor nepersonale (infinitivul, gerunziul)

Victor Axenti, doctor în filologie

1. Infinitivul - mod nepersonal cu certe trăsături verbale

Infinitivul este modul care exprimă persoana și numărul cu ajutorul subiectului sau cu al pronumelui reflexiv fără a avea forme flexionare care să le marcheze. Ceea ce îl situază în paradigma conjugării și nu în paradigma declinării este, mai întâi, aderența la categoriile specifice verbului, neîntâlnind nici o caracteristică gramaticală specifică numelui. În rândul al doilea, distincția dintre un infinitiv și un substantiv se bazează pe elemente de ordin distribuțional: în expansiunea sintagmatică, infinitivul și substantivul se repartizează în clase de distribuții diferite.

Natura verbală a infinitivului se manifestă foarte clar într-o serie de caracteristici sintactice și morfologice. Infinitivul intră ca element component în alcătuirea unor timpuri și moduri compuse (viitorul, condițional-optativ prezent, imperativul negativ la persoana a II-a singular: *voi învăță, aș prefera, nu vorbi!*).

Pe lângă formele gramaticale, care sunt esențiale, ceea ce deosebește un verb de un substantiv este ideea de proces, adică de prezentare a acțiunii în desfășurare într-un anumit mod în timp, cu referire explicită sau implicită la persoană.

Particularitățile de verb se caracterizează prin faptul că infinitivul nu primește determinările substantivului, adică atrbute, ci ale verbului – subiect, complemente și complemente circumstanțiale. Infinitivul: intră în structura unor forme verbale compuse (viitorul, condițional-optativ prezent etc.) și poate fi însoțit de formele neaccentuate de acuzativ ale pronumelui reflexiv și personal, ceea ce nu se întâmplă decât cu verbul; exprimă acțiunea ca proces și poate fi tranzitiv și intranzitiv; are categoriile gramaticale de diateză, mod și timp, specifice verbului, nu are categoriile gramaticale de gen și de caz, caracteristice numelui, categoriile gramaticale de persoană și număr, comune numelui și verbului. Prin urmare, infinitivul este *un mod verbal propriu-zis*.

În vorbire infinitivul nu poate fi folosit în afara raporturilor sintactice, dovada constituind-o faptul că, indiferent de mijloacele prin care sunt marcate, infinitivul poate avea categoriile gramaticale existente la celelalte moduri admise ca verbale, adică la indicativ, conjunctiv etc.

Infinitivul realizează distincția *tranzitivitate / nontranzitivitate*. În limba română, în ceea ce privește diatezele, flexiunea a numeroase verbe

este în mod clar sistematizabilă ca o opozitie iradică de tipul *a spune / a fi spus / a se spune*. Această sistematizare se explică și prin *pasivizare, T(pas.)* ori prin *reflexivizare, T(refl.)*. De exemplu, enunțul (activ-tranzitiv) (1) *cineva + a intrerupt + lectia* este, aproximativ, sinonim cu enunțul (pasiv) (2) *lectia + a fost intreruptă + de către cineva* și putem considera că (2) este o structură derivată prin *T(pas.)* din structura primară (1): */SN1 + Aux + SN2/ + /Tpas → SN2 + Aux + Part + de către SN1*, din care, prin lipsa complementului de agent al pasivelui concretat prin *de către*, se obține */SN2+Aux+Part/ > lectia a fost intreruptă*. În același mod se explică prin *T(refl.)* forma *a se duce < a duce sau invers*.

Faptul că infinitivul poate adesea implica un subiect (propriu sau comun cu al verbului regent) a făcut că în conținutul lui să apară elemente noi, care, într-o anumită măsură, au contribuit la apropierea infinitivului de celelalte moduri verbale: indicativ, conjunctiv, imperativ.

În sprijinul acestor afirmații vine faptul că în limba română infinitivul poate fi atestat cu următoarele valori:

- *Infinitiv = indicativ*: Pretinde *a ști* ; pretinde că *știe*.
- *Infinitiv = imperativ (afirmativ sau negativ)*. Comunicarea cu un astfel de infinitiv are caracter general și impersonal: *A se vedea capitolul al II-lea, alineatul b. din legea N...; A nu se răsurna*.

Infinitivul cu valoarea de imperativ se folosește, mai ales, în stilul administrativ și în stilul științific, în observări și note puse, de regulă, în paranteze (*A se vedea în aceasta privință ...*), exprimând un îndemn, o recomandare, o restricție.

În expresii ca: *A se păstrează rece!*; *A se fieră de lumină!*; *A nu se aplasca în afara!*”, în opinia unor lingviști, infinitivul „are înjelos de imperativ slabit”. Aceste expresii provin din construcții mai dezvoltate, în care, înaintea infinitivului, figura un verb la reflexiv ca: *Se recomandă, se impune, se cere etc.*: (*Se recomandă a nu se aplasca în afara!*).

O astfel de întrebunțare infinitivul o capătă începând cu secolul al XIX-lea, ca urmare a unor calchieri: fr. *Agiter avant de s'en servir* = rom. *A*

se agita înainte de întrebunțare. În acmea construcții infinitivul exprimă o indicație sau un avertisment public, adresate unui subiect general, nedeterminat.

Infinitivul cu valoarea de imperativ continuă să fie folosit în stilul publicistic, când unui euvânt îi se atribuie o altă semnificație sau autorul vrea să insiste asupra informației transmise.

Infinitiv = conjunctiv: *Este necesar a vă interesa; Este necesar să vă interesați*

Încercările dintre infinitiv și conjunctiv datează din latina vîrstie, datorită faptului că infinitivul a început să fie utilizat pe lângă alte părți de vorbire (substantiv, adjecțiv) cu o serie de prepoziții, substituind alici forme nominale ale verbului, chiar forme personale, în unele tipuri de construcții sintactice.

În cazul *tautoprosopiei*, specificarea subiectului era inutilă, de aceea se folosiră infinitivul (*volo dicere*), pe când, în cazul *eteroprosopiei*, specificarea subiectului devinea obligatorie, de aceea se utiliza conjunctivul (*volo dicas*).

În situații neechivoce caracterul nepersonal al infinitivului poate părea mai adecvat în stilul științific sau în cel administrativ, de aceea este de preferat în construcții ca: *Vă rog a-mă aproba* sau *Vă adresează rugămintea de a-mă aproba*.

În limba vorbită și în stilul literaturii artistice folosirea infinitivului echivalent cu conjunctivul este pretențioasă. Infinitivul este însă preferabil pentru variație – evitarea monotoniei – *Vă rog să binevoiți a-mă aproba*, nu să binevoiți să-mă aprobați; până să înceapă a cânta, nu până să înceapă să cânte.

În limbile românești occidentale în construcțiile tautoprosopice se întâlnesc frecvent infinitivul, iar conjunctivul apare, de obicei, în structurile eteroprosopice. De exemplu, în limba franceză semnalăm construcții de tipul: *Je veux venir* (eu vreau să vin); comp.: *Je veux qu'il vienne* (eu vreau să vină el).

• *Infinitiv = suplin*. Cheamă oamenii a săpa săptână! Cheamă oamenii la săpat săptână! Din contextul celor afirmate, rezultă că posibilitățile multiple de substituire a infinitivului prin moduri personale demonstrează cu prisosință caracterul

Predicativitatea modurilor nepersonale (infinitivul, gerunziul)

Date privind utilizarea infinitivului prezent și a infinitivului perfect

Nr	Autori	Opere	Numărul de pagini	Infinitiv prezent Cantitatea %	Infinitiv perfect Cantitatea %
1.	A.Russo	Cântarea României, Ch., 1998	50	84 96	3 4
2.	A.Odobescu	Scrieri alese, Buc., 1995	50	66 95,7	3 4,3
3.	I.L.Caragiale	Momențe, Buc., 1994	50	46 98	1 2

verbal al lui. Însă trăsăturile pur verbale ale infinitivului sunt evidente nu numai prin înlocuire „modală”, ci și prin manifestarea unor categorii morfolo- gice, una din ele fiind cea a timpului.

Chiar dacă infinitivul nu prezintă îndici specifi- ci, aceasta nu înseamnă că acțiunea exprimată de un infinitiv ar rămâne, în desfășurarea ei, în afara condițiilor de ordin temporal, în erente pentru orice verb. Nuunța (sau valoarea) temporală a unui verb la infinitiv se determină contextual.

În infinitivul are valoare de perfect, atunci când este regentat de un verb la timpul trecut – perfectul simplu, perfectul compus sau mai mult ca perfectul; El promisese a nu-și crăpa viața pentru libertatea patriei.

De reținut că *infinitivul perfect* exprimă un timp anterior acțiunii verbului cu care se află într-o anumită relație sintactică. Perfectul poate exprima și un timp posterior, mai cu seamă, când este precedat de prepozitia temporală: „*Înainte de a fi ajuns* în sat, l-a întâmplat un lucru ciudat.” La o lectură superficială, putem interpreta enunțul în felul următor: un lucru ciudat i-a întâmplat (cuiva), după ce a ajuns în sat. Dacă vom căuta mai atent și vom sesiza sensul prepozitiei *înainte* (de), provenită din adverbul *înainte*, ne vom da seama că acțiunea exprimată de infinitiv urmărează celei exprimate de verbul la mod personal (*s-a întâmplat*). O altă probă de verificare ar fi plasarea prepozitiei *înainte* în fața verbului *s-a întâmplat*.

Sintagma infinitivului perfect este constituită din infinitivul prezent al auxiliarului *a fi* și tema de

participiu al verbului: *a fi lucrat, a fi spus, a fi dormit* și are aceeași structură pentru toate verbele din limba română.

Sondajele statistice pe care le-am efectuat confirmă acest lucru. Bunăoară, la A. Odobescu din 69 de construcții cu infinitiv prezent și perfect, doar trei sunt cu infinitiv trecut, la I.L. Caragiale din 47 – numai una, la A. Russo din 87 – doar trei.

În stilul publicistic, întrebuirea infinitivului trecut pare a fi mai obișnuită, mai cu seamă, după unele substantive abstractive ca *gestul, acuzatia, curajul, meritul, regretul* sau după adjecitive ca *acuzat, capabil, inculpat*, sau după adverbul *departe*: *Și-a exprimat regretul de a fi făcut o săptă nedemnă*. În ceea ce privește persoana și numărul, infinitivul se caracterizează printr-un sincretism total. Absența mărcilor de persoană și număr distinge infinitivul de modurile zise personale și îi dă un statut aparte, în baza căruia se definește în gramicile tradiționale ca mod nepersonal.

Însușirile care pun în evidență caracterul verbal al infinitivului sunt destul de numeroase și deconvincătoare pentru a-l privi diferențiat față de celelalte moduri nepersonale: exprimă ideea de proces; acțiunea în desfășurare, putându-se referi prin mijloace sintagmatice la persoană și număr; determinanții infinitivului nu sunt legați de natura lui nominală.

În susținerea acestuia privind *predicativitatea* infinitivului se înscrive conceptul despre infinitivul subiectiv (sau tauiprosopic) și infinitivul obiectiv (cicroprosopic). Infinitivul subiectiv are un subiect comun cu verbul regent (*incep a lucra, doresc a*

*spune), iar infinitivul obiectiv în totdeauna are un subiect diferit de cel al verbului regent (de exemplu, *vă rog a-mi aprofia*). De mentionat că unei lingviști numesc cazurile similare în limba franceză *ca identitate referențială de agent* (*J'essaie de venir*) și *dualitate referențială de agent* (*Je le fais lire*).*

Infinitivul postverbal obiectiv, în mod constant, este eteroprosopic și, prin urmare, funcționează exclusiv ca obiect direct. Infinitivul obiectiv aderă numai la verbele care exprimă un act de voință, un imbold spre acțiune. Ele toate presupun prezența a două persoane: de la una pornește imboldul îndreptat asupra alteia, ce urmează să efectueze sau să sufere acțiunea denumită de infinitiv.

2. Infinitivul cu subiect propriu și cu subiect raportat la predicativul regent

Dintre toate modurile nepersonale, infinitivul se caracterizează prin **cea mai mare autonomie sintactică**, ceea ce îi asigură posibilitatea de a-și asuma *predicajia* în anumite situații. Oricare ar fi rolul său în propoziție, infinitivul poate avea un subiect, un autor al acțiunii.

La nivelul propoziției *subiectul său* poate fi:
a) **exprimat**: Până a ajunge el acasă, l-a întâlnit un prieten b) **neexprimat** (subințeles): Nu m-ă fi mișcat niciodată *înainte de a mă vedea* (10)

La nivelul propoziției subiectul infinitivului, *aceeași cu acel verbului personal* (predicativul), poate fi: a) **exprimat**: *Înainte de a se apropia ei de porți, s-au oprit... neexprimat* (subințeles): „Pentru a scăpa basma curată, polițiștilor au inventat pe loc o versiune: mistreții erau turbări.”

Când are valoare de imperativ, infinitivul este independent și nu presupune existența unui predicat *supraordonat*. Independența infinitivului-predicat se explică prin faptul că apare în locul modului imperativ (sau al conjunctivului cu valoare de imperativ), care, din punct de vedere gramatical, formează un enunț necordonat: *A nu se răsuorna!*; *A se fieri de foc!*; *A se pastra la înțineric!*

Prin urmare, infinitivul este o formă invariabilă, care, atât în plan paradigmatic, cât și în plan sintagmatic, prezintă trăsăturile caracteristice verbului; nu indică nici o trăsătură care să-l apropie

de substantiv; în propoziție poate să îndeplinească funcția de predicat, întrând, astfel, în relație cu un subiect. Infinitivul se prezintă ca element predicativ al unei propoziții independente cu valoare imperativă sau al unei propoziții subordonate infinitivale.

3. Gerunziul „formă nominală” cu trăsături prepozitive verbale

Gerunziul este o formă verbală invariabilă care exprimă o acțiune sub formă de proces ce se referă la autorul ei, subiectul.

În limba română gerunziul este o categorie complexă și polivalentă. Faptul de limbă arată că această formă „nominală”, în majoritatea cazurilor, exprimă o acțiune propriu-zisă și nu numai circumstanță sau felul desfășurării acțiunii exprimate de un alt verb. Când spunem, bunăcară, *ca merge sănătăd*, gerunziul indică o altă acțiune decât cea de *a merge* și se referă direct la subiectul propoziției *ea*. Întrebarea logică ce urmează a îl se adresa este: *ce face ea?* și nu *cum merge ea?*

Conform unui astfel de raionament, gerunziul este o formă predicativă, chiar un **mod predicativ**, deși nu posedă flexiunile de număr, persoană, timp (aceste categorii gramaticale putând fi extrase doar în context). Totodată, gerunziul are și unele **valori nepredicative**.

În *Gramatica limbii române* se menționează că subiectul gerunzului poate fi: *subiectul propoziției, diferit de subiectul propoziției*. Deci subiectul este identic cu subiectul verbului regent sau diferit de acesta. Însă printre numeroasele probleme legate de subiect și exprimarea predicativului în limba română contemporană, gerunziul trezește un interes deosebit. Unii autori de grămatice menționează că gerunziul are valoare de *propoziție* sau că echivalență cu o propoziție. Se recunoaște, astfel, că gerunziul, în calitate de verb, are adesea subiect sau poate intra în relație cu un subiect, exprimat sau neexprimat: (1) *Auzind omul* despre ce e vorba, a plecat mai departe. (2) Se rezolvă problema *intervenind noi* și nu altceva. Aceasta înseamnă că gerunziul apare ca element independent, ca nucleu al unei comunicări de sine stătătoare.

Când gerunziul are subiect propriu, diferit de cel al verbului la un mod personal, raportul dintre ele

(subiect și gerunziu) este foarte strâns, ceea ce face ca predicativitatea gerunziului să persiste. În această ordine de idei, am putea menționa construcțiile gerunziale absolute, în structura cărora intră gerunziul și determinativele lui: „Odată, slujind un episcop oarecare de hramul bisericii Buna Vestire din Iași, părintele Dumitru intră în biserică.”; „În interiorul construcției numele / pronumele îndeplinește funcția de subiect, la fel ca și în interiorul unei propoziții cu un verb la modul indicativ: *slujind* > *pe când slujea un episcop*; *chemând* > *când l-a chemat episcopul*; *văzând* > *pentru că am văzut eu*.

Gerunziul poate fi locul unui predicat, exprimat printr-un verb finit, preluându-i funcția și subordonându-se subiectului. Și, firește, dacă acțiunea gerunziului exprimată face subiectul său, el trebuie să fie predicat și nu o parte secundară subordonată unui verb la modul personal („regent”).

Gerunziului nu îl se poate refuza valoarea de predicator, atunci când are un subiect diferit de acela al predicatorului propoziției; legătura strânsă a gerunziului cu subiectul său face ca valoarea lui verbală să fie pregnanță și el să poată funcționa ca predicator.

Gerunziul-predicat poate avea ca subiect:

- *Un pronume* (exprimat sau neexprimat). Subiectul gerunziului poate fi la orice persoană, predominant însă pers. a III-a singular și plural.

Persoana I: „Dar tată-mă atingând, chiar și pe un plan secund mizează existența mele, iar gândul mi se întoarce înapoi. În vremea inocenței pierdute...”

Persoana II: „Nu știu dacă și să mă înțelegi, și poate că al să mă cer și pentru asta, explicându-mă cu severitate; însă nu-mi place să fiu văzută în lovitura unor bărbați mizeri ca înșăjare, cu ghetele scăldăcuse și cu mâinile neîngrijite.” *Persoana III:* „Și văzând că noi sorbim lichior din pahare fără să dăm urmăre chestiunii, se decise să treacă la detalii.”

- *Un substantiv sau un substitut al acestuia*: „Deci dându-i Stefan-lăudă bucuros ascendență învoie, postelnicul a mai cerut căpăta meșteri.”

Gerunziul, având *aceeași subiect* cu *al verbului regent*, subiectul poate fi:

- *Exprimat*: „*Și văzând profesorul că purtăm plete, a poruncit unuia dintre școlari să ne lundă*”, „*Văzând Ivan că porțile iadului sunt serecate în toate părțile, se lechamește ...*”; „*Fiind ei atât de semesi și bizuindu-se numai pe putere, nu sunt atât de băgători de seamă la discordiile minții*”. Când gerunziul este însoțit de subiect, de cele mai multe ori el precedă verbul regent. În limba literară contemporană gerunziul se aplică în construcții unde se insistă în mod deosebit asupra subiectului (care este reluat sub formă de pronume):

„*Unitarea interstaatală* este un serios punct de vedere, o mare dorință, ea fiind realizată, ar fi primul nostru pas spre Reunire.”¹³

- *neexprimat*: „[*Luminăria sa*] Adunând în dreapta sa pe comis și pe monah, le-a săcuit cunoscul că se bucură de vederea domniilor lor”. Gerunziul verbului *a fi* însoțit la dreapta de un determinant obligatoriu are funcția de predicator nominal (*ca* și un verb la mod personal), formula distributivă binomică fiind: [V(*a fi – ger.*) + NP] sau [NP + V(*a fi – ger.*)].

În rol determinant poate fi:

- *nume predicator*: „*Fiind slobod* drumul acesta, bădița Nicodim și că ce am să fac”.¹⁴

Subiectul gerunziului este reluat de *complementul direct* (sau *indirect*) din propoziția regentă:

„*Vagonul nemaiștând* în coadă, frânărul de siguranță îl părăsise, iar locul de la pavilionul de observație, unde că frâna, acum era gol”¹⁵. „...iar mai apoi i-am întâlnit pe noștri, de l-au băgat în codru, fiind copacul înșinuând pe lângă drum, i-au surpatu asupra lor.”

Când subiectul lui nu este exprimat, gerunziul este așezat, de regulă, după verbul din regentă cu care coincide subiectul său, pentru a facilita sesizarea agentului acțiunii exprimate prin gerunziu: „*Sultanul se facea deocamdată că nu știe nimic* temându-se de că mai spunde un alt război în părțile Dunării.”¹⁶ Astfel, succedând imediat verbul la mod personal, gerunziul are același agent al acțiunii.

Pe lângă un gerunziu cu pronume reflexiv, exprimarea subiectului, dacă acesta este la altă persoană decât subiectul verbului regent, e de prisos și, ca atare, rar folosită, deoarece autorul acțiunii

gerunziului este marcat prin pronumele reflexiv [făcându-*și* datoria (el)].

Când subiectul este nedeterminat, gerunziul poate fi la activ sau la impersonal: „Considerând că domnișoara Lucreția Ionescu pretinde că este în dreptul său, deoarece în virtutea contractului cu timbru în regulă, când se știa că are domiciliul, neașteptându-se nicidcum, căci nu a avut măcar cea mai mică somăjune...”¹⁸

Concluzionând, vom afirma că, atunci când gerunziul exprimă o acțiune simultană cu a verbului finit, în expansiunea sa predicativă se va adapta la categoriile gramaticale specifice acestuia. În astfel de situație, gerunziul cunoaște două posibilități de *transfer*. Devine baza predicativă a unei propoziții subordonate, dependente de un verb, un substantiv sau un substitut al acestuia și se transpune, de regulă, prin indicativ: *Învățând, vei reuși; Dacă vei învăța, vei reuși.*

Note

1. A.Ciobanu, *Academicianul Silviu Berejan – gramatist*, în „Revista de lingvistică și știință literară”, nr.3, 1997, p.42.
2. I.Diaconescu, *Înfrântul în limba română*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p.79.
3. *Glasul Napoii*, nr. 29-30, 1999, p. 25.
4. F.Edelestein, *Sintaxa gerunziului românesc*, București, 1972, p.82.
5. I.Creangă, *Povești, povestiri, amintiri*, București, 1989, p.145.
6. M.Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, București, 1990, p.27.
7. C.Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, încă noapte de război*, București, 1979, p.13.
8. *Ibidem*, p.31.
9. M.Sadoveanu, *Frații Jderi*, Chișinău, 1994, p.36.
10. I.Creangă, *Povești, povestiri, amintiri*, București, 1989, p.116.
11. *Ibidem*, p. 142.
12. M.Sadoveanu, *Frații Jderi*, Chișinău, 1994, p.100.
13. *Jurnal de Chișinău*, nr.26, 2000, p.4.
14. M.Sadoveanu, *Frații Jderi*, Chișinău, 1994, p.38.
15. I.L.Caragiale, *Momente*, București, 1994, p.113.
16. B.Phasdeu, *Scrieri alese*, Chișinău, 1988, p.22.
17. I.L.Caragiale, *Momente*, București, 1994, p.58.

Semnificația invocației retorice în poezia Leonidei Lari

Veronica Popa, lector superior

Superioară îndemnului și indicației, întrebarea trădează o trăsătură ancestrală a omului – setea de a cunoaște, de a pătrunde în esența lucrurilor și a relațiilor umane, întrucât atunci „când spiritul se trezește în lume, el o pune pe aceasta sub semnul întrebării, căci tot ce vede el este altceva, decât îi pare la început: este lege, sens, rațiune”.

Într-un proiect de tratat, Petre Tuțea, prezentă unică în gândirea filosofică românească, scria: „Omul este ființă care se miră și se întreabă”.

Încă din cele mai vechi timpuri, modalitatea interogativă s-a dovedit a fi deosebit de productivă nu numai la elaborarea mesajelor care formulează o întrebare în scopul obținerii de informații, ea are și o aplicabilitate, paradoxală la prima vedere – cea de propulsare a enunțului, care transmite informații în aspirația de a consolida diferite opinii, atitudini, idei, convingerii și stări.

Poezia Leonidei Lari este marcată structural de

interogația retorică. Analiza acesteia, la prima impresie, varsă lumină asupra multor aspecte contradictorii – afirmație pentru negație, întrebarea pentru conturarea căt mai reliefată a unor sentimente, trăiri, aspirații, convingeri. Fiind considerată încă din antichitate „una din figurile cele mai obișnuite de oratori și din cele mai destoinice de a da cuvântului foc, iuțime, putere”, interogația retorică reflectă un registru amplu de atitudini, ipostaze, stări ale eului liric al L. Lari și conferă mesajului poetic culoare, nuanțe subtile, cuprinse între reproș, regret, tristețe, ură, dragoste, elan, grandoare, într-un cuvânt, vibrație afectivă.

Interrogativei nu i se poate pretinde a fi nici adevărată, nici falsă, fiindcă, după cum afirmă E. Coșeriu, „adevărată sau falsă nu poate fi o rugămintă sau o întrebare, ci numai o propoziție care afirmă sau neagă ceva”.

Interogația retorică apare frecvent atât în lirica

populară, cât și în cea cultă. Această figură de stil devine un procedeu de compoziție. La poeta L. Lari, interogația este compozițională (o numim astfel, deoarece întrebarea nu e decât un pretext, prin care comunicarea lirică ia naștere sub forma răspunsului, fie și amânat). În numeroase texte din creația ei interogațiile retorice, ca în poezia populară, se alcătuiesc pe structura întrebare – răspuns, întrebarea devenind procedeu de compoziție, adesea în combinație cu adresarea invocatoare. În poezia ei interogația, însotită de răspuns, dă naștere „dialogului poetic” sau „monologului dramatic”.

În lirica Leonidei Lari „monologul dramatic” este amplificat datorită repetării insistente a întrebărilor retorice, care conferă operei sale trăsăturile unui descântec.

Fiind centrată pe destinatar, interogația retorică nu urmărește doar să-i ofere un anumit gen de informație sau să-i transmită stări, ci este o modalitate, ce apelează la conștiința interlocutorului pentru a obține din partea lui un consens, a-l convinge, a-l chema, a-i trezi conștiința, a-i obține adeziunea la anumite fapte.

L. Blaga în *Trilogia cunoașterii* sublinia că „orice punere a unei probleme e punerea unei întrebări”. Deci interogația retorică rămâne a fi totuși o întrebare nu numai sub aspectul ei formal: până a ajunge la niște judecăți sigure, la niște adevăruri incontestabile, emițătorul a trăit o situație – limită, o dificultate în cunoaștere, care în mod inevitabil produce în mintea lui o întrebare. În versurile:

„De ce taci când fermecată
Inima-mi spre tine-ntom?
Mai sună-vei, dulce corn,
Pentru mine vredătă.”

Poetul și filosoful L. Blaga intrevede „o exclamație întrebătoare”, menită să dea expresie unor stări de lină melancolie.

Și în poezia L. Lari rostul interogației retorice nu este doar un sapt de stil, ce creează o situație psihologică emotională; deși nu solicită un răspuns la ea, cere participarea activă a receptorului, declanșează stări de neliniște, tulburare, durere.

Astfel, întrebarea retorică devine un element structural pentru optimizarea, aprofundarea

structurii de adâncime a mesajului, stimularea trăirilor sufletești și ale cititorului. Ea vizează schimbarea universului spiritual, a dispozițiilor interioare ale receptorului. În acest sens E. Coșeriu afirma: „Totdeauna limbajul efectiv realizat este o continuă atribuire a eului. I se atribuie celuilalt aceeași conștiință cu a vorbitorului”.

În viziunea noastră, prin frecvența utilizării interogației retorice drept figură de stil L. Lari se apropie foarte mult de M. Eminescu:

„Și când propria ta viață singur n-o știi pe de rost,

O să-și bată alții capul s-o pătrundă cum a fost”.

„Oare n-am uitat cumva că iubirea de patrie nu e numai iubirea brazdei, a țărâiei, ci a trecutului?” (M. Eminescu, 1990, p.324)

„Bat clopotele tare, de vuie-n Cuvânt

Neînduplecata- ntrebare,

Sunt două popoare cu-același pământ?

Un singur popor e cu-același mormânt-

La Putna lui Ștefan cel Mare!

Biet visător, unde-ai căzut,

Din care cer, din care ram,

Cui spui de marele trecut

Și îi ceri dragoste de neam?”

Alcătuite după modelul întrebare-răspuns, asemenea structuri sunt frecvente atât în poemele eminesciene, cât și în textele Leonidei Lari, lucru ușor explicabil, deoarece autorul parcă inițiază un dialog cu ascultătorii / cititorii, cu publicul, pe care îl „reprezintă” tot el prin aceste întrebări. La prima vedere s-ar părea că răspunsul este superfluu, întrucât el există implicit în interogațiile care îl precedă. Întrebarea e doar un impuls. „Cât costă însă fericirea unui deputat? Mii de franci? Cât produce? Netic. Cât costă pleoariile? Milioane. Ce produc? Absolut niciun. Cât costă plagiatorii intelectuali sterpi care uzurpează catedre universitare și secundare? Ce produce însă un om care însuși nu știe nimic? Netic fără îndoială”. Prin răspunsuri sunt reluate informația, gândul, trăirea cuprinse în interogație și se aprofundă, se largesc:

„Se-ncheie socoteala mea cu lumea.

Și-apoi de ce m-aș teme-atât de tare?!

Ei pot să-mi ia pământul, lucrul, casa,

Ei pot să-mi ia condeiul, foaia, masa,

Ei pot să-mi rupă capul, tricolorul,
Ei pot să-mi vândă la mezat poporul.

Dar cum să vândă ce nu poți cuprinde?
Și ce nici Iuda nu a putut vinde
Aici e poticneala lor cea tristă –
Că mai există-un Jude, mai există,
Ceva ce nu poți cântări în mâine,
Dar cântărește tot ce porți cu tine.
Or, ce porți tu, și eu, și el, noi toți...
Un foc sublim ce nu-l pot prinde hoții,
Purtăm ce nu se pune pe cântare –
O dragoste, o cinste, o suflare.”

Având posibilitatea de a răspunde la propriile întrebări și de a-și exterioriza trăirile, autoarea creează un spațiu în care întrebarea și răspunsul pot coexista pentru a axa mesajul în jurul unor probleme ce necesită accente deosebite. „Întrebările autoricești sunt o modalitate de dispunere a materialului intru a face comunicarea poetică cât mai inteligibilă și completă. După particularitățile structurat-semantic, întrebările retorice sunt foarte apropiate de cele lansate în situația interogativă standard. În altă ordine de idei diferența e în lipsa răspunsului din partea partenerului de conversație, el fiind oferit de însuși emițătorul.”

Interogațiile retorice în poezia L. Lari au o pronunțată funcție fatică. Autoarea, într-un dialog deosebit cu sine, răspunzând la propriile întrebări, se implică în trăirea evenimentelor, a faptelor abordate și, în felul acesta, menține încordată atenția cititorului și a sa.

Alexandru Robot notează în una din serierile sale că „întrebările cele mai frumoase sunt cele care rămân fără răspuns”.

„Luna cuprinde roată
Vale, pădure, drum,
Am s-o mai văd vreodată
Precum o văd, acum?”⁸

Ca varietate a întrebărilor retorice sunt interogațiile meditative (cu răspuns amânat). La L. Lari aceste interogații sunt de natură semantică specială, par a fi generate de nerecunoaștere, nefiind lansate pentru a depăși starea de nedeterminare. Răspunsul persistă implicit în chiar structura întrebării, autoarea nu caută în persoana

receptorului un potențial furnizor de informații, pe care nici ea nu le posedă; întrebarea are, mai curând, rolul de a amplifica misterul în fața căruia se află eul liric. Răspunsul nu-l conțin nici versurile:

„Munții încă vă ţin minte,
Nistrul, Dunărea și Prutul,
Oare jocul de cuvinte
Poate spulbera trecutul?”

Cum să n-ai o țărână
Sunătoare de neam
Și-un izvor ce dezleagă
Orice frunză de ram?
Cum să n-ai amintire,
Cum să n-ai țara ta,
Și-un poet scris în piatră
Cărui te-ai încchina?”

De asemenea și fragmentul următor din publicistica eminesciană de la 1877: „Dar suna-va acel ceas? Oare tinerimea care astăzi își uită limba și datinile prin cafenelele Parisului, și care se va întoarce de acolo republicană și îmbuibată cu idei străine, va mai fi în stare să înțeleagă acest popor, a cărui limbă și istorie n-o mai știe, ale cărui trebuințe nu le înțelege, ale cărui simțuri o lasă rece? Fi-vor în stare acei tineri să înțeleagă că nimic pe acest pământ, pentru a fi prințios nu se căștigă fără muncă îndelungată că toate cocoțările lor de-a gata...nu sunt de nici un folos pentru țară?”

Autorul cu adevărat nu cunoaște răspunsul, ceea ce îl determină să precizeze, în postpoziția sirului interogativ-retoric, că la întrebările acestea e greu să dai un răspuns; ne temem chiar de a face concluzia finală. La accentuarea sentimentului de incertitudine contribuie și formele verbale inverse: suna-va, fi-vor.

În poemul L. Lari *În ziua ta*, închinat lui Eminescu, în clipe de „ninoare preacurată” descifrăm ipostaze ale eului liric cuprins de neliniște și îndoială: „Mi-e trist, gândind la tine - / Gândind la noi, mi-e greu, / căci străinimea vine / Asupra-ne mereu”, „Dar tu ai spus în «Doina»/ Că ei tot vin și vin, și ne înghită moina / Cu tot eu cânt și chin”. În continuare prin structuri interogative ample autoarea ne introduce în monologul său, născut din neliniște și dor de absolut: „Au patrie ei oare, / Nicicând să nu fi-avut, De uită locu-n care / Pe lume s-au născut?/

„Sau poate că îi scarbe/Ungol interior,/De fug în cete oarbe / De pe meleagul lor?”, „Dăm îndărât cu racul” / În Prut la pescuit/ Sau poate-și râde dracul / De un popor smerit?“

Interogațiile **ce** au inițiat dialogul interiorizat al emitorului nu pot rămâne mereu fără răspuns, dar nici nu merită răspunsuri pripite. Pe măsură ce înaintăm în context meditația ar putea lua și forma unor răspunsuri ce se pot deduce cu ușurință:

„Și-mi zic: Vai, cu mâine ciunte / Ai rămas așa-n cărare - / Nici urcare pîn la munte, / Nici ieșire către mare... / ... Stau așa păscut de Nume, / Unde mergem. Doamne sfinte? - / În pămînt ori penăltîme? Înapoi sau înainte?! / Ce se face oare-n șume, Au noi mergem în neștiere / Spre-adresatul fără nume / Cu adresa Nicăire?! / Ce ne spune amintirea / Sau vreun vis de-areopodă: / Asta ne e moștenirea / Ce-a lăsat-o Ștefan Vodă? / Ce ne sună-n os tristețea / Sau vreun duh neomenescu?- / Asta ne e frumusețea / Ce-a lăsat-o Eminescu?”

Deși autoarea nu aşteaptă un răspuns imediat, răspunsurile vor fi favorizate de înseși întrebările realizate într-un limbaj metaforic. În versurile:

„Ilustre prinț amic cu rusul Petru,
Gândită-te-ai vreodată-noi, cu milimetru
Moldova prin rusească-arniciție?”

La accentuarea sentimentului de incertitudine și revoltă contribuie formele inverse gândită-te-ai; citit-ai:

„Ilustre cărturar din altă vreme,
În nostalgia ta fănguitoare,
Citat-ai printre cărți și teoreme
Și testamentul lui Ștefan cel Mare?”

Acest monolog dramatic, ilustrat prin închipuitorul dialog cu Dimitrie Cantemir, impune textului o notă soresciană. Tragicul, impletit fin cu ironia, conferă acestui poem trăsături specifice operei lui Shakespeare, M. Sorescu și M. Eminescu:

„Și totuși l-am citit, altfel, părinte.
Nu te-arunca, nu te-neghiește stihia
S-ajungă descendenții prin morțimile
Și trupu-ți fără cap în România.
Accesta-i plata, alta nu există
Pentru o țară de pămînt și ape –
Încolo, tuncă-i veselă și tristă,
Semnează adresări și ia prosoape”.
Din întrebările retorice desprindem sentimentul

preacurat al iubirii, o altă ipostază a eului lîric feminin: „Ce mult te-am iubit, o, nimeni sub soare, nu te-a iubit precum eu, / Pentru că nimeni sub soare nu are / Suflet geamăn cu-al tău. / Ce mult te-am iubit, o, care putere, / pedepsim-ar cumva, / Dacă din dragostea asta divină / Vin copii să bea”.

Plasate în prepoziție și repetate la începutul fiecărei strofe, verbele declarandi potențează sentimentul iubirii și cutezanța cului lîric de a înfrunta dificultatea căutărilor de răspuns. Aceste interogații meditative au o evoluție spre interiorizare, prin aceasta relevându-se caracterul lor deschis, în sensul multitudinii posibilităților de interpretare. Interogații meditative (cu răspuns amână sau suspendat), care prin natura lor pot avea un mare grad de indeterminare, se caracterizează și prin imposibilitatea de a răspunde *hic et hunc*, de a umple golul sesizat în clipa emiterii mesajului. În felul acesta lăsându-l deschis.

Românii întotdeauna și-au purtat destinul sub semnul întrebării: *A fi sau a nu fi?* E și firesc faptul că cei mai mari poeti ai neamului nu au început să-și pună întrebări, de asemenea și semenilor, pentru a păstra treză conștiința făcând punjii de legătură cu trecutul și viitorul. M. Eminescu, „domnul cel de Pasăre Măiastră”, se întreabă și ne întreabă: „Oare Mircea I, în cei 38 de ani, Ștefan cel Mare în cei 46 de ani ai domniilor lor au avut o altă preocupare decât neatârnarea țării?” Firește, și de data aceasta, intenția poetului nepereche nu este de a întreba, pur și simplu, ci de a spune a căia oară că iubirea de Patrie este cea mai nobilă preocupare.

Cezar Ivănescu în prefata volumului *Al nouălea val*, semnat de L. Lari, afirmă: „Leonida Lari este marea poetă de azi și din întotdeauna a românilor, nu doar a celui mai însângerat ținut românesc, Basarabia, nu doar a celei mai sfârtecate provincii românești, Moldova, ci a tuturor Românilor...”

Afirmăm și noi astfel nu de dragul cuvintelor frumoase, dar din profund respect pentru femeia-poet, care a avut curajul de a pune întrebări tocmai în clipa când ele erau necesare și pentru că ele vor fi necesare întotdeauna, au devenit poezie.

Întrebarea retorică atât de semnificativă în poezia L. Lari demonstrează crezul poetic al autoarei. Octavian Goga spunea „Cred însă în misiunea istorică veche a scriitorului: și dacă m-afi întreba

cum e formula sufletească, aceea care trebuie să fie pentru el nu numai un comandament etic, ei, în același timp, și o formulă literară, cu v-aș răspunde cu vechiul meu crez: e ideea națională.”

L. Lari, fără îndoială, va rămâne pentru basarabeni și nu numai „poeta valac”, „vizionar”, care exprimă prin poezia sa aspirația spre unitatea națională românescă. Multcomeniala poezie *Noi* de O. Goga a devenit apropuse o emblemă a universului său poetic. Poezia care este construită pe structura unei singure metafore: lacrima se metamorfozează în poemul Leonidei Lari *La noi*:

„Sajiu de ședințe, silă de sisteme,
Cât aş da, o Doamne, doar să scriu poeme
Și să te invoc.
Și eu-o rug-amără, sub un cer de tângă
Să apropii clipe care-o să ne strângă
Neamul la un loc”.

(*La noi*)

Poezia română are în Goga un desăvârșit poet al înstrăinării, al ciudatei condiții de pribegie pe propriul pământ, sintetică în metafora lacrimelor-dor, sentimentul pusătorial în singularitate și deziderăciune. Dacă în poezia lui Goga plânsul ar fi rod și expresie a nădejduirii, lângă unci harni și găsiate de domnia de răzbunare și iștovită de durere, existând pericolul de a-și pierde unitatea, la Leonida Lari rugăciunea vine pentru păstrarea coecizunii universului său: „Se face bezna, plângeră, / De-aud spre Dumnezeu, / Trimită Doamne, îngeră! / Și pentru neamul meu.” Motivul rugii este ritualic în postura cultului liric, hîrtuit de neliniște: „Nu stinge lumânarea, las-să ardă, / Norocul nostru este sus, nu jos, / E greu de așteptat, dar norocos / E cel pe care duhul îl dezmeardă - / Nu stinge lumânarea, las-să ardă.” (*Ritual*).

În poemul *Spulber* rugăparea să fie motivul declanșării „fururilor”. Eul liric nu acceptă urmîndu-i: „La rugă mea cîntul și-a adunat puterile toate, / La rugă mea spulber-o-va număidecăt / Peste singularitate. // Spulber-o-va, o da, printre arțari trece-un fior, / Șoapta mea ajunsă în porțile cerului, plină, / Înălțând o coloană infinită de dos / Cu rostirea latină. // Din perspectiva care se deschide, marginea de jardă în singularitate încearcă să mai fi un simplu loc al durerii și devine teritoriu celebrului prin nînsoarească spulber a unui mister existențial, cuprinsind în sine și ideea de purificare pe care o aduce prezența

ninsorii.

Că un corolar al semnificațiilor unui versul său poetic, rugăciunea trimită spre lacrimă sau plânsul elemului lui Goga; rugăciunea L. Lari poate fi o taină din lumina lui L. Blaga sau plânsul-poezie al lui Ioan Alexandru. „Inspirăția continuă, susține Cezar Ivănescu, se explică prin accea că susținutul ei nu a ieșit o clîpă din orizontul mirincoalelor și respirația versului ei are fluiditatea rugăciunii. Eticul, esteticul și religiosul se topesc într-un enunț de o sublimă candoare...”

„Într-o casă de departe / De-al pierzării hâr / face-oi lucru în sine, / Lucrat harului meu // Și prin rugă curată, / Sub al Domnului scut - / Vom întoarcere în jardă / Tot ce ei au vândut. //”. (*Zile, nopți de veghe*)

„Alunecă incet peste dalele reci, / Mă-nec într-o rugă armată, / Dar duhu-ice nu are moarte în veci / și nici potenție prin capete seci / Mă-ntreabă ce este în pară. // Se zbate-ntribarea pe-arzânde făcăii, / Mă rezam de cripta-impărată, / Mă rezam cu-o lume de suflete vii, / Și spun cu durere subirii dintăi / Că larm nu e ca odată!”. (*La Putna*)

Rugăciunea Leonidei Lari se amâna cu destinul ei: o încordare mută o străbate, străluminându-i sensurile. Rugăciunea la ea se ridică asemenea unui val de prelung din străfundurile lumii pe care o desenează. Ea semnifică încordare mută într-o sufletul în durere, exprimă și fapta, și strigătul, șoaptă, cuvântul, thorea, lacrima. Rugăciunea victoriește în insuflare a lui liric ca un „plâns etern” și e încărcată întotdeauna cu o mare povare și cu o taină, totodată:

„În nopți de cumplite-îndoială / Cu sufletul dat în spic, / Pătrunse -de-o stare fatală / Eu cad în genunchi și zic: // Dă-mi, Doamne, durerile toate / Și lasă-mă fără dor, / Dar fă și un pic de dreptate / Penitru acest popor, / Că-i lacrimă pâineea pe masă, / și-i sângeră fruntea de spini, / Mâncat de vânduși de-acasă, / Vândut de Mâncăli străini. // Că-i sună prin secole plânsul / și singele-l volbură mări, / Fă, Doamne, ceva penitru dânsul, / Fă, Doamne, ce-ji stă în pulci. //”. (*Rugă de noapte*)

„Că-i sună prin secole plânsul”, aici risună jalea unui popor străvechi, îmbătrânul în experiență crudă a vieții, ajuns la bocetul ritual. Un fior de zădărnicică străbate aceste versuri, dar în geamătul rugăciunii deslușim o amintirea surdă și dorul de răzbunare. Încărcată de sugestia unui timp istoric, rugă poale

semnifica suferința înăbușită, jalea, Tânjirea după izbăvire și, ca element constitutiv al universului poetic al L. Lari, este echilibrată de metafora săngelui, semnificând principiul activ al pedepsei și al răzbunării, împlinirea nevoii de dreptate: „Prin frunza căzută de aur, / Prin ploaia ce curge-a tăgadă, / Tu-aduci prin ceva cu un faur, / Rămas printre fiare de pradă. // În juru-ți se deapăna ceața / Și inima-n piept mi se strâng - / În junglă e iefuină viața, / În aer miroase a sânge. //” (*Semne*), sau:

„Soarele-apune singur pe ape săngerând,
Cerul nu mai încercă-nscrării să reziste,
Și-n valurile care de ţarm se-aud izbind
Eu și delfinul două-animale triste.”

Basarabia L. Lari, ca *Ardealul* lui Octavian Goga, e un „eden trist” (G. Călinescu), un soi de purgatoriu. Ca în versul lui Goga, rugăciunea devine crezul poetic al Leonidei Lari. Aceeași notă gravă, aceeași razvrătire, cu atât mai gravă, dacă această rugăciune

vine din cugetul unei femei, care crede că ar putea schimba lumea prin rugăciune.

Dinamic și aprins, iar uneori melancolic, meditativ, versul L. Lari are o sobrietate clasică, alteori o voită modestie de nuanțe și tonuri, rămânând mareț în simplitatea lui ca dealurile ori câmpurile basarabene.

Note

1. Constantin Noica, *Sentimentul românesc al ființei*, București, 1978, p. 25.
2. E. Coșeriu, *Prelegeri și conferințe*, Iași, 1994.
3. Gh. N. Dragomirescu, *Mica enciclopedie a figurilor de stil*, Chișinău, 1993, p. 217.
4. M. Eminescu, *Scrisoarea I*, Chișinău, 1990, p. 122.
5. M. Eminescu, *Opre alese*, București, 1980, p. 430.
6. L. Lari, *Exod*, Chișinău, 1984, p. 36.
7. S. Corniciuc, *Valorile semantice-stilistice ale interrogației retorice*, Chișinău, 1999, p. 86.
8. L. Lari, *Anul 1989*, Chișinău, 1990, p. 28.
9. L. Lari, *Al nouălea val*, prefață de Cezar Ivănescu, Chișinău, 1993, p. 124.

Valoarea maximelor latinești în perspectiva educației comunicative

Ala Tabaranu, lector

Arta de a comunica a preocupat permanent omenirea, chiar și atunci când, aparent, grija pentru ea avea un loc secundar. Arta comunicării este parte componentă a epocii, ilustrând și reprezentând interesele acesteia, folosindu-se de mijloacele cele mai noi în vederea formării și desăvârșirii personalității umane. Ea este, aşadar, implicată fenomenelor sociale, politice și culturale, ținând seama de permanenta și simultană oscilație dintre „fond” și „figură”, dintre funcția unificatoare și cea de diferențiere a comunicării umane.

Contextul comunicării are o importanță săvârșită pentru obținerea adeziunii sau refuzului destinatarului. Este cel care determină semnificațiile mesajelor, deoarece în timpul comunicării nu se transmit numai informații, ci și semnificații. Fără semnificațiile determinante de context, gesturile și cuvintele dobândesc valoare pentru celălalt. Nimic nu se exprimă decât în urma evaluării exacte a factorilor contextuali, care presupun nu numai alegerea mijloacelor, dar și a structurilor argumentării. Contextul facilitează înțelesul simbolurilor

folosite de interlocutori, fiindcă niciodată acestea nu sunt univoce. Cadrul contextual favorizează conținutul semnificativ al mesajului.

Nevoia de comunicare apare nu doar din dorință de informare, de contact și de legătură cu semenii, ci și din oportunitatea de a conștientiza propriul statut. Comunicarea se realizează între două persoane, între o persoană și un grup, între o persoană și întreaga masă, în care este și ea inclusă, dar există și comunicarea cu sine.

Ființa umană nu poate exista decât în continuu oscilare spre sine și spre ceilalți, având necesitatea de înțelegere, dar și de autoconfruntare. Există în măsura în care ne găsim și ne regăsim în ceilalți, prin ceilalți. Conștientizarea comunicării este însă direct dependentă de dorință și capacitatea fiecărui de a se realiza.

În contextul celor menționate sarcina principală îi revine școlii. Înaintea înșuirii oricărora reguli, este necesară fascinația comunicării eficiente. Aceasta se dobândește descoperind cu ajutorul profesorului –

magistri honorum artium et magistri elegantiarum – că prin comunicare, la fel ca prin frumusețe, după cum spune C. Noica, oamenii „se distribuie fără să se împartă”. Comunicând, nu te sărăceaști de gândul transmis, ci, mai curând, te umpli de el.

Realizându-se fascinația comunicării – aceasta fiind condiția obligatorie – putem pleda pentru educația în domeniul respectiv. O facem, știind că prin comunicare se dezvoltă anumite însușiri psihice deosebite: entuziasmul, generozitatea, originalitatea, inteligența, capacitatea de a folosi cunoștințele, simțul realului, observația, gustul pentru frumos, experiența de viață.

Comunicarea umană constituie deci modul esențial de existență și de dezvoltare a personalității. Ea se desfășoară – trebuie să se desfășoare – permanent cu acest scop. A comunica bine și eficient este însă o artă ancorată în epoci, care s-a aflat mereu în miezul fenomenelor sale economice, sociale, politice și culturale.

Experiența oamenilor, acumularea observațiilor și constatarea similarităților dintre faptele observate au determinat posibilitatea exprimării unor raporturi între noțiuni generale, astfel experiența limitată a fiecărui individ în parte pușind și controlând și extinzându-se. În fazele ulterioare vechile generalizări teoretice nu sunt depășite de imbogățirea neconținută a observațiilor și de înălțarea continuă a generalizării, după cum primele prescripții juridice și morale n-au mai corespuns la un moment dat situației impuse de dezvoltarea muncii și de noile raporturi dintre clasele sociale. Au apărut, astfel, formulări noi și surprinzătoare; subiectul se leagă cu un predicat neașteptat sau cu unul aparent contradictoriu, impus de situațiile apărute într-un timp în urma dislocării legăturilor naționale produse de vechile situații: formulările asoristice și paradoxale. Toate aceste înțipării de limbă, adică învățărurile, normele și indemnurile selectate în imprejurări succesive ale unei societăți, intră în circulația lingvistică și șiescute datorită întrebuințării lor frecvente, formează aspectul paremiologic al limbilor, proverbele lor, temelia populară a maximelor culte.

În felul acestuia cititorul va putea lăua contact direct cu gândirea cea mai aleasă a celor mai distinși gânditori din antichitate. Mariile valori ale morației umane sunt validate de experiența scoalelor de cultură și civilizație. Semnificația adâncă a cugetărilor este accentuată de comentarii pertinente. De fapt, maximele reprezentă o

carte de învățătură, de lectură liniștită și de meditație, cugetări ale filosofilor, savanților și poeților, în care sunt cristalizate concluzii ale experienței atât de generale, încât oricine le poate însuși, fiind atât de lăptede și izbitor formilate, încât întâlnirea cu ele produce ceea ce semănător cu trezirea dintr-un semn al neștiinței, al rutinei sau al prejudecății. În cugetări accentul este pus pe concizia și linjezimea formulării, capabile să asigure înțipărirea ușoară a acestora în mintea cititorilor și circulația amplă, ca a unui proverb. În el se prezintă o poziție filosofică sau o atitudine de viață, în formele artistice ale conciziei sau ale exprimării figurate și sugestive. Cugetările prezintă principiile acțiunii și regulile de viață. Maxima devine, astfel, nu numai unitatea de bază a comunicării lingvistice, fiindcă ea are puterea de a trezi imaginea, produce emoții.

Cuvântul este mai mult decât un concept ale căruia numai din sfere și conținut. El are și înțeles, și libertate, dar și realul este, în același timp, semnificație și sugestie, are puterea de a reînvia epoci și personalități, de a reconstrui întregurile dispuse până în clipa rostirii. Sunt cuvinte-apel, cuvinte-indemn și cuvinte reunificatoare, dar și cuvinte care realizează toate acestea, și încă ceva, ajutându-l pe cel ce le rostește să se descopere și redescopere continuu.

Maxima, prin forță sa expresivă, dă valoare comunicării. Este mijlocul de comunicare cel mai bogat în sensuri, în rezonanțe interioare generale și urmărite de muzicalitatea rostirii. Ele transmit emoții.

În maxime cuvântul poate fi înlocuit pentru că este figurat. Nu poate fi substituit numai într-un text în care el este literal. Figurile păstrează sensul, ceea ce diferă, fiind numai semnificat, raportul dintre semn și sens. El înălță linieritatea limbajului, fiind purtător deopotrivă de prezență și absență și are facultatea de a provoca. În forță sugestivă în maxime este atât de mare, încât este perceptual de cititor, ascultător. Consensul este dat de codul utilizat de retorică, fiind difuzat și cunoscut de către destinatar. Așadar, figurile sunt folosite pentru sens, pentru a modifica sensul sau pentru „ornament”. Cu ajutorul lor se modifică nu numai forma cuvintelor, ci și a ideilor, se armonizează fraza. Oarecare dintre ele poate modifica sensul. Prin comunicare se dobândește o comunione, aderarea la ceva. Prin maxime ca vine din dorința de informare.

Formulararea obiectivelor educaționale este dictată de contextul epocii. Fiecare limbaj are regulile sale,

folosește anumite procedee pentru a transmite înțelesul. Ca expresie a epocii aceste mijloace vor oferi un mod de gândire, sugestii cu valoare de dirijare a opțiunii prin modele. De menționat în acest context bogăția de proverbe privind obligațiile față de sine și de societate. Spre exemplu, *Viața n-a dat nimic oamenilor fără un efort susținut* (*Nil sine magno vita labore dedit mortalibus*); *Munca învinge totul* (*Labor omnia vincit*); *Dacă vrei să învingi, învață să rabzi* (*Si vis vincere disce pati*). Un sentiment, căruia romani îl-au dat o mare importanță, este acela al podoarei, al respectului: *Respectul față de părinți este o laudă deosebită pentru copii* (*Laus magna natis obsequi parentibus*).

Maximele educă în noi bunul simț, generozitatea: *Nimic nu poate fi mai plăcut decât virtutea* (*Nihil est virtute amabilis*) sau *Numai virtutea înmobilează sufletele* (*Virtus sola nobilitat*); ne învață ce e dragostea și cum să iubim: *Dacă vrei să fii iubit, iubește* (*Si vis amari ama*); *Cine iubește cu adevărat pedepsește aspru pe(cel iubit)* (*Qui bene amat, bene castigat*); *Iubirea e oarbă* (*Amor cecus est*). Am putea vorbi la nesfârșit despre calitățile pe care ni le autoeducăm prin maxime.

Comunicarea umană este definită și înțeleasă numai

ca relație impersonală, în care oamenii dau sens și valoare mesajului primit. Mesajul, schimbul de semnificații asigură procesul formării, dezvoltării și umanizării individului. Comunicarea prin maxime este premisă, sursă, mijloc și efect ale educației. *Nimeni nu e atât de rău încât să nu poată fi educat* (*Nemo adeo ferus est, ut non mitescere possit*) sau *Este datoria părinților ca să deprindă pe copiii lor să se poarte bine din convingere și din teama de cineva* (*Hoc partums, potius consuefacere filium, sua sponte recte facere quam aliemo metu*) ori *Înainte de orice este nevoie să te evaluezi pe tine însuți* (*Ante omnia necesse est seipsum aestimare*).

Comunicarea nu este pur informativă, ea cere și are originalitate numai în întregul său. Accentul este al personalității celui care comunică. Maximele evidențiază echilibrul care există între suflet și gândire.

Note

1. Jean-Claude Abric, *Psihologia comunicării, teorii și metode*, Iași, 2002.
2. Eugen Munteanu, Lucia Gabriela Munteanu, *Aeterna Latinitas*, Iași, 1996.
3. Alexei Palii, *Cultura comunicării*, Chișinău, 2000.
4. Proverbe și cugătări latine, București, 1996.
5. Laurențiu řoitu, *Comunicare și acțiune*, București, 1992.

Functiile traducerilor realizate în Republica Moldova

Ludmila Bălțatu, lector superior

Chiar de la începuturi literatura nu putea exista fără cititori. Dar aceștia aparțineau unei singure tagme – boierilor ghifitui și cucoanelor plăcute. Deci trebuia să fie format un public mult mai larg și de o competență socială mai variată. Anume acest scop îl urmăreau și traducerile, menite să dezvolte interesul față de citire și a forma gustul artistic al cititorilor. Traducerile aveau și o altă menire – de a fi model și o școală literară pentru scriitori.

Anume prin traduceri publicul din Moldova s-a familiarizat cu cele mai desăvârșite opere ale literaturii europene și s-a exercitat, în fond, impactul acestora asupra scriitorilor moldoveni.

O influență vădită asupra literaturii noastre în formare a avut literatura franceză. În Moldova, grație traducerilor, au ajuns cunoscute operele lui Molier, Bualo, La Fontaine, Lamartine, V. Hugo. Prin intermediul traducerilor au devenit accesibile cititorilor și creațile romancierilor englezi Byron, Young, Shelley, ale scriitorilor italieni Petrarca, Ariosto, Tasso.

Meritul traducerilor a fost acela că într-un răstimp scurt în Moldova au pătruns cele mai importante creații literare elaborate în Europa în decursul multor veacuri, ceea ce a contribuit la dezvoltarea aproape a tuturor genurilor și speciilor

literare: oda, sonetul, balada istorică și cea fantastică, poemul epic, satira, fabuia, nucela etc. A evoluat simțitor și limba literară, fraza ei devenind mai organizată și mai elegantă.

Așadar, traducerile au stimulat în mai multe privințe procesul de evoluție a literaturii naționale. Totuși că s-a dezvoltat pe sol propriu, inspirându-se nu numai din modelele străine, dar și din viața poporului, istoria lui și creația populară.

Probabil, că nu există în republică istoric, critic literar, poet, scriitor, care să nu fi observat sau să nu fi comentat importanța traducerilor pentru cultura și literatura noastră.

Nu se urmărește scopul de a determina valoarea culturală a traducerilor, ci de a stabili locul și rolul lor în literatura națională, importanța și funcția lor literară, ca în final să ajungem la concluzia că foarte multe realități ale culturii noastre și ale societății, în general, se datoră literaturii traduse. Este cazul să menționăm că marilor scriitori ai lumii le-a mers faima datorită traducerii creațiilor lor. Imensa influență a lui Shakespeare asupra romantismului nu ar fi fost posibilă fără traducerile operelor lui în alte limbi de mare circulație – ceea ce îl Schlegel în limba germană fiind considerată în secolul al XIX-lea drept model. Marii romancieri ruși Turgheniev, Dostoevski și Tolstoi nu ar fi înrăurit fundamental dezvoltarea romanului european, dacă creația lor nu ar fi fost tradusă în limbile occidentale. Încercaj să excludești rolul, importanța și valoarea traducerilor din viziunea pe care o avezi asupra „planetei literaturii” – viziune ce diferă de la un înălțat la altul, dar care are același vase, de necuprins obiect dinainte – și vezi vede că această viziune se opacizează ea și cum cosmosul ar deveni haos. A concepe literatura fără traducere este exact cum ai spune că literatura vizitorului se va scrie într-o singură limbă pentru că problema traducerii să dispară.

Pentru a determina funcțiile traducerilor realizate în Republica Moldova, este necesar, mai întâi de toate, de stabilit ce opere au fost traduse, căror autori li s-a dat preferință, tematica abordată mai frecvent, scopurile urmărite de traducători, trăsăturile distinctive ale lucrărilor, perioada istorică în care au fost efectuate traducerile etc. Vom apela la unele preferințe, scrise de diversi autori.

Anatolie Gavrilov în prefață la lucrarea lui Sebastian Brandt *Corabia nebunilor* (traducător Petru Cărare), subliniază următoarele: „*Corabia nebunilor* este un produs al întâlnirii unor tradiții ce vin din antichitate, biblic, folclorul german medieval și a... O «Comedie umană» în miniatură a societății burgheze de la începuturile ei”. Salutând traducerea *Corăbiei nebunilor* în română, înciem să mai subliniem că ea face parte dintre acele cărți care au constituit o verigă necesară în procesul literar al timpului.... Uncle asociații se cer săcute. Arca lui Noie era menită să scape lumea de potopul cel mare. S. Brandt construiește o corabie pentru a scăpa lumea de prostia ce o potopește”.

Deci în ce constă funcția traducerii acestei opere? În primul rând, ea are o valoare cognitivă (sună reflectarea tradițiilor ce vin din antichitate, biblic, folclor), în rândul al doilea – o importanță educativă (de a scăpa lumea de prostia ce o potopește).

Despre funcția educativă și cognitivă a traducerilor putem concluziona și luând cunoștință de textul prefeței la opera lui Francois Rabelais, *Gargantua și Pantagruel* (traducere și prefață de V. Vasileache): „Peste aproape cinci secole carteasă arată o urieșenie a literaturii universale, în sensul cel înalt și sublim al cîvântului tipărit. E totuși plină de escenă și lumină”.

Ion Măndescu în prefață la lucrarea lui Rei Bredberi *Despre vesnice pribegiri și despre pământ* subliniază că acest scriitor posdează o capacitate fabulosă de a răscoli susținut, de a ridica cortina aparențelor și de a deschide ochiul inimii către adevarul esenței umane... El este un psiholog și moralist în măsura în care se cuvine a fi un scriitor. Optimismul, increderea în oameni, în triumful binelui și al dreptății sună trăsăturile caracteristice operei bredberiene...”.

Să revenim la problema ce ne frânnă: care este funcția traducerii acestei opere? Am răspuns cu cuvintele luate din prefață – de a le însufla cititorilor o viziune optimistă asupra lumii, încredere în oameni, în triumful binelui și al dreptății. De altfel, varianta în română a acestei lucrări a apărut în anul 1980, când aceste principii erau promovate frecvent.

Opera de căpetenie a lui Boris Lavrentiev și una din cele mai frumoase realizări ale dramaturgiei

ruse din anii '30 este *Descătușarea* ea se bucură de popularitate la spectatorii noștri, menționează N.Bilețchi, ținând, totodată, să adauge că pe calea tâlmăciri realizată cu multă inspirație de înzestratul traducător A.Cosmescu ca devine un bun și al publicului cititor din Moldova.

Deci referitor la una din multiplele funcții ale traducerii putem iată să răspundem cu aprecierile din prefață – „datorită tâlmăcirii opera poate deveni un bun al publicului cititor din altă țară”.

Din cele menționate putem concluziona că traducerile rămân și în continuare un mijloc esențial de asigurare a circulației valorilor literare. Totodată, traducerile funcționează nu numai ca agenți ai operei de înțețire a popoarelor, ca cercetași ai civilizației, ci și ca veritabile laboratoare de îmbogătire și perfecționare a instrumentului lingvistic. Un argument convingător în această privință oferă și prefața la dramele lui Goethe, scrisă de M.Zoref (traducere de V.Belistov): „Goethe și-a intruchipat gândurile într-o formă literară deznă de geniul său. Muzicalitatea versului și expresia gândului sunt de o simplitate și claritate, care nu se ivesc în mod spontan, ci se dobândesc printr-o muncă îndelungată și asiduă, spre a putea fi socotite la nivelul „culturii unei élite”. Așadar, această operă genială, accesibilă cititorilor datorită tâlmăcirii în română, scrivește ca model de școală literară pentru scriitorii noștri.

După cum s-a subliniat, schimbul de „etichete” lingvistice nu este suficient ca un text (mesaj) să fie considerat traducere. Așa sau altfel, textul supus traducerii suferă multe transformări gramaticale-semanticice și stilistice. Oricare ar fi operațiile la care se recurge în procesul transpunerii textului dintr-o limbă în alta, scopul final este unul – traducerea trebuie să aibă asupra cititorului (alolingu) același efect ca originalul, adică să posede aceleași calități și chiar deficiențe.

Textul traducerii este atribuit autorului originalului, nu traducătorului, de aceea „mâna” traducătorului, prezența lui nu trebuie să fie simțită. Pușkin sau Shakespeare sunt citate în alte limbi după texte „făcute” de traducători, dar niciodată niciunul dintre ultimii nu apare în raport cu pasajul citat, de exemplu într-un manual, într-un tratat de estetică sau de teorie literară.

În general, cititorul unei traduceri, care cunoaște și limba originalului, și limba-țintă și care poate compara textul tradus cu textul original, va căuta să descopere echivalență cât mai multă și cât mai completă și orice „nepotrivire” îl poate deruă sau chiar joca. Elocvent în această privință este articolul lui I.Gheorghiu „Argumente la o traducere a *Testamentului* de T.Şevcenko, publicat în ziarul „Literatura și arta” din 17 decembrie 1987. „Traducerea ca fenomen artistic, consideră autorul articoului, refuză încremenirea categoriilor în dogme, singura ei lege permanentă fiind reinnoirea mijloacelor de expresie sub semnul calității și pătrunderea mai în adânc a textului în calitatea lui de mesaj adresat cititorului. La care se mai adaugă în chip necesar vizionarea de actualitate asupra textului tradus. În cazul unei opere clasice, asupra căreia cititorul își are deja formulată o opinie, traducătorul mai este expus și unei judecări aspre, care provin din comparația textului tradus cu originalul.

Cu cât textul original este mai adânc proliferat într-o etnopsihologie, cu atât mai greu se supune unei replasmuri... Necunoașterea limbii originalului, simplitatea armăgiitoare a versului lui Șevcenko, ce înlesnește plătirea traducătorului la nivelul de suprafață al textului, nepătrunderea mesajului și minimalizarea lui; încercarea de a stresca în textul tradus și comentariul, pe care traducătorul nu-l poate sugera prin context și atmosferă; tendința de a pune accente și de a îngroza unele postulate în fața altora și, lucru de neînțeles, neluarea în considerație a timpului obiectiv; când a fost scrisă poezia respectivă aduc la nedumerirea unor exigeți în aprecierea operei lui Șevcenko.

Deci una din funcțiile traducerilor constă în luarea în considerare a imprejurărilor când s-a scris lucrarea. În acest concurs de imprejurări devinclare multe momente, de care traducătorul trebuie să înțeleagă. Mai ales că el reproduce și o realitate emoțională.

Vorbind de traduceri, îndeosebi, de funcțiile lor, e necesar să avem în vedere și faptul că actul traducerii presupune și virtuozitate stilistică. În avansenă ies sinonimia, substituirea prin sinonime nu a noțiunilor, ci re-crearea expresiei potrivit cu spiritul limbii în care se traduce. Traducerea scă-

realizează prin cuvânt, iar cuvântul azi trebuie transformat cu eficacitate într-un mijloc de apropiere a neamurilor omenești. Cunoașterea reciprocă îi perfecționază și îi îmbunează pe oameni, îi solidarizează în lupta lor comună pentru ideal.

Destinul criticului seamănă mult cu cel al traducătorului. Ambii interpretează opera, reliefându-i valorile ideatico-estetice, ambii sunt niște „servi” ai cărții, anonimi (și aici se ascunde un mare paradox – anonimatul presupune atât conservarea spiritului operei, cât și afirmarea personalității interpretului). Funcția primordială a traducătorului și a criticului constă în a descifra și a prelua spiritul operei, care transpare în amănunte, în relațiile dintre ele, în limbaj.

Am făcut o paralelă între criticul literar și traducător pentru a trece la aprecierile criticiilor literari referitor la munca traducătorului.

Argentina Cupcea-Josu în articolul „Festre spre cultura universală” cu căldură și sinceritate apreciază activitatea de traducător a lui A. Cosmescu: „...Prima și marea lui grija au fost micii cititori. Pentru ei a recreat într-o mlădioasă limbă română basmele lui Charles Perrault „Motanul încălțat”, „Cenușăreasă”, „Frumoasa din pădurca adormită”. După tălmăcirea basmelor acestui bunic sfătos al tuturor copiilor din lume, A. Cosmescu traduce basmele lui H.C. Andersen.

De rând cu cei mici, traducătorul a avut grija și de cititorii aflați la romantica vârstă a adolescentei, tălmăcind pentru ei romanul de aventuri *Insula misterioasă* de R. Stevenson și *Tăunul* de E.L. Voynici...”.

Indescutabil, traducerile îndeplinește o funcție nobilă – de a-l bucura pe micul cititor, pe adolescent, tălmăcind în limba lui maternă perlele literaturii universale.

Gala Galaction, traducătorul *Bibliei*, fiind, de asemenea, preocupat de problema funcțiilor traducerilor, mai întâi de toate, ia în considerare faptul că o traducere acceptabilă este, totodată, o prelucrare. Traducerile scolare sunt monștri ai filologiei. Traducătorul *Bibliei* își destăinuie cititorului: „Nu voi face o traducere ideală, din punct de vedere științific, dar voi face o traducere unitară, caldă și mlădioasă, în limba românească din veacul XX. După mine vor veni alții, care mă

vor îmbunătăți sau vor face traduceri superioare...”.¹¹

Traducerea, privită ca un proces, o activitate care urmărește scopul de a reproduce un text dintr-o limbă în alta, păstrând caracterul invariant al conținutului și, pe cât e posibil, autenticitatea stilistică a originalului, ține să atragă, îndeosebi, atenția.

A. Dărul în articolul „Traducerea și unele probleme de cultivare a limbii” menționează că traducerea ocupă un loc însemnat în diferite domenii ale activității umane. Traducerea contribuie la colaborarea între popoare, venind să susțină realizarea unui bogat schimb de informații. La noi în republică practica traducerii influențează oarecum chiar uzul limbii.¹²

Din cele relatate putem concluziona că traducerea poartă în sine multiple funcții: educative, cognitive, patriotice, de apropiere a popoarelor, de schimb de experiență între scriitori, de îmbogățire a vocabularului limbii mateme, de a scoate la lumină perlele literaturii universale etc. Dar pentru ca lucrarea tradusă să corespundă obiectivelor stabilite, e necesar ca traducătorul să țină cont de unele principii de bază:

1. Traducerea este un proces complex și multilateral, care pune în fața traducătorului obstacole greu de înlăturat.

2. Calitatea unui text tradus depinde de măsura în care el corespunde următoarelor cerințe: simplitatea, precizia, claritatea, accesibilitatea. Aici se mai adaugă conexiunea dintre elementele textului, naturalețea, eufonia, caracterul neforțat al expunerii.

3. Calitatea traducerii depinde, în măsură considerabilă, de folosirea cu pricinere a sinonimelor.

4. Traducătorul trebuie să fie totdeauna conștient de faptul că „echivalență absolută”, sub toate aspectele, între elementele celor două limbi antrenate în traducere nu există, că e foarte greu a găsi pentru fiecare caz concret din original echivalentul lexicosemantic și stilistic exact în limba de traducere. De aceea organizarea și folosirea resurselor limbii trebuie subordonată tendinței de a reproduce originalul privit ca un tot întreg, încercându-se de a reda în textul tradus fiecare element al originalului în conformitate cu orientarea

generală a acestuia.¹³

Date fiind numărul însemnat al traducerilor printre edițiile moldovenești și influența practicii traduceri asupra procesului de dezvoltare a limbii literare, cerințele față de traduceri sub aspectele lingvistic și stilistic nu pot fi mai reduse decât cele față de lucrările originale.

Note

1. E.Botezatu, V.Gațac, C.Dobrovolschii, *Istoria literaturii moldovenești* (vol. II), Chișinău, 1988, p.44.
2. J.Ionescu, *Orizontul traducerii*, București, 1981, p.22.
3. S.Brandt, *Corabia nebunilor*. Prefață A.Gavrilov, Chișinău, 1979, p.3-6.

4. A.Hodoș, *François Rabelais și opera sa*. Prefață la opera lui *Rabelais Gargantua și Pantagruel* (traducere V.Vasilache), Chișinău, 1993, p.31-33.

5. R.Bredberi, *Despre veșnice pribegiri și despre pământ*, Chișinău, 1980, p.3-10.

6. B.Lavrentev, *Descătușarea*, Chișinău, 1988, p.3-8.

7. *Probleme de literatură comparată și sociologie literară*, București, 1970, p.159.

8. V.Goethe, *Drame*, Chișinău, 1978, p.3-6.

9. I.Gheorghită, *Argumente la o traducere a „Testamentului” de T.Sevcenko*, în „Literatura și arta”, 1987, 17 decembrie, p.4.

10. A.Cupcea-Josu, *Ferește spre cultura universală*, în „Basarabia”, 1997, nr.3-4, p.53-58.

11. Gala Galaction, *Traducătorul „Bibliei”*, în „Basarabi”, 1992, nr.2, p.16.

12. A.Dărul, *Traducerea și unele probleme de cultivare a limbii*, în „Limba și literatura moldovenească”, nr.3, 1986, p.14.

13. T.Bell, *Teoria și practica traducerii*, București, 2000, p.23-25.

O abordare științifică a predării morfologiei în raport cu fonetica și fonologia

Anica-Ada Iliescu, lector universitar

Articolul de față a fost conceput ca o aplicare pe materialul românesc a principiului structuralist „al interdependenței și interacțiunii părților în sănul întregului”, vizând o rafinare a descrierii relației dintre morfologie și fonetică-fonologie.

Obiectul acestui material se circumscrică la gramatica didactică LR ca LS, care se bazează „pe selectarea, în vederea predării, a unui inventar al noțiunilor și al saptelor de limbă, absolut necesară străinului”. (CAZACU, 1968, 80)

Scopul urmărit în cercetarea noastră vizează două aspecte: a) relevarea unor strategii didactice, insistând și pe latura psiholingvistică a procesului de predare-învățare; b) adaptarea modelului școlar de descriere a morfofonologiei, la tehniciile de preadre a LR ca LS (*infra, III, 3.2.*), deoarece „perspectiva de sistem asupra limbii și perspectiva generativă asupra sintaxei sunt comune celor două procese de preadre”. (PANĂ DINDELEGAN, 1984, 581)

În acest mod este valorificată o bogată

bibliografie, dar și o îndelungată practică în predarea limbii române la studenții străini.

Pentru a ne informa, am consultat *Gramatica limbii române* și lucrările de referință ale academicienilor: Al.Rosetti, I.Iordan, Al.Graur, I.Coteanu, apoi cele ale lui E.Vasiliu, Valeria Guțu Romalo, G.Beldescu, A.Avram, Paula Diaconescu, Mioara Avram și alții. Din punctul de vedere al metodicii, ne-au reținut atenția lucrările lui R.Lado, Tatiana Slama-Cazacu, V.Şerban și Liliana Ardelean, Gh.Doca, precum și articolele pertinente, susținute de profesori de la anul pregătitor din România, la sesiunile de comunicări științifice.

Strategii didactice focalizate pe obiective prestabilite. Aspecte psiholingvistice ale predării. Scopul cercetărilor de lingvistică, aplicată la domeniul predării-învățării LR ca LS, este adaptarea metodelor didactice și dirijarea efortului de învățare, în funcție de natura și particularitățile dificultăților care urmează a fi depășite.

Referindu-se la procesul de învățare a limbii, Tatiana Slama-Cazacu subliniază: „A avea în vedere realitatea acestui proces înseamnă, în primul rând, a-l studia dintr-o dublă perspectivă: lingvistică și psihologică. Această perspectivă se impune ca necesară, fie și numai dacă ne referim la ambii termeni ai sintagmei „învățarea limbii”, în care, unul este obiectul de studiu al lingvisticii, iar celălalt este obiectul de studiu al psihologiei.” (*SLAMA CAZACU, 1968.19*)

Gh. Doca (1976, 39) afirma: „Predictarea dificultăților trebuie deci să țină seama, pe de o parte, de particularitățile limbii care se învăță, dar, pe de altă parte, nu trebuie să omită particularitățile procesului psihic al învățării, modul în care învățarea este influențată de diversi factori”.

După opinia noastră, având în vedere experiența cu studenții, este necesar ca profesorul să-și cunoască grupa, să intuiască fiecare caracter și să studieze diversele variabile psihice, care ar putea influenta învățarea: motivația, pregătirea anterioară, inteligența și.a.

R. Lado (1976, 71) recomandă profesorilor de limbă: „Tinând seama de variabilele psihice, cursanții n-ar trebui forțați, sub nici o formă, ca toți să urmeze cu strictețe același ritm de învățare «în clasă», ori «în studiul programat».

Plecând de la recomandarea făcută de autor și acceptând părerea lui S. Pușcariu, și anume: „pentru fenomenul lingvistic nu există, de obicei, o singură, ci mai multe posibilități de explicare” (*PUȘCARIU, 1976, 3*), încercăm să motivăm performanțele obținute la clasă, prin aceea că am știut să imprimăm studenților dotați și dormicii de cunoaștere acest ritm de învățare, iar cu studenții care aveau un nivel de inteligență scăzut, am lucrat diferențiat, prin studiu programat, pe diferite grade de dificultate, reușind să-i recuperăm și să-i integrăm în procesul instructiv educativ.

I. Iordan (1937, p. V) afirma: „În majoritatea cazurilor, nedumerirea românilor care vor să vorbească și să scrie corect se referă la fonetică și la morfologie. În aceste documente se comit ori se pot comite cele mai numeroase greșeli”, iar, după aproape o jumătate de secol, Gh. Doca (1984, 98) susține aproximativ același lucru: „Este o idee greșită să credem că morfologia limbii materne este

stăpânită de elevi”.

Reușitele de la clasă ori de la examene și, mai ales, eșecurile arată că de mari pot fi distanțele dintre elevi, în privința competenței și performanței lingvistice.

Cu atât mai mult, pentru vorbitorul nonnativ, cea mai mare dificultate rezidă în morfologie; de aceea, după opinia noastră, nu trebuie trecute cu vederea opțiunile metodice ale profesorului, care, apelând la diferite strategii urmărește: a) înșurirea sistemelor fonetic, sonemic și morfematic ale limbii; b) automatizarea structurilor morfosintactice și lexicale; c) motivarea normelor ortografice și ortoepice prin fapte de limbă concrete și.a.

Tehnici de predare structuraliste. În accepția saussuriană, ideea de structură a pus stăpânire pe spiritele mulțor lingviști din secolul nostru, iar structuralismul nu este altceva decât o preocupare lucidă de a ține seama de interdependența și interacțiunea părților în sănul întregului. (*SAUSSURE, 1971*)

Metoda structuralistă la care am apelat, tehniciile sale au fost o consecință a unei decizii preliminare, care ne-au fixat scala și interesele noastre ca dascali.

Practica îndelungată în predarea LR ca LS a demonstrat că, apelând la diferite tehnici structuraliste, ne-am orientat către: a) economia explicării, de exemplu, formele pronominale în D, nemarcate de vocala i, de tipul: *ni, fi, i, ni, vi, li*, apar numai lângă *se, ie, l-, i-, le-*; *Ni se cere. Ti se dă. Ni l-a dat* și.a. (*înfr. III, 3.3.*)

b) unitatea soluției, de exemplu, masculinele marcate de vocala – o sunt câteva: *euro, peso, picolo*;

c) posibilitatea de a prevedea dezvoltările ulterioare, pornind de la datele fixate în prealabil, de exemplu, studentul înțelege imediat de ce *pix, curs, gât* sunt marcate la plural cu desinența – *uri*, deoarece știe că sunt monosilabice (exerciții ca *ace și dulapuri* se explică separat);

d) posibilitatea ca structura explicată să fie preluată cu modificări sau fără, de exemplu, când se predă participiul, pentru a se explica perfectul compus, nu e recomandabil ca în aceeași lecție să se releve și valoarea do adjectiv variabil

cu patru forme flexionare: *t*, *-ă*, *-i*, *-e* și cu alternanțele *t-i*, *s-y* și *s-a*.

c) principii probabilistice privind „evenimentele” viitoare, plecând de la anumite condiții structurale, de exemplu, studenții sunt „avertizați” că la lecția 37 (BRÂNCUȘ, 1982, 336), desinentele specifice de G.D.: *-id*, *-ei*, *-or*, la pronumele de reverență de persoana a III-a, sunt invariabile sub aspectul **casului**: *Eu îl respect pe dumneavături*.

d) confirmarea unui fenomen, în raport cu determinările sistemului său de relații, de exemplu, fenomenele de sinereză, elizuire, atașare sau variantele pozitionale ale pronunției atone vizavi de cratimă și verb (*infra. II, 3.3.*);

g) elaborarea unor scheme operative generale și de control care să slujească nu numai la verificarea datelor empințe, ci și a unor ipoteze de cercetare, de exemplu, în schema predării pluralului, substanțive de tipul: *prăjitură*, *friptură*, *ciorătură* și a. nu vor apărea alături de neutrele *cursuri*, *plicuri*, *ceasuri*. că la femininile cu pluralul în desinенță -i, deoarece -ur este doar o secvență care face parte din radical, nu o secvență a desinjenței -uri.

Manualul – instrument ideal de lucru. Deși LR ca LS nu are tradiția limbilor de circulație internațională, totuși numeroții cercetătorii străini și-au ocupat de limba română și au alcătuit manuale, care au fost apreciate și au fost uile în străinătate studenților, care își aleg, pentru studiu, româna. (*infra. I.3*)

Într-un articol din „Limbă și literatură” (1996, 1, 98) Lumină Fassel, vorbind despre o disciplină germană la modă – Landeskunde – care se traduce în limba română: „studiu cino-geografic al unei țări”, își face probleme relativ la gramatica descriptivă, pe care trebuie să o predea, posibil, un lector care nu a absolvit o facultate filologică, deoarece „într-o însemnă măsură, lectoratele sunt acoperite cu persoane deja formate ca specialiști într-o anumită direcție, literari ori lingvistică”. (*ibidem*).

Prin această, am încercat să aducem în discuție ultimul manual de LR ca LS apărut în străinătate, care ar merită să fie tradus în limba română, deși i s-a reproșat prezentarea în metoda generativă

transformațional. (FASSEL, 1996, 98)

De aceea, suntem întru totul de acord cu Lumină Fassel, dar și cu R.Lado (1976, 15-16), care susține „A să să vorbești o limbă este suficient pentru a primi calificarea de **o predă**”, iar noi vom completa, susținând că, pentru student, dar și pentru profesor, este **a priori** un manual nereductibil, care să fie instrumentul didactic mai mult decât ușii în procesul de predare – învățare.

Experiența noastră de predare a LR ca LS, precum și cea de coautor la manualul din 1981, ne determină să pledăm pentru un manual (semestrul I), care să fie, într-adevăr, util cursanților. Suntem siguri că, dacă va fi conceput în metoda structuralistă, nu îl se va reproşa nimic.

Pentru că unul dintre obiectivele referatului nostru este acela de a aduce îmbunătățiri manualelor de limbă română pentru străini, ne permitem să facem unele recomandări:

a) o mai logică derulare a faptelor lingvistice, de exemplu, predarea alternanțelor fonologice o dată cu predarea categoriei gramaticale a numărului la nume;

b) o descriere a limbii pe cele două axe, deoarece axa paradigmatică la verb, de exemplu, ne ajută să explicăm morfemele suprasegmentale: accentul și intonația;

c) o răsăritare a descrierii sistemului fonologic al limbii române, de exemplu, să apară în manual valorile literelor sau toți triplongii și duplongii și a. Cunoscând aceste fapte de limbă, studentul va înțelege explicările profesorului și va reuși să-și automatizeze corect structurile morfologice (*infra. III, 3.2.*);

d) un corpus de termeni lingvistici, necesari în înțelegerea faptelor de limbă, de exemplu, dacă studentul realizează diferența dintre hiat și distong, va fi deosebit de ușor să înțeleagă pluralul pentru lângătă – lângătă făță de cofierărie – cofierări;

e) casețe, de o anumită culoare, în care să se știe că se incluză norme de pe două coloane: obligatoriu și facultativ, de exemplu, prezenta crățimii în contextul de tipul: *ne-a dat*, *le-ai spus* față de *pe acasă* sau *pe-acasă* și *de-o parte* sau *de o parte*;

f) lecții-model cu explicarea structurii sonice și morfematice a cuvintelor, dar și cu structura

lexicală;

g) scheme concludente cu sistemele de conjugare a verbelor la indicativ prezent de tipul: -*r-ez*, -*r-esc* și -*r-ăsc* și cu liste de verbe care se încadrează în acestea. Asemenea dificultăți nu le rezolvă cu ușurință nici vorbitorii nativi (*să răvășască* ori *să răvășească*, *aranjează* ori *aranjază*).

Dacă schemele sunt corecte și sistematizate, ele pot apărea și sub forma unor planșe, folosite ca material didactic în predare. În felul acesta, mai mult ca sigur, manualul devine un instrument ideal pentru predarea – învățarea sistemului morfofonologic al limbii române.

Considerăm că aceste câteva strategii didactice, focalizate pe obiective prestabilite, pot influența sensibil atitudinea studenților străini la contactul cu textele de specialitate, facilitându-le decodarea ideatică a acestora.

Locul foneticii și fonologiei în predarea – învățarea morfologiei. Achiziții utile în predare. Plecând de la afirmația lui R.Lado (1976, 84) că: „nu există nici un program de predare a limbilor care să nu se ocupe de probleme de pronunțare, care include: vocale, consoane, juncuri, precum și foneme, alocunele lor, dar și trăsăturile lor fonemice”, susținem un fapt real, și anume că studentul străin, când ascultă ori când vorbește, nu este conștient de sistemul fonetic pe care îl percep auditiv, dar se știe că tot ceea ce trebuie să înțeleagă când i se explică structurile morfologice, trece prin acest sistem.

De aceea, locul foneticii și fonologiei este bine definit și se apelează la aceste două compartimente ale limbii până când se predau ultimele structuri morfosintactice și lexicale din manual, și anume când se predă perfectul simplu, conjunctivul perfect și pronomenele (adj.) de întărire, unde apelăm pentru ultima dată la: accent, (i), hiat, diftongi.

Respectând simțul măsurii, nu vom exagera, obligându-i pe studenți să rețină termeni ca: morfem, alomorfe, alocune, redundanță și.a., dar achizițiile necesare sunt folosite ca „ancore” și de profesor în predarea structurilor, și de student în înțelegerea și automatizarea lor.

Tinem să precizăm că termenii dificili nu-i folosim ca nomenclatură, dar ca fapte de limbă ci

apar neapărat, iar profesorul trebuie să-i cunoască; de exemplu, nu se poate preda categoria gramaticală a genului dacă profesorul nu realizează importanța alocunelor unor morfeme ca: -*u* și -*i*.

De asemenea, în descrierea flexiunii, susținem punctul de vedere, în conformitate cu care, asigurându-se, în prealabil, o cunoaștere a valorii fonetice a literelor alfabetului român, analiza flexiunii se face exclusiv pe baza grafiei, ceea ce simplifică schemele și oferă mijloace economice de clasificare.

Aceasta presupune ca, în cadrul lecțiilor de predare-învățare a morfologiei, să se revină asupra regulilor de interpretare fonetică, specifice cazului în spătă, reactualizându-se și obținându-se „o predare în etape gradate, cumulative” a diferitelor capitoare de fonetică.

De asemenea, dacă studentul n-ar avea noțiuni de fonetică și fonologie bine structurate, n-ar înțelege adjoncțiunea categoriei determinării la nume (*măre – mărea*), deși el nu operează cu sintagme de genul: alterarea substanței fonice, dar înțelege foarte repede transformarea vocaliei [e] în semivocală [e] din diftongul [ea].

Când se ajunge la substantivele marcate cu trăsătura [+animat], de tipul *desenatoare*, el rezolvă prin analogie cu achiziția de mai sus, deci *desenătoarea*. Același lucru se întâmplă și la infinitivelor lungi, de tipul: *intrare – intrărea*.

Pentru că este învățat să privească totul ca un sistem și pentru că mai are o achiziție care, de data asta, se numește silabă și accent, studentul va înțelege modificarea structurii silabice sau tonice a radicalului, de tipul: *tram-vái față* de *tram-vá-iul* și *rá-di-o față* de *ra-di-ó-ul* și.a.

Toate aceste achiziții se regăsesc în cursul nostru, de pe care am predat din 1982, reușind să ne desprindem de manualul de la clasă, pe care l-am folosit numai pentru texte și pentru exerciții propuse.

Alternanțele vocale și consonantice. Este cunoscut faptul că o scriere și o rostire corectă nu trebuie să aibă, pe cât posibil, nici litere în plus și nici în minus, față de cerințele menținerii unității limbii.

De aceea, când se explică studenților acest fenomen, ei rămân surprinși de variațiile fonemate

O abordare științifică a predării morfologice în raport cu fonetica și fonologia

care apar în cuvânt: *tară – sări*, *negru – neagră*, *floare – flori* și.a.

După opinia noastră, prima lecție despre **alternanțele fonologice** trebuie să fie atunci când se predă categoria morfologică a numărului. Studenții vor înțelege că marcarea pluralului în limba română se realizează prin desințe, care sunt indici flexionari, dar și pentru alternanțe, considerate mărci morfologice: *elev – elevi*, *brad – brazi* și.a.

Acest fenomen lingvistic, destul de dificil și pentru un vorbitor nativ, va fi ușor asimilat și chiar automatizat de studenții străini dacă se explică metodic, plecând de la un plan, care să cuprindă: **definiția alternanțelor**, **felurile lor**, **exemple sugestive** pentru fiecare tip în parte, plecând de la cele vocalice și terminând cu cele consonantice: *masă – mese*, *artist – artiști*, *coleg – colegi*.

De asemenea, prin exemple concluzante, se va explica ce părți ale radicalului afectează aceste variații sonematice și, nu în ultimul rând, se vor da exemple de cuvinte cu alternanțe coocurente în același radical, de tipul: *stradă – străzi*, *facultate – facultăți* și.a.

Când se explică formele flexionale ale adjecțiilor, se insistă pe ideea că la adjecțiile primare, alternanța apare în radical, iar la adjecțiile derivate cu sufixe adjecțivale, de tipul:

–esc. - os. - tor, alternanța apare în sufix: *românească* – *românească*, *luminos* – *luminoasă*, *solositor* – *solositoare*.

Pentru că alternanțele vocalice și consonantice din formele morfologice se produc și în flexiune, cât și în derivare, ele reprezintă o componentă care se situează între fonologic și morfologic și de aceea le acordăm o atenție deosebită pe tot parcursul predării.

Un alt fapt de limbă, pe care manualul din semestrul I nici nu îl semnalăază, este familia de cuvinte, deși manualul din semestrul al II-lea (MATEESCU, 1985) acordă o importanță deosebită acestui mijloc de imbogățire a vocabularului în care se îngemânează conversiunea, compunerea și derivarea.

Profesorul trebuie să-l explice studentului că, de foarte multe ori, rădăcina derivatului respectiv se obține de la plural cu alternanță fonologică, de exemplu: *jară – sări*, *sărăcan*; *floare – floră*, *florăreasă*; *tinăr – tineră*, *tinerețe* și.a.

Insistăm că la predarea categoriei gramaticale a genului să se explice analiza morfematică a

adj. Variabil articulat			
5	(alb)	-i	-i
r	Dpl	A	

	Alb r	-i T	-i D.pl.nearticulat		Per r	-i T	-i D.pl.nearticulat
4	verb indicativ, perf. simplu			4	verb indicativ prezent		
	(eu) alb r	-i S	-i D 1 sg		(eu/tu) per r	-i S	-i D 1-llsg

ALBII

PERII

	subs. m. pl. NAc articulat				subs. m. pl. NAc articulat		
1	Alb r	-i Dpl.	-i A	1	Per r	-i Dpl.	-i A
	subs. f. sg. GD nearticulat				subs. f. sg. GD nearticulat		
	(acestel) r	-i T	-i D sg. nearticulat		(acestel) per r	-i T	-i D sg. nearticulat
	subs. f. pl. NAc articulat				subs. f. pl. NAc articulat		

		SUBSTANTIVE	ADJECTIVE		VERBE	
1	Vocală [i]	miniștri, membri, aștri fii, copii, ulii zi, pepsi, derbi, penaltı	Vocală [i] 	malbaștri, negri, acri proprii, roșii kaki, gri noștri, voștri	Vocală [i] 	aflி, intrி, umbli, umpli a ieși, a sfărși, a sui a fugi, a munci, a ochi (el) fugi, ieși, munci, ochi
2	Semivocală [i]	fii, copii, ulii elevii, banii, copacii mălai, ulei, gogoloi fluvii, premii, fotolii barcagii, sufragii	Semivocală [i] 	bălai, verzui, greoi proprii, roșii molâi, rotofei	Semivocală [i] 	(eu) mâncai, văzui, mersei (el) se sfii
3	i scurt [i]	elevi, ani, profesori căni, luni, pixuri străzi, genți, pași intrări, ieșiri, plecări oameni, surori	i scurt [i] 	străini, albi, moderni universitari, medicali verzi, bogăți, numeroși	i scurt [i] 	aduni, oferi, rupi, torni cântă, râzi, coși fumezi, vorbești, urăști
4	0	ochi, unghi, triunghi fragi, pungi, glugi mărci, pisici, plăci	0 	mici, dulci, săraci vechi, străvechi înregi, blegi	0 	(tu) fugi, mergi (tu) petreci, întreci (tu) te deochi

3.3. Variante pozitionale ale formelor neaccentuate ale pronumelor personale în D, în raport cu verbul și cu CRATIMA

Pers	cine?	LUNGI	D. cui?				
			SCURTE				
I	eu	MIE	ÎMI	MI-	-MI-	-MI-	MI
II	tu	ȚIE	ÎȚI	ȚI-	-ȚI	-ȚI-	ȚI
III	el/ea	LUI/EI	ÎL	I-	-I	-I-	I
IV	noi	NOUĂ	NE	NE-	-NE	-NI-	NI
V	voi	VOUĂ	VĂ	V-	-VĂ	-VI-	VI
VI	ei/ele	LOR	LE	LE-	-LE	-LI-	LI
1	Indicativ prezent ÎMI trimite	Indicat. perf. comp MI-a trimis	Negativ prez. Nu-MI trimite	Imperativ afirm. Trimite-MI-l! Trimiteți-MI-l...		MI + se MI se trimite	
	Indicativ imperfect ÎMI trimitea	Condițional rez. MI-ar trimite	Conjunctiv rez. Vrea să-MI trimiță	Genunziu Trimiteți-MI-l		MI+le MI le trimite	
	Indicativ perf. sim. ÎMI trimise	Condițional perf. MI-ar fi trimis	Viitor pop. O să-MI trimiță			MI+l- MI l-a trimis	
	Indicativ viit. liter. ÎMI va trimite	Ind. viitor popular MI-oi trimite, dacă	Imperativ afirm Trimite-MI Trimiteți-MI			MI+i- Mi i-a trimis	
	Indicativ m.m.c.p. ÎMI trimisese	D+Ac MI-L trimite	Genunziu Trimiteți-MI..			MI+le- Mi le-a trimis	
	+ a putea ÎMI poate trimite						

cuvintelor, ca studentul să „seționeze” corect un cuvânt: *student-easc-ă; lucr-eaz-ă* atunci când se predă adjecțivul sau verbul, iar când profesorul explică mecanismul de alcătuire a familiei lexicale, obligatoriu să se explice și **analiza lexicală** a unui cuvânt: *în-loc-ui-re, des-părț-i-re, intra-ven-os* §.a.

Acest lucru este necesar pentru a-i ajuta pe studenți să utilizeze dicționarul, explicându-le diferența dintre **prefix, element de compunere și sufix**.

Și aici încercăm să motivăm oportunitatea cercetării noastre prin aceea că dorim ca școala

să preia de la noi pulsul de precizie, definițiile foarte exacte, regulile care impun cele două laturi: „obligatoriu” sau „facultativ”, clasificările conforme cu datele reale din limbă, schemele noastre sistematizate, într-un cuvânt, dorim o rafinare a descrierii sistemelor morfonologice și morfosintactice ale limbii române.

Nu credem că prin cercetarea noastră vom contribui la dispariția greșelilor, dar sperăm că și noi, și alții care vor veni după noi să pledăm pentru redactarea unor manuale performante, atât pentru vorbitorii nativi, cât și pentru cei nonnativi.

Motivări ortografice și ortoepice. Model de analiză morfematică.

- r = rădăcina cuvântului
T = terminația vocalică a r.
D = desinența de...
S = sufix morfologic
A = articol hotărât

CONCLUZII

1. În articolul nostru am încercat să supunem atenției un fenomen lingvistic deosebit de important în predarea LR ca LS, și anume, interdependența dintre fonetică – fonologie – morfologie. Acest principiu, aplicat în explicarea structurilor morfofonologice, contribuie la deprinderea scrierii și rostirii corecte în limba română, având implicații ortografice și ortoepice bine definite.

2. Subiectul materialului s-a concentrat asupra cătorva strategii de predare a LR ca LS, insistând pe tehnici structuraliste și, nu în ultimul rând, a oferit sugestii pentru alcătuirea unor manuale performante.

3. Obiectul lucrării noastre este „gramatica didactică” a LR ca LS, din perspectiva adaptării ei la modernitate, iar metoda la care am apelat a fost cea structuralistă, deoarece ne-a ajutat să avem o gândire interrogatoare și echilibrată, să înțelegem fenomenul lingvistic din interior, să-i cunoaștem legea proprie de funcționare.

4. Scopul urmărit de cercetarea noastră a fost: a) să pledăm pentru aplicarea tuturor strategiilor de predare, începând cu necesitatea de a cunoaște studentul, căruia trebuie să-i comunicăm atâtă informație, de a-l „pune în gardă” acum, ca să-i fie bine altă dată, de a-i pune în mână un manual performant, folosit ca busolă în acest labirint al structurilor morfologice și morfosintactice ale limbii române și de a-l ajuta, pe cât posibil, să capete competența și performanța mult dorite; b) să contribuim, prin sugestiile noastre, la adaptarea cercetătorilor din domeniul LR ca LS, la nevoile școlii.

5. Toate faptele de limbă pe care le-am exemplificat în articolul acesta se regăsesc în cursul nostru, redactat în 1982, și explicate studenților mai bine de un sfert de secol, dar ceea ce conțează

nu este atât cunoașterea oferită de noi studentului străin, cât, mai degrabă, efortul propriu al acestuia de a înțelege și de a-și construi singur cunoașterea.

6. Cele trei scheme, de pe care am lucrat la clasă, au facilitat înțelegerea dintre cele mai dificile fenomene lingvistice cu care se confruntă studentul străin: i final, eratima și scrierea cu doi i. Aceste scheme pot fi de un real folos și vorbitorilor nativi, care se știe căte probleme au vizavi de scrierea ortografică.

7. Fără a avea pretenția că am surprins toate aspectele problemelor abordate, am căutat ca, prin faptele de limbă prezентate, să relevăm câteva dificultăți cu care se confruntă și vorbitorul nativ, și cel nonnativ, iar, dacă am avut curajul să spunem părerea personală, pledând pentru o rafinare a descrierii sistemului morfofonologic al limbii române, am făcut-o, pentru că, rezervându-ne statutul unor persoane prudente, care nu și-au permis să rămână neutre, am dorit să aducem o contribuție cât de mică, pe care cititorii noștri pot sau nu să o accepte.

Note

1. CAZACU, 1968 = Boris Cazacu, Reflecții asupra noii programe de limba română, LL, I, 1983, p. 80.
2. PANĂ DINDELEGAN, 1984 = Gabriela Pană Dindelegan, Utilitatea metodelor moderne în explicarea sintaxei, LL, IV, 1984, p. 581.
3. SLAMA – CAZACU, 1968 = Tatiana Slama – Cazacu, Introducere în psiholinguistică, București, 1968, p. 19.
4. DOCA, 1976 = Gheorghe Doca, Despre problema dificultăților în procesul învățării limbii române de către străini, Simpozion, Craiova, 1976, p. 32.
5. LADO, 1976 = Robert Lado, Predarea Limbilor. O abordare științifică, București, 1976, p. 71.
6. PUȘCARIU, 1976 = Sextil Pușcariu, Limba română, București, 1976, p. 3.
7. IORDAN, 1937 = Iorgu Iordan, Gramatica limbii române, București, 1937, p. V.
8. DOCA, 1984 = Gheorghe Duca, Convergența și divergențe în predarea LR ca LS, LL, I, 1984, p. 98.
9. SAUSSURE, 1971 = Ferdinand de Saussure, Cours de linguistique générale, Paris, Payot, 1971.
10. FASSEL, 1996 = Luminița Fassel, Rumänische Landeskunde LL, I, 1996, p. 82.
11. BRÂNCUȘ, 1982 = Grigore Brâncuș, Adriana Ionescu, Manuela Saramandu, Limba română, Manual pentru studentul străin, București, 1982, p. 4.
12. MATEESCU, 1985 = Adrian Mateescu, Elisabeta Șoșa, Marilena Velican, Limba română – profil medical, 1985.
13. Gustav Weigand, 1903, Leipzig, Carlo Tagliavini, 1938, Heidelberg, Alain Guillermou, 1953, Paris, Emil Biedrzycki, 1957, Cracovia, Ağu Naomo, 1976, Tokio, Alf Lombard, 1973, Lund, Manual de limba română.

Opinii contradictorii privind existența predicatului verbal compus

Elena Zgârcibabă, lector

După cum se știe, un verb are valoare predicativă, dacă posedă indici de predicăție, este finit, adică este la un mod personal, indicând timpul, modul, persoana. Părerea lingviștilor români, reieșind din această aserțiune, s-a divizat. Unii susțin că orice verb la un mod personal constituie un predicat, alții sunt de părere că nu toate verbele și formele lor flexionare funcționează întotdeauna ca predicat. Luând în considerare predicativitatea formelor personale, problema constă în faptul că nu toate aceste verbe sunt acceptate ca predicate. E vorba despre verbele semiauxiliare de mod și de aspect, precum și de verbele copulative. De prima categorie ține sănumitul predicat verbal compus, care a suscitat numeroase discuții, mai ales după tratarea confuză a problemei în cauză în cea de-a II-a ediție a *Gramaticii Academiei*. Se are în vedere faptul că în vol. I al acestei ediții este recunoscută existența semiauxiliarelor de mod, negându-se existența semiauxiliarelor de aspect, iar în vol. II, deoarece nu este acceptat PVC, se neagă atât existența semiauxiliarelor de aspect, cât și a celor de mod.

În funcție de aceasta, verbele limbii române au fost divizate în predicative și nepredicative, în categoria celor din urmă fiind incluse verbele semiauxiliare și copulative. În felul acesta, verbul poate ocupa în cadrul enunțului o anumită poziție sintactică, prin care se înțelege nu numai valențele verbului în general, dar și indicii de predicăție, și locul lui în structura și clasificarea tipurilor de predicat. Această părere e susținută de prof. A. Ciobanu¹, care admite trei poziții sintactice: poziția I – verb predicativ – verbum finitum, realizând predicatul verbal simplu, poziția II – verbul semicopulativ, poziția III – verbul semiauxiliar.

Verbul în poziția I are autonomie semantică și poate funcționa singur atunci când se află la unul din modurile personale, în calitate de predicat al propoziției. Practic, orice verb din limba română

poate ocupa poziția I, chiar și verbul „a deveni”, pe care A. Ciobanu îl consideră doar semicopulativ²: „Într-o lume în care totul devine, ea crede că poate rămâne aceeași. (C. Noica, *Jurnal filozofic*)”. Aici „a deveni” este predicativ, adică ocupă poziția I, având sensul de „a se transforma”.

Verbul în poziția II, care este la origine autonom, predicativ, își modifică, într-o anumită măsură, semnificația și servește pentru a realiza relația dintre un nume predicativ și un obiect sau o persoană, căreia i se atribuie o anumită caracteristică. Prin semnificația lor în această poziție, semicopulativele arată că subiectul suferă o schimbare, e pe cale, real sau aparent, a obținut o însușire, o caracteristică, pe care n-o posedă, de a se identifica, într-o situație dată, cu un alt obiect³.

Verbele în poziția sintactică III, la origine, de asemenea, autonome, independente, predicative, își pierd, într-o anumită circumstanță, capacitatea de a funcționa singure în calitate de predicate, modificându-și, parțial sau complet, semnificația și numai împreună cu alte verbe la infinitiv, conjunctiv sau supin alcătuiesc o sintagmă predicativă, atribuind verbelor pe care le însoțesc diverse nuanțe aspectuale (semiauxiliarele de aspect) sau modale (semiauxiliarele de mod).

Predicatul verbal compus implică recunoașterea semiauxiliarelor de mod și de aspect și o dată cu acestea a sintagmelor predicative de tipul: *trebuie să știi, poate veni, poate să vină* și a., precum și a existenței categoriei modalității în limba română.

Problema semiauxiliarelor prin complexitatea ei rămâne a fi în continuare deschisă, chiar dacă au fost invocate argumente numeroase și variate în sensul acceptării sau neacceptării acestora, cu alte cuvinte, problema statutului lingvistic al verbelor semiauxiliare (atât al celor de aspect, cât și al celor de mod) nu și-a găsit o tratare exhaustivă în lingvistica românească și n-a constituit încă obiectul unor studii aparte. Anumite aspecte ale ei de ordin

mai general sau particular au fost menționate în unele articole, semnate de V. Guțu Romalo⁹, Ștefan Hazy¹⁰, C. Săteanu¹¹ ori atinse tangențial la analiza altor probleme, în unele articole de T. Iliașenco. O analiză de amploare a acestor verbe au efectuat academicienii S. Berejan¹² și A. Ciobanu¹³.

Semiauxiliarele, ca și copulativele, pun o serie de probleme, de a căror rezolvare justă țin o serie de momente atât la interpretarea propoziției, cât și la delimitarea ei în cadrul frazei, cum ar fi posibilitatea de apariție a același verb în două sau chiar în trei poziții sintactice, capacitatea sau incapacitatea acestuia de a forma o sintagmă predicativă în cazul în care se află pe lângă un alt verb.

Că aceste verbe constituie o categorie aparte, cu un statut diferit de cel al verbelor predicative, demonstrează chiar faptul că unei lingviști le recunosc drept elemente componente ale predicatorului verbal compus. Pe de altă parte, există lingviști care le contestă acest caracter. Cine are dreptate? Când, în ce condiții, unele verbe predicative devin nepredicative și poi alcătui predicatorul numai în îmbinare cu alte verbe? Care sunt factorii ce condiționează transformarea lor în semiauxiliare? Ce se întâmplă cu semantica lor? S-a observat, pe bună dreptate, că în această situație sic că se produce o deplasare în semantica lor, fie că ele țin să se desemantizeze în bună parte. Prin natura sensului lor, unele se apropie, în anumite ambiante, de verbele auxiliare, altele sunt mai rigide în privința desemantizării. Unul și același verb semiauxiliar, în funcție de gradul de desemantizare, poate exprima diferite nuanțe modale. Virtuțile lui paradigmatic sunt, de asemenea, în funcție directă de proprietățile lui sintagmatice, de valențele combinatorii, de natura semantică a componentului al doilea al predicatorului verbal compus. De aici rezultă că unul din principaliii factori la aprecierea justă a verbelor semiauxiliare și la delimitarea lor de alte categorii de verbe îl constituie legătura dintre funcția sintactică și semantică a cuvântului. După prof. A. Ciobanu, capacitatea unuia și același verb de a apărea în toate trei poziții sintactice s-au numai în două e condiționată și de semantica lui, căci poziția sintactică a oricărui verb se realizează în

condiții lexico-sintactice concrete¹⁴.

Așadar, problema existenței în gramatica românească a unui tip de predicator, cum ar fi predicatorul verbal compus, este strâns legată de acceptarea (recunoașterea ori nrcunoașterea) semiauxiliilor, conturându-se, în problema dată, trei orientări / poziții.

Din primul grup fac parte lingviști, care recunosc existența PVC¹⁵, acest tip de predicator fiind numit de I. Coteanu¹⁶ și P. Dumitrașcu¹⁷ predicator complex. Astfel, PVC e recunoscut de C. Săteanu¹⁸, D. Irimiea¹⁹, I. Iordan²⁰, ȘT. Hazy²¹, V. Serban²², S. Berejan²³, A. Ciobanu²⁴, N. Mătcaș²⁵ și alții.

Conform observației lui C. Săteanu²⁶, încă Al. Philippide amintește unele construcții perifrastice, pe care le consideră unități, în componența cărora intră și verbele care exprimă „posibilitatea”, „concesia” etc., în *Gramatica limbii române* de la 1897. Academicianul I. Iordan remarcă în *Gramatica limbii române* din 1937 și în *Limba română actuală* din 1943 că verbe ca *trebuie*, *poate* etc. nu pot forma singure predicatori, iar în *Limba română contemporană* (1956) afiră că verbele de felul *a putea*, *a trebui* etc. pot fi numite (cu un termen curent în gramatică germană) auxiliare de mod „întrucât ele ajută” alte verbe să formeze predicatorul propoziției²⁷. I. Iordan în *Limba română contemporană* (1978) acest tip de predicator îl definește drept predicator verbal compus, el fiind construit dintr-un semiauxiliar de modalitate – *a putea*, *a trebui*, *a vrea*, *a fi*, *a avea*, *a părea*, *a veni* – sau de aspect – *a începe*, *a prinde*, *a da*, *a (se) lua*, *a sta*, *a porni*, *a apuca* etc. – și un verb la modurile conjunctiv sau infinitiv și, mai rar, la supin sau participiu²⁸.

În ceea ce privește terminologia, ar trebui semnalată următoarea situație: termenul de „predicator verbal complex”, în accepția lui I. Coteanu, e sinonim cu cel de „predicator verbal compus”. P. Dumitrașcu consideră construcția „V(semiauxiliar) + infinitiv” drept predicator verbal compus, iar „V. (semiauxiliar) + conjunctiv” – predicator verbal complex. După a treia interpretare, numai *a putea* + *infinitiv* formează un singur predicator complex, în timp ce *a putea* + *conjunctiv* e o grupare disociabilă sintactic, conjunctivul constituindu-se (singur) în predicator al unei

completive directe, părere împărtășită de Dragomirescu¹. G. Neamțu propune următoarea soluție: grupul *a putea + în Infinitiv* ar trebui interpretat ca o construcție, caracterizată printr-un coeficient înalt de sudură gramaticală a componentelor, construcție, care este analizabilă sintactic, iar grupul *a putea + conjunctiv* – ca o imbinare sintactică liberă².

Majoritatea specialiștilor sunt de părere că sintagma predicativă ce alcătuiește concepiul de *predicat verbal compus* nu presupune două verbe oarecare, ci două verbe aparținând anumitor categorii și care se constituie în binomul *V + V*, unde *V* este un semiauxiliar de mod sau de aspect, idc *V* – un verb la unul din modurile conjunctiv, infinitiv, supin, participiu. C. Dimitriu acceptă *predicatul verbal compus* doar în formula „*V. (semiauxiliar) + participiu (acest lucru trebuie spus)* sau la supin (*el are de citit*)”. Înțînd cont de faptul că infinitivul și conjunctivul sunt moduri personale, nu există motive de încadrare a acestora în componența PVC. O excepție ar constitui și infinitivul fără prepoziția morfem „*a*”, care, fiind lipsit de stabilitate, formează o unitate strânsă cu semiauxiliarul de mod *a putea* (el poate susține adevărul), unitate ce poate fi considerată *predicat verbal compus*.

Din grupul al doilea fac parte lingviștii, care neagă completarne existența PVC, printre care sunt pe G. Neamțu, M. Avram, Gr. Brâncuș, I. Diaconescu.

Așfel, în *Sinuză de limbă română* Gr. Brâncuș susține că există o categorie de verbe care exprimă modalitatea și aspectul altor verbe, dar d.p.d.v. sintactic existența unui *predicat verbal compus* (*a început să povestească*) nu se poate dovedi prin criterii riguroase. De aceea, e de preferat ca în analiză să relevăm funcțiile sintactice ale fiecăruiu dintre elementele componente³.

Mioara Avram în *Gramatica pentru toți* distinge clasele lexicale de verbe cu anumite particularități gramaticale, constituite în verbe de modalitate și de aspect⁴, dar, deoarece acestea sunt insuficiente, d. p. d. v. lexical nu este în măsură să impiedice interpretarea lor drept predicat... astfel negând existența PVC.

Ion Diaconescu opinează că o dată cu

acceptarea, cu valoarea predicativă a unor moduri verbale nepersonale (infinitivul și supinul) în propoziții imperitive, afirmarea existenței aşa-zisului PVC, alcătuit dintr-un verb semiauxiliar și un alt verb la conjunctiv, infinitiv sau supin, nu mai are sens.

O argumentare mai largă, dar puțin convingătoare a inexistenței PVC face G. Neamțu în lucrarea *Predicatul în limba română*, care consideră modalitatea în română o categorie în stadiu incipient, deoarece verbele semiauxiliare s-au desemantizat parțial și totuși parțial s-au grammaticalizat, procesul nefiind nici avansat, nici încheiat, căci nu se poate determina gradul de abstractizare a acestor verbe pentru a se transforma în formanții morfematici, adică e de departe până când modalitatea, prin intermediul semiauxiliarelor, ar deveni o categorie gramaticală în limbă, deoarece aceasta nu încearcă să fie lexeme.

Faptul că semiauxiliarele rămân și în continuare lexeme, și deci sunt capabile să constituie un predicat insuficient, nu este un argument destul de convingător. Întrucât, după cum s-a observat, pe buna dreptate, în cazul acestei sintagme predicative „nu e vorba de sensuri care se insuținează, ci care se amalgamează” – susține G. Trandafir, aducând în calitate de argument tratarea inadecvată a enunțului „*Și trebuie să luptă răzbunările aprinse*” (M. Eminescu), citat după *Gramatica Academiei*, în care semiauxiliarul de modalitate *trebuie*, interpretat drept verb predicativ, duce la falsificarea gândirii poetului, pentru că acesta nu face apologia răzbunărilor (trebuie... răzbunările), ci le înfierăză.

O propozitie principală regentă insuficiență semantică cu predicat reprezentat printr-un verb de modalitate sau de aspect, ușă cum o concepe *Gramatica Academiei*, nu poate să fie completată semantic prin subordonata sa, deoarece exprimă un sens nu numai lacunar, ci adesea chiar opus față de cel pe care îl are același verb de modalitate sau de aspect când este analizat într-o unitate indisolubilă cu verbul la conjunctiv, participiu, supin, infinitiv.

Un alt argument adus de G. Neamțu, pentru neacceptarea *predicatului verbal compus*, este dificultatea efectuării analizei gramaticale în cazul

distincției tranșante pe care o fac gramaticile românești între modurile personale și impersonale în legătură cu predicativitatea. Atunci când semiauxiliarul e la un mod nepersonal în cadrul acestui sintagme predicative (*fără a putea să vină, nepotând să vină, de putut să vină... trebuie să plece etc.*), nu le-am putea considera predicate verbale compuse, ci o altă parte de propoziție compusă, care conține un verb la un mod personal, ceea ce contravine criteriilor gramaticii tradiționale, iar soluția propusă pentru rezolvarea dilemei este interpretarea sintactică separată a componentelor acestei sintagme, inserindu-se în modelul de analiză sintactică tradițională și verificată, susțină G. Neamțu.³³ Sintagma accasta în care semiauxiliarul este la un mod nonpersonal nu se mai situează pe poziție de predicator, opincază prof. I. Iordan,³⁴ făcând trimitere la V. Guju Romalo, care consideră drept circumstanțial de cauză sintagma *nepotând să plece* din enunțul *Nepotând să plece, a telefona!*. O dată ce, în ultimul timp, se insistă tot mai mult asupra predicativității infinitivului, gerunziului, supinului, am putea clasifica aceste sintagme pe poziția de predicator verbal compus, cu atât mai mult că au în componentă lor un verb la un mod personal, care impune și semiauxiliarului categoriile gramaticale de persoană, timp, număr, adică însemnările predicativității.

Alte argumente în favoarea predicatorului verbal compus aduse de G. Neamțu țin de terminologică, ceea ce este mai puțin important pentru esența fenomenului lingvistic discutat, vizând doar latura de expresie nu și de conținut.

Din grupul al treilea fac parte lingviștii care nu au o convinscere fermă în ce privește acceptarea predicatorului verbal compus. După cum menționează și I. Iordan,³⁵ cea mai interesantă poziție în acest sens o ocupă V. Guju Romalo, care admite existența unui predicator verbal compus la sfârșitul unei tratări edificate care a semiauxiliarelor de modalitate, susținând, în 1956, că „în cazurile când auxiliarele de *mod* și de *aspect* sunt succedate de o formă verbală nominală, poate că ar fi mai potrivit să se vorbească de o variantă a predicativului verbal și anume despre predicator compus”, deservind aproape exhaustiv indicii

grammaticali ai acestei categorii de verbe. Revenind la problema în cauză (1961), autoarea are rezerve față de semiauxiliarele de aspect, plecând de la ideea că verbele semiauxiliare de mod ar fi caracterizate nu doar lexical, ci și grammatical, în timp ce verbele semiauxiliare de aspect ar fi caracterizate numai lexical, afirmând că „e nejustificată considerarea ca semiauxiliare ale verbelor aspectuale”. Până la urmă, aceeași cercetătoare susține (la 1973)³⁶ că orice verb la un mod personal realizează predicatorul, astfel renunțând și la conceptul de copulă verbală, numele predicativ constituind o poziție sintactică de sine stătătoare.

Acceptarea eu unele rezerve a existenței PVC e propusă și de C. Dimitriu, precum și de Gh. Dragomirescu. C. Dimitriu, după cum s-a menționat, susține că nu avem motiv să încasăm sintagma care e construită dintr-un verb semiauxiliar și un conjunctiv sau infinitiv în categoria PVC, admitând că verbul de bază din structura PVC este în mod normal doar la participiu (*acest lucru trebuie spus*) sau la supin (*el are de citit*), exceptie făcând infinitivul fără prepoziție „a” (*el poate susține adevărul*).³⁷

Gh. Dragomirescu respinge, în linii mari, PVC, admitând numai unele construcții (*trebuie luptate, trebuie să fi umblând, nu poate sta locul*, *era să cad*) pentru a fi analizate „în bloc”, pe care propune să le numim predicator complex.

Dezicerea unor specialiști de a considera aceste sintagme funcționând în propoziție ca predicate compuse se bazează pe faptul că ei au văzut „amestec” prea mare al semanticii în sintaxă, după afirmația prof. A. Ciobanu³⁸, considerând că sintaxa trebuie să se bazeze pe raporturi, pe formă și să fie amentalistică, ascendentă, atomară.

Însă orice poziție ar ocupa unii cercetători în virtutea principiilor unei sintaxe moderne și a tendințelor de a merge într-o cadență cu descoperirile în lingvistică, nu trebuie să cădem într-un snobism profesional, căci încercând să tratezi aceste sintagme, trebuie de pornit de la principiul onomasiologic, adică de la conținut la formă, principiul logico-semantic și funcțional. În consecință, PVC este un tip de predicator existent în sintaxa limbii române, fiindcă metodele de cercetare lingvistică sunt atât tradiționale, cât și

Opinii contradictorii privind existența predicatului verbal compus

moderne, „între ele existând o relație de intersecție, nu de opoziție”⁴⁴, cu alte cuvinte, a susține existența PVC nu constituie nicidecum o fază tardivă în cercetarea lingvistică.

Note

1. A.Ciobanu, *Синтаксис полусвязочных глаголов в молдавском языке*, Chișinău, 1976, p.38 – 39.
2. A.Ciobanu, Op. cit., p.152.
3. Ș.Dincaescu, *Sintaxa frazelor*, Bacău, 1995, p. 52.
4. Statutul lingvistic al verbelor semicopulative din limba română a fost stabilit în studiu: A.Ciobanu, *Синтаксис полусвязочных глаголов в молдавском языке*, vol. II, Chișinău, 1978.
5. V.Guțu, *Semiauxiliarele de mod*, în „SG”, 1956, p.57 – 83; *Semiauxiliarele de aspect*, LR, X, 1961, nr. 1, p. 3 – 16.
6. Șt.Hazy, *Predicale verbale compuse*, în „CL”, X, nr.2, 1965, p. 289 – 297.
7. C.Săteanu, *Predicatul compus*, CL, nr. 2, 1966, p. 243 – 252.
8. T.Iliagenco, *Verbul „a fi” în limba moldovenească*, Chișinău, 1957.
9. S.Berejan, *Procedee sintactice de exprimare a aspectului verbal*, „ELM”, nr. 2, 1958.
10. A.Ciobanu, *Cu privire la predicatul verbal compus cu sens modal*. Analele științifice ale Universității de Stat din Chișinău, vol. 93 (filologie), Chișinău, 1969.
11. A.Ciobanu, *Синтаксис полусвязочных глаголов в молдавском языке*, Chișinău, 1976, p.39.
12. I.Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, București, 1982, p. 248.
13. P.Dumitrașcu, *În legătură cu predicatul multiplu și cel complex*, în „CL”, IX, nr.1, 1964, p.59-66.
14. C.Săteanu, *Predicatul compus*, în „CL”, XI, nr. 2, p. 243-252.
- 15.D.Irimia, *Gramatica limbii române*, Iași, 1997, p. 379 – 380.
16. I.Iordan, V.Robu, *Limba română contemporană*, București, 1978, p.592 – 594.
17. Șt.Hazy, *Predicalele verbale compuse*, în „CL”, X, nr. 2, 1965, p. 289 – 297.
18. V.Şerban, *Sintaxa limbii române*, București, 1970, p. 95 – 97.
19. S.Berejan, *Contribuții la studiul infinitivului moldovenesc*, Chișinău, 1962, p. 68, 78.
20. A.Ciobanu, *Limba moldovenească literară contemporană*. Sintaxă, Chișinău, 1981, p. 98 – 116.
21. N.Mateaș, Z.Tărîță, N.Iavorschi, *Limba moldovenească literatură contemporană*, Chișinău, 1987, p. 260 – 263.
22. C.Săteanu, *Predicatul compus*, în „CL”, XI, nr. 2, p. 243.
23. C.Săteanu, *Predicatul compus*, în „CL”, XI, nr. 2, 1966, p. 243.
24. I.Iordan, V.Robu, *Limba română contemporană*, București, 1978, p.592.
25. C.Apud Neamțu, *Predicatul în limba română*, București, 1986, p. 36.
26. Idem, p. 37.
27. Binom propus de A.Ciobanu.
28. C.Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată*. Sintaxă, Iași, 1982, p. 187 – 188.
29. *Sintexe de limbă română* (coord. Th. Hristea), București, 1984, p.145.
30. M.Avrăm, *Gramatică pentru toți*, București, 1986, p.153.
31. Idem, p. 264.
32. Ion Diaconescu, *Probleme de sintaxă a limbii române actuale*, București, 1989.
- 33.G.G.Neamțu, *Predicatul în limba română*, București, 1986, p. 33 – 45.
- 34.Gh.Trandafir, *Probleme controversate de gramatică a limbii române actuale*, Craiova, 1982, p.110.
35. G.Neamțu, *Predicatul în limba română*, București, 1986, p.43.
36. I.Iordan, V.Radu, *Limba română contemporană*, București, 1978, p.593.
37. Idem, p. 589.
38. V.Guțu, *Semiauxiliarele de mod*, în „SG”, București, vol. I, 1956, p. 81.
39. V.Guțu, *Semiauxiliarele de aspect*, în „LR”, X, nr.1, 1961, p.15.
40. V.Guțu, *Sintaxa limbii române. Probleme și interprezări*, București, 1973, p. 124 – 145.
41. C.Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată*. Sintaxă, Iași, 1982, p. 187 – 188.
- 42.Gh.Dragomirescu, *Azotările modale*, în „LL”, nr. 7, 1963, p. 243.
43. A.Ciobanu, *Academicianul Silviu Berejan- gramatist*, în „RLSJ”, nr. 3, 1997, p. 58.
- 44.Gh.Trandafir, *Probleme controversate de gramatică a limbii române actuale*, Craiova, 1982, p.5.

Rezervele energetice din zona caspică - transcauzaiană și disputa pentru controlul acestora

Daniela Șișcanu, doctorand

În ultimul deceniu al secolului al XX-lea în sistemul politic și al relațiilor economice mondiale a crescut considerabil importanța spațiului din jurul Mării Caspice și al Caucazului.

Zona caspică, împreună cu cea a Mării Negre, în perspectiva apropiată, ar putea deveni veriga care va conecta sistemul energetic al Europei Occidentale cu rețelele de energie ale Asiei. Tot mai actual devine proiectul de creare a unui corridor de transport (TRASEKA) prin Caucaz, spre Orientul Apropiat și Central.

Zona caspică abia se formează. Relațiile dintre statele de aici încă nu sunt instituționalizate. Nici relațiile bilaterale încă nu s-au constituit, iar cele comerciale sunt îndreptate, preponderent, spre alte regiuni.

Cu toate acestea, se constată un deosebit interes politic și economic atât din partea țărilor riverane, cât și din cea a statelor situate departe de Marea Caspică. Interesele geopolitice ale țărilor necaspice sunt determinate de, cel puțin, trei factori. În primul rând, din punct de vedere geografic, Marea Caspică este situată aproape în centru Eurasiei, realitate datorită căreia regiunea poate deveni un eventual „pod” între Europa și Asia. Regiunea Mării Caspice oferă premise favorabile pentru dezvoltarea căilor de comunicație internaționale și transcontinentale, în stare să lege Europa, pe cel mai scurt itinerar, cu Orientul Apropiat și Orientul Mijlociu, cu India și China, mai ales că aceasta se poate face ocolind sau reducând tranzitul prin Rusia. În al doilea rând, zăcămintele enorme de petrol și gaze naturale au trezit un interes sporit al companiilor transnaționale petroliere și al statelor din diverse părți ale lumii. În rândul al treilea, regiunea este afectată de conflicte, reale și potențiale, explicate și prin fragilitatea economică și vulnerabilitatea militaro-strategică ale statelor caspice și ale zonei în ansamblu. Dezintegrarea

U.R.S.S. a fost urmată de formarea unui vacuum geopolitic în care se pot dezvolta procese periculoase. Așadar, regiunea Mării Caspice se transformă într-o zonă strategică de importanță globală și, în perspectivă, ar putea evoluă într-o zonă de profunde interese politice și economice sau degenera într-un focar de instabilitate internațională cu consecințe imprevizibile.

1. Resursele energetice

Rolul determinant în evoluția evenimentelor și fenomenelor din zona Mării Caspice și a Transcaucaziei îl vor avea rezervele colosale de hidrocarburi, care, după mai multe estimări, cedează doar celor din Orientul Apropiat și Siberia. Pentru majoritatea țărilor și pentru Consorțiului Petrolier Transcaspic (CPT), factorul economic este principalul punct de atracție în Bazinul Caspic. Scopul acestora este accesul la noile resurse energetice. În revista „Mirovaja ekonomika i mejdunarodnâe otnošenia” se menționează că situația complicată din Orientul Mijlociu și Orientul Apropiat și epuizarea rezervelor energetice din Marea Nordului transformă Bazinul Caspic în „elementul de siguranță” al pieței energetice internaționale. Într-un anumit context, Bazinul Caspic poate deveni ceea mai importantă sursă, pentru consumatorii de petrol și gaze naturale.

Problema resurselor de petrol și gaze naturale din Bazinul Caspic este foarte politicizată. Estimările rezervelor energetice, în funcție de sursa de informare, variază puternic. Reprezentanții unor țări riverane la Marea Caspică apreciază această regiune drept un „al doilea Golf Persic”. Pe de altă parte, majoritatea surselor rusești par să subestimeze rezervele din Bazinul Caspic, făcând aceasta chiar cu o anume satisfacție. A. Skakov, în studiul *Sfârșitul*

virtualității Caspice, susține că rezervele petroliere din Bazinul Caspic nu sunt vitale sau determinante pentru economia mondială. „Politica petrolieră în zonă, afirmă acest autor, se elaborează plecând de la doi factori: efortul de a pune mâna pe potențialele rezerve și dorința de a utiliza pârghia petrolului pentru presiuni asupra vecinilor... Perspectivele conductei Bacu-Djeihan sunt extrem de îndoioinice”. Aprecierile divergente urmăresc și scopuri respective.

Tările caspice vin cu estimări promițătoare, optimiste, pe alocuri poate chiar exagerate, urmărind atragerea în zonă a potențialilor investitori. Statele occidentale sunt, de asemenea, interesate în estimări favorabile, acestea urmând să consolideze tendința fostelor republici sovietice spre o independență reală față de Rusia și să întărească influența Occidentului în zonă.

Rusul A.V. Kuprianov afirma că programele privind resursele de petrol și gaze naturale, fără sectorul Iranului, constituie cca 16 mld tone de petrol și 10 trln metri cubi de gaze naturale. Cele deja identificate sunt de 5 mld tone de petrol și 7 trln metri cubi de gaze. Asemenea resurse, afirmă autorul, pot plasa Bazinul Caspic în rândul regiunilor principale ale lumii în care, în secolul al XXI-lea, se vor extrage hidrocarburi.¹ Zăcăminte din zona Kajahan (Kazahstan) sunt apreciate drept cele mai mari rezerve descoperite în ultimii 30 de ani în lume – cca 30 mld de barili.² Oxana Reznikova, cercetător superior la A.S. a Federației Ruse, în baza unor informații mai noi, referindu-se la rezervele Kazahstanului, afirma că zăcămintele de la Tenghiz sunt estimate în volum de 6 mld tone de petrol, cele din Karaciaganaka – de 470 mln tone de petrol și 1,4 trln metri cubi de gaze, iar cele din platoul continental Kajahan conțin 1,2-1,3 mld tone de gaze.³

Pentru comparație, zăcăminte de petrol din Marca Nordului, care au contribuit substanțial la prosperarea Norvegiei, au fost de 17 mld de barili.⁴ Prin urmare, Kazahstanul, devenind un mare exportator de petrol, are șanse reale să-și redreseze economia. Sunt evidente și beneficiile politice. Astana, capitala Kazahstanului, a fost și este vizitată frecvent de reprezentanții

administrației americane, care au reușit să conecteze Kazahstanul la proiectul conductei Baku-Tbilisi-Djeihan.⁵

Autorii ruși A. Konopleak și A. Lobjanidze, într-un studiu, publicat în revista „Nefi Rossii”, au prezentat un grafic, pentru 30 de ani (1997–2027), al eventualei extrageri de petrol de către fiecare țară din Bazinul Caspic.⁶

Conform estimărilor, Azerbaidjanul, în prima fază a valorificării rezervelor caspice din sectorul său, ar putea furniza pe piață 60-70 mln tone de petrol. Circa de două ori mai mult ar putea exporta Kazahstanul. Prin urmare, conform cei doi autori, către finele primului deceniu al secolului al XXI-lea, extragerea petrolului în Bazinul Caspic ar putea atinge cota de 18 mln tone pe an.⁷

Pe de altă parte, conform prognozelor efectuate de către Agenția Internațională a Energiei, extragerea petrolului în anul 2010 în Bazinul Caspic va atinge cote de la 40 la 195 mln tone pe an.⁸ Așadar, posibilitățile tehnice de extragere a petrolului în zona Mării Caspice sunt importante.

Dacă posibilitățile respective vor deveni realități, dar acestea par să aibă această perspectivă, plecând de la ele, cei interesați, specialiștii în industria petrolului, businessmani și, mai ales, statele din zonă, își pun două întrebări: 1) dacă va fi solicitată pe piață asemenea cantitate de petrol din Bazinul Caspic și 2) dacă proiectele de valorificare și transportare a petrolului caspic vor putea fi asigurate cu investițiile corespunzătoare.

Care ar putea fi solicitările de petrol pe termen relativ scurt în Europa și Asia?

La etapa actuală, în emisfera de est (în Eurasia) există două piețe principale de consum al petrolului - regiunea Asiei și a Oceanului Pacific și Europa Occidentală, care consumă cantități aproximativ egale de petrol, respectiv 800 și 750 mln tone în 1995.⁹ Primii ani ai secolului al XXI-lea arată că există o tendință stabilă de creștere a solicitărilor de petrol. Aceasta se observă, mai ales, în Asia. Conform prognozelor Agenției Internaționale a Energiei, în anul 2010 consumul anual de carburanți în Europa va crește până la

80 mln tone, iar în Asia – până la 500 mln tone¹². Acestea sunt programe care pot fi modificate în funcție de diversi factori politici, economici etc. Însă este clar că consumul de carburanți va crește simțitor. Mai ales, dacă luăm în calcul și afirmațiile că nivelul cel mai înalt al valorificării rezervelor de petrol din Marca Nordului deja a fost atins. În acest sens, solicitările de petrol vor crește și în Europa sau poate mai mult în Europa.

Pe de altă parte, în Europa Occidentală există multe rafinării de prelucrare a țițeiului. Compania „British Petroleum” apreciază capacitatea lor la cota de 100-120 mln tone pe an¹³. Aceste rafinării vor necesita cantități mari de materie primă. Așadar, cererea de petrol pe piața eurasiană va crește, ceea ce va necesita transporturi în cele două mari regiuni consumatoare a țițeiului caspic.

Care vor fi însă ofertele? Cât petrol va putea fi exportat din Bazinul Caspic?

În etapa actuală necesitățiile de petrol ale celor două mari piețe (asiacă și europeană) sunt satisfăcute de Asia Mijlocie. Petrolul caspic pătrunde pe piața mondială (mai ales, după războiul din Irak) în condițiile în care capacitatele de extragere a petrolului în Asia Mijlocie sunt de circa 300 mln tone pe an (conform estimărilor Agenției Internaționale a Energiei), ceea ce depășește toate programele de valorificare a Bazinului Caspic. Pe de altă parte, în industria petrolului a Rusiei sunt în proces de realizare mai multe proiecte. Prin urmare, și Rusia, și statele din Asia Mijlocie, și cele din zona caspică vor influența concomitent atât asupra direcțiilor de export, cât și asupra raportului de forțe pe piețele petrolului din Asia și din Europa.

Așa cum s-a menționat, exportul petrolului caspic se va efectua în două direcții: „spre vest” și „spre est”. Fără îndoială, raportul dintre cerere și ofertă a petrolului caspic va fi influențat puternic de extragerea petrolului în Irak. S.U.A. a venit deja cu inițiativa de a ridica sancțiunile economice impuse Irakului, deci petrolul din această țară va pătrunde masiv pe piața mondială. Conform programelor Centrului Arab de Cercetări în domeniul Petrolului (Paris), deja peste 2-3 ani după ridicarea embargoului, Irakul va putea

extrage circa 120 mln tone anual, iar către anul 2010 – până la 300 milioane tone¹⁴. Având în vedere prezența S.U.A. în Irak și cheltuielile comparativ mici pentru valorificarea zăcămintelor, se poate afirma că se vor efectua investiții necesare pentru realizarea și amplificarea lucrărilor de extragere a petrolului irakian.

Către anul 2005, cererea de petrol în Europa va crește până la cota de cca 54 mln tone, luând în calcul, bineînțeles, reducerea extragerii petrolului în Marca Nordului cu 84 mln tone¹⁵. Kazahstanul va putea oferi, probabil, 28 mln tone, prin CTC (Consorțiul transcaspic de conducte), Azerbaidjanul – cca 40 mln tone, Irakul cca 120 mln tone, din care o jumătate se va exporta în Europa. Având în vedere petrolul transportat în Europa și din alte zone (nordul Rusiei), ofertele de petrol pe această piață ar putea atinge cota de 150 mln tone, fără petrolul din țările OPEC. Cine va consuma această cantitate de petrol? Conform opiniei autorilor nominalizați, ea va fi mai mare de două ori decât cererea.

Cu toate că Azerbaidjanul, în principiu, ar putea furniza petrol și în direcția „est”, acesta va fi transportat, mai degrabă, pe piețele europene. Doar Irakul și Kazahstanul dispun de o libertate reală de a alege direcțiile de export al hidrocarburilor. O bună parte din petrolul caspic va fi utilizat pentru țările din bazinul Mării Negre și din Europa Centrală. Pe de altă parte, în condițiile dezvoltării economice intensive a acestor regiuni, nici surplusul de petrol caspic nu va fi o problemă. În acest context pare explicabil faptul pătrunderii intense, în comparație cu alte companii ce extrag țiței în Bazinul Caspic, a companiei „LUKOIL” pe piața țărilor Europei de Est. „LUKOIL” își asigură piața (cu capacitați de depozitare și transportare) de desfacere a petrolului propriu, extras, în Marca Caspică. Pe de altă parte, pe piața din Asia oferta nu va acoperi cererea și, prin urmare, piața principală, de perspectivă, a petrolului poate deveni Asia.

Factorii economici (prețul transportării) leagă, într-un fel, Marca Caspică de piața europeană. Dar realizarea scenariului european ar putea conduce la scăderea prețurilor la petrol. În

Rezervele energetice din zona caspică și transcaucaziană și disputa pentru controlul acestora

această situație poate fi explicabilă reducerea ritmurilor de valorificare a rezervelor caspice. Probabil, companiile petroliere occidentale vor să le conserve pentru viitor, către timpul când rezervele din Marea Nordului se vor reduce semnificativ.

In ceea ce privește volumul de investiții, necesar pentru valorificarea resurselor energetice din Bazinul Caspic, de menționat că proiectele investiționale ale marilor corporații internaționale se elaborează în funcție de perspectivele dezvoltării industrii globale a petrolului și gazelor naturale. Importanța globală a resurselor energetice din Bazinul Caspic este determinată de faptul că ele au fost oferite investitorilor străini conform acordului de împărțire a producției. În anul 2001 circa 80% din petrolul extras în Kazahstan a aparținut companiilor străine și celor mixte. În Azerbaidjan, în ultimii ani, creșterea extragerii petrolului a fost asigurată de Consorțiul International. De aici interesul corporaților internaționale de a majora extragerea, mai ales, în perioadele de creștere a prețurilor produselor energetice.

Investitorii principali finanțază, în special, proiectele de valorificare a hidrocarburilor din Kazahstan, Azerbaidjan și Turkmenistan. După numărul populației și volumul PIB, Kazahstanul cedează Rusiei de aproape două ori. Dar, în ultimii 10 ani, în Kazahstan a fost atins același volum de investiții străine ca în Rusia. Kazahstanul ocupă primul loc, în spațiul CSI, după investițiile străine pe locuitor. În anii 1996 – 2000, în medie pe an, în Kazahstan au fost investiții 1 289 mln de dolari, aceasta constituind 6.7% din PIB și 86 de dolari pe locuitor. În perioada 2001 – 2005 se așteaptă investiții străine de circa 1 300 mln de dolari anual.¹⁶ Deoarece investițiile se fac în scopul valorificării hidrocarburilor, în anul 2001 au fost extrase 39,7 mln tone de petrol, 4/5 din acesta fiind exportat.¹⁷

Contând pe investițiile străine directe, Kazahstanul planifică majorarea extragerii petrolului în anul 2003 până la 45,9 mln tone și în anul 2004 până la 48,8 mln tone. În anul 2015, conform proiectelor, kazahii vor extrage 100 mln tone de petrol și 52 mld metri cubi de gaze na-

rale¹⁸. Realizarea acestor proiecte va aduce Kazahstanul în rândul exportatorilor de importanță mondială.

Acceași situație există și în Azerbaidjan. În perioada 1996 – 2000 nici au fost atrase investiții directe în sumă de 681 mln de dolari, constituind 17,1% din PIB-ul țării sau 86 de dolari pe locuitor. Situația va rămâne aproximativ aceeași și în următorii cinci ani. Datorită investițiilor străine directe, în 2001 în Azerbaidjan au fost extrase 14,9 mln tone de petrol. Către 2008 – 2010 vor fi extrase 50 mln tone¹⁹.

2. Jocul de interese politice

Există un grup de țări pentru care importanța Bazinului Caspic nu se reduce doar la factorii economici. Marea Caspică reprezintă un mare interes politic și militaro-strategic.

Care sunt circumstanțele, în jocul mondial de interese, ce determină specificul Bazinului Caspic?

Marea Caspică și regiunea transcaucaziană au devenit o zonă de interes sporit simultan dinspre nord și dinspre sud, dinspre est și dinspre vest. Țările cointeresate sunt: la nord – Rusia, la sud – țările Orientului Apropiat și Mijlociu, inclusiv Pakistanul și Afganistanul, la est – Japonia și China, Indonezia și Malaiezia, la vest – țările Europei, plus S.U.A. și Canada. Un precedent întâlnit rar în politica mondială, când, în același regiune se intersectează axele nord-sud și est-vest. Deși în această regiune deja colaborează peste 30 de țări și zeci de companii petroliere, situația, în general, este și va rămâne determinată de câteva state.

„Actori locali” ai „jocului” de interese în Bazinul Caspic sunt fostele republici sovietice din Asia Centrală și din Caucaz, care continuă să se afirme ca state independente. Acestea parcurg un drum sinuos, având o sarcină dificilă, mai ales că au o economică precară, iar unele regimuri social-politice sunt islamizate. Sunt nuanțe ce le fac suficient de maleabile la diverse manipulații.

Azerbaidjanul. Independența și stabilitatea internă a Azerbaidjanului au fost diminuate de pierderea enclavei din Karabahul de Munte.

Vulnerabilitatea acestei țări are implicații regionale mai profunde, deoarece datorită amplasării sale devine pivot geopolitic. Ea este un „bușon” de o importanță vitală, fiindcă deschide accesul la „rezervorul” ce conține bogățiile bazinului Mării Caspice și ale Astei Centrale.

Un Azerbaidjan independent, cu populație vorbitoare a limbii turce, cu conducte care să alimenteze Turcia, care îl susține politic și este înrudită etnic cu el, ar impiedica Rusia să exerceze un monopol asupra accesului în această regiune și să îl privă-o, de asemenea, de influență politică decisivă asupra politicilor noilor state din Asia Centrală. Totuși Azerbaidjanul este extrem de vulnerabil la presurile puterii Rusiei din spate nord și ale Iranului din spate sud. Realitatea este că în Iran trăiesc mai mulți azeri decât în Azerbaidjan (cca 20 miln), de aceea se teme de un separatism din partea populației azere, din care cauză este ambivalent în ceea ce privește statutul de stat suveran al Azerbaidjanului. Drepți rezultat, Azerbaidjanul a devenit obiectul presiunilor combinate ale Rusiei și ale Iranului pentru a-și restrângă legăturile cu Occidentul.

Pentru Rusia, Azerbaidjanul este o țintă prioritată. Subordonarea lui ar ajuta la izolare Astei Centrale și Occident, mai ales, de Turcia, crescând astfel și mai mult influența Rusiei în Turkmenistan și Kazahstan. În acest scop, cooperarea tactică cu Iranul în unele chestiuni controverse, precum împărțirea concesiunilor pentru forare în Marea Caspică, pot constrângă Bakuul să se plieze la dorințele Moscovei. Un Azerbaidjan subordonat ar consolida, de asemenea, poziția dominantă a Rusiei în bazinul Mării Caspice.

Kazahstanul este și el o țintă principală, deosebit de tentantă, deoarece vulnerabilitatea lui etnică face imposibilă victoria guvernului său într-o confruntare deschisă cu Moscova, care poate exploata și frica acestui stat de dinamismul crescând al Chinei. Subordonarea treptată a Kazahstanului ar avea ca efect geopolitic expunerea la presiuni mai directe a Turkmenistanului din partea Rusiei.

Din toamna anului 1997, Kazahstanul inclina spre modelul azer al „diplomatici petroliere”.

Problema este că China a cumpărat pachetul de control al acțiunilor (60%) a două companii petroliere: „Aktiubinsk” și „Uzenimunaigaz”, ultima având, după zăcăminile „Tengiz”, cea mai mare rezervă de hidrocarburi din Kazahstan. Tot atunci s-a anunțat că Corporația Națională a Gazelor Naturale și Petrolului din China a semnat acordul privind construirea conductei Aktiubinsk – Strîzean – Uigurisk cu o branșă spre sud, spre Iran, prin Turkmenistan. Formal, „branșa iraniană” a trezit atitudinea negativă a S.U.A. În realitate însă „contextul chinez” nu se înscrie în strategia americană privind această regiune.

Dar, spre deosebire de Azerbaidjan, care înclină puternic spre Occident, în Kazahstan situația este mai complicată. În jocul său, Kazahstanul trebuie să lănească interesele celor trei actori strategic: S.U.A., RPC și Rusia. Probabil, în acest joc va trebui luată în calcul noua situație actuală, dar poate, mai mult, geostrategia pe termen lung. Este greu de presupus ce configurație se va crea peste 20-30 de ani.

Turkmenistanul. Inițial, Turkmenistanul era în expectativă în ceea ce privește problema transportării petrolierului și a gazelor naturale.

Când, în 1997, „Gazpromul” ruseșcă a început să mai furnizeze gaze naturale și petrol în Ucraina și în Caucaz, Aşhabadul a examinat diferite variante de constituire a unei noi conducte de gaze prin Afganistan, Pakistan și India, dar și pe teritoriul Iranului și al Turciei spre Europa.

Dar, de vreme ce Washingtonul blochează „calea iraniană” și în lipsa vreunui inițiativă din partea Moscovei, Aşhabadul a hotărât să acioneze cu sprijinul Occidentului. În luna aprilie 1998 Saparmurat Niiazov a vizitat S.U.A., semnând la Washington 15 documente care confirmau decizia Aşhabadului de a se orienta spre Occident și, în primul rând, spre S.U.A. Președintele turkmen acceptase examinarea proiectului itinerarului pentru transportarea gazelor naturale prin Azerbaidjan și Georgia și a semnat către companiile petroliere anglo-americane. Conform unor opinii, Saparmurat Niiazov a procedat astfel, fiindcă nu mai vedea perspectiva colaborării cu

Rezervele energetice din zona caspică și transcaucaniană și disputa pentru controlul acestora

Rusia, fără ca aceasta să prejudicieze interesele naționale ale Turkmenistanului.

Deci Rusia, într-un fel, a împins Turkmenistanul pe pozițiile Azerbaidjanului și ale Kazahstanului.

Specificul regiunii constă și în atragerea în zonă, datorită situației sale geografice, a două mari state – Iranul și Turcia, care se află pe poziții diferite în relațiile lor cu S.U.A. Iranul este adversarul, iar Turcia – partenerul strategic al NATO. Ambele state depun eforturi susținute pentru obținerea hegemoniei în regiunea Orientului Apropiat și în cea a Orientului Mijlociu, dar și în Bazinul Caspic. În acest scop, ambele realizează, printre altele, și diverse variante ale religiei musulmane. Prin urmare, chiar și relațiile reciproce dintre aceste state formează, în regiune, un nod complicat de divergențe.

Iranul. Prăbușirea U.R.S.S. a făcut ca Iranul să aibă noi vecini, deschiși prozelitismului religios. Pe de altă parte, ostilitatea Iranului față de S.U.A. a determinat Teheranul să adopte, cel puțin din punct de vedere tactic, o orientare pro-Moscova, întărită de preocupările sale privind impactul independenței Azerbaidjanului asupra propriei sale coeziuni. Dacă Azerbaidjanul va cunoaște o dezvoltare politică și economică stabilă, azerii din Iran vor crede, probabil, mai mult în ideea unui Azerbaidjan mai mare.

Analiștii ruși consideră că poziția Iranului privind problemele din bazinul Mării Caspice poate fi apreciată ca fiind „corespunzătoare intereselor naționale ale Rusiei”²⁵.

Iranienii susțin că „situația internațională liniștită” care a existat timp de decenii în bazinul Mării Caspice a fost destabilizată în interesele statelor necaspice, în special ale celor occidentale. Teheranul afirmă că relațiile lui cu toate țările caspice sunt bune, respingând zvonurile cu privire la intențiile sale de a impune altor state fundamentalismul islamic, susținând, în același timp, că cei interesați în propria patrundere în bazinul Mării Caspice i-au creat Iranului o asemenea imagine.

Apreciind că rezervele de petrol și gaze naturale în Bazinul Caspic sunt enorme: 59,2 mld de barili de petrol și 57,1 tril metri cubi de gaze, Iranul cere revizuirea normelor juridice de

exploatare a lor, însă până atunci să rămână în vigoare acordurile sovieto-iraniene din anii 1921 și 1940. Împărțirea Mării Caspice în mai multe zone teritoriale sau intențiile și chiar încercările statelor riverane de a-și extinde suveranitatea teritorială asupra nișii sunt considerate de Iran drept violare a regulilor internaționale, care vor submina interesele colective ale statelor caspice²⁶.

Iranul insistă asupra unor eforturi comune pentru elaborarea unui nou cadru privind activitățile din Marea Caspică, specificând că la acest proces trebuie să participe numai țările riverane, deoarece amestecul altor state va complica elaborarea și adoptarea documentelor respective. Teheranul propune să fie înființată o instituție colectivă (The Caspian Sea Cooperation Organization - CASCO), care să examineze problemele și să găsească soluții privind: 1) frânarea curselor înarmărilor; 2) asigurarea securității transportului petrolului și al gazelor naturale sub controlul unor forțe multilaterale; 3) optimizarea tuturor cheltuielilor pentru extragerea și transportarea resurselor energetice.

Pozitia generală a Iranului constă în aceea că toate problemele în legătură cu Bazinul Caspic să fie soluționate prin intermediul organizațiilor internaționale de tipul CASCO și/sau Organizația Cooperării Economice (Economic Cooperation Organization-ECO), din care fac parte 10 țări (Iran, Pakistan, Turcia, Afganistan, Azerbaidjan, Kirghistan, Tadjikistan, Turkmenistan, Uzbekistan și.a.).

Teheranul consideră că relațiile ruso-iraniene constituie un factor de stabilitate, Rusia și Iranul având, aproximativ, „opinii apropiate” referitoare la problemele din zona Mării Caspice. Analiștii ruși, la rândul lor, susțin că Iranul ar fi interesat în construirea rețelei de conducte spre nord, adică pe teritoriul Rusiei, care și ea ar fi interesată în construirea unor conducte similare spre sud, adică pe teritoriul Iranului. O astfel de rețea va permite Rusiei să lasă, prin Asia Centrală, spre Asia de Sud, China, Japonia și Extremul Orient și spre Golful Persic. Concomitent, Iranul va putea tranzita petrolul său spre nord și în Europa²⁷.

Obiectiv, interesele Iranului coincid cu cele ale

Rusiei. Numai că nici Iranul, nici Rusia și nici celelalte state caspice nu dispun și nici nu vor dispune degrabă de resurse financiare suficiente pentru realizarea variantelor propuse. Iar această lipsă reduce importanța Iranului în jocul politic din Bazinul Caspic până la cotele cele mai joase. Totuși Iranul va putea fi folosit de marii actori pentru modificarea configurației raportului de forțe atât față de Occident, cât și față de Orient.

Interesele Chinei și ale Japoniei în această regiune complică și mai mult situația, mai ales din perspectiva prognozelor privind relațiile dintre S.U.A. – China – Rusia – Japonia.

Creșterea rapidă a cererii de noi surse de energie a determinat deja insistența Chinei de a avea un rol dominant în orice exploatare regională a zăcămintelor de petrol și de gaze naturale. Din acest motiv, China este cointeresată mult ca statele bogate în resurse energetice din Asia Centrală să fie independente. În aprilie 1996, China, Rusia, Kazahstan, Kirghistan și Tadjikistan au semnat un acord comun privind granițele și securitatea, iar în timpul vizitei lui Jiang-Ze-Min în Kazahstan, în luna iulie a aceluiași an, au fost consemnate declarațiile Chinei, în care aceasta dădea asigurări în legătură cu sprijinul său privind „eforturile făcute de Kazahstan pentru a-și apăra independența, suveranitatea și integritatea teritorială”. De aici se vede clar implicarea crescândă a Chinei în geopolitica Asiei Centrale³⁰. În mod similar, noile state central-asiatice consideră din ce în ce mai mult China drept o putere cointeresată în păstrarea independenței lor în calitate de tampon între China și Rusia.

Cu toate că jocul geostrategic este principal, RPC va avea în Asia de Est și interesele sale economice, mai ales energetice, care presupun o implicare serioasă a acestui stat în zona Mării Caspice. Interesele Beijingului privind petrolul kazah și, în perspectivă, față de gazele naturale turkmene, fac această zonă importantă strategic pentru China, mai ales având în vedere dezvoltarea dinamică a economiei ei și, implicit, creșterea cererii de resurse energetice. Aceasta va conduce, probabil, la accea că RPC va deveni, în bazinul Mării Caspice, unul din actorii principali. De menționat că interesele Chinei nu

coincid cu ale altor țări din afara bazinului Caspic. China, pompând petroli spre sine, poate deveni un concurent important al companiilor occidentale, dar poate avea și un aliat – Japonia, care, pentru a-și satisface propriile necesități, poate folosi conductele instalate către China. În acest context s-ar putea complica relațiile în patrulaterul RPC – S.U.A.(Occidentul) – Japonia – Rusia.

Deși în jocul de interesă în Bazinul Caspic este atras tot Occidentul, principalul actor, fără îndoială, sunt și vor rămâne Statele Unite ale Americii. Probabil că nu numai, sau nu atât, petrolul și gazele naturale interesează Washingtonul în această zonă.

În raportul Consiliului Securității Naționale al S.U.A. „Strategia securității naționale în secolul nou” (mai 1997) se menționează că în zona securității energetice a S.U.A. „întră Bazinul Caspic cu rezerve de petrol de 200 mld barili”³¹. Despre importanță Mării Caspice s-a accentuat și în „Strategiile...” din anii 1998 și 1999. Alte aspecte ale importanței Bazinului Caspic pentru americani au fost remarcate de senatorul Sam Brownbey: „S.U.A. are interese colosale în Bazinul Caspic, în țările Asiei Centrale și în Caucazul de Sud care îl înconjoară. Pentru S.U.A. aceasta constituie zona de importanță politică, economică și socială vitală”.

În 1997 tema regiunii caspice figurează în importantul document „Modificarea apărării securității naționale în sec. XXI” (decembrie 1997). Autorii documentului menționează: „Realitățile geografice prezintă cerințe mari față de potențialul forței. De exemplu, deoarece zăcămintele de petrol și gaze naturale din Asia Centrală au valoare strategică, noi trebuie să proiectăm utilizarea forței la distanțe mari, mult mai departe de coaste și de bazinile existente”³². În continuare se propune că în cadrul Comandamentului Central Unit să fie transformat Comandamentul Central, astfel încât acesta, concentrându-se asupra rezervelor petroliere din Golful Persic și Marea Caspică, să-și poată îndeplini funcțiile actuale fără Pakistan, Egipt, Sudan și Iordanie, extinzându-le pe scara includerii în zona sa de responsabilitate, a Turkmenistanului,

Rezervele energetice din zona caspică și transcaucaziană și disputa pentru controlul acestora

Uzbekistanului, Kirghistanului și Kazahstanului.
Propunerea a fost acceptată³³.

Scopurile Statelor Unite ale Americii în regiunea Mării Caspice au fost expuse în mod divers de diferiți reprezentanți ai S.U.A. Senatorul S. Brownbay a formulat aceste scopuri suficienți de laconic: „a contribui pentru ca „statele Bazinului Caspic să devină puternice, independente, utile economic și suverane din punct de vedere politic”. Contribuția trebuie realizată, dicoarece, în primul rând, aceste țări constituie forța principală de baraj împotriva extinderii în direcția de nord a Iranului și a extremismului antioccidental; în rândul al doilea, având în vedere volumul rezervelor de petrol, în valoare de 4 trln de dolari americanii, investițiile S.U.A. în această regiune pot diminua dependența de importul din Golful Persic și pot fi o alternativă a petrolierului iranian. În rândul al treilea, consolidarea economiei de piață în apropierea Rusiei și a Chinei va influența pozitiv calea lor dificilă spre libertate. În rândul al patrulea, aceste țări, unele dintre ele fiind capabile să obțină arma nucleară, se află pe linia întâi în ceea ce privește proliferarea armelor de nimicire în masă; în rândul al cincilea, această regiune dă posibilitatea de a răspândi ideile de libertate și democrație, ceea ce va permite țărilor, după mulți ani de luptă împotriva comunismului, să instaleze guverne democratice și să creeze condiții pentru dezvoltarea societăților pluraliste, inclusiv pentru toleranță confesională”³⁴.

Revista „Sredneia Azia i Kavkaz”, analizând diverse abordări ale scopurilor S.U.A. în Bazinul Caspic, le-a rezumat la următoarele:

- Exploatând interesul țărilor din Asia Centrală și Caucaz în atragerea investițiilor străine, să fie luate sub control economia și politica lor, pregătind concomitenț terenul pentru includerea acestor state în propriul sistem de securitate, posibil și prin mecanismul NATO.
 - De a reduce la minimum „factorul rusesc” în regiune, ignorând interesele militaro-strategice ale Rusiei.
 - De a folosi supremația S.U.A. în regiune pentru a manipula țările Asiei Centrale și din Caucaz împotriva influenței Iranului și a Irakului³⁵.
- America, opinează Z. Brzezinski, este prea

departe pentru a domina în această parte a Eurasiei, dar destul de puternică pentru a fi implicată. Toate statele din zonă consideră implicarea americană ca necesară pentru supraviețuirea lor, principalul interes al Americii este să contribuie ca nici o putere să nu ajungă să controleze acest spațiu geopolitic și ca întreaga comunitate mondială să aibă acces nestânjenit, economic și finanțiar, la aceasta. Pluralismul geopolitic va deveni o realitate durabilă numai când o rețea de conducte de petrol și de căi de transport va lega direct regiunea cu cele mai importante centre de activitate economică mondială prin Marea Mediterană și Marea Arabiei, ca pe continent. Iată de ce eforturile Rusiei de a monopoliza accesul la aceasta trebuie să li se facă opozitie, dicoarece sunt împotriva stabilității în regiune³⁶.

Pentru Rusia, mai mult decât pentru altcineva, regiunea Mării Caspice este importantă nu atât din cauza resurselor de petrol și de gaze naturale, cât din perspectiva importanței geostrategice și a interesului geopolitic în Asia Centrală. În opinia unor analiști ruși, arhiimportanța acestor direcții devine evidentă, dacă se ia în calcul vulnerabilitatea strategică a Rusiei în Extremul Orient datorită potențialului politico-militar și economic americană-japonez, a bresei strategice la nord (după aderarea țărilor baltice la NATO) și, mai ales, la vest, după ce NATO a ajuns la fostele hotare ale U.R.S.S. A mai rămas „neacoperit” flancul de sud, adică Asia Centrală și Caucazul.

În consecință, consideră rușii, principala caracteristică a regiunii caspice, constă în faptul că toți factorii influenți acționează împotriva Rusiei. Prin urmare, spun ei, sarcina politicii externe ruse se reduce la preîntâmpinarea dereglării liniei de securitate la sud sau, cel puțin, la neutralizarea celor mai deosebiti factori ai securității³⁷.

3. Regimul juridic al Mării Caspice

Una din problemele fundamentale cu privire la valorificarea resurselor de petrol și gaze naturale din Bazinul Caspic, pe lângă ceea a

transportului materiilor prime, este aprecierea statutului juridic al „bazinului de apă” Caspica.

De ce „bazin de apă”? Deoarece, în ultimii 5-7 ani, discuțiile controversate sunt duse în jurul problemei: „Ce este Caspica – mare sau lac?” Multiplele dicționare enciclopedice conțin aceeași explicație – „Caspica este un lac mare, de aceea este numită –Mare”³⁸ sau „Marea Caspică este cel mai întins lac sărat de pe glob...”³⁹.

Dincolo de aceste discuții, problema statutului Mării Caspice este mai mult de natură politică decât geografică. În acest context fiecare dintr- cele cinci state caspice, încă în anii 1997-1998, a venit cu anumite propuneri, generate de propriile interese politice și economice.

Rusia și Iranul insistau ca Marea Caspică să fie considerată drept „bazin acvatic maritim intern”. Azerbaidjanul și Kazahstanul militau pentru un „lac supus împărțirii pe sectoare”. Turkmenistanul, după anumite reticențe, a susținut Rusia și Iranul.⁴⁰

Care este totuși esența acestor discuții? În cazul în care Marea Caspica este considerată mare, asupra ei se extind toate actele juridice valabile pentru măriile de pe toate continentele. Dar este clar că, neavând legătură cu oceanul mondial, Marea Caspică se deosebește de celelalte mări și, în sensul strict al noțiunii, nu este mare. Nici compoziția chimică a apei și nici nivelul acesteia nu corespund cotelor mijlocii ale oceanului. Mai mult, statutul de mare presupune că, în afara zonei de 16 mile, orice navă a oricărui stat poate pescui sau întreprinde altceva, în funcție de particularitățile mării respective. Dar nici o navă, cu excepția celor aparținând statelor riverane, nu poate ajunge în această mare, dacă nu intră pe râurile Rusiei. În acest caz însă căile fluviale rusești ar trebui să cadă sub incidența dreptului extraterritorial. Nimici însă nu crede că Rusia, deși insistă pentru acordarea Bazinului Caspic a statutului de „mare”, este gata să accepte o asemenea variantă, cu toate că ar fi o consecință logică a statutului de mare conferit Mării Caspice.

În contextul eventualului statut de „mare” s-a apelat și la doctrina privind „libertatea strămtorilor maritime”. Este știut că Uniunea Sovietică a utilizat această doctrină pentru a avea acces în

canalele Panama și De Suez, care, de asemenea, nu sunt strămtori maritimi obișnuiti. Plecând de la această realitate, și alte state ar putea solicita intrarea liberă în Bazinul Caspic pe itinerarul dinspre Marea Baltică sau pe cel dinspre Marea Neagră. Este de presupus că Rusia nu va dori să discute o astfel de ipoteză. Aceasta și pentru că, în cazul în care fluviul Volga va deveni un traseu de navigație internațional, republicile naționale situate pe Volga inferioară vor avea acces liber în relațiile cu alte state. Însă, aşa cum se cunoaște, unul din factorii principali care frânează separatismul rusesc a fost „enclavizarea” acestor comunități naționale din cadrul Rusiei. De aceea, în cazul în care Marea Caspică va fi recunoscută drept „mare”, Republica Daghestan, Republica Kalmukă și regiunea Astrahan vor avea ieșire în apele internaționale, iar republicile de pe Volga, de asemenea, vor putea fi implicate în rețelele internaționale de transport. În această situație, statutul de „mare” nu-i va conveni Rusiei. Și dacă Rusia nu acceptă acest statut, alte state nu mai susțin respectiva opinie.

Statutul de mare nu satisfacă nici Azerbaidjanul, deoarece, în acest caz, asupra Mării Caspice se vor extinde toate normele dreptului internațional (maritim). Iar aceasta înseamnă că toate zăcămintele maritime, situate în afara zonei de 16 mile, vor ieși din sfera de activitate a Azerbaidjanului. Având în vedere că 90% din resurse se află în afara zonei de 16 mile, în Azerbaidjan s-a consolidat opinia că el nu trebuie să admită statutul de „mare” pentru Marea Caspică.

Rezultă că ar fi fost mai convenabil statutul de „lac”, asupra căruia insistă Kazahstanul și Azerbaidjanul. Conform acestui statut, tot bazinul acvatic se împarte în cinci sectoare, în funcție de mărimea liniei de coastă a fiecărui stat, și toate resursele maritime și subacvatice se divizează, corespunzător, între participanți. Dar și în acest caz apar multe probleme. În primul rând, este vorba de transportul maritim. Dacă Marea Caspică va avea statut de lac, fiecare navă, tranzitând mai multe sectoare, va trebui să fie supusă multiplelor controale vamașe, ceea ce ar îngreuna la maximum sau chiar ar face imposibil

Rezervele energetice din zona caspică și transcaucaniană și disputa pentru controlul acestora

transportul pe Marea Caspică. Azerbaidjanul consideră că una din cele mai fericite soluții privind statutul Mării Caspice ar fi declararea ei drept „bazin de apă maritim intracontinental”, stabilirea zonei economice de 16 mile pentru fiecare cinci state, iar fundul Mării Caspice să fie împărțit în cinci părți⁴¹. Respectiva opinie însă nu este agrață de Rusia și Iran.

În vîltoarea dezbatelor privind statutul Mării Caspice, în Azerbaidjan a mai fost lansată opinia, conform căreia acestei țări i-ar fi convenit totuși statutul de „mare”. Aceasta din următoarele considerente:

În condițiile statutului de „mare”, resursele de perspectivă (de după linia de 16 mile) nu vor mai intra în zona de activitate a Azerbaidjanului, deoarece rezervele situate în afara zonei economice, conform dreptului internațional, nu pot apartine vreunui stat. Cui vor aparține aceste rezerve? Primul răspuns, cel imediat, a fost: celor cinci state. Azerii au respins această variantă, invocând iarăși precedentele internaționale.

Rezervele care se află în afara zonei de 16 mile, susțin azerii, vor aparține companiei care le-a descoperit, iar pentru acele situate în limitele zonei respective, statele vor trebui să compenseze cheltuielile pentru naționalizarea lor. În cazul Mării Caspice nu este o problemă complicată. Toate rezervele au fost descoperite de o singură companie - „Caspromestgaz”. Fiind în perioada sovietică o companie azeră, ea a efectuat 90% din lucrările de identificare a rezervelor din Marea Caspică și, prin urmare, va fi unicul posesor al acestora. În acest context, recunoașterea statutului de „mare” ar permite părții azerice să-și extindă zona sa asupra a 80% din zăcăminile.

În susținerea acestei versiunii, azerii au venit cu următoarele argumente: zăcăminile descoperite în Marea Nordului pot fi valorificate doar de companiile „British Petroleum” și „Statoil” – cele care le-au descoperit⁴². Cu siguranță, se admite și atragerea altor companii străine, dar nu ca parteneri, ci ca antreprenori.

Ordinea de drept privind Marea Caspică a fost stabilită prin tratatele între U.R.S.S. și Iran în anii 1921 și 1940. Treptat însă aceste două state caspice au deviat de la convențiile semnate

anterior. În 1949, U.R.S.S. a inițiat extragerea țării în zona „Petrelor petroliifere” fără acordul Iranului, pentru ca, mai târziu, Iranul să înceapă valorificarea rezervelor caspice fără a se consulta cu URSS. În anul 1970 Moscova a împărțit fundul părții „sovietice” a Mării Caspice în sectoare, atribuindu-le republicilor unionale: Federația Rusă⁴³, Kazahstan, Turkmenistan și Azerbaidjan⁴⁴. În anul 1991, guvernul Azerbaidjanului a decis că această țară devine proprietarul țării extras în sectorul său. O dată cu dezintegrarea Uniunii Sovietice, situația s-a schimbat. În 1992 Iranul propune noilor state caspice să semneze un tratat de colaborare, însă ideea nu a fost agrață. Peste un an, Kazahstanul permite companiilor străine să valorifice hidrocarburile în zona sa din Marea Caspică. În anul 1994 Azerbaidjanul semnează un contract cu câteva companii occidentale privind identificarea zăcămintelor în sectorul său. Puțin mai târziu, s-a activizat și Rusia. A început, astfel, o veritabilă competiție care a generat discuții acute privind statutul Mării Caspice.

În anii 1997-1998 se conturează următoarele poziții: Azerbaidjanul era pentru împărțirea Mării Caspice în „sectoare naționale”, și nu numai a fundului mării și a suprafeței acvatice, dar și a spațiului aerian. Rusia era împotriva împărțirii în sectoare. Kazahstanul propunea să fie împărțit platoul continental, apele teritoriale și internaționale, partea principală a Marii Caspice urmând să rămână în folosință comună. Turkmenistanul pleda pentru împărțirea suprafeței acvatice și a fundului mării, lăsând doar o zonă de 20 de mile pentru circulația liberă a navelor. Iranul propunea ca marea să fie împărțită în sectoare egale și utilizată după principiul condominium-ului⁴⁵.

Deoarece o unitate de poziții nu a fost obținută, părțile au mers pe calea acordurilor bilaterale. În 1998 Moscova a semnat cu Astana acordul privind împărțirea Mării Caspice, iar în 2001 a convenit și cu Baku în această privință. La baza acordului trilateral a fost pus principiul „se împarte fundul mării, suprafața acvatice rămâne în folosință comună”⁴⁶.

Cheia soluționării problemei a fost următoarea:

linia de despărțire să fie la aceeași distanță de la coastele celor trei state, iar zăcămintele aflate în litigiu urmău să fie împărțite după principiul 50 la 50. Turkmenistanul și Iranul au respins această variantă¹. Așadar, problema statutului juridic al Mării Caspice rămâne deschisă.

De menționat că încă în 1996, la întâlnirea ministrilor de externe ai țărilor caspice, a fost făcută publică declarația privind necesitatea elaborării unui nou statut al Mării Caspice. A fost creat și un grup permanent de negoциatori, dar părțile nu au reușit să-și apropie pozițiile. Lipsa regimului de drept al Mării Caspice în situația geopolitică formată după dezintegrarea U.R.S.S. și existența a cinci state caspice constituie o sursă de potențiale conflicte internaționale care pot avea loc între acestea. În eventualele conflicte pot fi atrase și alte state interesate în resursele energetice ale Mării Caspice.

S-ar părea că Rusia, cu potențialul ei economic, militar și diplomatic, ar fi putut avea rolul de motor în soluționarea acestei probleme. Faptele însă atestă tocmai contrariul. Ministerul Afacerilor Externe al Federației Ruse încă în 1994 a depus eforturi considerabile pentru a împiedica semnarea de către Azerbaidjan, Kazahstan și Turkmenistan a unor contracte cu companiile occidentale privind valorificarea zăcămintelor de pe fundul Mării Caspice. La 27 aprilie 1994, când se pregătea semnarea contractului între Azerbaidjan și Consorțiul Companiilor Occidentale, MAE al Federației Ruse a remis o notă Marii Britanii, în care susținea că Azerbaidjanul nu are dreptul să identifice și să extragă țiței în platoul continental al Mării Caspice².

La 12 septembrie 1994 la adresa Azerbaidjanului și a Turkmenistanului, iar pe 16 septembrie și a Kazahstanului, au fost expediate notele MAE al Federației Ruse, în scopul neadmiterii pătrunderii companiilor străine (în afară de cele rusești) la Marea Caspică³. Aceste note însă nu au avut efectul scontat. Despre intenția Rusiei de a utiliza nu numai măsuri diplomatice, dar și de altă natură, mărturisește și un fragment din documentul „Poziția Federației Ruse față de regimul juridic al Mării Caspice”,

adresat Adunării Generale a ONU. „Activitățile unilaterale privind Marea Caspică sunt ilegale și nu vor fi recunoscute de Federația Rusă, care își rezervă dreptul să adopte măsurile necesare, la timpul oportun, pentru restabilirea regimului de drept violat și lichidarea consecințelor apărute în urma activităților unilaterale”.

Deși Moscova nu a declarat oficial ce fel de măsuri va adopta, totuși, cum scria un jurnal „Izvestia”, nu era exclus că într-o bună zi flotila militară rusă din Marea Caspică va primi ordinul „să apere interesele Patriei și să anihileze pericolul securității ei”.

Dincolo de declarațiile dure, făcute la adresa celor trei state caspice ex-sovietice, Rusia, se pare, a înțeles că utilizarea forței în problema Mării Caspice va fi contraproductivă. În primul rând, noile state caspice aveau deja dreptul suveran de a semna contracte privind zonele lor naționale din Marea Caspică, stabilită, așa cum s-a menționat, încă în perioada sovietică. În al doilea rând, conform statutului Mării Caspice, elaborat încă în anii 1921 și 1940, în acordurile sovieto-iraniene, au fost stipulate, în principal, problemele transportului și pescuitului și lipsesc prevederile referitoare la valorificarea resurselor minerale de pe fundul mării. Prin urmare, acordurile sovieto-iraniene nu pot fi un obstacol pentru lucrări de extragere a țițeiului sau a gazelor naturale. În fine, sistemul actual al relațiilor internaționale, dar și posibilitățile Rusiei, nu-i vor permite acesteia să facă uz de forță pentru atingerea scopurilor sale.

În amintita etapă au fost suficient de încordate și relațiile dintre Turkmenistan și Azerbaidjan. În luna mai 1997, la Aşhabad S. Nijazov, președintele Turkmenistanului, i-a remis lui Gheidar Aliev, președintele Azerbaidjanului, câteva hărți ale Mării Caspice, editate în perioada sovietică. Conform hărtilor, importantele zăcămintele de petrol „Azeri” se aflau nu în sectorul Azerbaidjanului, ci în cel al Turkmenistanului, la care Baku a reacționat negativ. Diferendul azeroturkmen privind zăcămintele „Azeri” a alimentat serios suspiciunile statelor occidentale, care semnase deja contracte cu Azerbaidjanul privind valorificarea resurselor din Marea Caspică.

Rezervele energetice din zona caspică și transcaucasană și disputa pentru controlul acestora

Fără a aştepta soluționarea diferendului, președintele S. Niiazov a schimbat denumirea zăcămintelor „Azeri” în „Turkmenbaşı”.

Oficialii de la Baku susțin că „Azeri” și „Cirag” sunt zăcămintele care, în perioada sovietică, se numeau respectiv „Kaverocikin” și „26 bakișkih komisarov”. Era necesar un compromis pentru ca problema lingvistico-teritorială să nu degeneze într-un conflict interstatal. La 5 iulie 1997, Ministerul Afacerilor Externe al Turkmenistanului a făcut o declarație privind acordul ruso-azer semnat la Moscova cu privire la valorificarea în comun a zăcămintelor „Kiapaz”, anterior având numele „Promejutocinoc”, care, afirmau turmenii, aparținea Turkmenistanului și purta numele „Serdar”. „Ministerul Afacerilor Externe al Turkmenistanului, se sublinia în document, are mandatul să ceară categoric anularea obligatorică a acordului amintit mai sus, în scopul evitării consecințelor de care Turkmenistanul nu va purta nici o răspundere.”

Concomitent, Turkmenistanul a luat măsuri de consolidare a frontierelor pe Marca Caspică. Dovadă în acest sens sunt contractele turkmeno-iraniene și turkmeno-pakistaneze cu privire la întărirea pazei de coastă a Turkmenistanului; achiziționarea vedetelor de pază și instruirea cadrelor pentru forțele militaro-maritime. Informându-și cititorii despre aceste contracție, „Nezavisimaya gazeta” presupunea că „Aşhabadul oficial” nu va rămâne un simplu observator, de vreme ce alii împart intens „prăjitura” de petrol.

Amplificarea divergențelor dintre statele caspice, mai ales în ceea ce privește regimul juridic, și, implicit, împărțirea bogățiilor de țiței și gaze naturale ar putea conduce la intensificarea tendințelor de militarizare a Mării Caspice. Unele simptome în acest sens deja există. După dezagregarea U.R.S.S., flota militară rusă, existentă atunci, a fost transferată din Baku în Astrahan. Doar o mică parte i-a rămas Azerbaidjanului, Kazahstanul a decis încă în 1995 să-și înființeze propria flotă militaro-maritimă, având baza în Aktan. S.U.A. au dăruit Kazahstanului 6 vedete de luptă, iar uzina „Zenit” din orașul Uralsk producea vedete de

luptă pentru flota militară a Kazahstanului în Marca Caspică. Mai târziu începuse și Turkmenistanul să-și formeze propria flotă. Aceste măsuri ale Azerbaidjanului, Kazahstanului și Turkmenistanului privind crearea forțelor militaro-maritime pe Marca Caspică, pe lângă prezența tradițională a Rusiei, aveau să determine și Iranul să-și consolideze forțele. Desfășurarea ulterioară a evenimentelor va arăta dacă forțele militaro-maritime ale statelor caspice vor avea rolul de pază de consilă sau vor fi folosite în calitate de ultim „argument” în soluționarea problemelor privind apartenența zăcămintelor de țiței și gaze din platoul continental al Mării Caspice.

Serioase divergențe între țările caspice au apărut și în legătură cu alegerea itinerarelor conductelor pentru exportul țițeiului pe piețele internaționale. Rusia era cointeresată și a depus eforturi enorme ca să-și păstreze monopolul asupra transportării țițeiului și gazelor numai prin teritoriul său, Azerbaidjanul, Kazahstanul și Turkmenistanul, ca țări continentale, neavând ieșire la mare, căutau să obțină realizarea proiectelor privind itinerarele conductelor de petrol și gaze naturale prin alte teritorii docăt ale Rusiei. Iranul, având porturi în Golful Persic, ar vrea să asigure accesul Azerbaidjanului și al Asiei Centrale la ele, pentru aceasta propunând instalarea conductelor prin teritoriul său.

Turcia, deși nu este un stat caspic, este extrem de interesată ca petrolierul caspic să curgă spre porurile de la Marca Mediterană prin teritoriul ei.

Așadar, lupta care începusă încă în anii 1996-1997 între Rusia și celelalte state caspice și atragerea la ea a altor state poate deveni un centru potențial de conflict internațional.

Dar se pare că cele mai însemnante divergențe pot căsi și totuși aplanate, dacă ar fi fost găsită formula acceptabilă privind statutul Bazinului Caspic. Cât privește itinerarele conductelor de gaze naturale și petrol, ele sunt trasate conform intereselor statelor caspice, ale companiilor petroliere internaționale și ale altor state, care au scopuri strategice în această regiune.

4. Transportul petrolului și al gazelor naturale din Bazinul Caspic.

Problema privind transportul petrolului din Bazinul Caspic a apărut după ce Azerbaidjanul, în 1991, a devenit independent. În anul 1994 a fost semnat „contractul secolului” referitor la valorificarea zăcămintelor „Azeri”, „Ciorag” și „Ghiuncılı”. Concomitent a apărut și problema itinerarelor de transport.

Chiar la începutul discuțiilor vizând exportul petrolului din Marea Caspică, Rusia propunea participanților Consorțiului pentru valorificarea zăcămintelor să fie utilizată conducta Baku-Novorossiisk. Azerbaidjanul s-a opus, arătând că această conductă avea mai multe deficiențe. În primul rând, trecea prin Cecenia, spațiu deosebit de periculos, avându-se în vedere războiul purtat de ceceni pentru independență. Rusia a găsit soluția, construind o conductă care ocolește Cecenia. Altă deficiență a conductei Baku-Novorossiisk este că ea ajunge doar în Marea Neagră, iar în Novorossiisk și în strâmtorile Bosfor și Dardanele sunt în vigoare restricțiile privind tonajul tancurilor petroliere.

Petrolul nu a luat calea spre Novorossiisk și din cauza politiciei Azerbaidjanului. Revenind la conducerea țării, Gheidar Aliev a pledat pentru necesitatea consolidării independenței Azerbaidjanului față de Rusia, fiind susținut de S.U.A. Problema capacitații de trafic a strâmtorii Bosfor ar putea fi, în anumită măsură, soluționată de conducta petrolieră Odesa – Brodi, care, conform opiniei companiei „Ukrtransnafta”, este cca mai scurtă cale de transport a petrolului caspic în Europa. Conducta Odesa – Brodi și terminalul maritim petrolier „Iujnăř” de lângă Odesa sunt gata să primească și să transporte petrolul.

Guvernul Ucrainei proiectează dezvoltarea conductei Odesa – Brodi, atrăgând investitorii străini. Proiectul este susținut de guvernele S.U.A. și Poloniei, de Uniunea Europeană și de Banca pentru Reconstrucție și Dezvoltare. De menționat că, în prezent, se construiește și conducta „Brodi – Položk” până la Gdańsk (Polonia). Realizarea acestui proiect va permite transportarea petrolului în Polonia și în țările Europei de Nord.

Altă branșă a rețelei petroliere a Ucrainei trece prin Brodi către Slovacia și Ungaria. Din aceste țări există conducte spre Cehia, Germania și Croația. În cazul în care va fi construită conducta Bratislava – Švehat, cu o lungime de 50 km, va fi asigurată posibilitatea furnizării petrolului și către rafinăriile din Austria.

Lungimea conductei Odesa – Brodi este de 674 km, având, la început, un randament de 14,5 mil tone, dar care va ajunge, după finalizarea proiectului, la capacitatea de transportare a 45 mil tone anual.

Rusia are o atitudine negativă și fără de transportul petrolului caspic prin conducta Odesa – Brodi – Gdańsk. Reprezentantul companiei „LUKOIL” a declarat că „conducta Odesa – Gdańsk va rămâne uscată”.

Există mai multe cauze care fac conducta Odesa – Brodi – Gdańsk neagreabilă pentru Rusia. În primul rând, după estimările Centrului de Cercetări ale problemelor Orientului Apropiat, funcționarea conductei ucrainene-poloneze la întreaga capacitate va determina reducerea prețului în Europa cu 3% pentru un baril. În rândul al doilea, în același caz, nu va mai fi necesar transportul petrolului caspic pe itinerarele Burgas – Alexandropolis și Burgas – Viena. Prin urmare, conductele Odesa – Brodi, alături de Bacău – Djicihan, devin o alternativă reală variantelor rusești. Iar când va fi dat în folosință și tronsonul până la Gdańsk, tabloul îi va desfavoriza și mai mult pe ruși.

Proiectul Odesa – Brodi – Položk – Gdańsk va fi realizat pe baze comerciale cu participarea investitorilor occideniali.

Există temei pentru a crede că branșa Brodi – Položk – Gdańsk va fi construită în curând. Nursultan Nazarbaev, președintele kazah, a declarat la Varșovia despre interesul țării sale față de acest proiect. Pe de altă parte, în toamna anului 2002, guvernul Azerbaidjanului i-a dat garanții conductei ucrainene că este gata să furnizeze petrol Ucrainei pentru a fi transportat prin conducta ucraineană-poloneză. La întâlnirea reprezentanților CTE (Consorțiul de transporturi energetice) al Ucrainei, Georgiai și Azerbaidjanului s-a ajuns la înțelegerea privind elaborarea unei strategii comune a integrării în

Rezervele energetice din zona caspică și transcaucaniană și disputa pentru controlul acestora

coridorul eurasianic al transportului de petrol ucrainean. La începutul lui 2003, la Varșovia, V. Ianukovici a primit garanții privind interesul polonez în finalizarea și exploatarea magistralei Odesa – Gdansk³⁷.

În proiectele de construire a traseului polonez sunt deja antrenate companiile americane „Price Waterhouse Coopers” și „Chanoil Consulting”³⁸. Un avantaj pentru conducta Odesa – Brodi ar putea fi poziția Turciei privind limitarea traficului tancurilor petroliere prin Bosfor și Dardanele. Reducerea volumului de petrol transportat prin strămtori ar cere majorarea volumului transportat pe alte căi, una din ele fiind și conducta ucraineană-poloneză.

Proiectul conductei de petrol Odesa – Brodi – Gdansk este susținut de Europa Occidentală. Vicepreședintele Comisiei Europene pentru problemele transportului și energeticii, Loiola de Palacio, în scrisoarea adresată primilor miniștri ai Ucrainei și Poloniei, relata că o dată cu prelungirea spre Gdansk, conducta de petrol își ridică importanța în ceea ce privește diversificarea furnizărilor energetice în Uniunea Europeană largită. De aceea Bruxelles-ul susține construirea conductei ca pe un proiect european³⁹. Conform opiniei experților de la fundația „Strategia”, asupra schimbării poziției Uniunii Europene au influențat doi factori. Este, în primul rând, vorba de evenimentele din 11 septembrie 2001, care au impus responsabilitatea din Bruxelles să reflecteze mai profund asupra securității energetice a Europei Occidentale. Deoarece 51% din petrolul furnizat în Comunitatea Europeană este din țările membre ale OPEC, privirile s-au concentrat asupra Bazinului Caspic. În rândul al doilea, a influențat și largirea CE. Membrii recent primiți în CE încă nu au o schemă de furnizare diversificată a agentilor energetici, ceea ce nu corespunde politicii de diversificare, promovate de Bruxelles.

În această conjunctură și luând în calcul conducta Baku – Djeihan, Rusia va trebui să abandoneze ideea monopolului asupra exportului petrolului caspic. Itinerarul petrolului va ocoli teritoriul ei și în această direcție.

Aspectul vulnerabil al proiectului Odesa – Gdansk îl constituie, deocamdată, lipsa cantității

de petrol, necesară pentru funcționarea conductei la întreaga capacitate.

Adresările Kievului către Azerbaidjan și Kazahstan în vederea furnizării unei cantități de petrol pentru conducta Odesa – Brodi s-au soldat, deocamdată, numai cu promisiuni. Baku și Astana încă nu dispun de rezerve pentru conducta ucraineană. Petrolul extras din Azerbaidjan este transportat prin conductele Baku – Novorossijsk și Baku – Supsa. În aceeași situație se află și Kazahstanul.

Prima mare conductă petrolieră pe teritoriul CSI, care nu va fi controlată de Rusia, va fi conducta Baku – Tbilisi – Djeihan. Decizia politică privind începutul construcției conductei a fost semnată de președinții S.U.A., Azerbaidjanului, Georgiei și Turciei în anul 1999 în timpul summit-ului de la Stambul al șefilor de stat și guverne ale OSCE.

Conducta Baku – Tbilisi – Djeihan are o lungime de 1777 km, utilizează 7 stații (două stații de pompare se vor afla pe teritoriul Azerbaidjanului, una la granița dintre Azerbaidjan și Georgia, două pe teritoriul Georgiei, una la granița dintre Georgia și Turcia și una în Turcia), va costa 2,95 mld dolari americană și va permite a transporta anual 50 mln tone de petrol caspic până în portul turcesc Djeihan, la Marea Mediterană⁴⁰. Participanți la proiectul Baku – Djeihan sunt: Compania Petrolieră de Stat din Azerbaidjan (25%), „British Petroleum” (38,21%), „Statoil” (5,58%), „Unocal” (8,9%), „TPAO” (7,55%), „ENI” (5%) și „Amerada Hess” (2,36). În viitorul apropiat se va alătura și compania franceză „Total FinaELF” (5%).

Ideea transportului petrolului azer către portul Djeihan a fost lansată încă în 1992, când, după dezintegrarea U.R.S.S., în Azerbaidjan au sosit companiile occidentale „Amoco”, „British Petroleum” și „Unocal” pentru a foră zăcămintele petrolifere din „Azeri”, „Cirag” și „Ghiuneșli”. Atunci Azerbaidjanul era, practic, izolat de piețele externe de petrol, de aceea pentru companiile occidentale a și apărut problema construirii infrastructurii noi de transport al țării.

De-a lungul celor 10 ani, succesul conductei a fost pus la îndoială de mai multe ori. Criticii

proiectului l-au considerat foarte scump și afirmă că acesta nu a dat faliment numai pentru că a beneficiat de susținerea politică a S.U.A., care urmărește scopul să-și reducă dependența de petrolier arab. Construirea conductei urma să demareze în februarie-martie 2003 și va fi dată în exploatare până la sfârșitul anului 2004 pentru ca, în primăvara anului 2005, să înceapă să funcționeze. Mijloacele financiare necesare pentru realizarea acestui proiect vor fi asigurate de acționarii consorțiului (30%) și din resurse împrumutate (70%). Credite vor fi luate de la Corporația financiară internațională. La finanțarea proiectului vor mai participa Eximbank (americană-japoneză) și Agenția Americană pentru investiții private. Prin urmare, petrolier va fi transportat ocolind teritoriul Rusiei, care, până de curînd, mai speră să rămână unica țară tranzitorie a petrolierului din Marea Caspică. Companiile ruse nu participă la acest proiect. Deși, la început, companiile „LUKOIL” și „SUKOS” manifestase interes deosebit, până la urmă îngă au trebuit să se supună presiunii politice⁴³. În acest context, Eduard Șevardadze, președintele Georgia, în luna septembrie 2002, a acuzat Rusia că intenționa să impiedice realizarea proiectului, explicând că anume din acest motiv Vladimir Putin a amenințat Georgia că va declanșa o operație militară în desfîșul Pankiisk pentru a lichida bandelete teroriste⁴⁴.

De fapt, Rusia mereu a alimentat dispozitia celor două state caucaziene, Azerbaidjanul și Georgia, să facă asemenea declarări. De mai multă vreme, în Rusia, la diverse niveluri, se afirmă că conducta Baku – Djeihan este un proiect enorm de scump, periculos în sensul ecologic, care va trece prin munci, prin zone de conflicte etnice, de permanente seisme etc. A. Versin consideră că <TRASEKA> și „petrolier caspic” sunt mituri postsovietice colective. „Prin <TRASEKA>, afirmă autorul rus, „marele petrolier caspic” nu va curge, deoarece nu există nici unul, nici altul”⁴⁵. Rușii au înțeles că odată construită, această conductă va deveni un concurenț serios al „Transnistrii”-ului. Numai că nu se ia în considerare că petrolier este extras nu de politicieni, dar de petroliști, iar acestora le

este mai convenabil să utilizeze Djeihanul din Marea Mediterană decât Novorossiiskul din Marea Neagră. În primul rînd, potențialul conductei Tengiz – Novorossiisk este deja la limită, iar creșterea ei depinde de capacitatea de trafic ale strămilorilor turcești. În rîndul al doilea, din portul modern Djeihan, petrolier poate fi exportat în S.U.A. în cantități foarte mari, spre deosebire de Novorossiisk, care este limitată de restricțiile pentru strâmtarea Bosfor.

În ceea ce privește beneficiile promise de proiectele ACG și CPE BTD (conductă principală de export Baku – Tbilisi – Djeihan), ele pot fi următoarele: Georgia, în urma tranzitării pe teritoriul său a 750 mil tone de petrolier, va primi circa 735 milioane de dolari, Turcia – peste 1,5 miliard de dolari. Venitul Azerbaidjanului, drept rezultat al exportului petrolierului din ACG prin CPE BTD, poate fi (dacă 1 baril de petrolier va costa 25 \$) de la 40 la 66 miliard de dolari. Plus la aceasta, peste 20 de ani din ziua exploatarii, conductă va deveni proprietatea Azerbaidjanului. Se înțelege că pentru acesta Baku va trebui să cumpere cotele altor participanți la proiect.

Conform unor calculi, în cazul în care către anul 2009 exportul petrolierului azer va atinge cota de 50 milioane tone anual și va putea fi menținută la acest nivel până în anul 2016, în continuare rezervele se vor reduce semnificativ. În aceste condiții companiile petroliere britanice și americane contează că la CPE BTD, către acest timp, va fi conectat petrolier kazah, rezervele căruia în Marea Caspică sunt de 7,3 miliarde tone⁴⁶.

Rușii consideră că conducta BTD va implica controverse politice. Pe lângă zăcărimatele în litigiu, rușii cred că BTD se construiește ca o alternativă nu numai a intereselor Rusiei, dar și ale Iranului. Situând Iranul pe „axa răului”, SUA ar dori, în primul rînd, să vadă Turcia ca un concurent al Iranului pe piețele mondiale de petrolier. În esență, consideră rușii (Alexandrov și Orlov), BTD constituie o parte a strategiei generale a S.U.A. În scopul izolării Iranului pe arena internațională. Dar, deocamdată, izolarea nu are efectele secontate.

Rusia contează pe faptul că BTD va face suficient de liberă trecerea tancurilor petroliere rusești prin Bosfor.

Rezervele energetice din zona caspică și transcaucasană și disputa pentru controlul acestora

Există probleme și în ceea ce privește securizarea realizării proiectului CPE.

Georgia, de exemplu, pe traseul său de 235 km acordă o importanță deosebită acestui aspect. Pentru a asigura securitatea conductelor, Tbilisi negociază cu compania „Northrop Grumman” din S.U.A. În acest scop Georgia intenționează să utilizeze radare americane și avioane fără pilot „Global Hawk”. Pe de altă parte, pentru a menține conducta în condiții de securitate maximă, conducerea Georgiei a decis schimbarea traseului conductei, în convingerea puterii de la Tbilisi, conducta va trebui să ocolească regiunea Ahalkalaki, unde există o bază militară rusă. De departe de mine gândul, spunea Eduard Șevardnadze, că anume baza militară rusă din Ahalkalaki va crea un pericol pentru conductă, dar de existență ei pe acest teritoriu se pot folosi elemente provocatoare⁶⁷, nespecificând care pot fi respectivele elemente.

Principala deficiență a conductei este costul foarte mare. Inițial el a fost estimat la 2,5 mld de dolari. Dar s-au găsit companii care au acceptat să investească în acest proiect. „LUKOIL”-ul rusesc, care participă la valorificarea zăcămintelor „Azeri”, „Ciorag” și „Ghiușcli”, după negocieri, au refuzat să participe la construcția conductei.

Una din problemele acestei conducte ar fi aceea a cantității de petrol, necesare pentru asigurarea capacitatii de transport. După cum s-a menționat, conducta este proiectată pentru transportarea a 50 mln tone de petrol pe an. Dar în prezent Azerbaidjanul extrage cca 9 mln tone, care este transportat prin Novorossiisk și portul georgian Supsa. Miza principală a Azerbaidjanului este legată de zăcămintele „Azeri”, „Ciorag” și „Ghiușcli”.

Participanții la proiect au înaintat condiția că tot petroful extras în această zonă să fie exportat numai prin conducta Baku – Djiehan. În acest context nu pot fi neglijate pretențiile Iranului asupra structurilor petrolifere din Marea Caspică. Deși este dificil să pronostichezi evoluția evenimentelor în Bazinul Caspic, nu poate fi exclus ca Iranul să-și înainteze pretențiile sale, ceea ce poate complica situația.

Speranțele actionarilor conductei Baku – Djiehan sunt petroful Kazahstanului. În prezent, cca mai mare parte a petrolierului este exportat prin conductele Rusiei. În 2002 a început să funcționeze conducta Consorțiului Caspic de Conducte Petroliere, care transportă petrolul din zona Tenghiz în Novorossiisk. Descoperirea zăcămintelor Kazahstan în platoul continental kazah a modificat substanțial situația. Între Rusia și Azerbaidjan apare concurență pentru posibilitatea transportării petrolierului kazah.

Nursultan Nazarbaev, președintele kazah, este prudent, nu se grăbește să ia decizii definitive. Cu toate că din Astana sunt emise declarații ce dau de înțeles că itinerarul optimal al petrolierului kazah este conducta Baku – Djiehan.

Rusia a mers la compromis cu Kazahstanul privind aspectele litigioase ale zăcămintelor petrolifere. Între cele două țări a fost semnat acordul privind valorificarea pe baze de paritate a zăcămintelor din Marea Caspică. În consecință, compania „LUKOIL”, care deținea monopolul în valorificarea zăcămintelor din partea de nord a Mării Caspice, acum trebuie să se împără cu companiile kazahe.

Construcția conductei Baku – Tbilisi – Djiehan va modifica serios situația din regiunea Mării Caspice. Deja se evidențiază tendințe noi. S-au activizat Turkmenistanul și Iranul. Kazahstanul exportă petrol în raioanele de nord ale Iranului, primind petrol în porturile din sudul acestei țări. După căderea regimului taliban în Afganistan și, mai ales, al lui Sadam Husein în Irak, se configuraază noi jocuri de interes.

Concluzii. Cu toate că bătălia pentru petrolierul caspic nu s-a încheiat, doar se conturează unii învingători.

Mările joc din Bazinul Caspic a intrat în faza în care, după controverse și, de regulă, sterile discuții, se conturează state și corporații învingătoare. Disputa se desfășoară pentru a deține rezervele de petrol și a controla conductele care îl transportă spre piețele mondiale. Sunt cunoscute țările și companiile care posedă cele mai mari zăcăminte de petrol. Între țări, învingător este Kazahstanul, căruia îi aparțin 75% din toate rezervele petroliere din Bazinul Caspic.

Având între 10 și 17 mld de barili de petrol identificat, Kazahstanul devine un deținător de importante rezerve energetice. Între companii, la cea mai mare parte a rezervelor petroliere și la principalele conducte pretind compania engleză „British Petroleum” și, nu în ultimul rând, compania americană „Chevron Txaco”.

Statele Unite ale Americii au obținut victoria strategică, aproape că au atins linia privind înălțarea monopolului rusesc asupra conductelor prin care se transportă petroliul caspic. Această strategică a fost lansată în ultimele zile ale Imperiului Sovietic, când între periferiile sale sudice și Iran au fost găsite mari zăcăminte de petrol. Marile companii occidentale au participat la identificarea acestor zăcăminte, indiferent de faptul că își desfășurau activitatea în preținsa zonei de interes a Rusiei.

De-a lungul întregii perioade, S.U.A. au depus eforturi ca cel puțin o conductă să traverseze teritoriul Turciei, ocolind Rusia. Acest itinerar urma să ajute țările state caspice să obțină independență economică și energetică față de Rusia. Pe de altă parte, urma să ocolească și Iranul, diminuând influența acestui adversar al S.U.A. ca actor în regiune. S.U.A. au susținut proiectul conductei Baku – Tbilisi – Djeihan.

Rusia, probabil, din motive tactice, s-a retras. Ea obține rezultate semnificative, valorificând propriile zăcăminte de petrol, dar pierde influența asupra vecinilor din sud. Se pare că Vladimir Putin a decis să cedeze în această dispută, acceptând influența Occidentului în Bazinul Caspic ca ceva inevitabil. Moscova, deocamdată, se mulțumește cu profitul obținut de la conductele sale, iar companiile rusești dețin pachetul de control al acțiunilor asupra multor zăcăminte caspice, desori impreună cu partenerii americani.

Aspectul pozitiv în problema resurselor energetice din Bazinul Caspic este că nici unul din marile zăcăminte de hidrocarburi nu se află pe teritoriile disputate și, prin urmare, nu generază tensiuni între state. Pe de altă parte, Rusia, care reprezintă o putere maritimă, este interesată în menținerea stabilității pentru a-și apăra rezervele sale de petrol și gaze naturale încă considerabile.

Note

1. *Mezdunarodnaja ekonomika i mirovaja politika* (MEMP), nr.4, 2003, p. 90.
2. Aleksandr Skakov, *Konf Kaspijskoi virtualnosti*. În: „Evrazia segodnei”, (www.Gazeta.SNG.ru)
3. A.B. Kupriyanov, *Carmomorie I Kaspi – Gheopoliticskih i ekonomicschih vîzov Rossii*. În „Perspektivi pri- carmomorie v kontekste sovremennâkh gheopoliticschikh i gheokonomicschikh uslovij. Epikon, Moscova, 2000, p. 8.
4. *Ibidem*.
5. MÂMO, nr. 4, 2003, p. 91.
6. 1 baril = 160 l.
7. Despre această vezi în textul lucărtilor.
8. A. Konopoleanik, A. Lobjanidze, *Kaspiskaja nefti*, în „Nefti Rossii”, nr. 5, 1999, p. 3.
9. *Ibidem*.
10. *Ibidem*.
11. *Ibidem*.
12. *Ibidem*, p.5.
13. *Ibidem*.
14. *Ibidem*, p. 9.
15. *Ibidem*.
16. MÂMO, 2003, nr. 4, p. 91.
17. *Ibidem*.
18. *Ibidem*.
19. *Ibidem*.
20. Zbigniew Brzezinski, *Marea tabă de șah*, p. 186.
21. *Ibidem*.
22. *Kaspiskii region – narodaiușcisea uzel mezdunarodnih protivorečij*, p. 1.
23. *Ibidem*.
24. *Ibidem*.
25. U.Kasenov, *Kaspiskaja nefti i mezdunarodnaja bezopasnost*. În „Tentralnaia Azia I Kavkaz”, nr. 11, 1997, p. 11.
26. *Ibidem*, p. 12.
27. *Ibidem*, p. 12.
28. *Kaspiskii uzel...* p. 21.
29. *Ibidem*.
30. *Ibidem*.
31. G. McDugall, *Novaia stadija politiki SJA v Kaspiskom basene*. În „Tentralnaia Azia I Kavkaz”, nr. 11, 1997, p. 83.
32. *Ibidem*.
33. *Ibidem*.
34. *Ibidem*, p.38.
35. *Kaspiskii region*, p. 11.
36. Zbigniew Brzezinski *Marea tabă de șah...* p. 146.
37. *Kaspiskii region I kaspiskii uzel*, p. 3.
38. Vezi: *Sovetski encyclopedičeski slovar*, Moscova, 1989, pp.561, 842.
39. *Dicționar enciclopedic român*. București, 1962, p. 536.
40. Vladimir Gheorghiev, *Kaspiskala nefti pahnă porohom*. În „Nezavisimaja Gazeta”, 5 aprilie, 2002.
41. E.Guseinov, *Status Kaspia*. În „Tentralnaia Azia I Kavkaz”, nr. 8, 1997, p. 7.
42. *Ibidem*.
43. *Nezavisimaja Gazeta*, 2001, 14 mai.
44. *Ibidem*.
45. *Ibidem*.
46. Olga Sergheeva, *Vojdanii ciuda* - în „Nefti Rossii”, nr. 9, 2000, p.14.
47. Um.Kasenov, *Kaspiskala nefti I mezdunarodnaja bezopasnost*. În „Sredniajia Azia i Kavkaz”, nr. 11, 1997, p. 3.
48. *Ibidem*.
49. Vezi: *Scrisoarea reprezentantului permanent al*

Rezervele energetice din zona caspică și transcaucaziană și disputa pentru controlul acestora

Federatiei Ruse pe lângă ONU din 5 octombrie 1994, adresată Secretarului General A/49/475.

50. Cf. *Средняя Азия и Кавказ*, nr. 11, 1997, p. 3.
51. *Vremea po Grinvici*, 1997, 9 iulie.
52. *Nezavisimaya gazeta*, 1997, 22 iulie.
53. *Средняя Азия и Кавказ*, nr. 11, 1997, p. 6.
54. *Ukrtransnafta*, publicații în SMI, 20.12.2002. (www.ukrtransnafta.com/rus/pub)
55. www.ukrtransnafta.com/rus/eant/.
56. Ptakal rossiiskii tranzit? Publicații în SMI, 24.01.2003. ([www.ukrtransnafta.comua/rus/eantk](http://ukrtransnafta.comua/rus/eantk))
57. Ibidem.
58. Odesa – Brodî, Publicații în CMI, 19.05.2003.
59. Alena Ghetimanciuk, *V'Evrosoluz cerez partnerstvo v proektah*, în „Kievskie vedomosti”, nr. 287, 2002.
60. Nefteprovod Baku – Tbilisi – Djeihan. (www.bankwatch.org/russian/Baku-Cezhan.htm)
61. Rossi u obhodeat. Mejdunarodnâi konsorțium nacinaet stroiti truboprovod Baku-Djeihan. ([www.3e.opec.ru/news](http://3e.opec.ru/news)), 18.09.2002.
62. Ibidem.
63. Ibidem.
64. A. Versin. Po TRASEKA „bol'saia kaspiiskaia nesti ne poider”. (www.niurr.gov.ua/ru/ukr_rus&bulletin)
65. Rossiiu obhodeat, 18.09.2002. (www.3e.opec.ru/news-doc)
66. Iaroslav Razumov. *Kto daet nesti vostocinogo Kasagana Kazahstanu i ego narodu?*, în „Panorama”, 2000, 14 iulie.
67. Vedi: Gazeta SNG, 21 aprilie, 2003.

Contribuții la istoriografia dezvoltării culturii în Republica Moldova (1989-2001)

Anton Moraru, doctor hab. în istorie,
Ion Anton, doctor în istorie,

Cultura în orice societate reflectă gradul de dezvoltare materială și spirituală a populației. Ea determină nivelul de propășire a societății, forțele creative și aptitudinile, talentul, vocațiile, darurile și înclinațiile, capacitatele oamenilor, însușirea, facultatea, posibilitățile lor de a se organiza, a activa și a crea valori materiale și spirituale.

Noțiunea de „cultură” provine de la latinescul *cultura*, ceea ce înseamnă cultivare, lucrare, prelucrare, transformare, civilizare și dezvoltare prin afirmarea deplină a umanismului contemporan. În esență, cultura și politica culturală nu sunt altceva decât obiectul și subiectul înțelepciunii unei societăți umane. Iată de ce considerăm că oglindirea problemei privind evoluția culturii în R. Moldova în istoriografia contemporană este actuală, ea prezentând un interes politic și economic, teoretic și practic, material și spiritual deosebit.

Se poate afirma că în societatea, preocupată de prosperarea culturii sale, există mai multă liniste și seninătate sufletească, cunoștințe, iar oamenii, după cum scrie filosoful englez George Berkley, sunt „mai puțin agitați de îndoilei și nedumeririi decât ceilalți oameni.”

Cultura în perioada de tranziție evoluează în strânsă legătură și interdependență cu întregul proces istoric de democratizare a societății.

Analizând evoluția politicilor culturale în R. Moldova, vom vedea că personalitățile culturii noastre, ca și cele antice (Platon, Aristotel, Anaxagoras, Protagoras, Socrates, Democrit etc.), au prefigurat antropologia culturii contemporane, filosofiei, istoriei artelor, învățământului și au apreciat natura culturii naționale, universalitatea ei, individualitatea omului și a societății umane în general.

Actualitatea problemei care a făcut obiectul preocupărilor noastre se explică și prin influența substanțială a culturii asupra societății în tranziție. Încă în anii '20-'30 Eugen Lovinescu scria că cultura este întotdeauna sincronizată în istorie. „Civilizația românească s-a dezvoltat în concordanță cu civilizația occidentală.” Currentul latinist și apariția conștiinței naționale românești au marcat „descătușarea deplină a poporului român de sub robia influențelor răsăritene”.. „Sunt în viață popoarelor situații în care omul lumină, sublinia M. Eminescu, trebuie să se ridice mai presus de strâmtorile vederi de partid și să judece oamenii și faptele cu imparțialitatea istoriografului neprocurat”.

R. Moldova a parcurs în ultimii zece ani o perioadă marcată de importante schimbări într-o afirmarea democrației. Toate procesele politice,

economice, sociale și culturale au purtat amprenta modificării, dezvoltării, perfecționării relațiilor dintre oameni și societate, dintre stat și membrii societății. Cu certitudine în această perioadă, pe care o numim de tranzitie, s-a făcut un pas înainte în ceea ce privește depășirea și înălțarea izolării politice, economice, sociale și culturale a R. Moldova în contextele european și mondial.

Regimul totalitar Izolase R.S.S.M. pe arena internațională și în lume foarte puțin se știa despre românii basarabeni. Acest pericole de pământ, izolat de România și de alte țări europene, avea un statut de republică unională, dar, în esență, era o colonie sovietică cu toate atribuțiile și consecințele ei tragice, unde „birulice revoluția culturală” dominase politică culturală de rusificare și deznaționalizare.

Caracterul actual al temei rezidă și în faptul că este necesar de dat un răspuns științific la problema cum putea fi obținut valoarea extinderii imperiale coloniale sovietice, înălțarea consecințelor politicii de rusificare și deznaționalizare a românilor basarabeni. În condițiile existente în imperiul sovietic lupta cu regimul totalitar era foarte dificilă. După vorba lui Theodor Mommsen, luptătorii puteau obține doar „jauri săraci”, toți acci care participau la această luptă, apărând cultura națională erau distruiți moral și psihologic sau exterminăți. Numai în anii 1940-1991, regimul comunist a deportat, maltratat, umiliat, impușcat, întemnițiat peste 1 milion de basarabeni, bucovineni și transnistreni.

Este important de analizat și de generalizat procesul de demolare și dezintegreare a sistemului totalitar comunist, schimbările ce au avut loc în viața economică și socială a societății, care, în esență, au dus la anumite mutații semnificative în sfere culturii. Populația băstinașă a inceput o nouă viață națională și culturală. S-a modificat parțial mentalitatea oamenilor, au apărut noi forme de raporturi sociale și naționale, noi principii de dezvoltare a culturii. Progresul dezvoltării umane în R. Moldova s-a schimbat substanțial, dar nu întotdeauna benefic. Indicele dezvoltării umane pentru R. Moldova a scăzut de la 0,757 în 1992 la 0,612 în 1994. În 1994 R. Moldova a ocupat locul 110 într cele 185 de țări de pe

mapamond, monitorizate de ONU, în ceea ce privește indicele dezvoltării umane.¹⁰ În perioada 1995-2000 acest indice a scăzut și mai mult. Pentru a avea un tablou veridic al situației economice, politice și social-culturale trebuie studiate toate direcțiile de dezvoltare a societății, de asemenea și a culturii. Se impune și elaborarea unui program de acțiune concret și adecvat în domeniul culturii. În vederea remodelării sistemului cultural, urmărindu-se nu doar schimbarea actualei situații a procesului cultural, dar și obținerea unor performanțe vizibile în toate domeniile vieții politice, economice, sociale și culturale.

A venit timpul să plăsim cultura națională într-un context geografic și național mai larg, să o conectăm la mariile valori ale culturii statelor sud-est europene, inclusiv a României, pentru ca ea să fie cunoscută la justă valoare dincolo de hotarele R. Moldova și să fie înțeleasă în totă complexitatea sa. Trebuie să ne străduim pe toate căile să nu permitem deznaționalizarea culturii noastre în continuare, să înălțăm consecințele nefaste ale proceselor care s-au desfășurat în Moldova în ultimii 50 ani de existență a regimului totalitar.

De subliniat că politica culturală, în limbaj democratic, dialectic, a fost dinamică cu toate contradicțiile ei general umane. După 1989 au fost create condiții favorabile pentru dezvoltarea culturii. În R. Moldova au inceput să funcționeze structurile unui stat modern, au apărut peste 30 de partide și organizații social-politice, diferite asociații culturale, prin care cetățenii au inceput să-și revendice doleanțele și cerințele. Există o nouă legislație și o economie de piață, au fost create instituții democratice care favorizează dezvoltarea culturii.

Problema privind dezvoltarea culturii și-a găsit reflectare în lucrările istoricilor Ion Șișcanu,¹¹ Constantin Solomon,¹² Anton Moraru,¹³ Valeriu Cosma, Ion Turcanu,¹⁴ Ion Buga,¹⁵ Anatol Petrenco,¹⁶ Boris Vizer,¹⁷ Vladimir Bulat,¹⁸ Valeria Cosma și a.

Cercetarea politicii etnoculturale promovate în R. Moldova în ultimii zece ani permite să utilizeze experiența pozitivă și să evite erorile, a depăși

eșecurile în activitatea culturală desfășurată în Moldova.

Actualmente societatea nu poate rămâne indiferentă în fața unor tendințe negative ce se manifestă în politica culturală. Se are în vedere, pe de o parte, încercările de restabilire și instituționalizare a politicilor coloniale comuniste în domeniile culturii, rusificarea și degradarea mentalității culturale contemporane.¹ Pe de altă parte, trebuie de stăvilit invazia culturii de masă ce conține otrava violenței și a desfrâñării sexuale, de depășit ușa-zisul „apoliticism” și „neutralitatea” culturii, artei, literaturii, informației etc. Sub lozincile „globalizării”, „mondializării”, „europenizării” sau „internacionalizării” se propagă cultura imperialistă, totalitară, panslavistă, ceea ce induce populația în eroare, rusificând-o cu multă grija și cu un efort informațional puternic. Opera de artă, cultura, în general, nu poate fi redusă numai la valori artistice culturale, deoarece orice opera de artă, politică culturală propagă un anumit substrat ideologic. Nu putem să neglijăm faptul că noi deja plăim în folosul forțelor străine un mare tribut ideologic, că toate operele artistice, literare, de cultură conțin, produc și difuzază o anumită ideologie. De aceea, pentru societatea unui stat este necesar să cerceteze, să analizeze, să cunoască conținutul mesajului ideologic al literaturii, artei cu toate variațiunile ei majore. Scopul politicilor culturale este de a spori, de a ridica la cea mai înaltă cotă responsabilitățile sociale, politice și naționale ale creatorului, oamenilor de cultură față de societatea noastră. Așa că spus, baza ideologică a culturii trebuie studiată, apreciată ca un pilon important pentru dezvoltarea populației. Orice spontaneitate, neglijare, subapreciere sau reevaluare și supracestimare a conținutului ideologic al culturii se soldează cu consecințe grave, în special, din cauza „tocirii”, „reformării”, „remodelării” conștiinței naționale și a valorificării forțelor sociale în interesele statelor mari, care duc o politică imperială și antinațională și în prezent. Toate acestea și alte circumstanțe deosebit de importante, după părerea noastră, fac ca cercetarea problematicii privind politica etnoculturală în R. Moldova în perioada anilor 1989–2000 să devină foarte actuală.

Analiza literaturii în legătură cu tema respectivă demonstrează că nivelul de cercetare științifică a acestei probleme, în parte, este determinat de importanța și actualitatea ei. Problemele politicii etnoculturale în condițiile tranzitiei la economia de piață parțial au fost studiate în lucrările multor autori contemporani. De menționat că în 1989–2001 în Republica Moldova au fost publicate peste 10 000 de articole, materiale, informații cu privire la evoluția culturii.

Istoriografia problemelor are un caracter neunivoc, contradictoriu: < diferențe curente concepționale, care apără diverse valori; de la începutul restrukturării și până în prezent problema privind politica etnoculturală din Republica Moldova a fost luată în discuție la diferențe conferințe, simpozioane republicane și internaționale, la diferențe niveluri ale politișilor de partid. Politica culturală este apreciată neunivoc și controversată.

Deoarece numărul lucraților consacrate acestor subiecte este considerabil, vom încerca să le clasificăm pornind de la scopurile urmărite, înțînd cont, totodată, de circumstanțele în care au fost scrise.

1. Prima direcție a istoriografiei culturii o constituie **operele autorilor, scriitorilor, politologilor, jurnaliștilor, filosofilor** care au pus la bază investigațiile științifice concepția, filosofia națională românească. Istoriografia națională românească reprezintă direcția principală în istoriografia culturii din Republica Moldova în perioada de tranzitie.

Majoritatea istoriilor au abordat în lucrările lor problemele privind cultura din perioada de tranzitie obiectiv, din punctul de vedere al umanismului, în conformitate cu practica istorică.

Un anumit interes prezintă monografiile, studiile în care sunt supuse analiză evenimentele din perioada regimului totalitar, de asemenea și din anii de restrucțurare a societății noastre. Unele conțin un studiu profund al istoriei R. Moldova din perioada 1944–2001, accentul fiind pus, în special, pe aspectele politice, economice, sociale și mai puțin pe cel cultural.

Un sir de probleme referitor la evoluția culturii din Moldova în perioada de tranzitie au fost

analizate parțial în studiile publicate în ultimii ani.²³ Trebuie evidențiate și acelă lucrări în care sunt oglindite și unele aspecte metodice, teoretice ale dezvoltării culturii în perioada de tranziție. În anii 1988 – 1990 istoricii au tratat mai multe probleme vizând istoria românilor în conformitate cu principiile istorismului și obiectivității.²⁴ S-a întreprins o tentativă reușită de a evidenția în cursul normativ „Istoria Românilor” a problemelor culturii din diferite epoci istorice, subliniindu-se contribuția Tărilor Române la dezvoltarea culturii europene și a celei mondale.

O mare importanță pentru aprecierea dezvoltării culturii prezintă lucrările cunoșcuților autori: Mihai Cimpoi²⁵, Nicolae Dabija²⁶, Gheorghe Ghimpu²⁷, Ion Ciocanu²⁸, Vasile Melnic²⁹, care au analizat cele mai diverse probleme vizând cultura și istoria românilor. Ei au subliniat că criteriul valoric al culturii este, în esență, un sistem de produse materiale și spirituale, pe care societatea le valorifică. Cunoscutul teoretician René Wellek scria că „desigur, orice dezvoltare națională a artei literare prezintă o problemă pe care istoricul nu-și permite să o ignore”.³⁰ Procesul de dezvoltare a culturii și literaturii nu a rămas în afara atenției istoricilor și criticiilor literari din Republica Moldova. De menționat, îndeosebi, contribuția adusă de criticul literar Mihai Cimpoi, care, după cum sublinia Constantin Ciopraga, este „autor a peste zece volume de critică și eseuri, eminescolog reputat, filosof al culturii și susținător de frunte al cauzei naționale, este exegetul cel mai avizat pentru o construcție de suflu larg cum e masiva sa *Istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*”.³¹

Cunoscutul om politic și jurnalist Iurie Roșca a descris problemele în legătură cu adoptarea înțintului Republicii Moldova, editarea revistelor culturale, unitatea etnolingvistică românească, lupta pentru libertatea presei și pentru democrație în perioada de tranziție.³²

Poetul Grigore Vieru a fost preocupat de o serie de probleme referitor la dezvoltarea limbii, literaturii, muzicii și culturii naționale românești din Basarabia. Un rol considerabil în cercetarea acestor probleme l-au jucat publicațiile „Literatura și Artă”, „Columna”, „Cugetul”, „Limba română”, „Destin românesc”, „Făclia”, „Contrafort” și al-

În revista „Nistru” (Basarabia) a fost înființată și o rubrică specială „Ecologia Spiritului”, în care s-au publicat diverse materiale despre starea limbii vorbite în R. Moldova, politica culturală, dezvoltarea procesului literar în condițiile regimului totalitar etc.

O anumită contribuție la studierea istoriei culturii basarabence a adus istoricul Ion Turcanu.³³ În ultima sa lucrare sunt analizate „deosebirile” dintre limba vorbită în Republica Moldova și limba vorbită în România, dar investigația lui a fost utilizată în vederea propagării concepției moldovenismului primitiv. Dacă în „Săptămâna” din 16 iulie 2002, pag. 15-17, materialul domnului Ion Turcanu a fost publicat sub o rubrică generală a culturii, apoi în următorul număr al „Săptămâni” din 9 august 2002, p. 16-17, articolul a apărut sub genericul „De neamul moldovenilor de est”, ceea ce înseamnă că redactorul interpretează acest material sub formă de „literatură moldovenească”, sub lozinca „comunităților de est române”. Această interpretare schimbă caracterul și aprecierea evenimentelor istorice.

În mai multe lucrări a fost oglindită, după expresia lui Mihai Cimpoi, „Odiscea lupiei pentru istoria limbii române”. În presa periodică din această perioadă au apărut publicații critice ce vizează tema investigației noastre, care conțin informații despre diferite genuri ale culturii și artei Moldovei.

De o atenție deosebită s-a bucurat activitatea scriitorilor. Au fost publicate articole, materiale critice despre creația lui Grigore Vieru³⁴, Dumitru Mateovschi³⁵, Nicolae Dabija³⁶, Petru Cărare³⁷, Ion Ciocanu³⁸, Anatol Codru³⁹, Ion Drăgușă⁴⁰, Nicolae Esinencu⁴¹, Vasile Gârnea⁴², Ion Hadârcă⁴³, Leonida Lari⁴⁴, Alexei Marinat⁴⁵, Serafim Saca⁴⁶, Spiridon Vanghelii⁴⁷, Ion Vieru⁴⁸, Dragoș Vicol⁴⁹, Vasile Vasilache⁵⁰ și al-

In general, de subliniat că preocupările principale le-au constituit istoria literaturii române din Basarabia, dezvoltarea limbii române și procesul literar basarabean.⁵¹ În această ordine de idei prezintă un interes deosebit lucrările „Basarabia sub stănuția exilului” și „O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia” de Mihai Cimpoi. „Timpul reprezentativ al culturii românești din Basarabia,

subliniază Mihail Cimpoi, este creatorul sub sensul organicului, al visului, al continuității fizice naționale".⁵⁷

Trebuie menționată și lucrarea cunoscutului luptător pentru dezvoltarea culturii naționale Gheorghe Ghimpău,⁵⁸ în care este scos la lumină adevărul științific și istoric privind conștiința națională a moldovenilor dintre Prut și Nistru și sunt combătute teoriile și opinile greșite despre originea lor etnică, limba maternă și istoria națională a moldovenilor, care este parte integrantă a istoriei românilor. Autorul a sistematizat un bogat material factologic cu privire la acțiunile clandestine de protest ale moldovenilor în scopul dezvoltării limbii, recunoașterii identității naționale, a descris multe manifestări organizate în vederea apărării istoriei, limbii și culturii.⁵⁹

2. A doua direcție în istoriografia culturii moldovenești reprezintă lucrările autorilor din România. Creațiile autorilor din România sunt elaborate de pe pozițiile filosofiei naționale românești, printre obiectivele principale fiind apărarea culturii naționale a românilor din Republica Moldova.

Din numărul lucrărilor în care parțial a fost supusă analizei politica culturală a imperiului sovietic pot fi evidențiate cele ale lui Ion Rațiu,⁶⁰ Sergiu Grossu,⁶¹ Octavian Ghibu,⁶² Nicolas Dima⁶³ și ale altora.⁶⁴ Nicolas Dima scrie că „perestroika poate pune în mișcare o reacție în lanț, capabilă să uluiască lumea în timpul anilor 1990”, reliefând, de asemenea, rolul identității noastre naționale și culturale în disputele româno-sovietice referitor la teritoriul Moldovei.⁶⁵

După părerea lui Sergiu Grossu, una din cele mai monstruoase „tehnici de degradare” umană și culturală este, fără îndoială, „spălarea creierului” – în engleză – „brain-washing”, în franceză – „lavage de cerveau”.

În presa periodică din România au fost descrise mai mult aspectele istorice și naționale ale politicii culturale. De menționat că în România au fost editate reviste speciale, consacrate literaturii basarabene. Prezintă un interes aparte lucrarea lui Wilhelmus Petrus Van Meurs.

S-au publicat diverse materiale despre consecințele politicii lingvistice, despre activitatea

scritorilor Grigore Vieru,⁷² Dumitru Matcovschi,⁷³ Nicolae Dabija,⁷⁴ Ion Druță,⁷⁵ Vasile Gărneț,⁷⁶ Leonida Lari,⁷⁷ Valeriu Matei⁷⁸ și alții.

3. A treia direcție în istoriografia istoriei culturii din Republica Moldova în perioada de tranziție o constituie lucrările autorilor din Occident. Istorioografia occidentală are o vizion specifică, neunivocă față de cultura națională a românilor și de politica culturală promovată în anii 1989 – 2001 în Republica Moldova de către diferite forțe politice, de organele de stat și de societatea civilă. Au fost editate o serie de lucrări referitor la Basarabia, în care sunt tratate probleme cu privire la dezvoltarea culturii și politicii de stat din această perioadă.⁷⁹

Dintre toți autori îoccidentali cel mai versat în problemele politicii culturale, promovate de către regimul comunist, este Michael Bruchis. Deși el a interpretat unele evenimente eronat și a apreciat incorect acțiunile unor istorici și oameni de cultură,⁸⁰ totuși a caracterizat obiectiv „tendențele revansarde în istoriografia și lingvistica” din Republica Moldova, a supus unei critici argumentate politica lingvistică, promovată de P.C.R.M. și P.D.A.M., precum și de mișcările „Edinstvo” și „Interfront”, a descris unele aspecte ale procesului de tranziție „de la destrămarea imperiului sovietic la restaurarea imperiului rus”.⁸¹

O caracterizare amplă a politicii lingvistice în Moldova a efectuat savantul german Klaus Heitmann,⁸² care a descris unele aspecte ale istoriei „limbii și literaturii române în Basarabia și Transnistria”, a supus criticii concepția despre „așa-numita limbă și literatură moldovenească”, a analizat starea limbii române, sub sensul rusificării și al publicitații, a apreciat înalt contribuția adusă după 1988 de V. Mândăcanu, V. Bahncaru, C. Tănase, A. Evdoșenco, M. Cimpoi, N. Dabija, S. Berejan, A. Ciobanu, N. Mătcaș, I. Hadârcă la elaborarea politicii lingvistice noi în Republica Moldova. Un studiu valoros a elaborat tânărul istoric american Charles King, în care este analizată politica lingvistică promovată de regimul comunist în Moldova, care n-a fost un fenomen unic în U.R.S.S. King afirma că experiența Moldvei are mai multe similitudini, decât se crede, de obicei, cu alte practici ale intervenției statului în planificarea

lingvistică.⁹⁵ El consideră că practicile lingvistice pot crea și menține relații de dominație, supunere și subversiune.⁹⁶ În lucrarea *Post-Soviet Moldova: a land in transition* (Royale Institute of International Affairs, 1995) Charles King analizează situația social-politică și economică din Republica Moldova, în următorul său studiu cercetând chestiunea identității politice și culturale. În prefată acestei lucrări profesorul Alexandru Zub scrie că „Cartea pe care Charles King ne-o dă acum, în versiunea românească, zugrăvește un tablou etnocultural foarte dinamic, sinuos și schimbător, unul fără analogii clare în spațiul ex-sovietic”⁹⁷. Însă și acest autor, ca mulți alii istorici, politologi din Occident, n-a înțeles drama românilor basarabeni, desiori numindu-i „moldoveni” fără a explica esența acestei opțiuni.

Dennis Deletant⁹⁸, Jeff Chinn și Steven D. Roger⁹⁹, Stephen Bowers¹⁰⁰, William Crowther¹⁰¹, Irina Livezeanu fac o analiză echilibrată a problemei privind cultura lingvistică și corelația dintre „drepturile omului” și politica lingvistică, indicând rolul naționalismului în mobilizarea populației din Republica Moldova la apărarea limbii și identității naționale.

Prezintă interes o culegere de materiale despre istorie, cultură și limba populației autohtone din Moldova, alcăuită de Donald Dyer.¹⁰² În atenția unor autori a fost problema drepturilor omului în legătură cu războiul de pe Nistru. A fost explicată detailat și natura separatismului și a regionalismului politic.¹⁰³

S-au întreprins unele tentative de a studia problema găgăuzilor¹⁰⁴, arătându-se caracterul turcofonici orientale în Republica Moldova.

4. A patra direcție în istoriografia istoriei culturii din Republica Moldova o alcătuiesc lucrările autorilor comuniști, realizate după desfășurarea U.R.S.S. Majoritatea istoricilor, politologilor din Republica Moldova după 1989 s-au dezis de metodologia marxist-leninistă în oglindirea politicii culturale, însă unii au rămas pe poziții vechi, bolșevice. Din cauza regimului comunist nu a fost posibilă analiza obiectivă a istoriei culturii din Republica Moldova.

Timp de cinci decenii opinia publică din Moldova a fost intoxicață cu informații false.

Obiectivul esențial care se urmărea era justificarea dominației sistemului sovietic în Republica Moldova.¹⁰⁵ Lupta românilor moldoveni pentru înălțarea jugului colonial sovietic este numită de V.N. Iakovlev „naționalism înrăutățit, inveterat”, „politica naționalistă proromână.”¹⁰⁶ N.Babilunga afirma că problema „filologică”, neavând aproape nici un fel de importanță, a devenit doar un pretext pentru inițierea conflictului din Transnistria.¹⁰⁷

Autorii P. Bârnea, N. Rusev, V. Platon, V. Andrușceak, N. Telnov, P. Šornicov, V. Taranov și alții, în mod dogmatic au expus concepția comunistă cu privire la realizările culturii în Moldova. După părerea lor, aceste „succese” au devenit cunoscute în toate culturile U.R.S.S., departe de hotarele ei.¹⁰⁸ Însă acești autori nu amintesc de istoria tragică a sute de mii de intelectuali, oameni de cultură, învățători, artiști care au fost supuși represiunilor sau exterminării în lagările comuniste, nu scriu despre faptul că cultura sovietică era, în esență, o cultură rusă, ce urmărea rusificarea și deznaționalizarea românilor basarabeni. În R.S.S.M. nu a existat un înalt nivel de cultură a populației.¹⁰⁹ Acești autori au denaturat procesul de renaștere și reinvenire a culturii naționale în perioada restrucțuirii, după desfășurarea imperiului sovietic. Mișcarea de eliberare națională, lupta pentru păstrarea limbii române ei le numesc „propagandă național-radicală”, care, chipurile, a fost „orientată” împotriva rușilor și a altor cinci minorități, având un „caracter antimoldovenesc”. Ei apără politica colonială a imperiului sovietic sub lozincile „Interfrontiștilor”, mișcării „Edinstvo” etc. „Toți acei falsificatori, scria N. Dabija, care n-au fost înșiruți la timp, ne scriu tot ei istoria, istoria lor, din care reiese că nu avem trecut, că nu avem prezent, dar nici viitor, iar ecca ce ne mai rămâne e demn de dispreț și ură...”¹¹⁰

Problemele culturii naționale sunt falsificate și în prezent în materialele publicate în ziarele de orientare comunistă: „Comunistul”, „Dreptatea”, „Buletinul internațional”, „Khișineovskie novosti”, „Glasul Moldovei”, „Nezavisimaja Moldova”, „Dnestrovskaja Pravda”, „Pridnestrovie”, „Vremea”, „Novoie vremea”, „Pământ și oameni”, „Kommersant Moldovî”, „Trud v Moldove”,

„Russkoe slovo” și în alte publicații editate la Chișinău, Moscova și Tiraspol.¹⁰⁶

Politica lingvistică promovată în R.S.S.M. în perioada 1944 – 1990 este supusă unei falsificări enorme. Se afirmă că această politică se realiza pomind „din realitățile lingvistice”¹⁰⁷, însă, de fapt, se ținea cont de interesele coloniale ale imperiului sovietic. Am fost martori ai realizării politice lingvistice în R.S.S.M. timp de peste 50 de ani. După 1944, limba rusă a devenit limbă de stat, iar limba română era folosită numai la bucătărie. Este eronată afirmația că „ambele limbi erau (*rusă și română – subl.n.*) de factum limbi oficiale”. De fapt, oficială era o singură limbă – limba rusă, iar limba română, numită moldovenească, era pur decorativă, atât în sfera politică, cât și în cea publică¹⁰⁸. Limba rusă se folosea în toate domeniile. Toate cele 830 de mii de dosare păstrate până la 1990 în Arhiva Organizațiilor Social Politice din Republica Moldova erau scrise în limba rusă, doar unele documente, după aprobarea lor oficială, se traduceau în limba română. Și în prezent ziarul „Russkoe slovo” se pronunță ca limba rusă să „trăiască în Moldova”¹⁰⁹, pentru un spațiu unic instructiv rusesc. „Argumentii i faktf” au susținut ideea greșită a lui V. Voronin de a oferi limbii ruse statut de limbă de stat și de a realiza politica „bilingvismului real”. Jurnalistul cu pseudonimul de *V.* luptă cu „unionismul românesc” și nu-i place cum vorbește Maria Sarabaș, Nicolae Sulac, Vasile Iovu, Isac Cârnu, Valentin Mândâcanu, Nicolae Dabija, Constantin Tânase, ce scriu ziarele „Țara”, „Flux” și „Literatura și Arta”¹¹⁰.

G. Maracuță răspândește calomnii despre istoria românilor, scrie despre „viața democratică transnistreană”, dar, totodată, interzice copiilor să studieze în școlile moldovenești în „grafia latină”¹¹¹. Un oarecare Serafim Loico cere ca în Republica Moldova să existe „libertatea presei” ruse, fiind împotriva ca 65% din emisiuni să fie în limba română¹¹². Agronomul Ivan Calin afirma că „principalul pericol pentru organizarea de stat a Moldovei îl constituie românismul-unionismul”¹¹³. Criticând concepția reală și obiectivă despre existența a „două state românești”, el scrie că această concepție au inventat-o falsificatorii

istoriei, cărora „le lipsește o doagă și în ceea ce privește geografia”¹¹⁵. El neagă în general rădăcinile istorice, comunitatea culturii, istoriei, limbii populației din întregul areal românesc. Concepția lui Ivan Calin nu are suport științific și nu corespunde intereselor populației băstinașe din Republica Moldova, dar numai scopurilor coloniștilor, veneticilor și politicii imperiale rusești. Unii politicieni luptă și în prezent pentru istoria veche a Moldovei¹¹⁶. V. Doraș, S. Kariakin, T. Tkaciuk neagă în general politica culturală a Frontului Popular¹¹⁷.

Istoricii comuniști și neocomuniști (V. Stati, A. Dubrovschi, S. Nazaria, V. Țaranov, V. Grossu, V. Andrușceak, N. Babilunga, I. Grec ș.a.) au desfășurat un război ideologic împotriva politicii culturale, promovate de guvernul lui M. Druc și V. Muravscu, au apărat politica colonială a imperiului sovietic.¹¹⁸

Comunistul Iosif Chetaru, deputat în Parlament, scria că oamenii, chipurile, nici nu vor să audă că limba noastră e română. „Ei recunosc numai limba moldovenească. Chiar și intelectualii de la sate, care mai înainte se lăsase influențați de ideea românizării de acum s-au debarasat de ea...”¹¹⁹ Boris Marian consideră că în R. Moldova, unde există peste 50 de ziaruri și reviste în limba rusă (și numai 20 în limba română), peste 20 de posturi TV și radio cu emisiuni în limba rusă, nu are loc rusificarea, dar „mai curând românizarea populației”¹²⁰. În opinia jurnalistului Viorel Mihail „rusificarea va continua, dacă nu vom învăța cuvântul muncă.”¹²¹

În apărarea politicii de rusificare s-au pronunțat, și-au expus ideile lor chiar și așa personalități ca Mihai Dolgan, Ion Suruceanu, Olga Ciocanu, Liviu Șirbu, Constantin Moscovici. Ei afirmau că „Criteriul principal al soluționării problemelor sociale majore trebuie să fie nu atât limba, cât folosul general adus țării”¹²². Dar cum să aducă „folos” țării posturile de radio și TV, dacă emit în 24 ore câte 360 – 390 ore de emisiuni în limba rusă, nefiind în favoarea populației Republicii Moldova. Tudor Chiriac scrie că, chipurile, „călăul limbii moldovenești este pseudo-știința unionistă”¹²³, iar Viorel Mihail susține că „un blestem al intelectualului român este

naționalismul”¹²⁴. În realitate intelectualii români din Moldova n-au elaborat nici o concepție „naționalistă” și nu propagă „naționalismul”, dar luptă pentru idealurile naționale. Petru Șomnicov a introdus noțiunea de „legalitarism” pentru a lupta cu românismul.¹²⁵

În perioada de tranziție au apărut anumite „tendențe revanșarde” în istoriografia culturii. Unii istorici după 1994, când la putere au venit agrarienii, dar, mai ales, când aceasta a ajuns în mâinile comunităților, s-au ridicat din nou împotriva culturii, limbii și istoriei românilor.¹²⁶ Artiom Lazarev se străduia să fundamenteze concepția moldovenismului primitiv prin descrierea istoriei sale personale. Anonimul P.P. Moldovanu a încercat să denigreze rolul moldovenilor în istoria românilor.¹²⁷ O propagandă ostilă, antiromânească împotriva limbii și istoriei românilor a dus V. Stati.

Istoricul ucrainean Viktor Andrusceak cu mare ură, dispreț și dușmanie numește ajutorul dezinteresat al României acordat pentru dezvoltarea culturii, limbii și istoriei în Republica Moldova drept o politică care „continuă de la începutul anilor '80”, „aducând la românizarea forțată a populației”¹²⁸. Cunoașterea limbii române, ca limbă de stat, a istoriei neamului românesc, a trecutului Republicii Moldova, unde s-a stabilit cu traiul în 1950, pentru V. Andrusceak înseamnă „cotropire”, „românizare”. Atunci ce se înțelege prin „rusificare” și „colonizare”? V. Senic a încercat să fundamenteze „ideologia moldovenismului” primitiv ca „baza integrității statului”.¹²⁹

La lucrările istoricilor sovietici, comuniști, agrarieni și socialisti pot fi alăturate și articolele publicistice ale lui Ion Drăță¹³⁰, prin care apără ideile moldovenismului primitiv, susținând propaganda antiromânească în problemele culturii. Pe aceeași cale antiromânească a mers și I. D. Ciobanu.¹³¹

Istoricul găgăuz M. Marunevici scrie despre „teritoriul etnic” al găgăuzilor, afirmando că găgăuzii au trăit pe pământurile Basarabiei încă din 1243¹³². În unele articole se încearcă a supraaprecia exagerat rolul populației rusofone și al „culturii ruse în Moldova”¹³³.

Majoritatea afirmațiilor și concluziilor facute în lucrările istoricilor comuniști și socialisti de orientare

russă, în linii mari, se reduc la anumite caracteristici antiștiințifice și ireale. În nici o lucrare nu se face o analiză a politicii expansioniste a Rusiei în domeniul culturii în anii 1812 – 2001, fiind prezentate doar anumite momente din activitatea elitei culturale rusești și oglindită cultura rusă din Republica Moldova. Ei recurg la speculații, ridicând în slăvi rolul culturii ruse în procesul de dezvoltare a societății moldovenești. Cultura rusă este folosită ca mijloc eficient de rusificare și deznaționalizare a populației băstinașe. Acești autori n-au scris în lucrările lor despre rolul intelectualității românești în dezvoltarea culturii naționale a băstinașilor. Cultura românească a fost înjosită și izolată de către masele rusificate de basarabeni. Destărirea imperiului sovietic este prezentată ca un factor negativ pentru dezvoltarea culturii naționale a moldovenilor. Spre deosebire de istoriografia sovietică, istoricii comuniști și socialisti din perioada de tranziție demonstrații nu numai veridicitatea liniei partidului comunist în domeniul culturii, dar, totodată evidențiază și unele fenomene „negative”, „greșeli”, „neajunsuri”, comise de regimul communist. Însă de toate aceste „fenomene negative” era considerată vinovată nu conducerea Moscovei, ci elita politică locală, care, chipurile, se ocupă cu urmărirea oamenilor de cultură și cu propaganda antiromâneacă. Instituționalizarea regimului democratic este redată într-o formă denaturată, iar transformările culturale din Republica Moldova sunt prezentate nu ca un rezultat al „democrației”, ci drept „românizare”, „regres”. Au fost mușamalizate acțiunile provocatoare îndreptate împotriva culturii ale separatistilor din Transnistria. În presa rusă nici nu s-a amintit despre mișcarea de eliberare națională a moldovenilor, în schimb s-a scris despre activitatea „extremistă” a „naționaliștilor”, „unioniștilor” etc.

Din cele relatate se poate concluziona că în istoriografia contemporană lipsesc lucrări complexe, care să reflecte strategia, conținutul, influența și consecințele politicii etnoculturale în Republica Moldova. Problema privind dezvoltarea culturii trebuie să se afle permanent în atenția istoricilor. În continuare propunem pentru cercetare un sir de teme, pe care le considerăm mai esențiale: Legislația Republicii Moldova în

domeniul culturii (1989 – 2002); Politica culturală a partidelor de dreapta în Republica Moldova; Impactul sistemului totalitar asupra dezvoltării culturii în Republica Moldova (analiză comparativă); istoriografia istoricii culturii din Republica Moldova (1989 – 2002); Evoluția artei teatrale în Republica Moldova (1989 – 2002); Istoria culturii din Basarabia (1812 – 1917); Dezvoltarea culturii în Basarabia (1918 – 1940); Revoluția culturală din R.A.S.S.M. (1924 – 1940); Cultura R.S.S.M. (1940 – 1941); Istoria învățământului din Basarabia (1812 – 1917); Istoria învățământului din R.A.S.S.M. (1924 – 1940); Istoria învățământului din R.S.S.M. (1944 – 1989); Istoria artei teatrale (1944 – 1990); Artă muzicală din Basarabia (1812 – 1917); Artă muzicală din Basarabia (1918 – 1940); Artă muzicală din R.S.S.M. (1944 – 1989); Literatura Basarabiei (1812 – 1918); Dezvoltarea literaturii în Basarabia (1918 – 1940); Evoluția literaturii în Basarabia (1944 – 1989); Istoria căminelor culturale din Basarabia (1918 – 1940); Istoria așezemintelor de iluminare culturală din R.A.S.S.M. (1924 – 1940); Istoria căminelor culturale și a bibliotecilor din R.S.S.M. (1944 – 1989); Represiunile staliniste împotriva elitei culturale din Basarabia (1940 – 1989); Literatura Republicii Moldova în perioada de tranziție (1989 – 2002); Evoluția elitei culturale din Republica Moldova în perioada de tranziție (1989-2002).

Toate aceste teme pot fi studiate în baza documentelor de arhivă. Ele vor evidenția noi aspecte ale politicii culturale promovate în Republica Moldova.

Note

1. *Dicționar explicativ al limbii române*. București, 1998, p. 480; *Краткий политический словарь*, M., 1988, p.205.
2. George Berkley. *Principiile cunoașterii omenești*. București, 1938, p.51.
3. Florence Braunschtein, *Silevastre Jean Francois Pepin. Ghid de cultură generală*, București, 1991, p.9 – 97; George Vladescu, *O encyclopédie à la philosophie grecque*. București, 1994, p.136.
4. Eugeniu Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. I, București, 1924, p.45.
5. Mihai Eminescu, *Publicistica. Referiri istorice și istoriografice*. Chișinău, 1990, p.211; *Despre biruința șa-numită „revoluții culturale”* vezi: *Istoria RSS Moldovenescă*, vol. II, Chișinău, 1978.

6. *Istoria Partidului Comunist al Moldovei. Studii*, Chișinău, 1981 etc.

7. U.R.S.S. era puternică, avea o armată de peste 1 mil de soldați și ofițeri, peste 30 de mil de bombe atomice. Aproape 55 la sută din venitul național pe țară se cheltuia pentru reînarmare. Influența a peste a 10 mil de comuniști era absolută. Controlul asupra societății deveniseră totală. „Cultura socialistă” avea, în esență, un conținut colonial de stat mare.

8. Theodor Mommsen, *Istoria Români*, vol III, București, 1988, p.91.

9. Vezi: Elena Postică, *Rezistență antisovietică în Basarabia. 1944 – 1950*, Chișinău, 1997, p.17 – 238.

10. *Raportul Național al Dezvoltării Uniene. Republica Moldova*, 1997, p. VII, Chișinău, 1998.

11. Ion Ștefanu, *Imposimolti în tranziție*, Chișinău, 1999, p.46 – 130.

12. Constantin Solomon, *Aspecte ale vieții politice în Republica Moldova (1989 – 2002)*, Chișinău, 2002; Idem, *Governul Republicii Moldova: constituirea și evoluția (1990 – 2000)*, în „Analele Științifice ale USM”, Seria „Ştiințe socioumanistice”, vol.III, Chișinău, 2001; Idem, *Contribuții la studierea culturii politice în Republica Moldova în perioada de tranziție*, în „Buletin științific. Academia Ecologică din România” (Iași), 2001, nr.6; Idem, *Cunoașterea politice și cultura politică*, în „Cugutul Revistă de istorie și cultură” (Chișinău), nr. 3 – 4, 2001.

13. Anton Moraru, *Istoria Românilor. Basarabia și Transnistria 1812 – 1993*. Alva, Chișinău, 1995, p. 524-556.

14. Valeriu Cosma, *Istoria Universității de Stat din Moldova (1946 – 1996)*, Chișinău, 1996, p. 3 – 549; Idem, *ideologia comunistă: iluzii și realitate*, în „Demisificarea sau remobilizarea istoriei”, Chișinău, 2000, p.155 – 163.

15. Ion Turcanu, *Revola istoriografică din Moldova Sovetică de la sfârșitul anilor '80*, în „Revista Istorica”, București, nr. 5 – 6, 1995, p. 451 – 470.

16. Ion Buga, *Almanah strămoșesc*, în „Basarabia 1940”, Chișinău, 1991, p.186 – 188.

17. Anatol Petrenco, *În serviciul zețel Clio*, Chișinău, 2001, p.316 – 448, 699 – 790; Idem, *Limba, istoria și politica în Republica Moldova*, în „Limba Română 1995”, nr.4, p.86 – 88; Idem, *Război împotriva istoriei Românilor*, în „Flux”, 2002, 3 mai, p.2.

18. Boris Vizer, *Istoria contemporană a Românilor*, Chișinău, 1997.

19. Vladimir Bulat, *Artă și ideologie. De la „realismul socialist” la „noua sensibilitate”*, 1940 – 2000, Chișinău, 2000.

20. Valeriu Cosma, *Trăpte ale învățământului de artă din Moldova*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 4, Chișinău, 1990, p.48 – 52; Idem, *Hudojevannaja kultura Moldavii v uslovijah partiinogo rukovodstva*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr.2, Chișinău, 1991, p. 39 – 47.

21. Flux, 2002, 2 august, p.7; Democrația, 2002, 26 februarie, p.5; Jurnal de Chișinău, 2002, 20 decembrie, p.14.

22. *Cronomagie la Istoria Românilor 1917-1992*. Alcătitori: M.Cernenco, A.Petrenco, I. Ștefanu, Chișinău, 1993, p. 242 – 292; *Cartea neagră a corupției. Legislația 1998 – 2000. Lupta creștin democraților pentru o guvernare cu măini de curațe*. PPCD, Chișinău, 2001, p.5 – 95; *Republica Moldova. Istoria politică (1989-2000). Documente și materiale*, vol. I, Chișinău, 2000, p.3 – 542; vol.II, Chișinău, 2000, p.3 – 458.

23. Gheorghe Nicolaev, *Cultura artistică în Republica Moldova sub dominația regimului comunist (anii '30 – '80)*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr.8, 1995, 3 – 10; Idem, *Unele aspecte privind pregătirea cadrelor intelectualității*

- aristice în RSS Moldovenească, 1944 – 1990, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr.2(1), 1996, p. 7 – 16; Valentina Ursache, *Unele aspecte ale activității culturale ale scrisului românesc și autorilor din Republica Moldova*, în „Cugatul”, nr.2 – 3, 1994, p.12 – 16; E.Burlean, *Tradicii și moștenire în pictura de gen din Moldova*, în „Cugatul”, nr.3, 1992, p.10 – 12; E.Ursache, *Sau pierdut înseparabil urmările unor mari personalități*, în „Columna”, nr.8 – 9, 1994, p.12 – 14.
24. Programa istoriei românilor, Chișinău, 1990; Pagini din *Istoria Moldovei Sovierne* (în ajutorul învățătorilor), editorul și redactor științific A. Moraru, vol. I, Chișinău, 1990. S-a menționat că învățătorii vor putea valorifica materialul despre introducerea grădinii boiene în 1932 – 1938 în R.A.S.S.M. (p.3 – 4); vol.II, Chișinău, 1990, p.3 – 130; *Asociația istoricilor din Republica Moldova. Raport de activitate (1990 – 1999)*, Chișinău, 2000, p.5-69. Simbolul demnității, Chișinău, 1990, p.3 – 73; *Valori și credințe culturale în Moldova* (Culegere de studii), Chișinău, 1993, p.30 – 230. Mass-media în Republica Moldova. Consizabilitate. Tendințe, Chișinău, 2001, p.3 – 304.
25. Mihai Cimpol, Basarabia sub stărea sovietică, *“Vîntul Românească”*, București, 1994, p.3 – 113; Idem, *Narcis și Hyperion. Eminescu. Poet și Făptuitor*, Iași, 1994, p.3 – 268; Idem, *Siluete istorice. Clasic români: medalioane literare*, Chișinău, 1995, p.3 – 199; Idem, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Chișinău, 1997, p.7 – 428 etc.
26. Nicolae Dabija, *Harta noastră, care săptămasezi. Voi de capul nostru*, Craiova, 2001, p.3 – 312; Idem, *În căutarea identității: istoric neamului românesc din Basarabia povestită pentru elevi*, Chișinău, 2001, p.3 – 488.
27. Gheorghe Ghimpu, *Cogniția națională a românilor moldoveni*, Chișinău, 1999, p. 8 – 479.
28. Ion Cicăru, *Din neamul recunoscute și încrezător*. Studiu critic despre activitatea scriitorilor moldoveni în domeniul publicistic, Chișinău, 1988, p.3 – 415; Idem, *În absență: discursul-mărturie critic*, în „Basarabia”, nr.9, 1990, p.20 – 22; Idem, *Alte poeme de dragoste*, Chișinău, 1995, p.3 – 74.
29. Vasile Melnic, *Mândria și speranța noastră*, Chișinău, 1999, p.6 – 287.
30. René Walluk, Augustin Warren, *Teoria literaturii*, București, 1967, p.33.
31. Mihai Cimpol, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, ed. a II-a, revizuită și adăugită, Chișinău, 1997, p.2.
32. Liana Roșca, *Eserciziile de luciditate*, Chișinău, 2000, p.5 – 223.
33. Grigore Vlăduț, *Histria nu are nici o vîrstă. Poeme și cîntec*, Chișinău, 1991, p. 3 – 200; Idem, *Jugăduri pentru mama*, Craiova, 1994, p.3 – 34; Idem, *Frumoasă limba noastră*, Chișinău, 1996, p.3 – 12; Idem, *Acum și în veac. Poeme*, Chișinău, 1997, p.3 – 352.
34. Gheorghe Musteață, *Se impune o revalorificare a componenței*, în „Literatura și Artă”, 1990, 16 august; Marius Borla, *Povara supunerii noastre*, în „Literatura și Artă”, 1994, 23 iunie; Vitalie Cobanu, *Literatură și Cetatea*, în „Literatura și Artă”, 1993, 11 noiembrie; Gh. Şerban, *Joc – șlef și valoare artistică colectivă*, în „Moldova Suverană”, 1994, 19 martie; Anton Moraru, *Contribuții la studierea teoriei în proză*, în „Literatura și Artă”, 1994, 30 martie.
35. V.Mindicanu, *Mândrău! Limbi noastre*, în „Nistrul”, nr. 4, 1988, p.16-26; V.Behrman, C.Tănase, *Limbi și obiceiuri șopârleze*, în „Nistrul”, nr.7, 1988; A.Evdokjanco, *Comunitate moștenită din stabururi*, în „Nistrul”, nr. 7, 1988; R.A.Budagov, S.B.Bernstein, *Ca privire la unitatea de limbă româno-moldovenească*, în „Nistrul”, nr. 7, 1988; R.Potrovski, *Limba literară și alfabetul*, în „Nistrul”, nr. 9, 1988; Leonida Lari, *Interminabile discuție*, în „Nistrul”, nr. 4, 1989, p.98 – 102 etc.
36. Ion Turcanu, *Coordonare ale culturii române din Basarabia*, în „Săptămâna”, 2002, 9 august – p. 16 – 17; *Săptămâna*, 2002, 16 iunie, p.15 – 17.
37. Valentin Măndicănu, *Mândrău! Limbi noastre*, în „Nistrul”, nr. 4, 1988; T.Cotulin, *Lupta intelectualilor basarabeni pentru apărarea și afirmarea limbii române*, în „Limba Română”, nr.3, 1994, p.130 – 134; C.Tănase, O.păd și o limbă, în „Literatura și Artă”, 1992, 23 aprilie, p.8; Ana Dolmen, *Transpozitie este timpul care curge*, în „Moldova”, nr.8, 1990, p.4 – 5; Ion Cocanu, *Amintiri de la un fost departament*, în „Literatura și Artă”, 1994, 18 august, p.6, 26 august, p.6; S.Bercean, A.Clobanu, N.Corteașanu, *Adevărul nu se schimbă odată cu schimbările politice*, în „Literatura și Artă”, 1994, 18 august, p.1 – 2; V.Marin, *Deschid și urmări noastră*, în „Moldova Suverană”, 1995, 25 mai; Ion Melnic, *Dragostea de limbă e un act de curaj*, în „Moldova Socialistică”, 1990, 14 februarie; Ion Turcanu, *Basarabia din nou în fața opțiunii istorice*, Chișinău, 1994; Anatol Clobanu, *Elemente de erodare a factorului „cogniția națională și românilor basarabeni”*, în „Literatura și Artă”, nr.33, 1995, p.3.
38. Mihai Cicăru, *Cazul lui Zenon*, în „Statul Tîrziu”, 1991, 2 august; Niculae Mihai; Valeriu Umanet, *O barieră în calea dictătorului*, în „Moldova Suverană”, 1991, 13 iunie; Andreia Ieremia, *Contribuție în ștapa și spălu*, în „Moldova suverană”, 1991, 25 mai; Vasile Behrman, *Regimul Național*, în „Tara”, 1990, 31 august; T. Melnic, *Să ne cîștigăm numele*, în „Învățămîntul public”, 1988, 6 iulie; V. Teleuță, *Sculpiul nostru de foc*, în „Moldova suverană” 1992, 13 iunie; Alexandru Burlacu, *Identitatea specificului național*, în „Moldova suverană”, 1991, 15 februarie.
39. Vezil Mihai Drăgan, *Cogniția îndurerăndă a Basarabiei*, în „Literatura și Artă”, 1993, 8 aprilie, p.8; Despre activitatea politică, literară a lui Grigore Vlăduț au mai scris Aurel Buseșloc „Mesagerul”, 1995, nr. 42; Alexandru Bătoș, *„Limba română”*, 1995, nr.1) p.6.
40. Victor Călin, *Floarea Basarabiei*, în „Literatura și Artă”, 1992, 16 aprilie, p.4; Cicăru Ion, Dumitru Matcovskii, în „Limba română”, nr.2 – 3, 1993, p.61 – 67; Adrian Răunescu, *Marele român Matcovschi*, în „Totulul lăudășii”, 1993, (3 – 20 octombrie, p.8.
41. Th.Codreanu, *Nicolae Dabija și compozitorul lui Orfeu*, în „Literatura și Artă” 1993, 23 octombrie, p.5; Galatiu Ilan Emilian, *Acvila Republiei Moldova*, în „Basarabia”, nr.4 – 5, 1995, p.87 – 89.
42. Leo Butnaru, *Cântare săptămânării*, în „Basarabia”, nr.11, 1990, p.162 – 164.
43. Timotei Roșca, *Individualitatea Creștină și sfântul în Literatura și Artă*, nr.3, 1995, p.5.
44. Anatol Moraru, *Valențele artificiale în critica lui A. Codru*, *Limba română*, nr.5 – 6, 1996, p.109 – 114.
45. Valeriu Crăcescu, *Purtând povara*, în „Basarabia”, nr.6, 1993, p.14 – 25.; Idem, *Un sat mai mare decât istorie*, în „Literatură și Artă”, nr.24, 1992, p.6; Eliza Bozianu, *Nogul noii spașiale și Drap*, în „Basarabia”, nr.11, 1992, p.121 – 123.
46. Tudor Palade, *Dialectica și rapunse posibile eroice*, în „Literatura și Artă”, nr. 42, 1995, p.5.
47. Vitalie Cobanu, *Arta de a scrie*, în „Literatura și Artă”, nr.38, 1992, 17 septembrie, p.4; Natalia Pilichesk, *Un spedețiu al învestiturii* – *Vasile Gârneaș*, în „Tineretul Moldovei”, nr. 32, 1993.
48. Ion Vătanău, *Ultimul mandat*, în „Viața Săcalui”, nr.176, 1990.
49. Ioan Alexandru, *Leonida Lari sau piscurile adincului*.

Contribuții la istoriografia dezvoltării culturii în Republica Moldova (1989-2001)

- În „Glasul națiunii”, 1991, 25 aprilie, p.5; Ana Banton, O poetă ridicându-și fața prin caseta, în „Nisip”, nr. 4, 1990, p.156 – 167.
50. Nicolae Dabija, Biografie generală de sacrificiu, în „Literatura și Artă”, 1994, I Ianuarie, p.5.
51. Nicolae Negru, Jigăligerul autentic, în „Basarabia”, nr. 5 – 6, 1996, p.104 – 112.
52. Mihai Orășolă, Criza lui Speranță Vînghet în jocuri, Chișinău, 1989.
53. L.Cristofor, Un poet al conguștilor civile, în „Literatura și Artă”, 1999, 30 aprilie, p.5.
54. Niculae Bădănel, Evoluția istorică în „Literatura și Artă”, nr. 7, 1990, p.5.
55. Ion Cocioru, Vînde Vasileache – părere în „Războiul în Cracă”, Chișinău, 1990, p.102 – 142.
56. Mihai Orășolă, O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia, Chișinău, 1997, p.1 – 431; Iuri Colacanici, Basarabia necunoscută, Chișinău, 1993; Sergiu Nucă, Mărturi perspectivă ale literaturii basarabene, în „Basarabia”, nr. II, 1991.
57. Mihai Orășolă, Basarabia sub semnul exilului, p.11.
58. Gheorghe Ghimpu, Conspirații răpunări și românii moldoveni, Chișinău, 1999, p.478.
59. Gheorghe Ghimpu, Op. cit, p. 396 – 457.
60. Ion Rațiu, Moisescu și moisiul turmei, Timișoara, 1990.
61. Sergiu Grossu, Spăleras cratenești, Completul politico-politic al comunității în „Duh și Adâncă”, București, 1998.
62. Octavian Ghibu, Gânduri despre Basarabia, Chișinău, 1997.
63. Niculae Dîrtei, Călătorie spre libertate, Fundația Culturală Română, București, 1993; Idem, From Moldavia to Moldova. The Soviet-Romanian territorial disputes, Boulder Co., 1991.
64. Cartea negrească a comunismului, „Humanitas”, București, 1997, p.3 – 98.
65. Niculae Dîrtei, Călătorie spre libertate, p. 415.
66. Niculae Dîrtei, From Moldova to Moldova: the Soviet – Romanian Territorial Dispute, Boulder, Est. – European Monographs, Colorado, 1991, p.1 – 156.
67. Sergiu Grossu, Op. cit, p. 5.
68. Adâncă despre Basarabia, în „Totușul subirea”, nr. 35, 1992, p.11. În același săptămânal au fost publicate în 1992 peste 20 de materiale referitoare la istoria Basarabiei. De asemenea lucrările Parlamentului sub semnul Basarabiei, în „România libera”, 1990, 26 octombrie, p.7; Virgil Zugăescu, Marice Adunare Națională, Chișinău, decembrie, 1990, în „Universul”, nr.1, 1991, p.1; Calancea Val, Problema Basarabiei pe unde scurte, în „Timpul”, 1991, 15 Ianuarie, p.7; Sultan Moldoveneanu, istorie se repetă în Basarabia, în „România”, nr.1, 1991, p.1; Teodor Codreanu, Răsuflare de la român, în „Totușul subirea”, nr.35, 1992, p.7; Vlora Iliso, Chișinău, cimitirul general. Monumentele patriopilor români au fost distruse, în „Timpul”, nr.5, 1993, p.10; Roxana Iordache, Nîmîc pentru Basarabia, în „România liberă”, 1993, 25 septembrie, p.3; Nicolae Dabija, Simpozion monumenelor lui Stefan cel Mare, în „Ştefan cel Mare”, nr.2, 1990, p.4; Activitatea în Guvernul de la Chișinău, în „Sultan cel Mare”, nr.2, 1990, p.18; Rențu Blăteșteanu, Metropola Basarabiei, în „Academia”, nr.4, 1994, p.8; Basarabia sauvașă Golgotha nemulțumită României, în „Ginta bozii”, nr. 4, 1994, p.3.
69. Vest. Filiera, nr. 39, 1991, Caiete critice, nr. 1, 1994; Dacia, nr. 1, 1994; Literatord, nr. 16 – 22, 1992; Paradigma, nr. 1 – 3, 1994 etc.
70. Wilhelmus Petrus Van Meurs, Chestionarea Basarabiei în istoriografia comunistă. Traducere în română Ion Stanciu, Chișinău, 1996.
71. Mircea Anghelescu, Proza română dincolo de Prut, în „Lucrările”, nr. 21, 1994, p.17; Z. Ornea, Dimensiunile prozelor literare basarabene contemporane, în „România Literată”, nr. 4, 1995, p.9.
72. Mihai Dragan, Cognoscere îndurătoare a Basarabiei, în „Literatura și Artă”, 1993, 8 aprilie, p.5; Gheorghe Grigorescu, Răbdarea de foc a pozei lui Grigore Vîenzu în „Viața Românească”, nr.4, 1989, p.59 – 67; Eugen Simion, Un poet cu înțeță în lacrimi, în „Caiete critice”, nr. 1 – 3, 1994, p.21 – 24; Marian Papahagi, Limba ca istorie viață, în „Tribuna”, nr.2, 1989, p.4; Adrian Răunescu, Poetul cel Mare, în „Contemporanul”, nr. 11, 1989, p.13; Ilieș Bălăteșteanu, Grigore Vîenzu. Omul și Poetul, București, 1995; Stefan Grusa, Poet pe golgota Basarabiei, București, 1995.
73. Adrian Răunescu, Marele român Macovescu, în „Totușul subirea”, 1993, 13 – 20 octombrie, p. 8.
74. Constantin Ciopraga, Nicolae Dabija – o conștiință națională puternică, în „Arța sub cîmpșii”, iug. 1991; Eugen Simion, Poetul și bucuria tristeței, în „Literatord”, nr. 27 – 28, 1995, p.3.
75. Vil. Condurachi, Reîntrenare în istorie, în „România Literată”, nr. 16, 1991, p.6.
76. Alex. Ștefănescu, Valoarea fragmentului, în „România Literată”, nr. 3, 1990, p.10; Florin Manoleacu, Exerciții de urmărire, în „Lucrările”, nr.9, 1993.
77. Adrian Popescu, Leonida Lari și drific, în „Scena”, nr. 11, 12, 1990, p.11; Romulus Munteanu, Leonida Lari, în „Jurnalul de clînță”, București, 1994, p.107 – 110.
78. Petru Manolescu, Mihailo și Zenon în „Porto-Franco”, nr. 3, 1996, p.9.
79. Michael Bruch, One Step Back, Two Steps Forward. On the Language Policy of the Communist Party of the Soviet Union in the National Republic Moldavia: A Look at Success and Perspectives, 1924 – 1980, New – York, 1982, p.1 – 230; M. Bruch, În căutarea unei noi identități românești, în „Limba română”, nr. 2 – 3, 1992, p.132 – 134; M. Bruch, The U.R.S.S.: Language and realities, New York, 1968, p.3 – 360; Idem, Republica Moldova: De la desfașurarea imperiului sovietic la restaurarea imperialului rus, București, 1997, p.3 – 180; Idem, Republica Moldova: Quo vadis, Fundația culturală Română, București, 1999, p.1 – 123; Klaus Hellmann, Limbi și politici în Republica Moldova, Chișinău, 1998, p.3; King Charles, The Politics of language in Moldova, 1924 – 1992 – D. Phil. Thesis, St. Antony College, Oxford, 1995, p.3 – 280; Delia Dennis, What Self + Determination Mean for the Moldovans & In „The Soviet Union and the challenge of the future”, vol. 3, Ideologie, Cultura and Naționalitate, New – York, Paragon House, 1987 etc.
80. De exemplu, M. Bruch scrie că lexicul „Anton Moraru era în anii interbelici cel mai binețit principial specialist al Partidului Comunist în demasarea fatalităților burghiei și inteligenței” (M. Bruch, Op. cit, p.74). Această afirmație nu este obiectivă, deosebind pe acund A. Moraru lucra „colaborator științific superior” al Institutului de Istorie a Partidului Comunist și nu avea influență în activitatea ideologică a Comitetului Central al PC.M. „Recomandările” sale cu privire la „critica istoriografiei anticomuniste” n-au fost luate în considerare. Profesorul A. Moraru n-a lucrat în C.C. al PC.M. și nu putea să determine cercinile propagande anticomuniste.
81. M. Bruch, Op. cit, p. 9 – 44, 213 – 250.
82. M. Bruch, Republica Moldova: Quo vadis?, p.52 – 53, 54 – 69, 138 – 157.
83. M. Bruch, Republica Moldova. De la desfașurarea imperialului sovietic la restaurarea imperialului rus, p.19 – 172.
84. Klaus Hellmann, Limbi și politici în Republica Moldova, Chișinău, 1998, p.7 – 45, 65 – 88, 94 – 161.
85. Charles King, Op. cit, p. 4 – 72.
86. Adam, p. 2 – 3.
87. Charles King, The Moldovans. Hoover Institution Press, Stanford, 2000, p.1 – 272.
88. Charles King, Moldova: Romania, Rusia și politica culturală. Traducere de Diana Scandiu, Chișinău, 2002, p.16.

- Idem, *Politica culturală sovietică în Basarabia de la anexare până la perestroică*, în „Sub povara graniței imperiale”, „Recif”, București, 1993, p. 89 – 95; Idem, *Limbajul politic și politica limbajului: Identitatea moldovenească și relațiile sovieto-române 1985 – 1991*, în „Sub povara graniței Imperiale”; „Recif”, București, 1993, p.116 – 136.
89. Dennis Deletant, *What Self-Determination Mean for the Moldavians?*, în *The Soviet Union and the challenge of the future*, vol. 3, Ideology, Culture and Nationality, „Paragon House”, New – York, 1987.
90. Jeff Chinn, Steven D. Roger, *Ethnik mobilisation and reactive nationalism: the case of Moldova*, în „Nationalities Papers”, vol. 23, nr.42, 1995, p.291 – 325.
91. Bowers Stephen, *The crisis in Moldova*, în „Janes Intelligence Review”, nr.11, 1992, p.483 – 486.
92. William Crowther, *Ethnicity and Participation in the Communist Party of Moldavia*, în „Journal of Soviet Nationalities”, nr.1, 1990, p.148 – 149; Idem, *The Politics of Ethno-National Mobilization: Nationalism and Reform In Soviet Moldavia*, în „Russian review”, nr. 4, 1990, p.183 – 202; Idem, *Ethnic Politics and the Post Communist Transition in Moldova*, în „Nationalities Papers”, nr.1, 1998, p.147 – 164.
93. Irina Livezianu, *Moldavia 1917 – 1990: Nationalism and Internationalism Then and now*, în „Armenian review – 43”, nr. 12, 1990, p.153 – 193.
94. Dyer Donald, ed., *Studies in Moldavan: The History, Culture, Language and Contemporary Politics of the People of Moldova*, East European Monographs, Boulder, Colorado, 1996, p. 3 – 375.
95. Helsinki Watch, *Human Right in Moldova: The Turbulent Dniester*, Human Rights Watch, New-York, 1993, p.3 – 15; Kaufman, Stuart I. și Bowers Stephene R., *Transnational Dimensions of the Transnistrian Conflict*, în „Nationalities Papers”, nr.1, 1998, p.129 – 146.
96. Koisto, Pal, Edemsky Andrei, Kalasnicova Natalya, *The Dniester Conflict: Between Irredentism and Separatism*, în „Europe – Asia Studies 45”, nr. 46, 1993, p.973 – 1000; Idem, *Nationalities Papers* 26, nr. 1, 1998, nr.1, p.104 – 127.
97. Gangloff Sylvie, *L'émancipation politique des Gagauzes, turcophones chrétiens de Moldavie*, în „Cahiers d'étudiantes sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien”, nr. 23, 1997, p.231 – 257.
98. Ravnaja sredi ravnâh, Chișinău, 1972, p. 126 – 136; *Kulturnoie stroitelstvo v Sovetskoi Moldavii*, Chișinău, 1974, p.237 – 247; D.I.Antoniuc, *Ştînga și cultura Moldovei Sovietice*, Chișinău, 1974; *Istoria Republicii Moldova din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Chișinău, 1997, p.224 – 225; V.N.Iakovlev, *Ternistî puti k spravedlivosti*, Tiraspol, 1993, p.12 – 253; *Bessarabskii vopros i obrazovanie pridnestrovskoi moldavskoi respublikii*, Tiraspol, 1993, p.75 – 182.
99. V.N. Iakovlev, *Ternistî puti k spravedlivosti*, Tiraspol, 1993, p.224 – 245.
100. Vezi: *Comunistul*, 2000, 28 iulie, p.4.
101. Vezi: *Istoria Republicii Moldova din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Chișinău, 1997, p.228 – 301.
102. Idem, p. 300
103. *Istoria Republicii Moldova...*, p. 283.
104. Idem, p.284 – 289.
105. N. Dabija, *Trecutul ca prezentul*, în „Literatura și Artă”, 1999, 25 iunie, p.1.
106. Vezi: A.Soljenitîn, *Slavianskaia Tragedia*, în „Trud”, 1998, 29 mai; *Rossiiskaya gazeta*, 1994, 29 iulie; *Nezavisimaya Moldova*, 1998, 7 iulie, p.2; *Comunistul*, 1997, 1 august, p. 11. *Pământ și oameni*, *Dreptate*, 1998, iunie, p.5; *Glasul Moldovei*, 1998, 9 iunie – 16 iunie; *Coricinevaia Rossia*, în „Izvestia”, 1998, 9 iunie; *Novoe russkoe slovo*, 1997, 27 februarie; *Comunistul*, 1998, 3 iulie, p.12; I. Ivanet, M. Balcan, *Genocid spiritual în școlile românești din Transnistria*, în „Literatura și Artă”, 1996, 20 iunie.
107. *Istoria Republicii Moldova...*, p. 282.
108. Elena Matjevschi, *Timpurile pe marginea clipei*, în „Comunistul”, 1998, 3 iulie, p.12
109. *Russkoe slovo*, nr. 15, 2001, p.1.
110. *Argumentul făkt*, Moldovi, nr. 47, 2001, p.7.
111. *Kișineovskie novosti*, 2001, 16 martie, p.2.
112. Valentina Ușakov, „PMR –eto ne zagovor „belix voronikov””, în „Argumentul făct Moldovi”, nr.39, 2000, p.3.
113. *De Facto*, 2000, 18 septembrie, p.8.
114. *Comunistul*, 2001, 8 iunie, p.6.
115. *Ibidem*.
116. *Nezavisimaya Moldova*, 2001, 20 decembrie; *Nezavisimaya Moldova*, 2001, 26 decembrie, p.1 – 2; *Nezavisimaya Moldova*, 2001, 14 decembrie; *Nezavisimaya Moldova*, 2001, 7 septembrie.
117. *Moldavskie vedomosti*, 2001, 19 decembrie, p.2.
118. V.Stati, *Drepturile istorice ale nației moldovenești*, în „Glasul Moldovei”, 1999, 30 martie, p.2; *Agenții români de influență la Chișinău*, în „Glasul Moldovei”, 2000, 14 noiembrie, p.3; Idem, *Logica românească*, 2000, 12 decembrie, p.4; Idem, *Consiliul Europei și Mitropolia Basarabiei*, în „Moldova Suverană”, 2002, 30 mai, p.2; *Moldova suverană* 2002, 1 iunie, p.2; 4 iunie, p.2; Ivan Rusu, *Zametki o smutnom vremeni*, în „Glasul Moldovei”, 2000, 14 decembrie, p.4; N.Babilunga, *Conflictul etnic ca mijloc de atingere a scopurilor politice în Moldova*, în „Comunistul”, nr. 26, 2000, p.4; nr. 29, p.4; Vasile Vieru, *Scrierea creștinului*, în „Glasul Moldovei”, 2000, 8 august, p.2; Tudor Chifeacă, *Oglinda strâmbă reflectă strâmbățăți*, în „Glasul Moldovei”, 2000, 8 august, p.2.
119. *Comunistul*, 2001, 15 iunie, p.3.
120. *Flux*, 2000, 29 septembrie, p.5.
121. *Flux*, 2000, 29 septembrie, p.5.
122. *Moldova suverană* 2000, 28 septembrie, p.3.
123. *Glasul Moldovei*, 2000, 29 decembrie, p.3
124. *Săptămâna*, 2001, 5 ianuarie, p.12.
125. *Glasul Moldovei*, 2001, 16 ianuarie, p. 2
126. A.Moraru, *Moldovenismul românesc*, în „Glasul Națiunii”, nr.15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 2001.
127. A. Lazarev, *La moldovanin*, Tiraspol, 1995. În 1993 A. Lazarev a recurs la același stil violent și brutal când și-a permis să aprecieze activitatea Ministerului Culturii. El a afirmat că, chipurile, ministrul Ion Ungureanu a recurs la „trucuri, șarlatanie”, „diversiuni științifice și politice” în problema culturii (vezi: *Dreptate*, nr. 1,2, 1992; nr. 4, 5, 6, 8, 1993).
128. PP. Moldovanu, *Moldovenii în istorie*, Chișinău, 1993.
129. V. Stati, *Moldovenii la râsărit de Nistru*, Chișinău, 1995; Idem, *Limba moldovenească și răvoitorii ei (împotriva falsificatorilor burghezi ai dezvoltării limbii moldovenești)*, Chișinău, 1988; Idem, *Istoria Moldovei*, Chișinău.
130. V.Andrusceak, *Cea de a doua cotropire*, în „Comunistul”, 2000, 28 iulie, p.6.
131. V.Senic, *Ideologhia moldovenismă – osnova țelosnosti guvernării*, în „Dreptate”, nr.7 – 8, 1995.
132. Ion Drăgu, *Trădătorii și salvatorii neamului*, în „Moldova Suverană”, 1995, 2 septembrie; Idem, *Cine a stins lumina în Moldova*; Idem, *Apostolul Pavel și pericolul autonimicității*, Chișinău, 1994, p.3 – 144; Idem, *Monitorul*, 1995, 24 noiembrie.
133. I.D.Cioban, *Dumi mol dumf*, în „Dreptate”, nr. 6 (30), 1994,
134. M.V. Marunevici, *Pravda o găgăuzskom narode kak o samobâtnom etnoste / ego etniceskoi teritorii*, Comrat, 1993.
135. V.Nerosie, *Sbornik naucinâh statei o russkikh i russkoi kulture Moldavii*, Chișinău, 1997.

Mișcarea pentru restructurare - premisa de bază a apariției pluripartidismului în R.S.S.M.

Ion Cătan, lector superior

Mișcarea pentru restructurare și emancipare națională din R.S.S.M. de la răscoala deceniilor 8 și 9 ale secolului al XX-lea este tot atât de importantă pentru istoria poporului nostru ca mișcarea de eliberare națională a românilor basarabeni din anii 1917 – 1918. Cu toate că despre aceasta s-a scris, în general, mult, tema nu numai că nu este epuizată, dar rămâne, în mare parte, necunoscută. Și aceasta, mai ales, nu din motivul că nu ar fi cunoscute faptele, deși o mare parte a populației fie că nu le cunoaște, fie că le interpretează eronat, că pentru că aspectele cele mai importante sau, chiar, impresionante, definitoare ale fenomenului nu și-au găsit încă explicațiile plauzibile, în sens să fie înțelese și convingătoare pentru toată lumea ori, cel puțin, pentru majoritatea celor interesați de cele întâmplate atunci.

Reflecțiile asupra acestui fenomen, de altfel, ca în aproape toate cazurile, evidențiază problema premisiilor care îl au făcut să se manifeste.

Chiar în situația cu totul precară în care s-a aflat problema națională în R.S.S.M., fie că preocupare practică, decizională a conducerii comuniste, fie că subiect de discuție publică, și înănd cont de faptul că însăși conștiința națională românească a moldovenilor din Basarabia postbelică era și înănd accentuat, flacără conștiinței naționale, când mai vie, când mai plăpândă, nu s-a stins niciodată, chiar dacă ea constituia „doar însuflare minuscule în carepală conștiința națională”. Aruncă nevoie de a-și ocroti ființa națională și de a o întări că mai mult i-a determinat pe moldoveni să lupte pentru a face din acest deziderat un principiu de bază al statului lor național, stat care să le opere interesele fundamentale și, înță de toate, dreptul lor de a supraviețui ca entitate etnică, drept pe care îl suprimea cu cruzime statul totalitar sovietic. Acest drept urma să fi dobândit prin eforturi, prin jertfe, prin luptă.

Aceasta a fost una din premisele principale ale

mișcării de eliberare națională, care s-a declanșat la sfârșitul anilor '80 ai secolului al XX-lea.

Disidența basarabeană anticomunistă a fost foarte fizică, intelectualitatea locală în parte fiind exterminată sau sălbă să emigreze, iar mediul social-economic din care a crescut a fost lichidat în urma ocupării sovietice, astfel fiind distrusă aproape din rădăcina conștiința de sine, ca valoare umană și spirituală supremă. Totuși în Basarabia anilor '60 – '70 s-au întreprins unele tentative de a contesta regimul sovietic comuniști și a-i opune niște opiniuni pe care acesta nu le recunoștea. Așa a fost mișcarea pentru drepturi naționale și civice, inițiată în locuitori de disidenți Alexandru Șotolăru, Alexandru Usatiuc, Valeriu Graur, Mihai Moroșanu, Lilia Neagu, Gheorghe David, Gh. Moroziu, Șt. Odobescu, Gheorghe Ghimpu, ultimul devenind ulterior unul dintre fruntașii mișcării de eliberare națională.

Aceste premise reale, evidente, care într-o formă, mai mult sau mai puțin latenta, au existat todeaură, nu au dat roade la vremea lor. Evident, nu a fost cu puțină, ceea ce demonstrează că pentru mișcarea de eliberare națională de la sfârșitul anilor '80 aceste premise nu au fost hotărâtoare.

O altă premisă, de ordin exterior, a fost înănd existența regimurilor totalitare comuniste în U.R.S.S. și în țările Europei de Est, unde, după aproape jumătate de secol de experiență comunismă și după 70 de ani de experiență sovietică, timp în care popoarelor li s-a inoculat o ideologie, menită să le formeze o mentalitate potrivit „sensului inexorabil al istoriei”, aceste societăți au avut o altă revelație: cursul istoricii se dovedea, dimpotrivă, reversibil. În anii 1989 – 1991 regimurile respective s-au prăbușit, rolul hotărător în declanșarea acestui proces avându-l restructurarea gorbaciovistă.

Rapiditatea cu care s-a petrecut colapsul comunismului în Europa Răsăriteană mărturisește

despre artificialitatea de fond și caracterul antisocial în sensul îngust, propriu al acestuia. Partidul unic comunist s-a dovedit a fi un corp străin în interiorul societății pe care o stăpânește cu o atotputernicie nemai întâlnită în istorie. În consecință, o reacție de respingere, declanșată de sistemul imunitar al societății, a fost întotdeauna prezentă, chiar dacă nu era percepță ca manifestare. Mai devreme sau mai târziu, societatea trebuia să înlăture acest corp străin, altminteri risca să hipergradeze. Mai mult, orice întârziere eliberatoare era provocatoare, căci, dacă partidele în multiplicitatea lor apar într-o relație organică, vitală cu societatea, ele fiind înglobate acesteia, depinzând de ea, partidul unic apare, dimpotrivă, ca o entitate înglobată și, prin urmare, independentă față de societate.

Așadar, Partidul Comunist unic este o contradicție în termeni: deși ontologic este o simplă parte, el substituie totuși întregul. Consecințele acestei substituiri sunt incalculabile. Iată cum au fost ele descrise de un politolog în cunoștință de cauză: „Sub un regim de partid unic dictatorial, partidul este altceva decât un partid; o castă privilegiată, divinizată, conducătoare; o bandă de activiști care dirijează pe oricine să îndeplinească planurile „conducătorului superioare” sau ale „conducătorului”; o echipă care emite comenzi infailibile și dogme; ochi și urechi ale unui sistem de spionaj; un nucleu de penetrare și control al tuturor organizațiilor, cluburilor, uniunilor, cooperativelor agricole, uzinelor, organelor guvernamentale, armatei, politiciei; o curea de transmisie care conduce voința Conducătorului la națiunea lipsită de voință”.

Partidul Comunist, impersonal, dar, paradoxal, purtând adesea pecetea autocratului secretar general, a căruia „personalitate” era public sanctificată, era un robot menit să informeze indivizi, să desfășoare individualitățile, cu excepția autocratului. Este ceea ce Hannah Arendt numea, ca marcă a totalitarismului, „dominația totală”, adică aceea „care se străduiește să organizeze, infinita pluralitate și diferențiere a ființelor omenești ca și când întreaga umanitate ar fi doar un singur individ”. Or, o astfel de voință este finalmente deșartă, utopică, în ciuda intereselor celor care o emană,

întrucât: „Problema constă în a fabrica ceva care nu există: și amume, un fel de specie umană semănând altor specii de animale și a căror singură «libertate» ar consta în «conservarea speciei». Dominația totalitară încearcă să realizeze acest lucru (...) prin indoctrinare ideologică (...) și prin teroare”.¹⁰

Artificialitatea psihosociologică a unui asemenea regim se vedea în ceea ce George Kennan numea „cultură a prefațatoriei”: când un anumit regim nu mai este capabil să funcționeze decât printr-o prefațărie pe scară largă, pe care o împărtășește cu poporul supus, ambele părți fiind conștiene de artificialitatea pretenției respective, atunci prăbușirea sa definitivă trebuie privită ca inevitabilă și, probabil, iminentă, chiar dacă nimeni nu poate preciza când și cum va avea loc”.¹¹ Aceste cuvinte au fost, după cum au demonstrat evenimentele ulterioare, absolut profetice.

Primele semne de relaxare a regimului comunist în Uniunea Sovietică, care s-au reflectat imediat, într-un mod sau altul, asupra țărilor puternic satelizate de Moscova, dar și asupra republikilor unionale, inclusiv R.S.S.M., datează din momentul venirii lui Mihail Gorbaciov la cărma P.C.U.S., în martie 1985. Aceasta a găsit, prin forța împrejurărilor, un „aparat” slabit din cauza ritmului schimbărilor de la vârful partidului din ultimul timp, în cinci ani succesiune se nu mai puțin de patru secretari generali, succesiune, desigur, perturbatoare pentru funcționarea „aparatului”. În același timp, vechea rutină a slujbășilor în aparatul de stat, rodată decenii la rând, apărea nu numai ca o insoluație la problemele societății, dar și chiar ca un factor major de criză. Ca să învingă lașitatea acestor birocrati de partid și anchiloza „aparatului”, societatea sovietică avea nevoie de schimbare și de reformă. Aceasta ar fi concluzia care i s-a impus lui Gorbaciov în 1986. Numele acestei reforme a fost restructurare și transparentă.¹² În viziunea reformatorului de la Kremlin, restructurarea și transparenta erau două principii imperitative, cu ajutorul căror regimul comunist se schimba sensibil. Într-o direcție deopotrivă competitivă și democratică, fără însă să modifice esența politică, reforme, care trebuiau, în viziunea sa, să reconcilieze socialismul („cu față umană”) și

Mișcarea pentru restructurare – premisa de bază a apariției pluri-partidismului în R.S.S.M

democrația, aceasta fiind unica modalitate pentru ca țara să depășească epoca stagnării și să-și mențină statutul de mare putere.

Acest vast program trebuia să transforme întreaga viață din U.R.S.S. din moment ce el privea atât cetățenii, cât și statul, partidul și viața economică. Gorbaciov îl prezintă drept o veritabilă revoluție și prelungirea naturală a cursului leninist pentru a face din U.R.S.S. un stat socialist de drept, ce implica în mod necesar restabilirea liberei discuțiilor și autonomia aparatului de stat și a adunărilor reprezentative față de Partidul Comunist.

Secretarul general al P.C.U.S. afirma că partidul, compromis prin egoismul său și opțiunile sale greșite în ochii poporului sovietic, nu avea altă soluție, dacă dorea să rămână elementul conducător al societății și să-și recucerească autoritatea morală pe care o pierduse, decât aceea de a lucra de acum înainte pentru binele tuturor și nu numai pentru al său propriu. Mijlocul care trebuia să permită atingerea acestor scopuri era supunerea la votul poporului a candidaturilor responsabililor partidului, aceștia fiind astfel obligați să se ocupe de aici încolo mai mult de nevoile alegătorilor lor.

Așadar, Gorbaciov era conștient de faptul că nomenclatura comunistă conservativă, din teama de a-și limita sau chiar pierde privilegiile, nu-l va sprijini în eforturile sale de reformă și holărăște să se sprijine pe societate, pentru a învinge inerția sau rezistența conservatorilor din partid. El purcede la modificări în Constituție. În primăvara lui 1989, la capătul unei companii animale, a fost ales Congresul Deputaților Poporului, o parte din ei fiind desemnați în baza candidaturilor multiple și chiar împotriva candidaților oficiali ai partidului.

Performanța „neoficialilor” moldoveni s-a consolidat, iar cea a P.C.M. a slăbit, drept rezultat al alegerilor din martie 1989 a Congresului Deputaților Poporului din U.R.S.S., un supraparlament nou, creat prin efortul lui Gorbaciov pentru a face sistemul politic mai democratic și mai receptiv la opinioarele alegătorilor. „Neoficialii” nu-și puteau susține deschis candidații și au fost nevoiți să-și limiteze sprijinul pentru candidații „independenți” în circa o treime din circumscripțiile electorale. „Independenții” i-au

învins în alegeri pe membrii Biroului Politic al P.C.M., pe șeful KGB-ului local și pe câțiva prim-secretari de raion. 10 mandate din 16 au fost câștigate de membrii și adeptii „neoficialilor”, printre aceștia fiind Ion Druță, Grigore Vsieru, Nicolae Dabija, Leonida Lariș.a. Această victorie a demonstrat pe plan „intern” că „neoficialii” au devenit o amenințare serioasă pentru hegemonia P.C.M. În plan „extern” deputații democrați au obținut tribuna unională pentru a lansa revendicările pentru schimbările democratice. Împreună cu colegii lor baltici au determinat, în mare măsură, Congresul Deputaților Poporului să condamne, în decembrie 1989, în mod oficial Pactul Ribbentrop-Molotov, enunțând îndoilei serioase cu privire la legalitatea încorporării celor patru republici în cadrul U.R.S.S.¹⁴

Congresul Deputaților Poporului a ales Sovietul Suprem, care și-a desfășurat activitatea în intervalul dintre sesiunile Congresului. Președinte al Sovietului Suprem, la 22 mai 1989, a fost desemnat M.S. Gorbaciov, astfel acesta reprezentând puterea supremă în stat. În primăvara anului 1989 s-au produs reînanieri considerabile în vârfurile puterilor de stat și de partid, fiind înălăturăți din posturile-cheie conservatorii din vechea gardă brejnevistă și înlocuiți cu partizani ai secretarului general, adepti ai restructurării.

Restructurarea urma să se efectueze și în sfera economică: autonomie mai largă întreprinderilor, ceea ce însemna o renunțare la constrângerile pe plan național în scopul concilierii imperativelor naționale și cererii locale în ceea ce privește bunurile de consum. Păstrându-se principiul proprietății de stat asupra pământului, se preconiza „a propria omul de proprietate.”

Restructurarea a schimbat considerabil societatea sovietică. Letargia brejnevistă a fost succedată de schimbare. Urmările imediate au fost apariția unei presă mai puțin controlate, cvasilibere, cu o libertate de expresie, care creștea cu fiecare zi, și stabilirea dreptului real de asociere, la început în scopuri nepolitice, apoi, cu timpul, cuprinzând și sfera politicului. Libertatea de asociere partizană va veni însă mai târziu, după 1990, ea marcând abandonul principiului rolului conducător al Partidului Comunist și însemnând,

practic, sfârșitul regimului sovietic.

Restructurarea a generat contradicții, dar și o anumită rezistență. Liberalizarea vieții a condus nu numai la libertate, nu doar la o sporire a aspirațiilor pentru libertate și democrație, ci și a făcut posibilă critica sistemului, avându-se în vedere instaurarea unui sistem politic de tip occidental. Or, Gorbaciov nu avea în vedere un model occidental al restructurării. Consolidarea „democrației sociale”, în viziunea lui, era sinonimă cu buna funcționare a principiilor leniniste de guvernare. În orice caz, restructurarea trebuia să fie limitată: ea nu cuprindea toate sferele vieții sociale și nu prevedea schimbarea regimului bazat pe dictatura proletariatului și proprietatea de stat asupra mijloacelor de producție, iar partidul urma să-și mențină controlul asupra societății. În opinia reformatorului comunist, restructurarea era o strategie politică destinată, înainte de orice, consolidării statului sovietic din interior și să pună capăt rupturii dintre partid și societate, creându-le, deopotrivă, o imagine și o atracție stabilă.

Adepuții restructurării criticau mersul lent și inconsecvent al reformelor, caracterul lor cosmetic (reforme fără reforme, schimbări fără schimbări) și limitat. Conservatorii, dimpotrivă, supuneau criticii restructurarea, considerând că ea amenință chiar bazele sistemului sovietic, încercau să frâneze reformele, care, chipurile, ar submina fundamentalul socialismului. Ei învinau restructurarea de scăderea productivității muncii, manifestările de masă, frământările în republicile naționale, care amenințau cu dezmembrarea Uniunii Sovietice și a întregului lagăr socialist.¹⁵

Restructurarea și-a demonstrat astfel contradicții: a introduce democrația însemna a amenința însuși regimul comunist și existența U.R.S.S.; a menține coeziunea U.R.S.S. și regimul comunist implica recurgerea la forță și semnifica sfârșitul procesului democratic.

Așadar, regimul comunist se dovedea a fi informabil: el ori exista ca atare, în formă de „socialism real” îndatinat, ori, dacă vroia să procedez la reforme reale, abandonând mecanismele de comandă și pârghiile represive, înceta să existe, adică devinea altceva. Adam Michnic a exprimat reușit această idee: „Nu există nici un comunism

care să guverneze netotalitar. El sau este totalitar, sau încețează să fie comunism”.¹⁶ Evenimentele care au pus capăt experimentului comunist demonstrează justețea acestei concluzii: dacă un regim nu se sprijină în timp real pe cei asupra căror se aplică, acesta se va prăbuși, mai devreme sau mai târziu, chiar și atunci când va dori să se reformeze, căci reformarea înseamnă chiar începutul sfârșitului.

Cu toate contradicțiile, limitele și deceptiile sale, restructurarea a influențat puternic viața politică din Republica Moldova, a favorizat procesul de trezire a conștiinței naționale a maselor. Liberalizarea intelectuală, transparența a oferit mijloacelor de informare în masă libertatea de a informa, moldovenii descoperind „paginile albe” ale istoriei lor. Destalinizarea, pornită odinioară de Hrușciov, a fost reluata cu mai multă vigoare și dusă până la consecințele sale logice – reabilitarea victimelor stalinismului, dezvăluirea crimelor odioase ale regimului – crime de genocid național și cultural, care în Moldova au consolidat dominația rusească, au permis demistificarea mitului comunist și reabilitarea valorilor naționale.

Toate aceste nu ar fi fost posibile dacă idealul libertății nu ar fi licărit permanent în inimile moldovenilor, dacă nu ar fi fost declanșată restructurarea și dacă nu am fi avut o intelectualitate, majoritatea patriotică.

Dar s-a produs un miracol istoric: Renașterea românismului în Basarabia, care a îmbrăcat haina mișcării pentru restructurare, concentrându-se inițial asupra problemelor privind degradarea mediului înconjurător. Timp de mulți ani, oamenii n-au avut posibilitatea să se plângă de nedreptățile sociale pe care le suferă în propria lor republică, dar se plângă de starea mediului înconjurător, care era, într-adevăr, critică. Iată cum o descrie un vizitator al republicii, cetățean al S.U.A.: „Când am vizitat Moldova, în octombrie 1988, problema mediului înconjurător era una dintre puținele care îmi interesa pe toți cetățenii. Liderii politici ai tuturor naționalităților se plângă public de problemele mediului. Îngrășăminte și pesticidele erau descărcate direct în câmp, astfel distrugându-se mari porțiuni de pământ pe zeci de ani; fântânile erau contaminate; rămășițele menajere – aruncate

Mișcarea pentru restructurare – premisa de bază a apariției plurițăismului în R.S.S.M.

la întâmplare, apă de la robinet a Chișinăul nu se putea beu...”

Primul incident ecologic, mediatizat în presă și devenit de interes public, a fost dezastruul de pe Nistru din septembrie 1983, când mii de tone de sâruri concentrate de la o fabrică de îngrașăminte minereale de lângă Lvov s-au vărsat în Nistru, nimicind flora și fauna râului, contaminând sursa de apă potabilă a mai multor localități, inclusiv Chișinăul. Mai mulți vinovați au fost pedepsiți, dar incidentul n-a făcut decât să se evidențieze neglijarea incredibilă a mediului.¹⁹ Începând cu acea dată, mediuul a fost mărul discordiei, iar atunci când politica de transparență a făcut posibile demonstrațiile, el a devenit subiectul lor favorit.²⁰

În 1987, Ion Druță a publicat în revista Uniunii Scriitorilor din U.R.S.S. „Литературная газета” un articol foarte critic referitor la mediul poluat în Moldova, în care sublinia că balanța ecologică din patria lui fusese distrusă și că „în Moldova se sacrifică tradițiile naționale și principiile morale”, afirmando că pământurile Moldovei sunt „osiațice în mâinile unor irresponsabili”.

Scriitorul a abordat problema mediului și în cadrul seratei de omagiere în legătură cu jubileul său de 60 de ani, avertizându-i pe concetățeni să ia atitudine față de această problemă, pentru că „vom avea și limbă, și alfabet, și o țară independentă, dar nu vom avea cine să o vorbească și să trăiască în această țară”. Încheindu-și discursul cu sacramentală frunză: „Pământul, istoria și limba sunt cel trei piloni pe care se sprijină un popor!”

Această poziție a scriitorului I. Druță se încadra perfect în șirul luărilor de atitudine față de respectiva problemă, dar care nu coincidea cu politica puterii. Președintele Academiei de Științe a Moldovei sovietice, Jucenko, a învinuit public, în cuvântarea sa la Plenara a VI-a a C.C. al P.C.M., ziarul „Literatura și Artă”, pentru materialele publicate în paginile sale referitor la mediul înconjurător, calificând-o drept purtător de cuvânt al insinuărilor în domeniul programului ecologist.

Nu mult după aceasta, în „Literatura și Artă”, au fost publicate concomitent escul scriitorului I. Druță „Pământul, apă și semnele de punctuație” și cel al Kapitolinei Kojevnikova „Durerea pământului”, care au făcut cunoscut opiniei publice

adevărul despre „livada în floare” a Uniunii Sovietice. Druță constata cu îngrijorare faptul că „perioada chefurilor, cu starea-i generală de beție și de hoție se menține încă prin numeroșii săi adepti, văduși sau camuflați”, că baricadele stagnării în Moldova erau într-adevăr atâi de durabile, încât eforturile compatrioșilor în scopul surpării acestor opreliști purtau un caracter pur simbolic. Totodată, Ion Druță s-a pronunțat ferm în apărarea Uniunii Scriitorilor din Moldova și a publicației „Literatura și Artă”, acuzând A. S. a R.S.S. Moldovenesci de lipsă de obiectivitate, numindu-l pe președintele ei, Jucenko, „strategul secării și chimizării solurilor”.²¹

Articolul semnat de K. Kojevnikova și tipărit în același număr al publicației moscovite demnită cu desăvârșire „minunca experimentului moldav” (cu Ivan Bodiu în calitate de teoretician și promotor) de „specializare și concentrare a producției agricole în baza cooperării intergospodărești și a integrării agroindustriale”, elogiată pe parcursul anilor ’70 drept „cea de-a doua colectivizare, cea de-a treia etapă a realizării practice a ideilor planului cooperativ leninist în condițiile socialismului dezvoltat”. În realitate, afirma autoarea, acest experiment nu a constituit altceva decât o fațadă falsă, în spatele căreia se aflau aceleași baricade inexpugnabile.

Prin urmare, descătușarea mijloacelor de informare în masă ca rezultat al transparenței a făcut ca tema mediului să devină pretutindeni una preferată.

Când problema a fost adusă la cunoștința opiniei publice din Moldova, conducerea s-a grăbit, după cum era de așteptat, să o localizeze, să o lipsească de importanță, iar apoi să demonstreze că regimul nu poartă nici o vină pentru anumite nereguli în folosirea resurselor naturale, acestea fiind cauzute, chipurile, de moștenirea trecutului. La plenara C.C. al P.C.M. din iulie 1988, în raportul conducerii de partid, se vorbea despre o „înalță vulnerabilitate ecologică a teritoriului nostru”. Îar A. Jucenko, președintele A. S. a R.S.S. Moldovenesci, a avut inspirația să arunce vină pentru starea solului Basarabiei pe administrația românească interbelică. „Moldova Sovietică a moștenit nu numai analfabetismul total și săracia zguduitoare a

populații locale, ci și o natură rănită mortal din cauza tăierii de la solală a pădurilor, răpilor care întrefăină pământurile pe o suprafață de zeci de mii de hectare. Iată de ce pe tot parcursul perioadei postbelice în republică din an în an era ridicată nu numai economia, ci se iامăduau și rânilile naturii.¹⁷

Dar opinia publică nu era încântată de aceste observații. Datorită publicitații, tot mai intensive spre sfârșitul anilor '80, populația devinea tot mai îngrijorată de starea solului, mai ales, din cauza aplicării excesive a pesticidelor și erbicidelor. Autodinea ireconciliabilă în această privință a scriitorului Ion Druță, a ecologiștilor I. Dediu, Gh. Mălariuc, A. Șefer, A. Reniță, V. Cosarev și a altora a determinat autoritățile să nu fie indiferență față de această chesuriune, să recunoască, cel puțin parțial, starea dezastroasă a mediului și scăderea capacitatii de producție a solului.

In cele din urmă, sesiunea Sovietului Suprem al R.S.S.M. a adoptat, în iulie 1987, „Programul complex pentru ocrotirea mediului și folosirea raională a resurselor naturale ale U.R.S.S. până în anul 2005”, pe care însă, din cauza caracterului său pur formal, ecologii l-au apreciat ca fiind „cea mai arrogată moștră de birocratism”. La ședința Prezidiului Sovietului Suprem al R.S.S.M. din 10 martie 1988, președintele kolhozului „Krasnai sadovod” din raionul Slobozia, V. Kravcenko, spunea, referindu-se la utilizarea excesivă a preparaților chimici: „Noi exploatăm nemilos pământul. Nu se mai poate așa, problema aceasta trebuie rezolvată. Asta e, pur și simplu, o gospodărire criminală”. M. Snegur declarase la Biroul C.C. al P.C.M.: „Starea depozitelor noastre de păstrare a toxinelor și pesticidelor este catastrofă. În 800 de gospodării ele nu corespund cerințelor.”¹⁸

În ședința din 27 decembrie 1987 Biroul C.C. al P.C.M. a discutat problema „Despre măsurile pentru activizarea îndeplinirii Programului complex pentru ocrotirea mediului și folosirea raională a resurselor naturale ale R.S.S.M. până în 2005”, în hotărârea sa calificând activitatea organelor de partid și sovietice ca necorespunzătoare cerințelor restructurării și situației ecologice din republică.¹⁹

La 17 mai 1989, Biroul C.C. al P.C.M. a ascultat „Darea de seamă a biroului organizației

de partid a Colegiului Asociației Științifice de Producție «Moldmeliobozhimia» despre sporirea responsabilității comuniștilor în folosirea raională și potențialului de producție, economic și științific, majorarea fertilității pământurilor și ameliorarea situației ecologice în republică”. În hotărârea sa se menționa că „comuniștii sus-numitei asociații au efectuat un anumit lucru în vederea îndeplinirii «Planului complex». Măsurile întreprinse de acestia au contribuit la reducerea cantității de pesticide la un hecuar de la 14 kg. în 1985, la 7,9 kg în 1988. Cu toxic acestea nu se realizează, în fond, ceea ce în «Programului». Persistă aceleși încălcări ale normelor de păstrare, transportare și utilizare a pesticidelor, din vina conducerilor unor asociații naționale și a bazeilor de păstrare a chimicadelor, în unele zone s-a creat o situație ecologică și sanitară alarmantă; nu se realizează planul de construire a obiectelor chimizării. În 1988 fiind date în exploatare numai 13 din cele 18 obiecte planificate; foarte încreză procesul de introducere a metodelor biologice de protecție a plantelor”.²⁰

Această situație catastrofălită în domeniul ecologiei l-a determinat pe primul secretar al C.C. al P.C.M., P. Lucinschi, să sublinieze, în cuvântarea sa la adunarea activului de partid din republică, că „...au ascuns simțitor și problemele ecologice, care polarizează tot mai mult atenția opiniei publice. E și firesc, deoarece Moldova ocupă locul întâi pe țară la poluarea și eradierea solului și locul III – după gradul de poluare a apelor și aprovisionarea cu apă. De aici, și bolile, înrăutățirea sănătății, pierderea capacitații de muncă... N-am reușit încă să stopesc procesul degradării mediului ambiental”.²¹

Opinia publică din Moldova era îngrijorată și de problema vîtelor și iesorii: pământurile cultivabile. Această problemă a apărut cam prin anul 1985, când conducerea republicii a început să primească indicații în această privință din partea marilor demnitați de partid de la Moscova: Ţepilov, Ligaciov, Nikonov.

În conformitate cu hotărârea Consiliului de Miniștri al R.S.S.M. din 10 ianuarie 1987 „Cu privire la măsurile pentru dezvoltarea în continuare a pomiculturii și legumiculturii colective”, locuitorilor de la orașe le-au fost distribuite peste 180 mii de loturi cu o suprafață totală de circa 14,

6 mii ha de pământ arabil sau chiar plantații de vii și livezi,³⁴ aparținând gospodăriilor agricole collective.

Hotărârea era încurajatoare pentru mulți, deoarece prevedea acordarea fiecărui profitor a șase ari de pământ, pe gratis, materiale de construcție în condiții preferențiale și oferirea unor credite bănești. Această campanie de distrugere organizată a principalei bogății naționale a stârnit mari nemulțumiri din partea țărănilor, depozați pe nedrept, poate, de unica sursă pentru existența lor. Revolte țărănești au avut loc la Dubăsarii Vechi și în comuna Costești, Hâncești, unde țărani au distrus îngrăditurile făcute pe pământurile lor de tovărășiiile pomilegumicole și i-au alungat de acolo pe doritori de a se căpătui din contul pământului pe care țărani l-au păstrat cu prețul vieții lor și l-au îngrijit cu pietate din generație în generație.³⁵

Dc această problemă nu ținuse seama opiniei publică, devenind obiect important al discuțiilor abia în cadrul adunărilor neformalilor. Punctul culminant l-a constituit ședința Cenacelului „Alexe Mateevici” din 19 martie 1989, când conducerii de vîrf a republicii i-au fost adresate circa 1900 de întrebări și scrisori, dintre acestea 265 vizând problema mediului și a vilelor.³⁶

Conducerea R.S.S.M. s-a văzut nevoită să ia atitudine față de situația pe care ca însăși a creat-o. Consiliul de Miniștri a avizat Ministerul de Intern să controleze mersul îndeplinirii hotărârii din 10 noiembrie 1987, nr.391, „Despre măsurile adăugătoare pentru dezvoltarea gospodăriilor personale ale cetățenilor, pomiculturii și legumiculturii colective” printre principalele fiind: respectarea legislației la construcția căsuțelor, dobândirea materialelor de construcție, folosirea mijloacelor de transport și a forței de muncă. În raportul său din 30 mai 1989 adresat C.C. al P.C.M., ministru de Intern V.Voronin, a scos în evidență încălcări grave ale prevederilor sus-numitei hotărâri. Deși „distribuirea loturilor avea drept obiectiv folosirea lor pentru producerea fructelor, pomușoarelor, legumelor etc., aceste prevederi se încalcă grosolan pretutindeni. Pământul se folosește nerățional. A căpătat ampoloare construcția palatelor cu multe etaje, cu subsol, garaje, saune, băi, acareturi ca: mansarde cu două

etaje, balcoane, ceea ce trezește nemulțumirea și chiar revolta locuitorilor satelor și raioanelor republicii, situație, care poate duce la răscoale țărănești, însășite de distrugerea acestor construcții”.³⁷

Către 1 ianuarie 1989 fusese distribuite 180 mii loturi de pământ cu o suprafață totală de 10,8 mii ha. Pentru construcția vilelor erau necesare 5 mln. metri cubi de piatră și articole din piatră, adică atât cât se extragea în republică într-o perioadă de 5 ani.³⁸ Drept rezultat, în sfera materialelor de construcție, s-a creat o situație tensionată, deoarece locuitorii satelor nu erau asigurați cu materialele necesare pentru construcții individuale. Unii membri ai tovărășilor și locuitorii de la sate au fost nevoiți să apeleze la „ajutorul” speculanților, care furau materialele de construcție. În 1988 pentru asemenea infracțiuni au fost judecați 7 speculanți și 37 hoți de materiale de construcție.³⁹

Hotărârea luată de guvern prevedea atragerea mijloacelor bănești ale populației, păstrate în casele de economii (3,3 mld. ruble). Însă nu este clar de ce unii membri ai tovărășilor au putut să ia cu împrumut de la Banca de Stat 41 mln. ruble în condiții preferențiale. În aşa fel, nici scopul scontat – punerea în circulație a economiilor populației – n-a fost atins.⁴⁰ Primii constructori de vile au fost persoane cu funcții de conducere, care puteau „dobândi” ușor materiale de construcție, forță de muncă ieftină, mijloace de transport etc.

Ministerul de Intern considera necesar:

- a crea de urgență o comisie cu participarea reprezentanților societății, organelor puterii locale, mijloacelor de informare în masă pentru a studia situația și a înainta propunerile concrete în vederea ameliorării cardinale a acesteia;

- a propune Guvernului să facă inventarierea vilelor în scopul trecerii unora în categoria „case de locuit”, cu toate consecințele care rezultă din aceasta;

- a stopa construcția vilelor în scopul lichidării tensiunilor în asigurarea populației cu materiale de construcție;

- a obliga Banca de Stat să stopeze pe un termen de 5 ani creditarea membrilor tovărășilor, pentru ca să construiască căsuțe de livadă doar cei care au economii.⁴¹

Semnalul era foarte clar, dar conducerea republicii nu se prea grăbea să reacționeze la el. Abia la 4 decembrie 1989, P. Lucinschi, proaspătul prim-secretar al C.C. al P.C.M., va ataca tangential problema în cuvântarea sa la adunarea activului de partid din republică: „O discuție aparte merită problema vîlelor, care, conform reacției opiniei publice, a căpătat, în ultimul timp, o acuitate deosebită. Sectoarele de pământ erau destinate muncitorilor din orașe, pentru cultivarea producției agricole. Însă chiar de la început inițiativa a fost preluată de conducătorii de diferit rang care pe aceste pământuri bogate își construiesc casteluri. În condițiile deficitului acut de materiale de construcție, mai ales la sate, aceasta trezește o indignare fundamentală din partea oamenilor muncii. E necesar să luăm sub o evidență strictă totul ce e legat de sectoarele pentru vîle.”

Au urmat un șir de decizii ale organelor de partid și de stat care au apropiat finalul logic al acestei epopei. La 25 ianuarie 1990 Biroul C.C. al P.C.M. a adoptat hotărârea „Cu privire la încălcările grave în organizarea și activitatea tovărășilor pomilegumicole din republică”, în care, printre altele, se menționa că organizarea tovărășilor pomilegumicole a avut drept obiectiv facilitarea aprovizionării orașenilor cu produse alimentare, în care scopuri au fost distribuite peste 200 mii de sectoare din cele 320 mii solicitante.

Însă această activitate a fost lăsată la voia întâmplării. Unii lucrători de partid de toate nivelurile, conducători de diferit rang, în loc să folosească util pământul, să-și construiască căsuțe modeste, au început să-și înalțe adevărate palate, cu grave încălcări ale normativelor, cu folosirea materialelor de construcție deficitare, făcând uz de influență, în detrimentul constructorilor individuali de locuințe de la sate, ceea ce trezește indignarea oamenilor și duce la înăsprirea situației social-politice din republică.⁴⁵

Pornind de la această „practică condamnabilă de irosire a terenurilor agricole în scopul construcției castelelor luxoase, ceea ce trezește indignarea justificată a oamenilor de la sate și a formațiunilor social-politice”, Biroul C.C. al P.C.M. „consideră necesară stoparea provizorie a procesului de repartizare a noilor loturi și crearea

de noi tovărășii pomilegumicole și pedepsirea celor vinovați de încălcarea prevederilor Hotărârii”.⁴⁶

Drept urmare, la 13 aprilie 1990 Consiliul de Miniștri al R.S.S.M. a adoptat hotărârea „Cu privire la măsurile în vederea lichidării încălcărilor grave comise la construcția căsuțelor de livadă și reglementarea organizării horticulturii colective în R.S.S.M.”⁴⁷, care reprezenta o copie identică hotărârii Biroului C.C. al P.C.M. sus-numite. Încălcările erau atât de frecvente și de grave, încât Guvernul s-a văzut nevoit să recunoască că nu mai putea controla situația, lăsând rezolvarea problemei în seama „noului Soviet Suprem și a noului Guvern al Republicii”. Astfel, prin hotărârea Consiliului de Miniștri al R.S.S.M. din 8 mai 1990 au fost „suspendate provizoriu pe teritoriul republicii toate lucrările de construcție ce se desfășoară în gospodăriile horticole, până la examinarea acestei chestiuni la prima sesiune a noului Soviet Suprem al R.S.S.M.”.⁴⁸

În curând, problema mediului înconjurător a incetat să mai fie una principală, în prim Plan fiind înnoită problema limbii și a alfabetului, de care a început să fie preocupată populația majoritară a republicii.

Este greu de spus dacă intelectualitatea moldovenească a procedat corect când a decis că problema republicii se reduce la limbă și la alfabet. Există și posibilitatea unei evoluții naturale spre această dublă cerere. Probabil, putea fi urmat exemplul balticilor. „Dar ei n-au fost striviri de tanculingvismul sovietic – cea mai mare pacoste pe capul nostru. Dom'le, vine rusul cu tancul peste tine și te obligă să vorbești limba lui! Și în Țările Baltice s-a dus cu tancul, și la Praga, și la Budapesta, dar noi nu am fost în stare să le opunem rezistență”.

Adevărul e că aproape în toate republicile unionale au luat naștere grupuri neoficiale (neformale), care s-au cristalizat în jurul problemelor privind istoria, limba, cultura, mediul înconjurător. Presa georgiană, bunăoară, cerea reanalizarea „punctelor albe” din istoria georgiană, iar disidenții din Georgia organizau dezbateri publice ale problemelor referitor la distrugerea locașurilor religioase, folosirea de către Moscova

• resurselor republicii și efectuarea serviciului militar de către tinerii georgieni în afara granițelor republicii.”

Lituania și Letonia își declaraseră suveranitatea, iar fronturile populare din aceste republici începuse să-și organizeze primele adunări reformale.³² Pe la mijlocul anului 1988 în multe republici sovietice s-a produs unele schimbări majore. În Armenia, Azerbaïjan, Kazahstan și în toate republicile din Asia Mijlocie au plecat de la conducere primii secretari ai C.C. al Partidului Comunist. În primăvara anului 1989 este înălțată aproape întreaga gardă brejnevistă din conducerea de la Moscova.

În R.S.S.M. însă se produsese foarte puține schimbări. La Plenara a VII-a a P.C.M., din ianuarie 1988, primul secretar al C.C. al P.C.M., Simion Grosu, s-a lansat în „autocritică”, recunoscând că „nu fusese încă în stare să se angajeze în toate direcțiile restructurării”, dar aducând învinuirile obișnuite organelor republicane de partid, pentru incetinarea cu care se efectuau reformele.

Problemelor cu privire la identitatea moldovenilor și la relațiile interne truice a început să li se acorde o atenție deosebită la începutul anului 1988. În ianuarie au fost publicate materialele celui de-al XXII-lea congres al komsomolului din Moldova. Congresul fusese considerat drept exemplu major de consolidare a eforturilor de restructurare în republică, intrucât fusese eliberată din funcție căpșiva înaltă funcționară a komsomolului pentru eșecul în îndeplinirea obligațiunilor de serviciu. O dată cu publicarea materialelor congresului, a devenit clar că problemele etnice în Moldova erau cu adevărat serioase. Ziarul moscovit „Komsomolskaya pravda”, referindu-se la aceste materiale, nota că „trebuie să admitem că sinceritatea ei Moldova, pe lângă reprezentanții naționalității autohtone, este locuită și de zeci de mii de bulgari, găgăuzi, germani și igani și că aceștia toți sunt departe de a trăi într-o familie strâns unită”. Cea mai serioasă problemă discutată la congres a fost starea deplorabilă în care se afla învățământul în limba moldovenească. În timp ce alte probleme stringente amintite „nu au stârnit nici un fel de entuziasm printre participanți”³³.

Recunoașterea problemelor etnice și lingvistice de către presa unională ca subiect legitim de discuție a dat un impuls pentru declanșarea procesului nodeșteptării naționale.

O senzăție deosebită a produs articolul „Veșmântul sunței noastre”, semnat de lingvistul Valentin Mândăcanu și publicat în revista „Nistru”, nr. 4, 1988,³⁴ care a fost detonatorul mișcării de emancipare națională. Materialul inedit a fost atât de developant, încât redacția revistei l-a prezentat într-o prefacță ca fiind „o părere personală, credem noi, ineficient sprijinită prin argumente”. Autorul numea dogma limbii moldovenești de sine statătoare” și „spectrul limbii române ca dușmană a limbii moldovenești” drept „cele două mari neadevaruri”. Atacurile sale dure erau îndreptate împotriva lui I.D. Ceban și N. Corlățeanu. Primului îi reproșa că „iși permite să joace tonuriul pe mortniciile anonime ale nefericitorilor naționaliști” (adică ale lingviștilor teoreticieni din epoca „madanistă și românizantă”, lichidați în vremea lui Stalin, în 1937 – 1938), iar N. Corlățeanu era acuzat de atitudine tendențioasă față de limba română. V. Mândăcanu condamna pietatea excesivă față de limba rusă pe contul limbii moldovenești și își exprima regretul că în R.S.S.M. au fost create obstacole în calea cultivării limbii moldovenești și a dezvoltării bilingvismului, și anume de către elita de vîrf, adică de I. Bodiu, care aproape 20 de ani la rând (1961 – 1980) a fost prim-secretar al P.C.M.. „Numai în acele condiții «bogoslovite» de boudism au fost posibile atâta greșeli și chiar crimi împotriva culturii, în probleme de limbă, literatură, artă scenică”.

Acesta și alte articole au avut un larg ecou în rândurile populației. Redacțiile publicațiilor de limbă română, în primul rînd, cele ale Uniunii Scriitorilor din Moldova, revista „Nistru” și săptămînalul „Literatura și Artă”, tipăreau numeroase articole pe tema limbii matere. Pentru argumentarea contradicției de loc izolate din teza privind existența limbii moldovenești, considerată alta decât cea română, esie edificatoare scrisoarea cititoarei Iulia Rotaru, profesoră de fizică, publicată în revista „Nistru” din 6 iunie 1988, din care cităm: „Nu-s specialist în domeniul limbii, de aceea îi rog pe specialiștii care afirmă că sunt două

limbi, să alcătuiască de urgență un dicționar român-moldovenesc sau moldo-român. După câte îmi dau seama, limba literară e numită de unii română, iar cea poluată cu rusisme moldovenească. Am văzut diferite regiuni ale Rusiei. Poporul se exprimă în diferite dialecte. Unii pronunță un „o” accentuat, alții îl transformă în „a”, însă nimănui nu i-a venit în cap să spună că există două sau trei limbi”⁵⁷.

În vara anului 1988 au loc dispute referitoare la limbă, învățământ și relațiile interetnice. La conferința a XIX-a a P.C.U.S., primul secretar al P.C.M. a subliniat că „problema limbii îi preocupă pe moldoveni”⁵⁸. Însă în înțelegerea lui Grossu „problema limbii” constă în faptul de a încuraja la scară largă „bilngivismul limbii ruse”, o dogmă a politicii lingvistice brejneviste. El a repetat această afirmație și la conferință, raportând că P.C.M. „acordase o atenție specială dezvoltării bilingvismului moldo-rus”⁵⁹. Toate apelurile de a se întări vigilența în rezolvarea problemelor de ordin național din republică primeau întotdeauna asigurările primului secretar că acestea fuseseră rezolvate.

În scopul accentuării influențelor culturale reciproc avantajoase pentru etniile locuitoare în Moldova se aduceau ca exemple figuri marcante ale culturii moldovenești. Se explica, bunăoară, că „moldoveni și ruși, lituanieni și ucraineni, frați din Bucovina și Bugeac erau «înfrățiti» prin dragostea lor pentru poetul național moldovean (și român) Mihai Eminescu”⁶⁰. O asemenea viziune a conducerii republicii asupra relațiilor interetnice și a bilingvismului era una naturală. Numit în funcție în timpul conducerii lui L.Brejnev, pentru a-l înlocui pe Ivan Bodiu, S.Grossu devenise în 1988 exponentul unei categorii de conducători pe cale de dispariție în politica sovietică, omnipotentul prim-secretar al partidului republican. Atât limbajul cât și stilul său erau reminiscențe ale unei ere apuse în republicile sovietice. Faptul că a supraviețuit până spre sfârșitul anului 1989, mai mult decât oricare prim-secretar numit de L.Brejnev, indică asupra semnificației speciale pe care Moscova o atribuia, probabil, păstrării ordinii în Moldova. Conducerea sovietică nu-și putea permite o repetare a tulburărilor care au urmat după înlocuirea lui Kunaev în Kazahstan (decembrie 1986) sau o

dezvăluire publică a corupției guvernamentale, ca cea produsă după demiterea lui Usmankojaev în Uzbekistan (ianuarie 1988). Fiind unica republică sovietică a cărei populație etnică majoritară era reprezentanta unui stat suveran din afara U.R.S.S. (și acela membru al Pactului de la Varșovia), Moldova, se poate presupune, reprezintă un caz special în cadrul politiciei Moscovei față de republicile unionale. Deși Gorbaciov era, probabil, convins de necesitatea înlocuirii lui Grossu, totuși situația internă și internațională le-au impus oficialităților sovietice o atitudine tolerantă față de Chișinău.

Tot atât de ridicolă părea și figura lui N. Bondariuk, secretar pentru problemele ideologice al P.C.M., care declarase în cadrul plenarei comitetului orășenesc de partid Chișinău din aprilie 1988 că „înlocuirea alfabetului slavon ar duce la aceea că, în mod practic, toată populația ar rămâne analfabetă, ar cauza o pierdere ireparabilă dezvoltării culturii socialiste moldovenești. De aceea răspunsul poate fi numai unul: Nu, nu și iar nu!”⁶¹.

În această atmosferă de toleranță din partea Moscovei și de „limbaj de lemn” din partea P.C.M., care se situase în opozиie fățușă față de revendicările populației băstinașe, alimenta și provoca ostilitatea minorităților naționale față de aceste revendicări, a apărut necesitatea creării unei mișcări de masă, de alternativă P.C.M. și de această dată rolul de promotor al acestei alternative și l-a asumat Uniunea Scriitorilor.⁶² Adunarea generală a scriitorilor din 27 mai 1988 a lansat un Apel către Conferința a XIX-a a P.C.U.S., în care se constata „o stagnare înnoită” în Moldova, starea gravă a economiei, culturii, învățământului și limbii române. Luând act de lipsa în componența delegației Moldovei a reprezentanților intelectualității, adunarea scriitorilor... îl rugă pe M. Gorbaciov să reprezinte la acest for interesele intelectualității moldovene și ale tuturor forțelor din republică ce aderase la restructurare.⁶³

În față acestei atitudini tranșante a scriitorilor, conducerea P.C.M., în iulie 1988, hotărăște să ia măsuri radicale pentru studierea istoriei și problemelor dezvoltării limbii moldovenești, constituind în acest scop și o Comisie

Mișcarea pentru restructurare – premisa de bază a apariției pluripartidismului în R.S.S.M

interdepartamentală.⁶⁵

În vara anului 1988 au luat naștere „Mișcarea Republicană pentru Susținerea Restructurării” și Clubul Literar-muzical „Alexe Mateevici”. Aceste organizații „neoficiale”, formate din reprezentanți a tuturor păturilor sociale și a mai multor grupuri etnice, înaintau, inițial, revendicări cu privire la dezvoltarea învățământului în limba moldovenească, cerând acceptarea de către conducerea R.S.S.M. a discuțiilor asupra unor probleme ale istoriei naționale, interzise anterior. Mișcările nu erau considerate organizații politice, o dată ce P.C.U.S. exercita încă rolul conducerii oficiale, recunoscut în societatea sovietică, dar ele constituiau primul indiciu al opoziției publice organizate față de P.C.M.

Mișcări similare au apărut în toate republicile unionale, acestea fiind încurajate de către Gorbaciov în calitatea lor de sprijin al restrukturării pe teren. Într-adevăr, mișcările neoficiale susțineau restrukturarea gorbaciovistă, văzând în ea un instrument pentru contracara conservatorismului local care frâna procesul schimbărilor. În același timp, conducerii acestor mișcări sperau, cu sprijinul Moscovici, să pună bazele renașterii culturale a republielor.

Inițial, cele două mișcări neoficiale au înaintat o serie de revendicări politice și economice, de altfel, prevăzute de programul restrukturării, printre care transformarea U.R.S.S. în uniune federală de state suverane, trecerea la economia de piață și la mai multe forme de proprietate, protecția mediului înconjurător, garantarea prin lege a drepturilor omului. Mai existau Mișcarea Verde, axată pe protecția mediului înconjurător, Liga Șomerilor, Liga Democratică, Asociația Culturală Moldovenească, cu sediul la Moscova, și.a. Asociațiile respective organizau întâlniri și demonstrații aproape săptămânal. Pe data de 20 mai 1989, în cadrul unui congres special de la Chișinău, aceste organizații au format Frontul Popular din Moldova (FPM).⁶⁶

La începutul anului 1989, o prevedere din platformele acestor organizații a atras, în special, atenția presei republicane și a membrilor organizațiilor ce se întâlneau duminica în Teatrul de Vară de la Chișinău: cercerea ca guvernul

republicii să recunoască identitatea lingvistică moldo-română, limba moldovenească să fie declarată limbă de stat a R.S.S.M., în baza grafiei latine. În toți acești ani de când Basarabia a fost ocupată de U.R.S.S., argumentau membrii organizațiilor neoficiale, limba moldovenească a fost stâlcită de rusificarea lingvistică crescândă. De la introducerea ortografiei ruse, a cărei transcriere nu reușea să reprezinte adecvat sunetele limbii moldovenești, numele de familie și de locuri fuseseră măcelărite.⁶⁷

Dând curs cerințelor, autoritățile au consimțit formarea „Comisiei interguvernamentale pentru studiul istoriei și al problemelor de dezvoltare a limbii moldovenești” sub auspiciile Sovietului Suprem al R.S.S.M.⁶⁸ Însă, înainte ca numita comisie să-și prezinte raportul final, P.C.M. și-a elaborat tezele de perspectivă „Să afirmăm restrucțarea prin fapte concrete”.⁶⁹ Tezele conțineau recunoașteri importante ale greșelilor „făcute în timpul perioadei de stagnare”, multe din ele având ca rezultat lipsa de spațiu locativ, poluarea mediului înconjurător, intoleranța religioasă, demoralizarea populației republicii și „petele albe” din istoria moldovenilor. Dar referitor la problema limbii poziția conducerii republicii rămânea aceeași: în primul rând, orice discuție referitoare la necesitatea acordării unei atenții mai mari limbii moldovenești trebuia privită în contextul acordării unei atenții sporite și celorlalte limbi, aceasta însemnând că nici o limbă nu trebuia să capete un statut privilegiat. În rândul al doilea, trebuiau făcuți pași noi pe calea dezvoltării bilingvismului, atât timp cât rusa era limba naturală a comunicării interetnice în cadrul Moldovei și între republicile sovietice. În rândul al treilea, alfabetul chirilic servise poporul moldovenesc timp de secole și corespundeau exact structurii fonetice a limbii moldovenești; o trecere la scrierea latină nu numai că ar fi afectat negativ dezvoltarea spirituală a națiunii și ar fi transformat populația republicii în analfabeti, dar costul schimbării echipamentului tipografic ar fi fost peste măsură de mare pentru a putea fi suportat. În sfârșit, tezele se refereau la disputa identității dintre limba română și moldovenească: „nu există nici o îndoială că limba moldovenească și română sunt limbi aparținând

aceleiași grupe românice. Într-ele, de fapt, nu există o deosebire prea mare. Dar recunoașterea caracterului lor comun, a identității cu alte limbi din aceeași grupă romană nu poate reprezenta un motiv suficient pentru recunoașterea uneia în favoarea celeilalte.⁷⁵

Pe scurt, română și moldovenească erau limbi identice și distincte, în același timp. Mai mult ca atât. Secția ce se ocupa de problema limbii a ajuns la concluzia că nici o limbă „nu operează într-un spațiu izolat, ci trăiește și se dezvoltă în interacțiune cu alte limbi, fără a-și pierde originalitatea și autonomia”, afirmând că limba moldovenească nu ar ocupa un loc special în „ochii ..P.C.M.”.

Tezele partidului au generat un nou val de demonstrații în republică. Demonstranții au format pieșete în fața sediului P.C.M., grupului interdepartamental și au adresat petiții (în jur de 10000 de semnături la sfârșitul lui decembrie), iar studenții din Chișinău au organizat manifestări de amploare. S. Grossu a fost obligat să cedeze: la o lună după publicarea tezelor, el a evidențiat faptul că ele reprezentau un punct de pornire în purtarea discuțiilor și nicidecum o afirmație politică.⁷⁶ La sfârșitul lui decembrie el a consimțit să se facă trecerea treptată la grafia latină.⁷⁷ La finele anului 1988 grupul Interdepartamental, în raportul său, a recomandat acceptarea trecerii scrierilor la grafia latină, aducând argumentul că, cel puțin, trecerea la scrierea latină ar avea avantajul economic de a le permite tipografiilor să tipărească cu 10% mai multe caractere pe pagină. Deși a acceptat schimbarea alfabetului, conducerea R.S.S.M. a rămas ferm convinsă în a considera limbă moldovenească o limbă unică și în a susține ideea continuării bilingvismului, dar sub presiunile maselor, în februarie 1989, S. Grossu a făcut promisiunea că Moldova va trece în curând la alfabetul latin, dar că va fi adoptat „un alfabet moldovenesc cu caractere latine, dar nu cel românesc”.⁷⁸

La sfârșitul lui ianuarie 1989 Sovietul Suprem a înșărcinat mai multe comitete permanente de experți să întocmească proiecte de legi referitoare la statutul limbilor moldovenească și rusă și la tranziția către scrierea latină.

Publicarea în vară a Proiectelor de legi: „Cu

privire la funcționarea limbilor pe teritoriul republicii” și „Cu privire la trecerea limbii moldovenești la grafia latină” a marcat o fază nouă în problemele limbii. Mii de scrisori au invadat birourile de redacție ale mai multor cotidiene republicane, ca răspuns la un sondaj de opinie în problema limbii. La sfârșitul lui august 1989, peste 250000 de persoane au adresat scrisori, de exemplu, cotidianului „Moldova socialistă”, militând pentru acordarea statutului de limbă de stat limbii moldovenești în baza grafiei latine.⁷⁹

După ce au fost lăuate publice planurile de schimbări lingvistice majore în Moldova, au început să se amplifice diferențele etnice. Controversa lingvistică a luat repede proporțiile unei dispute etnice, pe măsură ce moldovenii, rușii și găgăuzii și-au format, fiecare, la mijlocul și sfârșitul verii, fronturi unite: Frontul Popular din Moldova, constituit din membri ai cineaclului „Alexei Mateevici” și ai Mișcării pentru Susținerea Restructurării, precum și ai altor mișcări, și Gagauz Khalel (Poporul găgăuz), cu sediul la Comrat.⁸⁰ Liderii minorităților găgăuză și rusescă susțineau ideea de a se acorda limbilor rusă și moldovenească un statut egal de limbă de stat, respingând ideea de se acorda rusilor o poziție secundară, de „limbă de comunicare întreținică”. Muncitorii ruși de la întreprinderile din Tiraspol, Bender și Răbnița, au inițiat greve, iar găgăuzii plănuiau să-și declare propria republică autonomă.⁸¹

Grevele au continuat și tensiunile etnice s-au intensificat în preajma sesiunii Sovietului Suprem de la sfârșitul lui august. Programată să se desfășure pe parcursul a două zile, sesiunea a durat patru zile. Delegații dezbatând stadiul disputei asupra limbii și trecerii la scrierea latină. În jurul clădirii Sovietului Suprem, Frontul Popular cercă constituirea Marii Adunări Naționale, o adunare ce reprezenta expresia voinței poporului moldovean și era un produs al tradiției moldovene. Deși mai mulți membri ai Sovietului Suprem au acuzat atât Frontul Popular, cât și mișcarea „Edinstvo” de presiuni tactice în timpul sesiunii, acesta a adoptat totuși pe 31 august 1989 legea finală asupra limbii. În lege nu se făcea nici o mențiune la faptul că moldoveneasca și română ar

Mișcarea pentru restructurare – premisa de bază a apariției pluripartidismului în R.S.S.M

fi identice, dar limbii moldovenești î se confere statutul de limbă de stat, „folosită în viața politică, economică, socială și culturală” și funcționând „pe baza scrierii latine”. „Un paragraf special garantează protecția și dezvoltarea limbii găgăuze, iar altul – condițiile necesare dezvoltării limbii ruse, ca limbă de comunicare între republicile U.R.S.S., dar nu ca limbă de comunicare interetnică în interiorul republiei. Victoria parea să fi atât de importantă pentru trezirea conștiinței de neam a moldovenilor, încât cotidianul „Literatura și Artă” ieșea în stradă de sărbătoare, cu titlul major „Buna dimineață, moldoveni!”

Un mare rol pentru accelerarea luptei pentru „Limbă și alfabet” l-a jucat presa națională. La 13 ianuarie 1989 conducerea Uniunii Scriitorilor din Moldova a făcut o adresare scrisă către C.C. al P.C.M. și către primul secretar S.Grosu (care nu se știe din ce cauză a fost înregistrată abia la 24 februarie 1989), prin care rugă ca acesta să ia măsuri penitru „urgentația editării săptămânalului literar-publicistic „Glasul” cu grafic latină, în scopul ajutorării populației în procesul de însușire a grafiei latine, rezolvării problemelor de literatură, cultură și educație a populației.

Răspunsul, probabil, nu a urmat. De aceea, la 1 februarie 1989 Secretariatul conducerii Uniunii Scriitorilor adresează o nouă scrisoare, de data aceasta secretarului C.C. al P.C.M. pe probleme de ideologie, N.Bondarcuc (aceasta a fost înregistrată abia la 27 februarie), prin care susține ideea lui Ion Drăguț cu privire la editarea publicației Uniunii Scriitorilor „Glasul” cu grafic latină și desemnază responsabili pentru ediție pe scriitorii L.Lari și L.Vătămanu. Actualmente, informația autorii scriitorii, publicația este legiferată în modul stabilit și rugă ajutorul d-roastră pentru a o tipări la editura C.C. al P.C.M.

Dând curs acestor solicitări, S.Grosu adresează o scrisoare, cu mențiunea „absolut secret” C.C. al P.C.U.S., în care roagă „permisiunea editării săptămânalului „Glasul” („Голос”), în limba moldovenească cu grafic latină”, exprimându-și speranța că nouul săptămânal „va contribui la dezvoltarea de mai departe a literaturii sovietice moldovenești și la educarea estetică a maselor”.

Din materialele arhivei nu este clar, dacă rugămintea a fost sau nu satisfăcută. Intelectualii moldoveni au reușit totuși să împărească revista „Glasul”, prima publicație moldovenească cu grafie latină, în Letonia, în martie 1989. Apariția a 60000 de exemplare în Moldova a cauzat o euforie de nedescris. Revista a fost publicată ca o ediție specială a Societății „Dacia” a moldovenilor din Letonia. Pe prima pagină se găsea o imagine a lui Eminescu, probabil, cel mai românesc simbol posibil, precum Coloana Înfrântului a lui Constantin Brâncuși. În revistă, sub semnatulă unora dintre cei mai buni scriitori moldoveni, dar și a unor cetățeni de rând, se publicau povestiri despre oronile statuismului, prin care le-a fost dat să treacă moldovenilor. În timpul dezbatărilor privind limba „Literatura și Artă” a publicat o scrisoare primită de la o femeie din Cahul, al cărei bunic murise în deportare undeva lângă Cercul Polar. Ultimele cuvinte ale acestuia, se afirmă în scrisoare, au fost scrise în litere latine, pe coajă unui mestecătan: „Aici mi-am tras ultima suflare – 1942.” Femeia sătmăreană că familia ei păstrase această inscripție cu caractere latine ca fiind „cea mai sfântă” moștenire – testamentul său scris.

Când scrierea cu caracter rusești a fost înlocuită cu scriere cu grafie latină, nu a descoperit dintr-o dată că moldovenii sunt parte componentă a neamului românesc. A fost însă nevoie de zeci de ani de luptă în tăcere, de un moment istoric favorabil de foarte mult curaj spre a impune limba română. La urma urmării, nu era vorba doar de un alfabet, ci de identitatea națională, identitate care îi propulsă pe moldoveni pe o altă scenă a istoriei.

Desigur, tensiunilor etnice dintre moldoveni, ruși și găgăuzi nu li se punea capăt prin soluționarea legală a problemelor limbii. Întradevar, declararea limbii moldovenești ca limbă de stat în R.S.S.M. nu a făcut decât să marcheze începutul unor noi conflicte și mai vizibile între etnicii coniacuitoare. În plus, în timp ce legislația adoptată de Sovietul Suprem clasifica poziția guvernamentală privind controversa limbii, noile legi adoptate duceau la noi surse de neliniști în Moldova.

Minoritățile se ridicau mai degrabă împotriva conducerii republicii, pe care o făceau vinovată de adoptarea legislației despre limbi, decât împotriva grupărilor neoficiale pro-moldovenești și au încercat să-și creeze propriile structuri guvernamentale, eventual prin declararea unor republici rusă și găgăuză în interiorul granițelor Moldovei.

În același timp, conducerea R.S.S.M. detașându-se de sub controlul P.C.M., oficialitățile au început să facă demersuri în vederea desprinderii Moldovei de Uniune. În ciuda apelurilor repetate ale lui M.Gorbaciov (acestea fiind cele mai concentrate eforturi ale lui de a interveni în Moldova de când începuseră tulburările în 1988), Sovietul Suprem la 23 iunie 1990 a declarat suveranitatea de stat și a schimbat numele din cel rusificat de „Moldovenească” în cel românesc tradițional de Moldova, făcând din fosta R.S.S.M. a șaptea republică sovietică ce-și declaraseră independența.⁸⁸

Între timp, majoritatea republicilor unionale își proclamă independența. Era evident, mai ales, după ce și Ucraina își declara, la 24 august 1991, ieșirea din compoziția U.R.S.S., că Moldova nu mai putea rămâne în imperiu. Decizia a fost luată abia în a noua zi după puciul din august.⁸⁹

Încetineaala se explica prin câteva momente esențiale. În primul rând, conducerea republicii trebuia să aibă siguranța că acțiunea urma să se desfășoare în condiții interne și externe cât mai favorabile. Proclamarea independenței Ucrainei era un factor încurajator, dar el nu putea, prin sine însuși, să asigure succesul Moldovei într-o acțiune atât de responsabilă. Era necesar să se vadă cum vor evolua raporturile centrului imperiului cu celelalte republici unionale, deja autodeclarate independente.

În rând al doilea, trebuia să se țină cont de situația internă, agravată, mai cu seamă, de mișcarea separatistă din estul și sudul republicii, încurajată pe toate căile de Moscova.

În rândul al treilea, până la luarea deciziei de o responsabilitate excepțională în această chestiune, trebuia convocat Parlamentul, deputații refractari ideii de independență, cât și cei speriați,

îneciși, indiferenți, adică trebuie „să fie asigurat un cvorum confortabil în Parlament”, în care majoritatea era deținută de agrarieni și comuniști,⁹⁰ care nu acceptau ideea independenței republicii. În afară de toate acestea trebuia de neutralizat rezistența unui puternic loby prosovietic din afară.

În sfârșit, s-a convenit că momentul cel mai potrivit pentru adoptarea acestei decizii istorice era 27 august, dată la care avuse loc doi ani în urmă Marea Adunare Națională, eveniment culminant în mișcarea națională a românilor basarabeni de la sfârșitul anilor '80.

După cum la 27 august 1989 soarta limbii române în Moldova fusese hotărâtă de voința maselor, tot așa, la 27 august 1991, independența a fost proclamată, de fapt, de către Marea Adunare Națională. Ceea ce a urmat, în acea zi, în Parlament, a fost o simplă formalitate. Aceasta demonstra puterea hotărâtoare a maselor și slăbiciunea puterii de stat de atunci.

Principalul document citit și aprobat la Marea Adunare Națională din 27 august 1991, la care au participat sute de mii de oameni din toate localitățile republicii, cerea imperativ „reprezentanților noștri în Parlament, acest Sfat al Țării, să asculte glasul și inima poporului, să răspundă încrederei cu care i-am investit și să purceadă neîntârziat la afirmarea deplină a neatârnării noastre, declarând răspicat că Republica Moldova este și rămâne un stat liber și independent”.⁹¹

După aceasta, deputații s-au întinut în ședință în clădirea Parlamentului, au ascultat două scurte discursuri, ale lui Alexandru Moșanu și Mircea Snegur, au audiat și aprobat Declarația de Independență (textul a fost scris de către Valeriu Matei, Vasile Nedelciuc și Alexandru Moșanu), au votat, cei mai mulți fiind surprinși, imnul „Deșteaptă-te, române!” (la propunerea lui Ion Hadârcă), au oficializat data de 27 august ca zi națională a Republicii Moldova, apoi, unul câte unul, au semnat Declarația.⁹²

După ședința în plen a Parlamentului, deputații au venit în fața Marii Adunări Naționale, unde deputatul Valeriu Matei a dat citire Declarației de independență a Republicii Moldova, pe care toți cei prezenți au primit-o

Mișcarea pentru restructurare – prenisa de bază a apariției pluripartidismului în R.S.S.M

cu entuziasm nemaivăzut. Mulți sălcau în genunchi, plângând sau lacrimi de bucurie – și tineri și bătrâni. Un bătrân îi spunea, printre lacrimi, fiului său: „N-am mai crezut acolo, în Siberia de gheăță, să mai trăiesc vreo dată așa ceva”. Doamne, Dumnezeule, dacă ești, du așa ceva și tuturor acelor ai noștri, care au rămas să putrezescă, acolo în pământuri străine și nu au mai ajuns să-și vadă vota strămoșescă liberă”.

Ulterior, mulți deputați neocomuniști și prosovietici, împreună cu președintele Snegur, au contestat imnul și l-au anulat, mulți din ei său dezis de Declarație, pe motiv că „în acea zi, sub presiunea emoțiilor, ne-am lăsat îspiti și am fost de acord cu unele principii din Declarația de Independență, care lezează demnitatea națională a poporului moldovenesc, principii care contravin Constituției Republicii Moldova”.⁹³

Astfel, proclamându-și independența, indiferent în ce condiții concrete s-a produs, cine și ce rol a jucat în realizarea evenimentului, Republica Moldova a pornit pe calea afirmării sale ca stat independent. și odată produs, acest eveniment a devenit unul dintre evenimentele centrale din istoria Republicii Moldova.

În concluzie, se poate afirma că la sfârșitul anilor '80 și în pragul următorului deceniu în Moldova a existat o adevarată mișcare națională. Mai mult, nicicând în trecut în Basarabia participarea maselor la luptă pentru drepturile lor naționale n-a cunoscut proporții așa de mari.

Sarcina fundamentală a mișcării naționale era crearea condițiilor pentru afirmarea nestințării a conștiinței naționale a românilor basarabeni, atât de neîndreptățiti sub regimul de presiune sovietică, și a altor etnii din republică.

Rolul decisiv în declanșarea acestui proces l-a avut politica de relaxare a statului totalitar în raport cu ceilalii săi, pe care a început să o promoveze, de prin 1987, fostul lider sovietic Mihail Gorbaciov, așa-zisă politică de restructurare, al cărei principal efect real și pozitiv a fost acordarea libertății de expresie, numită „transparență”, care a făcut posibil ca în

republicile băgăte cu forță în URSS în fruntea revendicărilor să stea drepturile naționale, ignorate până atunci cu o brutalitate nemijlocită în istorie. Anumi în aceste condiții au apărut în Moldova frâمانările sociale, care mai târziu vor lua formă unei ample mișcări de eliberare națională.

Evenimentele din ultima parte a perioadei sovietice, culminând cu noile legi referitoare la limba de stat, din 1989, precum și Declarația de Independență din 27 august 1991, au fost în general descrise ca o cruciadă pentru rectificarea și redobândirea identității naționale a moldovenilor după mai bine de un secol de asupriețe țaristă și o jumătate de secol de dominație sovietică. Problema totuși e mai complicată. Mișcarea națională a însemnat mai mult decât o simplă dorință de a căuta adăvărul istoric. Începând cu anul 1991, mișcarea națională a inclus o mare varietate de actori politici, toți fiind uniți pentru o scurtă vreme sub steagul renașterii naționale și al restructurării politice. Ei sprijineau schimbările culturale și, eventual, politice din motive care deseori erau mai puțin un rezultat al sentimentelor naționale și mai mult o dorință de a-și asigura propria poziție într-o perioadă atât de instabilă politic, care a fost epoca gorbaciovistă. Succesul mișcării naționale de la sfârșitul anilor '80 se baza mai puțin pe puterea de mobilizare a unei identități adăvărate și eterne și mai mult pe folosirea în scopurile politice a problemelor culturale de către grupuri sociale-cheie din republică. Aceste grupuri vor forma baza noilor partide politice, o dată ce căderea sistemului sovietic a creat un stat moldovenesc complet independent.

Cu toate realizările din anii 1988-1989, Mișcarea de Eliberare Națională a comis o mare greșeală strategică. Când au început să se accentueze doar aspectele exclusive ale mișcării pentru reforme – privind problema limbii ca un prim pas într-o mișcare pentru unirea națiunii române și respingerea jugului rusesc – coaliția multietnică ce susținea restructurarea a fost prima care s-a desprins.

Deși cultura reprezenta o importantă resursă

mobilizatoare pe termen scurt, ea s-a dovedit incapabilă să mai unească diferențele grupuri de interes din republică după ce alte probleme fusese rezolvate. Deja pe la mijlocul lui 1989, transnistrenii și găgăuzii se despărțiseră de mișcarea pentru reformă, cândva unită, fiind convinși că noile legi despre limbă vor duce la assimilarea lor forțată în cadrul culturii românești. Divergențe au apărut chiar și între moldoveni, pe măsură ce membrii mai radicali ai Frontului Popular susțineau prăbușirea Imperiului și unirea cu România, în timp ce moderati păreau satisfăcuți de afilarea republicii într-o uniune reorganizată. Însăși problema, care reușise să unească aceste grupuri diferențiate pentru o scurtă perioadă – identitatea moldovenească –, a devenit una din principalele probleme litigioase din Moldova independentă.

Note

1. Vezi: Ion Țurcanu, *Republica Moldova independentă 1991 – 2001*, Chișinău, 2001, p.208.
2. Vezi: E. Postici, *Rezistența antiso vietnică în Basarabia, 1944 – 1950*, Chișinău, 1997; P. Bunăcăle, *Osândipă la nemurire? Mișcarea de rezistență „Majadahonda” din Orhei, 1940-1941*, Concernul Presa, Chișinău, 1999; I. Țurcanu, *Moldova antiso vietnică. Aspekte din lupta basarabenilor împotriva ocupării sovietice, 1944 – 1953*, Chișinău, 2000.
3. V. Beșeagă, *Congregația națională sub regimul totalitar communist din RSSM în 1956-1963*, în „Destin românesc”, nr.4, 1994, p.99.
4. Ion Țurcanu, *Op. cit.* p.209.
5. Ibidem.
6. Hannah Arendt, *Originea totalitarismului*, București, 1994, p.568.
7. Gheorghe Voicu, *Pluripartidismul. O teorie a democrației*, București, 1988, p.193.
8. Bertram Wolfe, *De la Hrușciov la Stalin*, București, 1993, p.10.
9. Ibidem.
10. Ibidem.
11. Ralf Dahrendorf, *Reflecții asupra revoluției în Europa*, București, 1993, p.23 – 24.
12. L. Brejnev (1964 – 1982), Iu. Andropov (1982 – 1984), K. U. Cernenko (1984 – 1985), M.S. Gorbațiov (1985-1991).
13. Vezi: M.C. Торбачов, *Перестройка*, Moscova, 1986.
14. King, Charles, *Moldovenii. România și Rusia și politica culturală*, Chișinău, 2002, p.131.
15. Vezi: Anton Moraru, *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria (1812 – 1993)*, Chișinău, 1995.
16. Aron Raymond, *Democrație et totalitarisme*, Paris, 1965, p.98.
17. Nicolas Dima, *Basarabia și Bucovina în jocul geopolitic al Rusiei*, Chișinău, 1998, p.159.
18. *Советская Молдавия*, 1983, 14 noiembrie.
19. *Советская Молдавия*, 1987, 18 octombrie.
20. *Литературная газета*, 1987, 29 iulie.
21. *Литературная газета*, 1988, 8 iunie.
22. *Ibidem*, 1987, 29 iulie.
23. Ibidem.
24. *Миръ сатири*, 1988, 26 iulie.
25. *Moldova socialistă*, 1987, 28 octombrie.
26. Arhiva Organizațiilor Social – Politice din Republica Moldova, fond 51, inventar 71, dosar 842, p.1. (în continuare: AOSPRM, f., inv. d.)
27. Literatura și Artă, 1987, 2 aprilie.
28. Protocol nr. 38-39, Pres. Verh. Sov. MSSR ot 10 martie 1988 g. (I. Țurcanu, *R. Mold. Ind. 1991 – 2001. Studii. Reflecții*, Mărturii, 2001, Chișinău, p.45).
29. Materiale la protokolu nr. 55 zasedania Biuro T.C.C.P.M. ot 30 mai 1988 g. AOSPRM, 151, inv.73, d. 268, p.6.
30. Ședința Biroului C.C. al PC.M. din 27 decembrie 1987, proces-verbal nr.47, § 2. AOSPRM, fond 51, inv.71, d.842, p.5.
31. Ședința Biroului C.C. al PC.M. din 17 mai 1989, proces-verbal nr.77, § 1. AOSPRM, 151, inv.71, d.845, p.2-5.
32. AOSPRM, fond 51, inv.52, d.16, p.56.
33. AOSPRM, fond 51, inv.71, d.846, p.76.
34. Ibidem, p.26.
35. Ion Țurcanu, *Op. cit.* p.51.
36. AOSPRM, 151, inv.74, d.79, p.7.
37. AOSPRM, 151, inv.74, d.74, p.81.
38. Ibidem.
39. Ibidem, p.82.
40. Ibidem.
41. AOSPRM, 151, inv.54, d.74, p.84.
42. AOSPRM, 151, inv.52, d.16, p.58.
43. Hotărârea Biroului C.C. al PC.M. din 25 ianuarie 1990, proces-verbal nr.93, § 1. AOSPRM, fond.51, inv.71, d.846, p.1.
44. Ibidem.
45. Hotărârea Consiliului de Miniștri al R.S.S.M., nr.12, 13 aprilie 1990. AOSPRM, 151, inv.71, d.846, p.11.
46. Hotărârea Consiliului de Miniștri al R.S.S.M. „Cu privire la suspendarea provizorie a construcției clădirilor de livadă în republică”, nr.136 din 8 mai 1990.
47. *Timpul*, 2002, 15 noiembrie, p.1 – 2.
48. A. Gromov, *Tancoligizmul sovietic*, în „Flux”, 2001, 19 ianuarie.
49. *Известия*, 1998, 15 ianuarie.
50. Ibidem, 1991, 20 ianuarie.
51. *Советская Молдавия*, 1988, 19 ianuarie.
52. *Tinerimea Moldovei*, 1988, ianuarie.
53. *Комсомольская правда*, 1988.
54. *Nostru*, nr.4, 1988, p.130-140.
55. Ibidem, p.146.
56. Literatura și Artă, 1988, 16 iunie, p.6.
57. *Nostru*, 1988, nr.6, p.160.
58. *Moldova socialistă*, 1988, 29 decembrie, p.3.
59. *Moldova socialistă*, 1988, 3 iulie.
60. Ibidem.
61. Ibidem, 1988, 15 iunie.
62. Literatura și Artă, 1988, 7 aprilie, p.2.
63. Ion Șișcanu, *Împărțiri în tranziție*, Chișinău, 1999, p.40.
64. M. Cimpoi, *Basarabia sub steaua exilului*, București, 1994, p.13.
65. Anton Moraru, *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria (1812-1993)*, Chișinău, 1995, p.532.
66. *Formații politice în Republica Moldova*, Chișinău, 1998.
67. A. Rotaru, *Durerea și speranța noastră – graful*

Mișcarea pentru restructurare – premisa de bază a apariției pluripartidismului în R.S.S.M

- matern, în „Moldova socialistă”, 1988, 3 decembrie, p.3.
68. Moldova socialistă. 1988.
69. Moldova socialistă, 1988, 11 noiembrie.
70. Ibidem.
71. Ibidem.
72. Moldova socialistă, 1988, 31 decembrie.
73. Moldova socialistă, 1988, 29 decembrie.
74. Ibidem.
75. Limba și literatura moldovenească. 1989, nr.2, p.13.
- 14.
76. Советская Молдавия. 1989, 28 februarie.
77. Moldova socialistă, 1989, 26 ianuarie.
78. Ibidem. 1989, 11 august.
79. Vizită la Formațiuni...
80. AOSPRM, f.51, inv.74, p.79.
81. Literatura și Arta, 1989, 7 septembrie, p.3.
82. Literatura și Arta, 1989, 1 septembrie.
83. AOSPRM, f.51, inv.73, d.121, p.3.
84. Idem.
85. Idem, p.52.
86. Glasul, nr.1, 1989, 15 februarie.
87. Literatura și Arta, 1989, 15 martie.
88. Moldova Socialistă. 1990, 24 iunie.
89. Ion Turcanu, Republica Moldova independentă 1991-2001, Chișinău, 2001, p.119.
90. Ibidem, p.120.
91. Ibidem.
92. Ibidem.
93. Независимая Молдова, 1996, 30 august.
94. Ion Turcanu, Op.cit, p.76.

Dezvoltarea științei filologice din Basarabia (1918-1940)

Ludmila Chiciuc, lector universitar, doctorand

„Limba noastră cea română este suportul fundamental
al existenței spiritualității neamului nostru. Ea este ființă vie
care ne vine din timpurile cele mai depărtate”.

N.Iorga

Reintegrarea Basarabiei în viața spirituală românească, catalizată de mulțimea premiselor obiective generate de către Marca Unire, a presupus, într-o măsură impunătoare, evoluția multilulturală a științei filologice românești. Știința filologică contemporană, atât în Vechiul Regat, cât și în provinciile istorice, a cunoscut în anii 1918-1940 cea mai fructuoasă etapă a sa, în sensul implementării, propagării și afirmării limbii în teritoriile recente unite cu Patria-mamă.

N-ar fi exagerat să afirmăm că în Basarabia interbelică au existat și s-au impus la modul cel mai serios școli științifice în adevăratul sens al cuvântului, printre care și școala filologică. Faptele istorice ne permit să negăm afirmațiile istoriografici sovietice precum că în Basarabia din acești ani au lipsit cu desăvârșire orice manifestări de viață științifică, inclusiv știința filologică. Or, renașterea spirituală a populației acestui ținut, rusificat până la refuz, era de neconcepție fără dezvoltarea și propagarea istoriei naționale, a limbii române și a valorilor perene ale culturii naționale.

Dezvoltarea științei filologice a fost impusă întâi

de toate de necesitatea instruirii limbii române atât în rândurile intelectualilor basarabeni, cât și în cele ale populației simple. Această misiune a fost realizată, în mare parte, de filologi, sosiți din principalele centre universitare din Țară, alături de care s-au manifestat și unii intelectuali basarabeni, care au inițiat crearea diverselor structuri culturale, societăți, deschiderea edițiilor publicistice sau organizarea activităților cu caracter propagandistic-științific: conferințe, lecții, matinee etc. În același timp, intelectualii basarabeni, tineretul studios au manifestat un interes sporit și față de problemele științifice lingvistice, cum ar fi subiectele de istorie a limbii, de teorie și critică literară și a.

Cei 22 de ani de afilare a Basarabiei în cadrul României Mari au fost prea puțini pentru a face ca ea să ajungă gazdă a unui congres al filologilor români. Acestea și-au desfășurat lucrările la București (1925), Cluj (1926) și Cernăuți (1927), cel de-al patrulea congres trebuia să aibă loc la Iași în anul 1929. Din anumite motive congresele ale filologilor nu au fost organizate până în 1991. De asemenea, acești 22 de ani nu au fost suficienți

pentru a se consolida în Basarabia centrele științifice academice. Oricum, înființarea și activitatea în această perioadă a unor centre științifice și culturale demonstrează nu numai eforturile tinerei științe din provincia noastră, ci și tendința ei de a obține statut de parte integrantă a științei românești², lucru care, de altfel, nu va rămâne în această perioadă doar răvnit.

Renașterea spirituală a populației, dezvoltarea lingvistică românești apariția în Basarabia a unor studii filologice n-ar fi fost posibile fără de importantele focare de cultură românească (instituții, societăți, asociații, edituri), unele fondate chiar înaintea Unirii.

Un adevărat centru spiritual a fost Universitatea Populară din Chișinău sau Universitatea Populară Moldovenească, înființată la 18 februarie 1918 din inițiativa unui grup de intelectuali basarabeni, printre care Pan. Halippa, Șt. Ciobanu, I. Pelivan, P. Erhan, I. Frățiman, E. Alistar, N. Alexandri și alții.

Istoriografia sovietică moldovenească afirma că Universitatea Populară din Chișinău ar fi fost o instituție reațională în viața Basarabiei interbelice. Deși astfel de afirmații aberante n-ar trebui să ne mire, „e totuși greu de înțeles, susține istoricul V. Popovschi, cum de s-au încumetat să declare reațională o instituție, activitatea căreia urmărea unul dintre cele mai nobile scopuri: cel de culturalizare, prin difuzarea cunoștințelor în rândurile mult pătimitei populații basarabene, care pe parcursul îndelungatei perioade a dominației țărănești a fost ruptă de izvoarele autentice ale românismului, de istoria și cultura națională.”

Domeniul științei filologice este remarcat în cadrul Universității Populare din Chișinău (considerată, de altfel, cea de-a cincia universitate din România) prin cursurile de „Limbă română”, „Istorie a limbii române”, „Literatură română”. După cum rezultă din analizele întreprinse de Gh. Palade asupra programelor acestor cursuri, publicate în 1922, diversitatea problematicii cursurilor, caracterul lor științific sunt de netăgăduit, constituind dovada cea mai serioasă a propagării și dezvoltării în ținut a științei despre limbă.

Profesorul I. Negrescu în cursul său „Limbă română” explică, mai întâi de toate, originea limbii române, „latinitatea limbii române și înrudirea ei

cu celelalte limbi neolatine”, trecând apoi la elementele constitutive ale limbii române, la influența limbii slave și a altor limbi, modul în care s-au format dialectele limbii române. O secțiune a cursului era intitulată „Limba românească veche din sec. XVI, XVII și XVIII”. Ultimul subiect pe care l-a abordat profesorul cuprindea formarea limbii literare românești.

Cursul „Istoria limbii române”, predat de profesorul Titus Hotnog, deși cuprindea anumite elemente comune cu cele din cursul pe care îl ținea I. Negrescu, avea o altă structură. Audienții erau orientați să cunoască procesul și spațiul de constituire a limbii române concomitent cu formarea poporului român. În concepția profesorului, hotarul distinct, de când existau „cele dintâi probe sigure de existență a poporului român și a limbii sale, și anume probe sigure de existență a Românilor din Sud”, era secolul al VIII-lea. El atrăgea atenția la izvoarele bizantine, în care se pomenea despre români, apoi la actele apărute la maghiari în limba latină după formarea statului ungar, care cuprindeau informații despre „Români din Nord”. În cursul său Titus Hotnog se oprea la secolul al XIII-lea, de când avem „probe sigure de existență întregului popor român”.

Profesorul C. Alexandrescu a predat cursul „Literatura română”, care cuprindea etapele de formare a literaturii române și evoluția ei în diverse epoci istorice până la începutul secolului al XX-lea. Astfel, în capitolul intitulat „Literatura veche” se explicau cauzele apariției târziei a literaturii române, influența alfabetului slavon, textele literaturii vechi, manuscrisele de la sfârșitul secolului al XV-lea, primele tipărituri românești din secolul al XVI-lea. Era descrisă, în special, epoca lui Vasile Lupu și a lui Matei Basarab, evidențiindu-se apoi activitatea cronicarilor moldoveni Gr. Ureche, M. Costin și I. Neculce.

Un capitol aparte era consacrat „formării limbii române literare”, în care se caracterizau operele lui Coresi, influențele slavonă, grecească, turcă asupra acestui proces, subliniindu-se rolul școlii ardeleni. În capitolul „Literatura modernă” C. Alexandrescu îi prezenta pe autorii Școlii Ardelene, Samuil Micu, Gheorghe Sincai, Petru Maior. Se făcea o analiză a principalelor opere

ale scriitorilor Costache Negruzzi, Alecu Russo, Vasile Alecsandri din prima jumătate a secolului al XX-lea. C. Alexandrescu sublinia și influența franceză asupra literaturii române din această perioadă, a curentelor literare clasicismul și romanticismul. Se evidenția perioada anilor 1848–1880, cu trăsăturile caracteristice și valoarea deosebită a operelor literare. O perioadă aparte, cu anumite particularități, o constituau anii 1880–1900, cu „Junimea”, curentele literare și critica literară. Prin caracterizarea operei prozatorilor și poetilor M. Sadoveanu, O. Goga, I. Agârbiceanu, Jan Bart, G. Galaction se încheia istoria literaturii românești moderne.

Universitatea Populară a editat revista „Anuarul Universității Populare din Chișinău”, ce apărea sub îngrijirea lui I. Negrescu. Publicațiile dedicate problemelor de limbă, inserate în paginile revistei, sunt, în mare parte, actuale și astăzi, iar claritatea și frumusețea stilului în care au fost scrise multiplele materiale sunt veritabile monumente de limbă românească.

Pentru răspândirea culturii și științei în rândurile maselor largi ale românilor basarabeni în luna aprilie 1918 este fondată „Societatea istorico-literară din Chișinău”. Inițiatorul creării acestei societăți a fost remarcabilul om de cultură, savantul și profesorul Iustin Frățiman, ales președinte al ei. Societatea a creat un muzeu național, a deschis o bibliotecă publică, editează un buletin propriu, desfășoară un șir de alte activități culturale și științifice, urmărind prin acestea, alături de alte obiective, și propagarea științei lingvistice, a literaturii române, precum și a scierilor de critică literară în mediul basarabean. Îngrijirea permanentă pentru curățenia și corectitudinea fiecărui cuvânt scris în paginile „Buletinului” și studiile științifice apărute cu sprijinul Societății constituie o dovedă eloventă a inițierii fruntașilor basarabeni în materie de lingvistică.

O anumită contribuție la constituirea științei despre limbă în Basarabia interbelică a adus revista de istorie și geografie „Arhivele Basarabiei”, apărută la Chișinău în anul 1929 sub conducerea profesorilor universitari T.G. Bulat și C.N. Tomescu. În paginile revistei a fost publicată o singură lucrare lexicografică de proporții impunătoare, a lui Teodor Porucic, cu titlul

„Lexiconul termenilor entopici din limba română în Basarabia”. În schimb, până în ultimul an al editării sale (1938), revista a tipărit mai multe lucrări de filologie ale autorilor basarabeni din diferite timpuri, inclusiv perioada dintre cele două războaie mondale, adnotări la lucrările de valoare ale autorilor români, răspândirea cărora printre cititori basarabeni avea tocmai efectul propagandistic urmărit. De exemplu, în nr. 3 al revistei „Arhivele Basarabiei” din anul 1929 a fost publicată adnotarea la carteau lui I. Bianu *Unirea neamului prin unitatea limbii*.

Au făcut mult pentru dezvoltarea științei și culturii Basarabiei revistele literare „Viața Basarabiei” (1932 – 1944), „Cuvânt Moldovenesc” (1932 – 1944), „Bugeacul” (1935 – 1940), „Pagini basarabene” (1936), „Poetul” (1937 – 1938) și a. Aceste reviste în afară de faptul că încurajau activitatea literară, valorificau comoriile folclorice, propagau spiritul național românesc, propuneau și elaborări teoretice, studii științifice asupra subiectelor lingvistice, literare și folclorice. S-a evidențiat, în mod special, revista „Viața Basarabiei”, care reprezenta, după expresia poetului, „Plămâni spirituali ai Basarabiei”.

În contextul vieții cultural-științifice a Basarabiei interbelice, ca un factor ce a contribuit la progresul și diversitatea ei, se evidenția și societatea culturală benevolă, „Astra”, creată după modelul „Astrei” ardelene cu contribuția intelectualilor din Transilvania și Basarabia. Conform unei hotărâri a adunării generale a „Astrei”, adoptate la Zalău în septembrie 1926, au fost înființate și în Basarabia „zece secțiuni literare și științifice”.¹⁰

La ora actuală este bine cunoscută activitatea lui V. Goldiș, președintele „Astrei” basarabene, a lui O. Ghibu, comisarul ei general pentru Basarabia. Șt. Ciobanu, secretarul general al „Astrei”, I. Pelivan, I. Macovei, N. Donici, E. Alistar și a. în total circa 470 de membri activi și membri corespondenți, precum și principalele realizări ale „Astrei” în propagarea culturii, științei, vieții sociale-economice.

De menționat că afirmarea în anii '30 a unor cercetători ai literaturii basarabene nu s-a produs fără concursul „Astrei”. O amplă activitate științifică a desfășurat Tânărul publicist A. David.

Lucrarea sa *Bibliografia lucrărilor privitoare la Basarabia apărute de la 1918 încoace*, publicată în 1933 și primul volum al studiului *Tărăniturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusescă (1814 – 1918)*, apărut în 1934, arunca lumină asupra trecutului vieții literare și științifice din Basarabia și constituia un punct de reper pentru noile generații de cercetători.¹¹

Un mare rol în dezvoltarea științelor socioumanistice (istorie, sociologie, literatură, lingvistică) l-a jucat Institutul Social Român din Basarabia – prima instituție de științe academice din țară, fondată în 1934 sub președinția lui Pan Halippa, avându-l director pe Petru Ștefanucă, secretar științific pe N. Moroșanu, iar vicepreședinte pe T. Șirbu.¹² Institutul a editat „Buletinul Institutului Social Român din Basarabia” sub redacția savanților N. Moroșanu, P. Ștefanucă, T. Șirbu. Au vîzut lumina tipăriului numai două volume ale acestui buletin (peste 100 de coli de tipar), în 1937 și 1938.

În contextul subiectului cercetat de menționat aportul Institutului la dezvoltarea folcloristică și știință filologică auxiliară. Petru Ștefanucă a cercetat sub aspect științific cornoara sufletului românesc din Basarabia, a urmărit manifestările spirituale ale oamenilor din satele basarabene. El a studiat creația populară din punctele de vedere cosmografic, biologic, psihologic, istoric, precum și expresiile spirituale, economice, etico-juridice și politico-administrative ale acesteia. A condus „Buletinul Institutului Social Român din Basarabia”, a publicat articole și lucrări în revistele „Școala basarabeană”, „Arhiva pentru știință și reformă socială”, „Anuarul Arhivei de folclor a Academiei Române”, „Pagini basarabene”, „Viața Basarabiei” și a. ¹³ Petru Ștefanucă a inscris o pagină de aur în istoria folcloristică românească, a lăsat multe lucrări științifice despre conținutul cântecului popular, obiceiurile de Crăciun și Anul Nou, despre poezia populară. Investigațiile sale au fost editate în România, Franță și în alte state europene. Cât privește studiile cuprinse în „Buletinul Institutului Social Român din Basarabia”, de menționat. În special, „Bibliotecile jărgănești din Nișcani (studiu statistic)” și „Două variante basarabene la basmul „Harap Alb” al lui I. Creangă (vol. I, pp.295–328 și, respectiv, pp.361 – 392).

În mod pregnant, elaborările teoretice și activitatea practică ale filologilor, profesori universitari și de liceu, erau orientate spre crearea facilităților metodice, didactice pentru însușirea disciplinelor filologice în învățământul gimnazial și în cel liceal. Aceasta constituia o necesitate, fiind cont de numărul de ore rezervat acestor obiecte de studiu (limbă română și limbile moderne) în planurile de învățământ gimnaziale și liceale. Conform planului de învățământ al gimnaziului și liceului „A. Xenopol” din Soroca pentru anul de studii 1929, pentru clasele a V–VIII erau prevăzute căte 4 ore de limbă română săptămânal, iar pentru clasele de liceu căte 3 ore pe săptămână. Numai în clasa I din numărul total de 29 de ore pe săptămână, 4 ore erau stabilite pentru studiul limbii române și 4 ore al limbii franceze. În clasele următoare se mai prevedea că 2 și 3 ore pe săptămână pentru studiul a încă două limbi străine.

Cele relatate mai sus nu formează ultimele pagini ale cărții cu numele „Ştiință filologică în Basarabia interbelică”. Cercetătorilor contemporani interesant de această temă le revine nobila misiune de a scoate din anonimul nume, studii, elaborări ale celor cărora le-a reușit, poate, mult mai multe decât nouă.

Note

1. N. Corlăescu, *Din istoria filologiei române interbelice*, în „Destin românesc”, nr.3, 1994, p.42–53.
2. Anton Moraru, *Istoria Românilor: Basarabia și Transnistria 1812–1992* Chișinău, 1995, p. 247.
3. Valeriu Popovici, *Universitatea Populară din Chișinău 1918–1940*, în „Destin românesc”, nr. 3, 1994, p. 53.
4. Valeriu Popovici, *Universitatea populară din Chișinău 1918–1940*, în „Destin românesc”, nr.3, 1994, p.54.
5. Vasile Gh. Palade, *Contribuția Universității Populare din Chișinău la renaserea vieții spirituale, naționale în Basarabia (1918–1940)* în „Unitarea națională a românilor între ideal și realitate. Măsurile dezbatelor naționale”, Chișinău, 2001, p.103–114.
6. Eugeniu Istrati, *Josip Felipman – un promotor al culturii românești în Basarabia* în „Destin românesc”, nr.1, 1994, p. 87.
7. Eugen Ș. Holboi, *Riguri basarabene*, Paris, 1990, p. 30.
8. Ion Spac, „Arhivele Basarabiei”: probleme, aspecte, perspectivă, în „Destin românesc”, nr. 2, 1998, p. 54.
9. Anton Moraru, *Istoria Românilor: Basarabia și Transnistria 1812–1992*, Chișinău, 1995, p. 242.
10. L. Agârgorodici, Gh. Palade, *Basarabia în cadrul României interbelice 1918–1940*, Chișinău, 1993, p.102.
11. *Ibidem*, p. 101.
12. A. Moraru, *Istoria Românilor: Basarabia și Transnistria 1812–1992*, Chișinău, 1995, p. 248.
13. *Ibidem*, p. 249.
14. *Ibidem*, p. 250.

Viziuni istoriografice privind problema mentalității și a cotidianului în istorie

Lucia Sava, doctorand

Problema mentalității și a cotidianului, complexă și destul de variată, este un subiect nou, relativ puțin cercetat în istoriografia românească. Cu atât mai puțin a fost abordată problema cotidianului și a mentalității în Republica Moldova, dovedă constituind faptul că la ora actuală există puține studii, care vizcază această problemă, ce necesită o cercetare profundă.

Acet nou și incitat domeniu al istoriei, apărut în cadrul unui curent istoriografic cu un puternic impact în istoriografia contemporană (*La nouvelle histoire*), a înăugurat o perspectivă novatoare și globală asupra trecutului, indicând, după cum afirmă T. Nicoară „*modul sau, mai degrabă modurile, manierele în care oamenii societăților trecute văd, percep și își imaginează cosmosul, lumea care-l înconjoară, cum se văd pe ei însiși și unii pe alții, precum și sistemele de valori în funcție de care își modelază atitudini, comportamente, reacții unui față de ceilalți, ca și față de provocările mediului natural, social sau politic*”.

Este cunoscut și acceptat faptul că istoricii sunt înclinați să pună trecutului întrebări, care interesează în mod direct societățile în care trăiesc. Astfel, dacă în veacul al XIX-lea problema centrală la care au încercat să răspundă istoricii era cea legată de formarea națiunilor, a statelor constituționale și de dreptul constituțional, în prima jumătate a secolului al XX-lea domeniile cele mai frecvente abordate au fost cele care priveau dezvoltarea economică și socială, raporturile de clasă. În schimb, în ultimele trei-patru decenii ale secolului trecut și la începutul secolului al XXI-lea, domeniul cel mai mult analizat de către istorici este cel al mentalităților colective.

Încercând să depășească o viziune strict pozitivistă, statică și liniară asupra realităților

istorice trecute și un determinism plat, direct de la cauză la efect în linie dreaptă, care implică obligatoriu ideea de progres ascendent și continuu, căreia îi scapă și îi rămân pe dinasiră o bună parte din realitatea istorică trecute, istoria mentalităților colective a inaugurat o perspectivă nouă, dar dinamică asupra trecutului, în spirit pluridisciplinar, folosindu-se în demersurile sale de achizițiiile unor științe umane învecinate cu istoria, cum ar fi: psihologia socială, geografia umană, demografia istorică, lexicologia, semantica, sociologia etc. În același timp, în centrul investigației istorice este așezat nu omul abstract și universal, generalizat, ci omul concret istoric, mai mult, grupurile umane, colectivitațile și specificul de evoluție al acestora.

Deși problema privind istoria mentalităților colective abordată și-a câștigat un statut propriu în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea, după unii cercetători, mentalitățile își au originea în opera marcelui istoric românic francez Jules Michelet (1798–1874), unul dintre cei mai reprezentativi autori din generația celor care reprezintă istoriografia romanică.

Noua orientare este, în același timp, rezultatul unor investigații pluridisciplinare, care își asociază începuturile cu cele ale sociologiei și ale psihologiei sociale; mentalitățile sunt însă și rezultatul unor provocări ale mediului social și politic al timpului istoric cercetat.

Dincolo de provocările unor realități, istoricii au fost preocupati întotdeauna să găscască și să identifice modalitățile cele mai adecvate pentru a pătrunde în mecanismele intime ale evoluției societății istorice, pentru a reconstituire trecutul, într-o manieră cât mai concordanță cu realitatea istorică concreta.

De menționat că de abordarea novatoare s-a ocupat încă istoricul olandez Johann Huizinga (1872–1945) în lucrarea *Amurgul Evului mediu* (*Horstrij der Middeleeuwen*, Leyden,

1919),² care reprezintă un început în devenirea disciplinei aflate în orizontul cercetării noastre, un adevărat program, în care autorul pune în evidență necesitatea istoriei realităților mentale, subliniind faptul că „istoricul trebuie să se aplece asupra reprezentărilor spirituale, asupra viselor și iluziilor, ca și asupra sentimentelor vamenilor, cel puțin în aceeași măsură în care se interesează de realitășile materiale. Ceea ce oamenii gândesc, ceea ce ei cred, modul cum își reprezintă mental lumea, reprezintă o realitate istorică ca oricare altă. A lăsa deoparte acest bogat evanțoi de iluzii, mituri, sentimente și reacții înseamnă a sărăci și schematiza nepermis realitășile trecute”.

Primele încercări reușite de instituționalizare a noii discipline au fost făcute în deceniul trei al secolului al XX-lea, prin eforturile și activitatea istoriografică ale istoricilor Lucien Febvre și Marc Bloch, reprezentanți ai nou orientării istorice – Școala Analelor.

În 1929, la Strasbourg, apare revista „Annales d'histoire économique et sociale”, care în 1946 este denumită „Annales, Économies, Sociétés, Civilisation.”

Noi generații de cercetători vor plasa problematica mentalităților în cîmpul istoriografiei contemporane, din S.U.A până în Australia și Noua Zeelandă, din țările nordice până în Turcia și țările din estul Europei. Plecând de la precedentele lui Lucien Febvre și Marc Bloch, Istoriei ca Robert Mandrou, Alphonse Dupront, Fernand Braudel, Jacques Le Goff, Georges Duby, Emmanuel Le Roy Ladurie, Pierre Chaunu, Jean Delumeau, Philippe Ariès, Michel Vovelle, François Lebrun, de asemenea, istorici români ca: F. Constantiniu, A. Duțu, E. Papu, Ioană Tighiliu, A. Florin Platon, L. Boia, T. Nicoară, L. Scutaru și alții, prin preocupările teoretice și prin crearea unor instrumente de lucru adecvate vor circumscrise problematica mentalităților, cristalizând cu adevărat un statuș științific recunoscut. Tinem să evidențiem în acest sens meritul cercetătorului român de la Cluj, T. Nicoară, care încearcă reușit să sintetizeze concepțiile acestor autori, în lucrarea

Introducere în istoria mentalităților colective, argumentându-le cu fragmente extrase din operele lor. Mentalitățile vor cucerî și se vor impune nu numai în mediile savante, ci și în conștiința publicului larg, cititor și consumator de istorie. Dovadă este faptul că, în 1975, lucrarea lui Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou, village occitan de 1294 și 1324* (Paris, Gallimard, 1975), reușește o performanță deosebită peptru o carte ce tratează istoria mentalităților.

După cum se poate constata din problematica circumscrisă în preocupările de istoria mentalităților, avem de a face cu o varietate de problematici, care, fie că largesc considerabil teritoriul tradițional al istoricului, fie că reiau într-o nouă lectură domeniul considerat tradițional. Spațiu al necunoscutului uman și al nuanțelor, istoria mentală pune istoricul pe un teren mai puțin sigur și mai luncos decât cel al realităților economice, sociale și politice tradiționale.

Istoriografia tradițională a fost, mai ales, atentă la timpul scurt, la individ, la eveniment, obișnuindu-ne de foarte mult timp cu o relație precipitată, dramatică, dar de susținut scurt. Noua istorie economică și socială a spart în anii '30 și secolului al XX-lea monopolul acestui timp unic, fragmentat, înaintând pe primul plan al cercetării oscilațiile ciclice, care mizează pe durată. Ea impune alături de recitativul tradițional, un recitativ al conjuncturii, care pune în cauză trecutul în transe largi: un deceniu, 20 de ani, o jumătate de secol chiar. Dar dincolo de acest nivel temporal se situază însă o istorie de susținut, de ampioare seculară sau chiar pluriseculară. Este ceea ce se cheamă, după expresia lui François Simiand, reluată de Fernand Braudel, „istoria de lungă durată”.

Așa cum se poate constata, problematica privind domeniul mentalităților și sensibilității colective cuprinde o palete largă de probleme și de abordări posibile, care au largit considerabil aria sau, după cum se exprimă Emmanuel Le Roy Ladurie, „teritoriul istoricului”, defrișând noi spații, noi domenii și problematici, dar inventând sau

perfecționând tehnici și instrumente adecvate pentru o mai bună reconstrucție a trecutului.

Vizând restituirea unei istorii totale, adăugând vîții materiale, sociale și politice dimensiunea vieții mentale, spirituale, cu o lume mai săracă decât primele, suscepțibile să ofere dimensiunea umană, sensibilă a istoriei, fără de care acesta nu ar fi completă, născută pe un teritoriu de frontieră, acolo unde, conform afirmației lui Lucien Febvre, se fac „marile descoperiri”, din colaborarea istoriei cu celelalte științe ale omului – lingvistica, semantica, demografia, psihologia, sociologia – istoria mentalităților colective și-a creat propriile instrumente teoretice și metodologice, și-a construit, în ultimă instanță, prin experiențe istoriografice succese, un statut științific determinat precum și dreptul de cetație în domeniul altă de complex și fascinant al istoriei.

Studiind mentalitatea oamenilor dintr-o anumită perioadă, putem remarcă aceleași habituini mentale, aceeași manieră de a simți, de a gândi, de a dori, de a aciona și de reacționa față de viața noastră stabilă, ferită de greutăți, de contraste și de opozitii.

Totodată, într-o manieră foarte lentă, în secolul al XX-lea, interesul față de fenomenele sociale, influența concepțiilor marxiste au neglijat puțin căte puțin, în spiritul istoricilor, considerația acordată marilor oameni, aceștia fiind invitați să-și îndrepătă atenția de la indivizi spre grup, să observe mișcările colective, să negligeze simplele evenimente, accidentale, superficiale, să facă perceptibil un alt ritm al istoriei, de oscilații mult mai ample.

Coerențele acestor reconstituiri se stabilesc, de altfel, cu multă greutate pentru ca istoricii să poată în acest domeniu, ca în multe altele, să regăsească continuitățile structurale și, într-o măsură mai redusă, întâlniri conjuncturale în ordinea mentalului. Nu sunt rare cazurile în care se regăsește o stabilitate multiseculară a unui ansamblu de reprezentări recunoscute de largi categorii de populație. Astfel, Marc Bloch a consacrat un studiu caracterului supranatural,

atribuit puterii regale în Franța și Anglia din evul mediu timpuriu până în zorii epocii contemporane; în același fel, Alphonse Dupront a studiat persistența imaginilor sacralizate și a tropismelor itinerante ale cruciadei, după sfârșitul expedițiilor în Terra Sfântă.¹⁰ Exemple dificile și masive ca aceste raporturi stabile, recunoscute în aceste permanențe la scară întregii națiuni și chiar a continentului creștin, sunt oferite curiozității istoricilor, începând cu practicile și modelele obișnuite, desemnate sub vocabule ca tradiții, rutină, obiceiuri.

Istoria mentalităților identifică rîmurile și fluctuațiile lungi sau scurte, iar plecând de la acestea se definesc conjuncturile. Numeroase vocabule din limbajul medical sunt utilizate în acest domeniu: contagiuni, epidemii, cuvinte foarte vecchi ca emoții, conjuncții, întâlniri.

În stadiul actual al tentativelor de cercetare făcute în această direcție, istoricul, fără îndoială, trebuie să fie prudent și să-și amintească câteva momente esențiale: mai întâi, că psihologia colectivă a unui grup este suma psihologii individuale ale participanților, cu atât mai mult că este o simplă adunare de indivizi. Istoria mentalităților trebuie să fie situată în planul mai larg al unei istorii totale, în care explorarea relațiilor ce constituie viața oamenilor în societate comportă un aspect cultural la fel de important ca partea economică și materială.

Aproape de etnolog, istoricul mentalităților trebuie să se dubleze de un sociolog. Obiectul său este colectivul, mentalitatea unui individ istoric, sic el și un mare om, este, cu siguranță, ceea ce el are comun cu ceilalți oameni ai timpului său.

Anumite lucruri, care erau de conceput, erau acceptabile într-o anumită epocă, într-o anumită cultură, încecând să mai existe într-o altă epocă și în altă cultură. Faptele pe care noi nu le mai putem face astăzi cu aceeași buna credință și ușă de natural cum le-au făcut prinții în secolul al XVI-lea indică în mod precis că o schimbare de mentalitate a intervenit între ei și noi. Nu este același lucru că noi nu mai avem aceeași

valori, dar reflexele elementare nu mai sunt aceleiași; este ceea ce semnifică, după L. Febvre, „*atitudini mentale*”¹².

De aceea, suntem tentați să acordăm o atenție specială acestei noi direcții de cercetare, care poate fi uneori mai importantă decât celelalte aspecte ale unei perioade de timp studiate. Pentru Huizinga, de exemplu, domeniile imaginarului, sentimentelor, jocul, gratuitățile sunt la fel de importante ca cel al economiei. El o spune explicit în „Amurgul Evului Mediu”: „*Istoria civilizației trebuie să se ocupe la fel de visele, de frumusețile și de iluziile omenești decât de cifre, populație, impozite*”, adică „*decât de istoria demografică și economică. Iluzia chiar, în care au trăit contemporanii, are valoarea unui adevăr*”. Fraze cărora le răspundeau 50 de ani mai târziu Jacques Le Goff în prefată sa la „*Pour un autre Moyen Age*”: „*A aduce câteva elemente solide la un studiu al imaginariului medieval*”¹³.

În încheiere, de evidențiat faptul că istoria mentalităților este, mai precis, cea a mentalităților de altădată, a mentalităților neactuale. Fascinația pe care această istorie pare să-o exercite în prezent, și nu de multă vreme, se explică, probabil, printr-un mare accident al mentalității noastre de azi. Omul epocii clasice, al luminilor, al progresului industrial, adică omul occidental de până la începutul secolului al XX-lea, era sigur de permanența

și de superioritatea culturii sale. El nu acceptă deloc ideea că aceste lucruri n-au fost aşa din totdeauna, chiar dacă perioada de decadență părea să-i întrerupă continuitatea. Omul de astăzi nu mai este atât de convins nici de superioritatea modernității, nici de cea a culturii, care pare că a pregătit modernitatea din epoca inventării scrisului.

Note

1. T. Nicoară, *Introducere în istoria mentalității colective*, Cluj, 1995, p. 3-4.
2. Johann Huizinga, *Amurgul Evului mediu*, București, 1994, p. 17.
3. Ibidem, p. 36.
4. L. Febvre, *Cum să reconstituim viața afectivă de atâzădată*, în „*Introducere în istoria mentalităților colective*”, Antologie, Cluj-Napoca, 1995.
5. Vezzi autori citați la T. Nicoară, *Introducere în istoria mentalității colective*, Cluj, 1995, p. 3-4.
6. Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou, sat occitan*, București, 1992.
7. F. Braudel, *Structurile cotidianului*, București, 1995, p. 43.
8. Emmanuel Le Roy Ladurie, Op.cit., p. 67.
9. L. Febvre, *Istoria și psihologia*, în „*Introducere în istoria mentalităților colective*”, Antologie, Cluj-Napoca, 1995, p. 43.
10. A. Dupront, *Problema și mentalitatea unei istorii a psihologiei colective*, în „*Introducere în istoria mentalităților colective*”, Cluj-Napoca, 1995, p. 86.
11. G. Duby, *Istoria mentalității*, în „*Introducere în istoria mentalităților colective*”, Antologie, Cluj-Napoca, 1995, p. 93.
12. L. Febvre, *Istoria și psihologia*, în „*Introducere în istoria mentalităților colective*”, Antologie, Cluj-Napoca, 1995, p. 54.
13. J. Huizinga, Op.cit., p. 23.
14. J. Goff, *Mentalitatea – o istorie ambiguă*, în „*Introducere în istoria mentalităților colective*”, Antologie, Cluj-Napoca, 1995, p. 73.

Formele și mijloacele de realizare a activității extrașcolare în Basarabia (1918-1940)

Ioana Axentii, lector univ.

Societatea, la toate nivelurile dezvoltării sale, necesită o școală bazată pe ultimele succese ale științei în domeniul pedagogiei și în cel al psihologiei, precum și pe specificul național. Restructurarea școlii în Republica Moldova este un proces permanent și de lungă durată, care, în conformitate cu conceptul dezvoltării învățământului, direcționează nu numai activitatea instructiv-formativă, dar prevede și valorificarea bogăției spirituale a învățășilor. În acest context, la ora actuală, credem, că pot fi valorificate unele din formele și mijloacele de realizare a activității extrașcolare, utilizate în perioada anilor 1918-1940.

Activitatea extrașcolară din perioada interbelică constituia un pas important în dezvoltarea culturii poporului și contribuia la înfăptuirea educației în Basarabia. Cercetările de rigoare ne-au permis să scoatem în evidență formele și mijloacele de realizare a activității extrașcolare, unele din ele prezentând mult interes și astăzi pentru țara noastră.

Astfel, în scopul realizării activității extrașcolare, pedagogii G. Vișon, I. Plămădeală, N. Văscu, Gh. Stănescu, N. Dragomir și alții au utilizat anumite forme, cum ar fi: crearea bibliotecilor, a școlilor și a cursurilor pentru adulți, a cercurilor culturale pentru învățători, organizarea sărbătorilor, șezătorilor, utilizarea teatrului, cinematografului, muzeelor școlare și a muzeelor etnofolclorice, cercetășia, străjeria, a corespondență interșcolară, organizarea excursiilor, crearea revistelor pentru creațiile elevilor etc.

În cele ce urmează ne-am pus drept scop să scoatem în evidență mai multe momente: care era concepția pedagogică și cum se aplicau diversele forme de activitate extrașcolară în Basarabia, cine se ocupa de realizarea obiectivelor activității extrașcolare, care erau finalitățile, cum am putea valorifica experiența pedagogilor la ora actuală în

învățământul din Republica Moldova.

Un rol important în organizarea activității extrașcolare îi revine învățătorului, care era considerat drept factor decisiv în propaganda culturală. Nu putem însă nega nici faptul că în acea perioadă însuși pedagogul avea nevoie de o exteriorizare, de o împărtășire de idei și de sentimente, era dormic să audă și să vadă lucruri noi, or fără această aviditate spirituală n-ar fi fost posibil progresul științific, al artelor și nici al vieții omenești. De aceea, a fost necesar de a crea „Cercurile culturale învățătoresc”. Despre scopul și conținutul activității acestor cercuri culturale au scris cunoscuții savanți N.Olaru, C.Popă, D.Diaconescu.

Conform concepției pedagogului N.Olaru, scopul cercului cultural pentru învățători constă în a perfecționa continuu metodele educative și valorile științifice. Cercurile culturale trebuiau să fie organizate în baze științifice, să aibă biblioteci pedagogice, literatură și laboratoare de cercetări psihologice. Fiind organizate în așa mod, conchide N.Olaru, cercurile culturale pot deveni focare de răspândire și aplicare a ideilor bune. Asemenea cercuri culturale activau cu mult succes pe întreg teritoriul Basarabiei. Ele au funcționat în foarte multe școli. Astfel, subrevizorul I. Aluneanu, în iunie 1927, inspectând școala nr. 1 primară, mixtă din comuna Rusești Noi, jud. Lăpușna, a menționat lucrul cercului cultural „A. Vlahuță”.

Tinem să remarcăm și darea de seamă din 1923 a subrevizorului școlar din județul Bălți, A.Necule, în care se menționa că în comuna Năpădeni exista o colaborare activă între învățătorii și preoții care predau lecturile de religie în școală. Armonia în colaborare s-a constatat și în cadrul activității extrașcolare, unde aveau loc în aceeași ședință cercului cultural și a celui moral-religios. Această operă de colaborare era demnă de imitat.

A.Necule propunea să fie stimulată activitatea acestor cercuri și a adus mulțumiri, în special, preoților Constantinescu și Stamate. Sunt binevenite și aprecierile revizorului școlar din județul Chișinău, I.Burlacu¹², consemnate într-o dare de seamă din 1924, care a realizat materiale interesante despre activitatea cercului cultural „Nicolae Iorga” din Lozova. La ședințele lui luau parte activă atât învățătorii, cât și preoții, medicii. Erau invitați și săteni. Ședințele se desfășurau după un program cultural bine chibzuit.

La Chișinău mișcarea culturală dispunea de biblioteci, ziare locale, asociații de muzică, de teatru, săli de conferințe. Un activist de vază pe tărâmul activității extrașcolare a fost C.Dumbravă, directorul școlii nr.2 din Colibași, care a participat activ la cercul cultural „Vadul lui Traian”. Al.Butunoiu, învățător la școală primară nr.2 din Chilia Nouă, a creat o bibliotecă bogată și ținea cursuri pentru adulți.¹³ Gh.Lepădatu, învățător din c.Broasca, jud. Ismail, director și președinte al cercului literar, a ținut multe conferințe și lecții practice, a publicat materiale în ziarele locale „Voința Ismailului” și „Universul”.

Serviciul extrașcolar contribuia activ și la crearea societăților cultural-artistice în județe, în activitatea cărora participau corpul didactic, preoții și alți intelectuali, fruntași publici cu dorință de carte. Aceste societăți dispuneau de local, de bibliotecă și de sală de lectură, de scenă, de teatru, aveau cor (orchestră). Inițiative și bune începuturi existau aproape în toate orașele. De exemplu, la Chișinău a fost creată „Universitatea populară”, care, pe lângă cursurile de literatură, drept, știință și artă, organiza și sărbători naționale, contribuind astfel la propagarea culturii naționale; Societatea istorică literară „B.P.Hasdeu” se ocupa de cercetări istorice locale și strângerea material istoric pentru Arhivele Statului din Chișinău de pe tot teritoriul Basarabiei, săptămânal organiza comunicări; Liga Culturală a fost organizată cu prilejul sărbătorilor statului român; Casele Naționale organiza sezoane culturale, artistice. Asemenea societăți cultural-artistice existau la Bălți –societatea „George Enescu”; la Orhei – „Arcașii lui Ștefan cel Mare”; la Hotin – „Freamătuș”; la Chilia Nouă - „Doina Basarabiei”; la Reni - „Liga Culturală”, la Leova –

Casa de citire. Astfel de societăți au fost înființate în Cahul, Tighina, Ismail, Soroca etc.¹⁴ Societatea culturală „V.Stroescu” edita „Revista Corpului Didactic din Cahul”, organiza diferite manifestații culturale, adunări, sărbători populare etc. Activitatea extrașcolară din jud.Cahul era susținută, îndeosebi, de prefectul județului M.Rădulescu.

Una din formele de bază ale educației extrașcolare era literatura. Învățătorul I.Cărلن îndemna profesorii să contribuie la formarea deprinderilor bune la elevi, care să devină pentru generația tânără norme de conduită corectă în viață. Un absolvent al școlii primare trebuia să cunoască trei lucruri principale: socotitul, scrisul, cititul. Dragostea pentru citit urma să fie cultivată până la formarea deprinderilor de citire, întrucât după terminarea școlii nu toți elevii aveau atracție pentru lectură. În acest scop el propunea să fie înființate biblioteci în fiecare comună, școală (chiar în fiecare clasă), să se organizeze seara șezători, mai ales, în zile de sărbători, programul cărora să prevadă lecturi, dramatizări, ghicitori, jocuri mintale și distractive, experiențe; să se organizeze sărbători ale cărții la care să se premieze cu cărți cei mai buni cititori. Inițierea în lectură să înceapă cu basmele fantastice, distractive, cu povestiri hazlii, apoi cu mituri, legende etc. Pe întreg teritoriul Basarabiei au fost fondate biblioteci. O bibliotecă publică model a fost creată pe lângă Directoratul Instrucției Publice, care avea următoarele secții: pedagogică, populară, biblioteca copiilor, cărți pentru teatrul popular și de copii, biblioteca învățătorului basarabean, cărți despre Basarabia ale autorilor basarabeni, secția cărților didactice, colecția de coruri și artă națională. Pe parcursul unui an au fost înființate 100 de biblioteci școlare pe lângă revizoratele școlare, inclusiv din județele Chișinău, Cetatea Albă, Cahul, Ismail, Bălți, Orhei, Tighina, Soroca, Hotin etc. Pe lângă cercurile culturale din orașe existau biblioteci înființate din inițiative particulare: biblioteca „George Enescu” din Bălți, creată din inițiativa generalului Anastasiu, fost comandant al diviziei a IX-a, apoi senator al județului Bălți, care număra peste 15000 de volume; biblioteca Cercului Cultural Bolgrad, Cetatea-Albă; biblioteca Universității populare Chișinău.¹⁵

Pe lângă aceste biblioteci se organizau conferințe, lecturi, discuții despre cărțile citite. Datorită serviciului extrașcolar, au apărut ziară și reviste locale: „Unirea” la Bălți și Tighina; „Prutul” la Cahul; „Gurile Dunării” la Ismail; „Deșteptarea” la Soroca; „Limanul” la Cetatea-Albă; „Frăția Românească” la Orhei. Se editase, de asemenea, revistele: „Renașterea Moldovei” – revistă literară și culturală; „Moldova de la Nistru”; „Revista Corpului didactic din Cahul”, sub conducerea revizorului școlar D. Faur; „Buletinul Stațiunii experimentale de viticultură și enologie din Chișinău”, publicație în limbile română și franceză; „Cuvântul Dreptății”, revistă de drept, „Luminătorul” – organul oficial al Arhiepiscopiei. Din inițiativa serviciului extrașcolar au fost editate ziarul „Cuvântul Moldovenesc” sub redacția lui T. Panfile; revista de învățământ și educație națională „Școala Basarabiei”, care apărcea lunar, director Șt. Ciobanu, redactor Ap. Culea. Se editau și reviste pentru publicarea creațiilor elevilor, de exemplu „Izvorașul” – organul Asociației Literare „Ion Heliade Rădulescu”¹⁶, care a scos opt numere cu forțele proprii ale elevilor școlii normale din Chișinău; „Unirea” – revista elevilor Liceului de băieți „Alexandru Donici”, fondată de elevii clasei a V-a, anul școlar 1932-1933, președinte L.T. Boga – profesor, secretar – V.D. Harnaj, elev.¹⁷ În această revistă elevii își publicau creațiile proprii fie în versuri, fie în proză. Printre cei mai activi colaboratori erau: N.Gr. Corlăteanu, pe atunci elev în cl. a VI-a („O amintire despre V. Șaganovschi”); V.Ciolac, elev în cl. a VII-a (poezia „Imnul Unirii”); P. Osuhovschi, elev în cl. a VII-a, (articoul „O sfântă aniversare”); Z. Coșevici – poezia „Ție, frumoasă Basarabie” etc.

O înrăurire puternică asupra educației, exercitau teatrul și cinematograful. În concepția pedagogului G. Vișon,¹⁸ subiecțele alese reușit în nobilează sufletele elevilor. Prin intermediul teatrului putem aduce în fața copiilor acele virtuți pe care dorim să le cultivăm. Erau bine jucate piesele de teatru la școala din Tuzova, jud. Lăpușna, în satul Roșu, jud. Cahul.

Printre activitățile extrașcolare era petrecerea sărbătorilor populare, în cadrul căror se

organizau dansuri, jocuri, recitări, spectacole teatrale, se interpretau cântece, astfel stabilindu-se progresul realizat în școală de către copii.²⁰

Despre sărbători au scris pedagogii C. Narly²¹, P.V. Ștefanucă.²² C. Narly menționa că sărbătorile trebuie să se organizeze cât mai frecvent, iar la pregătirea lor să ea parte activă toți elevii. De asemenea, să participe activ și părinții, frații, surorile.²³ În așa mod școala nu va fi izolată de viață.

P. Ștefanucă afirmă că e de dorit ca sărbătorile să fie organizate în baza datinilor, care în satele Basarabiei erau pe cale de dispariție. Disparația datinilor este un semn de săracire a bogăției spirituale a unui popor. Datinile nu trebuie să rămână numai subiecție de admirare la zile mari, ci să formeze esența vieții spirituale românești în zilele de sărbători. În acest scop se organizau serbări la Crăciun și Anul Nou etc. O astfel de sărbătoare a fost organizată, de exemplu, la 27.XII.1937 în Chișinău, de către Institutul Social Român din Basarabia în colaborare cu Fundația Culturală Regală și cu Conservatorul Municipal Chișinău, cu concursul a două cete de colindători din satele Crocmaz și Palanca, jud. Cetatea Albă. Prin organizarea acestei serbări s-a urmărit, în primul rând, înregistrarea obiceiurilor populare, a colindelor, de a recăuta tradițiile basarabene. În satele de pe valea Nistrului de Jos de Crăciun se schimbau lichiile (o pâine mică, deasupra căreia se punea bomboane, fructe, care se ducea de către copii pe la rupe. Despre acest obicei se spune următoarele: se schimbă pâinea, adică să țină minte părinții că au neamuri în sat și le onorează). Printre obiceiurile de Crăciun și Anul Nou erau steaua, luceafărul, colindul și tăiatul porcilor.²⁴

De Anul Nou se umbla cu Plugușorul, Semănătul, Maianca și Căluțul. De Crăciun și Anul Nou se mai organiza și hora, numită La Hurdugie. Prin hurdugie se înțelegea casa pe care o închiriau flăcăii de la un gospodar din sat pe tot timpul sărbătorilor de iarnă etc.²⁵ Deci în organizarea activității extrașcolare deosebit de important era rolul învățătorului, despre ce confirmă T. Balmuș²⁶; C. Sant-Ilier²⁷, N. Moroșan,²⁸ Gh. Stănescu.

De menționat faptul că la organizarea șezătorilor și-au dat concursul scriitorii

M.Sadoveanu, N.Dundreanu, N.N. Beldiceanu, N.Crainic etc. Activitatea extrașcolară cu diversele ei forme și mijloace de realizare era organizată de către corpul didactic și de alți intelectuali din orașe și sate atât din îndemnul propriu, cât și în baza legislației în vigoare, a anumitor circulare, dispozitii, instrumiți metodice, elaborate de Ministerul Educației Naționale. În circulara nr.22216 din 20.X.1937 se menționa că „una din datorile școlii naționale era și aceea de a păstra și transmite generațiilor în creștere toată comoara de valori culturale și artistice constituită din portul și cîntecul, dansul popular cu varietatea lui bogată după liniuni; din obiecturile rămase de la strămoși etc. Păstrătorii și transmitătorii acestor cunoștiințe sunt invățătorii.”³³

T.Balmuș, vorbind despre necesitatea acordării unei atenții mai mari artelor populare, sublinia că „simptomul modernizării a atins într-o măsură mare și satele cele mai îndepărțate, unde orice obiect vechi este aruncat fără pic de remușcare și înlocuit cu altele ce sunt de proveniență străină – neavând nimic comun cu susținutul și tradiția noastră. Astfel se pierd sumedenii de obiecte, a căror valoare artistică e de neîngăduit și e necesar să le lăsăm celor ce ne vor urma ca viațismane de mare preț, aflând și ei ceva din trecutul artei românești”. Păstrarea obiectelor vechi, menționă T.Balmuș, se impune mai mult ca oricând, din fiind saptul că industria casnică populară era în decadență. Cei mai indicați în problema dată, în opinia lui, erau invățătorii. Anume ei cu toată autoritatea lor de care se bucurau la săteni puteau să creeze mici muzeu de artă populară românească. Întrucât muzeul este oglinda trecutului nostru în ceea ce privește industria și arta noastră populară.

Profesorul C.Sant-Ilier atenționa invățătorii asupra saptului că era necesară crearea muzeelor școlare și că în cuprinsul hotarelor să nu existau meșteri și ateliere care confectionau cele necesare pentru acestora. Un astfel de atelier se afla la Tighina. El aduce drept exemplu un exponat de muzeu confectionat de un meșter popular în legătură cu porumbul: pe un carton erau lipite o plană verde de porumb, frunze mari, un spic, o ulipină, mătase, știulete, boabe, iar în stichete mici legate erau: boabe, urșivală, mălai, flună, mămăligă, alcool dc

porumb, scrobelă, produse industriale. Astfel, în mod similar puteau fi create diverse colecții pentru muzeul școlar, care puteau servi drept material didactic pentru procesul de învățare.

Despre necesitatea creării muzeelor școlare vorbea și profesorul N.Moroșan. El recomanda invățătorilor ca în timpul plimbărilor, excursiilor cu elevii în jurul satului să facă descoperiri geologice, paleontologice, arheologice, importante pentru crearea muzeelor și din punct de vedere științific. Multe materiale puteau fi găsite prin casele sătenilor: monede, obiecte vechi, chiar antice, de arheologice (scoici, oase de animale dispărute), care erau mărturi ale modului de trai din trecut și trebuiau păstrate, după cum susținea N.Moroșan, în Muzeul de Istorie Naturală din Chișinău, singurul muzeu regional din Basarabia. Profesorul propunea să se dea o mai mare atenție muzeelor școlare, care puteau servi ca un puternic stimulent de cultivare a sufletului copilului și a dragostei lui față de manifestările din trecut și prezent ale pământului și neamului nostru. Drept exemplu de muzeu școlar N.Moroșan aduce muzeul științific din s.Cojușna, jud. Lăpușna, creat de invățătorul de la școala primară, A.Arval, care, fiind pasionat de științele naturale, cerceta flora, fauna și depozitele geologice din regiunea în care trăia, studia lucrări de științe naturale. În muzeu A.Arval păstra ierburi, colecții zoologice, paleontologice, material botanic. Colecția zoologică era constituită din multe animale (vertebrate și nevertebrate). Printre exponate erau cochilii de moluște terestre (sarmatică), măștele de marmură, de rinocer, frunze de carpen pe calcar lunt din carierele de la Ghidighici. Ierburile lui A.Arval conțineau plante rare.

Din inițiativa invățătorului Vasile Catrău a fost creat un muzeu școlar la școala primară mixtă nr.1 din comuna Cicur-Mingir, jud.Tighina, care, conform procesului verbal din 3.XII.1938, semnat de revizorul școlar N.Ciomaga,³⁴ conținea aproape tot materialul necesar pentru predarea științelor naturale: diverse metale, tipuri de pământ derivate de păci, diverse insecte, semințe, ierburi etc. Muzeu școlare au fost organizate și de către Gh.Lepăduță, invățător din c.Broasca, jud.Ismail, de Al.Butunoiu, invățător la școala primară nr.2 din Chilia Nouă.³⁵ Un muzeu școlar a

fost organizat și în școală primară de fete nr.5 din orașul Bârlip.¹¹

O altă formă de organizare a activității extrașcolare era corespondența interșcolară. Scopul urmărit era acumularea de către elevi a experienței epistolare și asigurarea corespondenței între elevii școlilor din diverse localități din țară și din străinătate. Despre importanța corespondenței interșcolare și metodele de organizare și ei a scris N.Dragomir.¹² De organizarea corespondenței interșcolare se ocupa „Crucea Roșie a tinerei și a copiilor”, care a fost creată de Societatea „Crucea Roșie”. N.Dragomir propunea ca asemenea secții să fie create în fiecare școală și totușă corespondența să se facă sub asistența învățătorului clasei sau a conducerii școlii, unicii capabili să imprime o direcție educativă relațiilor dintre elevii care nu se cunoșteau. Corespondența interșcolară se realiza prin intermediul cărților poștale ilustrate, scrierilor etc. Cea mai interesantă formă însă se considera corespondența interșcolară cu ajutorul albumelor. Un album de expediere putea fi compus din harta țării, executată în culori sau realizată din fizice de măști, din vedeni, înfășând imagini din țară și localitatea dată, ilustrații, filme, fotografi cu imaginile școlii, sălii, atelierului, laboratorului, prezintând un grup de elevi lucrând în grădină în timpul excursiei, în uniformă ori în costume naționale; desene ale copiilor, lucrări executate manual, broderii, cusuturi, impletituri, picturi, placaje de lemn lucrate în trașoraj etc.; planșe cu produse specifice țării noastre; foi de ierbă cu plantele caracteristice vegetației din republie, diverse colecții de produse în cutii sau pe plăci de carton, diferine fabricate, obiecte în miniatură; informații despre țară, localitate și școală etc.

Prezenta interesa activitatea extrașcolară descrisă de către Gh. Stănescu, directorul Școlii Normale „Petru Maior” din Soroca, el subliniind, îndeosebi, rolul excursiilor în educația fizică a elevilor, care trebuiau să cunoască frumusețea și bogăția țării. În acest scop Gh. Stănescu a organizat mai multe excursii în comuna Cosăuți și în satele învecinate, de asemenea, prin Bucovina și Ardeal.

Un ajutor metodologic esențial în vederea organizării activității extrașcolare au acordat

revizorii și inspectorii școlari din județele Basarabiei, în special, L.Cioban, I.Alunecanu, A.X.Necuie, I.Burlacu, D.Faur, Gh.Druță, N.Stănescu, I.Mihail etc.

Activitatea extrașcolară a desfășurat în baza unor principii bine determinate, printre care principiile: de colaborare, independenței în procesul de activitate, sistemică în activitate, consecutivitate în destășurarea diferențelor măsuri de activitate extrașcolară, libertății în alegerea comunicații.

Concluzionând, menționăm că ideile pedagogice ce în perioada interbelică trebuie studiate și valorificate în scopul educării tinerei generații, intrucât se stie că școala în prezent (mai ales, în localitățile rurale), de obicei, reprezintă un învățământ abstract, mai puțin fiind preocupată de educația spirituală a elevilor. Procesul educațional se reduce, în linii generale, la activitatea didactică în clasă. În afara instituțiilor școlare elevii sunt lăsați fără supraveghere și control. Puțin se face pentru înlăturarea influențelor negative asupra elevilor. În această ordine de idei, se impune interzicerea publicațiilor dăunătoare elevilor, demonstrării filmelor, care propagă violență, amoralitatea.

Note

1. D.Patraru, A.Ursu, I.Jinga, Management educațional preuniversitar, Chișinău, 1997, p.67.
2. Gh.Vișon, Mijloace pentru moralizarea copiilor, în „Năruină”, nr.4-5, Cahul, 1935, p.4.
3. I.Pălmădeanu, Echipa studențești și intelectualii satelor, în „Școala Basarabeancă”, nr.9, Lipova, 1935, p.27-28.
4. N.Văcu, Crearea unei tradiții culturale în sate, în „Școala Basarabeancă”, nr.10, Lipova, 1935, p.11-12.
5. Gh. Stănescu, Anuarul Școlii Normale „Petru Maior” din Soroca 1912-1927, Soroca, 1927, p.54-55.
6. N.Dragomir, Corespondența interșcolară, în „Școala Basarabeancă”, nr.8, Lipova, 1935, p.4-6.
7. N.Olaru, Despre cercurile noastre culturale, în „Școala Basarabeancă”, nr.1, Lipova, 1935, p.19-20.
8. C.Popă, Învățătorul și propaganda culturală, în „Școala Basarabeancă”, nr.3, Lipova, 1935, p.19-20.
9. D.Dianovescu, Probleme social-culturale sătești, în „Școala Basarabeancă”, nr.9, Lipova, 1935, p.29.
10. A.N.R.M., f. 1772, inv.128, d.83.-120.
11. A.N.R.M., f. 1772, inv.128, d.55.-130.
12. A.N.R.M., f. 1772, inv.1, d.64.-f.138.
13. A.N.R.M., f. 1772, inv.1, d.108 -f.137-146.
14. Șt.Ciobanu, Darea de seara anuală, în „Școala

- Basarabiei", nr.7, Chișinău, 1920, p.695.
15. Ș.Clobanu, Darea de seamă anuală, în „Școala Basarabiei”, Chișinău, 1920, p.695.
 16. A.N.R.M., f. 1772, inv. I, d.161, f.3.
 17. L.Boga, în „Unirea”, nr.3, Chișinău, 1933, p.1.
 18. G.Vișon, Mijloace pentru moralizarea copiilor, în „Năzuință”, nr.4-5, Cahul, 1935, p.6.
 19. D.Faur, Activitatea extrașcolară, în „Școala Basarabiei”, nr.7, Chișinău, 1919, p.42-46.
 20. C.Narly, Texte pedagogice, București, 1980, p.174.
 21. P.Ștefanucă, Cercetări folclorice în Valea Nistrului de Jos, Chișinău, 1937, p.485.
 22. C.Narly, Op.cit., p.174.
 23. P.Ștefanucă, Op.cit., p.489-490.
 24. Ibidem, p.498.
 25. T.Balmag, O mai mare atenție artei populare, în „Școala Basarabeancă”, nr.17, Lăpușna, 1935, p.15-16.
 26. N.Moroșan, Muzeele școlare sătești și un muzeu științific într-un sat din Basarabia, Chișinău, 1936, p.3-8.
 27. C.Sant-Ilier, Pentru muzeele școlilor primare, în „Școala Basarabiei”, nr.3, Chișinău, 1919, p.36-37.
 28. Gh. Stănescu, Activitatea extrașcolară, în Anuar, 1912-1927, Soroca, 1927, p.67-69.
 29. Ciobanu Șt. Darea de seamă anuală, în „Școala Basarabiei”, nr.7, Chișinău, 1920, p.695.
 30. A.N.R.M., f. 1862, inv.42, d.165, p.71.
 31. N.Moroșan, Op. cit., p.6.
 32. A.N.R.M., f. 1477, inv.I, d.14, p.12.
 33. A.N.R.M., f. 1772, inv.I, d.108, p.2-4.
 34. Ibidem, p.78.
 35. A.N.R.M., f. 1477, inv.I, d.130, p.85.
 36. N.Dragomir, Corespondență interșcolară, în „Școala Basarabeancă”, nr.8, Chișinău, 1935, p.4-9.
 37. Gh. Stănescu, Activitatea extrașcolară, în Anuar, 1912-1927, Soroca, 1927, p.67-69.

Principiile educației extradidactice

Maria Barbă, lector superior
Anton Moraru, prof. univ.

Concepția educației în Republica Moldova a fost elaborată pornind de la necesitățile societății în domeniul activității didactice și funcționează ca un sistem educațional, care include în sine și educația extradidactică. Acest sistem se întemeiază nu numai pe principiile metodologiei, filosofiei și gândirii psihologice, dar și pe *principiile didactice*. El are la bază Constituția Republicii Moldova, Legea învățământului și Concepția dezvoltării învățământului, precum și alte acte normative.

Principiile didactice generale sunt cunoscute deja în știința pedagogică. Multi autori, precum: I.A.Comenius, Iurie Babanski, Ioan Nicula, Marian Stoica, Nicolae Oprescu, Ioan Bontaș, Olga Oprea, Vasile Preda, Constantin Cucoș și alții au elaborat diferite concepții cu privire la determinarea și valorificarea principiilor didactice în procesul educațional. În primul rând, educația extradidactică are anumite fundamente, pe care ea poate fi realizată. De menționat că această educație se bazează pe: 1) activitatea statului, ca instituție suverană, care organizează și asigură independența și dezvoltarea potențialului creativ al poporului; 2) legislația statului, normele juridice, istorice, economice, spirituale și morale; 3)

dezvoltarea continuă a personalității; 4) stabilirea și dezvoltarea echilibrului dinamic între societate și generația tânără, deoarece educația este un mijloc de „transfer de valori” între societate și individ și asigură condiții favorabile pentru asimilarea acestor valori”¹⁰.

Educația extradidactică se bazează, de asemenea, pe fundamentele pedagogiei contemporane (teoriile învățării, predării, analizării, instruirii, tendințele lor de dezvoltare etc.), are *anumite fundamente filosofice și psihologice*, care trebuie luate în considerare la organizarea activităților educaționale. „Formarea unei personalități conform idealului educațional presupune însușirea conșcientă a teoriilor dezvoltării personalității.” Este vorba de esența personalităților pe care noi le antrenăm în anumite activități, de tendințele lor de dezvoltare, de vârstă și dinamica îmbogățirii psihologice și biomotorice, de analiza componentelor și calităților personalității.

Un anumit rol în fundamentarea factorului psihologic al educației îl joacă stabilirea obiectivelor educaționale, strategiilor, finalităților, factorilor social-psihologici de adaptare la condițiile de

Principiile educației extradidactice

dezvoltare a societății, acumularea cunoștințelor despre particularitățile de vârstă și individuale ale celor educați, determinarea exigențelor societății, formarea mecanismului de dezvoltare și adaptare a personalității la nivelul idealului educațional, evaluarea structurilor psihice ale educatorului și ale educaților.¹³ În acest sens sistematizarea și determinarea rolului și a locului principiilor didactice în educația extradidactică prezintă un mare interes științific și practic. Știința pedagogică a cercetat și a elaborat anumite principii didactice, care se referă la predare–învățare–evaluare. Au fost relevante, de asemenea, unele principii ale instruirii în general, adică acele norme care stau la baza organizării și realizării obiectivelor pedagogice. Însă principiile didactice ale activității extradidactice au specificul lor de influență, organizare și realizare.

Suntem de acord cu opinia doctorului habilitat în pedagogie Stela Cemortan, conform căreia *educația extrașcolară se începe „În instituțiile preșcolare de diferite tipuri.”*¹⁴ Asumem în condițiile activității extrașcolare „evoluția copiilor va derula individual, punându-se un accent deosebit pe familiarizarea cu mediul ambiental și viața socială în mod independent, făcând încrezări, explorări, exerciții, experimente.” Analizând practica educatională și investigațiile științifice contemporane, lucrările din domeniul pedagogiei ale savanților Stela Cemortan, Ioan Nicula, Nicolae Silistraru, Sorin Cristea, Elena Joia, Ioan Bontaș, Olga Oprea, Constantin Cucoș, de asemenea și „Concepția educației în Republica Moldova”, alte documente și acte normative, am elaborat și sistematizat următoarele principii didactice al educației extracuriculare:

Principiul socializării activității extradidactice. Cerința de a respecta comunicativitatea sau modelarea socială (socializarea activității didactice) se impune pentru că, după cum subliniază Ioan Nicula, „prin esență să omul este o ființă socială”. Fiecare elev, lățăr, student poate să activeze numai „într-un mediu social, rezultat al convictuirii cu ceilalți în procesul practicii.” Socialul formează cerința de bază pentru o activitate extradidactică. „Toate procesele individuale se desfășoară în condiții sociale și toate procesele sociale există numai în și prin conștiințele

individuale.”¹⁵ Este clar că activitatea extradidactică poate fi realizată numai într-un component social. Comunitatea socială determină posibilitatea educației extrașcolare. Numai fiind inclusi organizat în anumite colectivități, copiii, elevii, studenții se pot dezvolta normal, ca ființe social-active, oameni, cetățeni ai statului nostru. Efectul socializator al educației este benefic, în cazul în care comunitatea educațională crează un remediu împotriva izolării și singurătății copiilor. Tendința spre comunitate, organizare, colectivitate se manifestă la cea mai fragedă vîrstă. „În Moldova, conform Legii Învățământului, instituțiile preșcolare constituie prima treaptă a sistemului învățământului public.”¹⁶ Pornind de la necesitatea comunicativității sociale a copilului, savantul Stela Cemortan recomandă ca în procesul educațional, conținuturile educaționale să fie „distribuite convențional pe module de activități”, care pot să contribuie la dezvoltarea cognitivă, verbală, socială, afectivă și matură a fiecărui individ.” Susținem părerea pedagogului Olga Oprea, care afirmă că socializarea individului, crearea premiselor intelectuale, morale și practice asigură viațuirea sa în comunitatea socială, aflată și în permanentă schimbare.¹⁷

Principiul integrării teoriei cu practica reală. Principiul respectiv este descris ca o cerință didactică de către Constantin Cucoș. Pe de o parte, „acest principiu ne atenționează asupra faptului că tot ceea ce se înșuește în activitatea didactică se cere să fie valorificat în activitățile ulterioare”. Ceea ce învață elevii la lecții pot verifica în procesul activității extrașcolare. Sorin Cristea vorbește în acest sens de „principiul participării elevilor în cadrul activității didactice”. Ana Arhip și Ludmila Papuc subliniază că „interdependența dintre dezvoltare și educație a devințit tot mai evidentă”.¹⁸

Fiecare apreciază independent problema cointeresării individului, premisele intelectuale, morale și practice care asigură convicțuirea sa în comunitatea socială, aflată și ea în permanentă schimbare.¹⁹ Necesitatea integrării teoriei cu practica socială este dictată de viața elevilor și a societății, în general. Activitatea extrașcolară are menirea de a prelungi procesul educațional. Dacă

prin instruire se face mai mult pentru ca elevii „să știe ceva”, apoi prin educația extradidactică ei trebuie să „știe a face”²⁵, „să știe să fie”, „să știe să devină” cineva. Pentru aceasta educația extradidactică îi pune pe elevi „în situații faptece”, în proces de experiență, în organizarea și trăirea unor stări susținute active și rezolvarea unor probleme care, țin de aspectele practice ale vieții.²⁶ Principiul integrării teoriei cu practica reală se asemănă cu „principiul integralității instruirii”, relevat de către Olga Oprea.²⁷ Numai că instruirea multilaterală, integrală, este mai amplă și se referă mai mult la procesul de studii, care presupune în sine „desăvârșirea funcțiilor mintale, practice și a spiritualității individuale în ansamblu”. Fiecare activitate extradidactică contribuie la susținerea dezvoltării biologice în concordanță cu mediul înconjurător, la solicitarea clevilor, formarea deprinderilor practice, dotarea omului, elevilor cu capacitați care să-i ajute să devină activi în realizarea progresului social.

Principiul formării creativității persoanei vizate. Creativitatea elevilor, tineretului presupune încurajarea și cultivarea fluidității, flexibilității, originalității, gândirii și activității elevilor. „Principiul creativității pedagogice, scrie Sorin Cristea, reprezintă un imperativ categoric al acțiunii didactice angajat la nivelul circuitelor de conexiune inversă pozitivă care susțin capacitatea educatorului de adaptare optimă la condițiile de învățare, ale celui educat, prin perfecționarea continuă a proiectului pedagogic, a mesajului educațional, a repertoriului comun (profesor-elev).”²⁸ Din această definiție se relevă că creativitatea se referă la procesul de predare – învățare – evaluare. Dar creativitatea ca principiu se realizează într-o măsură mai amplă în activitatea extrașcolară. „Creativitatea, menționează Olga Oprea, este capacitatea proprie spiritului omenesc de a depăși prezentul și faptele liniar construite și de a descoperi printre ele adevăruri și realități noi.”²⁹

Descoperirea adevărurilor și realităților existente se efectuează prin activitatea practică extradidactică. În această activitate fiecare idee, soluție este permanent o descoperire, face necesară extensia participării elevilor la adâncirea cunoașterii științifice și practice. Activitatea

extrașcolară contribuie la dezvoltarea aptitudinilor, talentului, inteligenței. Pedagogii și psihologii contemporani au evidențiat și acceptat anumiți factori ai creativității, precum sunt: fluiditatea (bogăția, facilitatea și rapiditatea acțiunilor elevilor); flexibilitatea (capacitatea gândirii de a modifica rapid cursul gândirii activității) și originalitatea (caracterul neobișnuit, neuzual) ideilor, soluțiilor, activității extrașcolare. Dar principalul constă în faptul că elevii, studenții trebuie să gândească în activitatea extradidactică. „Gândirea, ca o capacitate de prim ordin a personalității, afirmă Em. Kant, există ca gândire umană numai prin creativitate”.³⁰

Activitatea extradidactică contribuie la dezvoltarea factorilor creativității: eruditatea, capacitatea intelectuală, aptitudinile etc. Dezvoltarea capacitaților creative prin activitatea didactică se bazează pe cultivarea tendinței spre originalitate în gândire și acțiune spre formarea și dezvoltarea capacitaților creaționale, dezvoltarea gândirii imaginative, curiozității, fantaziici, autocontrolului etc. Această cerință are o însemnatate primordială în educația extradidactică și în general în instruire. Marilyn Fryer scrie că în S.U.A. „organizațiile mari, în special corporațiile multinaționale, cheltuiesc sume considerabile pentru ca managerul de nivel superior să posede experiență rezolvării problemelor creative. De ce? Pentru că ele au descoperit că aceste aptitudini le ajută să rămână competitive, să inventeze noi produse și să economisească bani.”³¹

Principiul continuității presupune crearea și dezvoltarea tradițiilor, practiciei înaintate, care ajută la formarea unui colectiv solidar, asigură stabilitatea și posibilitatea perfecționării diferitelor forme de activitate, legătura educației curente cu cea precedentă și cu cea ulterioară.³² Acest principiu se poate asigura la câteva niveluri: 1) la nivelul politicii școlare, prin crearea unui sistem deschis și democratic al învățământului; 2) la nivelul procesului de predare – învățare – evaluare;³³ 3) la nivelul muncii educative în afara de clasă. Savantul Constantin Cucoș vorbește despre „principiul sistematizării și continuității în învățare”.³⁴ Dacă e vorba de învățare, apoi este rezonabil de unit aceste două principii, dar în cazul nostru ne-am opriți numai la activitatea extrașcolară și deci este vorba

de continuitatea acestei activități. Continuitatea în actul educației extrașcolare presupune asigurarea unei treceri și evoluții lărești, naturale în elaborarea programelor de lucru, periodizarea colectivelor, formațiilor artistice etc.

Principiul consecutivității și succesiunii muncii extradidactice asigură o logică unitară în organizarea muncii educative, caracterul ei planificat, excluderea apariției unor acțiuni întâmplătoare, prevede diversificarea conținutului, formelor și metodelor de muncă extradidactică în concordanță cu particularitățile de vârstă ale copiilor. Pe de altă parte, succesiunea presupune alternarea rațională a nivelurilor înalt și jos ale încadrării în munca utilă, în activitățile artistice. Ea presupune nu numai alternarea rațională, dar și uniformitatea ei pe toate intervalele de timp, varietatea conținutului ei nu numai pe parcursul anului școlar, dar și al celui calendaristic, urându-se spontaneitatea, instabilitatea activității educative, munca, activitatea crescândă, în asalt.

Principiul activismului este un principiu general didactic, recunoscut și caracterizat de mulți savanți. Educația tineretului se poate face numai prin activitate. *Activismul* este simultan un principiu, un scop și un mijloc de perfecționare a tineretului, de ridicare pe o nouă treaptă de dezvoltare a elevilor și a condițiilor de dezvoltare și de viață. Olga Oprea subliniază că concepția de activitate a devenit un subiect de analiză teoretică în contextul dezvoltării „școlilor noi”.³⁹ Dar în educația extrașcolară activismul are o semnificație aparte, deoarece în această direcție el se evidențiază ca un rezultat al instruirii. „Educarea activismului, pentru folosul altora, scrie savantul Nicolae Silistraru, este bazată pe înțelegerea faptului că personalitatea se formează în aceea direcție în care este organizată activitatea ei”. Personalitatea elevilor se dezvoltă, se realizează și în cadrul participării lor în anumite activități utile, pentru binele altor oameni și pentru binele lor. Prin activismul organizat, democratic se fortifică poziția cetățenească, estetică, morală, religioasă, politică, culturală, artistică a celor educați. După părerea lui Nicolae Silistraru, activismul ca principiu educational contribuie la includerea copilului „în alegerea mijloacelor și metodelor pentru atingerea

obiectivului pus, încrederea în posibilitățile fiecărui copil și în capacitatele personale, în posibilitatea atingerii surcenilor trasei”. Si ca o continuare a individualizării educației, care implică evidența particularităților individuale în activitatea de studii sau în cea extrașcolară, oferă posibilități reale fiecărui elev prin raporturile deschise pedagogic spre educație, spre educație permanentă.

Principiul caracterului de masă prevede atragerea tuturor copiilor și a fiecărui din ei în activitățile extradidactice. Organizatorul muncii extradidactice poate și trebuie să-i atragă pe toți elevii, studenții grupelor în funcție de formele de muncă extradidactice. În general, metodele de masă nu neagă activitatea individuală a elevului. În educația extradidactică se combină aceste două principii: **caracterul de masă și activitatea individuală**. Fiecare elev are posibilitatea să se manifeste individual și în colectiv.

Principiul respectării particularităților de vârstă și individuale. Savantul Constantin Cucuș subliniază că acest principiu ne impune să pomim de la datele personale ale elevilor, studenților, de la natura lor interioară și să nu forțăm cerințele de vârstă și caracteristicile individuale. Dacă educatul este talentat, are darul de a deveni artist, poet, scriitor, muzicant etc., el va fi în stare să se evidențieze în activitatea extradidactică. Respectarea particularităților individuale în activitatea extrașcolară este tot atât de necesară ca în procesul de învățare-evaluare. Constantin Cucuș consideră că respectarea particularităților individuale este în consens cu cerințele unui învățământ modern și democratic. Fiecare copil este o individualitate irepetabilă care pretinde un tratament individualizat. Educația nu are menirea de a uniformiza oamenii, doar să le ia o paradigmă unică. „Procesele psihice individuale precum percepția, gândirea, limbajul, inteligența, atenția, memoria, emotivitatea etc. capătă contururi diverse de la individ la individ”.⁴⁰ Educatorul și dirigintele sunt obligați să țină cont de aceste calități psihice individuale, prin tratarea lor diferențială.⁴¹

Principiul accesibilității în educația extradidactică. Acest principiu este relevat de mulți savanți ca principiu de bază în instruirea elevilor. Notiunea de accesibilitate provine de la

latinescul „accessibilitas” – calitate de a înțelege cu o anumită ușurință; *intelligibilitate* – înțelegere cu ajutorul gândirii logice.⁴⁷ Din punctul de vedere al accesibilității activitatea extradidactică trebuie să exprime *necesitatea ca aceste activități să fie astfel organizate încât să fie înțelese, realizate, exprimate de bunăvoie, cu ușurință, cu bunăvoiță, cu dorință, corespunzător particularităților intelectuale, afective, voluntare, acționale ale elevilor și studenților.* „E vorba, după cum subliniază C.Cucoș, de o solicitare realistă, care se înscrise în limitele posibilului și necesarului”.⁴⁸

Sistemul de activitate extradidactic are nevoie de anumite *conexiuni ale tuturor factorilor educaționali*, adică de o *unitate educatională*, care ar include toate direcțiile de educație (politica, intelectuală, morală, fizică, estetică, etică, prin muncă, diverse forme de activitate a întregului colectiv al școlii sau al universității). Toate acestea se realizează prin forme și metode variate de activitate de muncă.

Considerăm că este greșită părerea, precum că activitățile educaționale trebuie să fie „depolitizate”. A „depolitiza” activitatea educațională este imposibil, pentru că aceasta, în esență, înseamnă a face „tot politică”, și anume politică „depolitizării”. E altceva când spunem că noi nu putem face o „educație de partid”, o educație în favoarea unui partid. Echitatea socială în domeniul educației extrașcolare presupune în sine un randament egal, o atitudine egală față de toate problemele educației în interpretarea lor.

Analizând bazele teoretice și orientările valorice ale educației extradidactice, putem face anumite concluzii:

1. Schimbările cardinale care au avut loc în ultimii 10-12 ani au înaintat noi cerințe față de tot procesul educațional din Republica Moldova și au supus unei analize critice sistemul vechi de educație. Ca rezultat, s-a dezvoltat baza teoretică a educației, au apărut noi concepte, interpretări, propunerii, care influențează pozitiv activitatea extradidactică.

2. Suntem de acord cu opinia profesorilor Nicolae Silistraru, Viorica Pălărie, Vlad Păslaru, Eugenia Parlicov, Angela Cara că „formularea principiilor educației este o problemă teoretică

foarte importantă.”⁴⁹ De aceea considerăm că aceste principii teoretice trebuie să fie elaborate pentru anumite direcții de activitate didactică. Trebuie de relevat un așa sistem de principii, care ar fi în funcție de situația reală a dezvoltării spațiului, societății, învățământului, educației elevilor în genere. Dacă lucrul teoretic-didactic se va efectua întru rezolvarea tuturor problemelor didactice contemporane, apoi vom rezolva „problema plinității sistemului de principii, adică determinarea condițiilor satisfăcătoare educației”.⁵⁰

3. Numai în condițiile restructurării s-au creat premise de bază pentru a elabora noi principii cu privire la educația tinerii generații și, în special, a principiilor educației extradidactice. Prin principii extradidactice se poate de edificat un ideal, un model proiectiv, o anticipare ideală, care în anumite condiții poate să aducă rezultate benefice.

4. Pe de altă parte, baza teoretică a educației extrașcolare o formează principiile didactice, precum sunt: socializarea, colectivismul, comunicativitatea procesului educativ, integrarea teoriei cu practica reală, creativitatea, continuitatea, consecutivitatea și succesiunea muncii extrașcolare; activismul, caracterul de masă, imbinarea particularităților de vîrstă cu cerințele individuale ale educatorului, accesibilitatea și conexiunile tuturor factorilor educaționali. Toate aceste principii sunt capabile să faciliteze nu numai procesul de instruire, dar și educația extrașcolară. Vom menționa, de asemenea, că aceste principii au un caracter obiectiv, deoarece sunt elaborate de către pedagogi, dar activează în afara dorinței educatorului. În acest context, ele asigură o orientare obiectivă a educației extrașcolare, sunt dinamice, flexibile, sisteme și inevitabile dacă dorim să educăm elevul în baza anumitor teorii și practici educative active.

5. De subliniat că principiile teoretice și didactice ale activității extradidactice sunt cerințe fundamentale înaintatătate față de întregul proces educativ, de conținutul și organizarea lui. Ele ne arată nu numai condițiile pentru formarea și dezvoltarea poziției personalității educatului, dar și prezintă unele indicații cum trebuie să ne comportăm și noi, cei educați. Aceasta înseamnă

Principiile educației extradidactice

că trebuie să respectăm toate principiile luate în ansamblu pentru a evita eșecurile în activitatea extradidactică.

Note

1. I.A.Comenius, *Didactica Magna*, București, 1970, p. 560.
2. Iurie Babanski, *Pedagogia*, Chișinău, 1986, p. 555.
3. Ioan Nicola, *Tratat de pedagogie școlară*, București, 1996, p. 452.
4. Marian Stoica, *Psihopedagogia personalității*, București, 1996, p. 178.
5. Nicolae Oprescu, *Pedagogie*, București, 1996, p. 992.
6. Ioan Bontaș, *Pedagogie*, București, 1996, p. 115.
7. Olga Oprea, *Didactica nova*, Chișinău, 1992, p. 450.
8. Vasile Preda, *Didactica modernă*, Cluj Napoca, 1992, p. 390.
9. C.Cucoș, *Pedagogie*, Iași, 1996, p. 560.
10. Constantin Cucoș, *Op. cit.*, p. 560.
11. Vlad Pislaru, Viorica Rălăre, Angela Cara, *Concepția educației în Republica Moldova*, Chișinău, 2000, p. 8.
12. *Ibidem*, p. 8.
13. Vezi: *Curriculum-ul educației în instituțiile preșcolare de diferite tipuri*, Chișinău, 1987, p. 6.
14. *Idem*, p. 8.
15. Ioan Nicola, *Tratat de pedagogie școlară*, București, 2000, p. 264.
16. *Ibidem*.
17. Mircea Florian, *Recesivitatea ca structură a lumii*, București, 1983, p. 484.
18. *Monitorul oficial al Republicii Moldova*, 1985, nr. 62 – 63
19. Stela Cemortan, *Curriculum-ul educației copiilor în instituțiile preșcolare de diferite tipuri*, Chișinău, 1997, p. 5-6, 8.
20. Olga Oprea, *Op. cit.*, p. 34.
21. Constantin Cucoș, *Pedagogie*, Iași, 1966, p. 59.
22. Sorin Cristea, *Dicționar de termeni pedagogici*, București, 1998, p. 371.
23. Ana Arhip, Ludmila Papuc, *Noulă educație – Imperative ale lumii contemporane*, Chișinău, 1996, p. 3.
24. Olga Oprea, *Op. cit.*, p. 34.
25. Ioan Grigoraș, *Normalitatea activității școlare*, în „*Psihologie*”, coord. T. Cosma, A. Necula, București, 1994, p. 150.
26. Constantin Cucoș, *Op. cit.*, p. 59.
27. Olga Oprea, *Didactica nova. Teoria Instruirii*, Chișinău, 1941, p. 34.
28. *Idem*, p. 34.
29. Sorin Cristea, *Op. cit.*, p. 370. Olga Oprea, *Op. cit.*, p. 40.
30. Apud: Ioan Bontaș, *Pedagogie*, București, 1996, p. 184.
31. Olga Oprea, *Op. cit.*, p. 47 – 49.
32. Marilyn Fryer, *Predarea și învățarea creațivă*, Chișinău, 1996, p. 9.
33. B.Z. Vulpon, M.M. Potajnic, *Organizatorul muncii educative în afara de clasă și extrașcolare*, Chișinău, 1997, p. 14.
34. Constantin Cucoș a determinat numai două niveluri arătătoare mai sus. Vezi: Constantin Cucoș, *Op. cit.*, p. 62.
35. Constantin Cucoș, *Op. cit.*, p. 62.
36. B.Z. Vulpon, M.M. Potajnic, *Op. cit.*, p. 14.
37. Olga Oprea, *Op. cit.*, p. 49.
38. *Idem*, p. 49-51.
39. Nicolae Silistraru, *Dinamica și funcționalitatea dimensiunilor educației*, Chișinău, 2001, p. 91.
40. Nicolae Silistraru, *Op. cit.*, p. 91.
41. Constantin Cucoș, *Op. cit.*, p. 60.
42. Constantin Cucoș, *Op. cit.*, p. 60.
43. *Idem*, p. 60.
44. Constantin Cucoș, *Op. cit.*, p. 61-62.
45. Ioan Bontaș, *Op. cit.*, p. 106-107.
46. Constantin Cucoș, *Op. cit.*, p. 61.
47. Vezi: Eugenia Parțcov, *Concepția educației extrașcolare*, Chișinău, 2002, p. 9.
48. Nicolae Silistraru, *Op. cit.*, p. 90.
49. *Ibidem*, p. 90.

Corelația dintre creativitate și inteligență

Constantin Chiciuc, director, Liceul Teoretic „Ioan Vodă”

Deseori în literatura de specialitate inteligența este considerată un criteriu al creativității, și aceasta datorită faptului că ca intră direct în cîmpul de observație al cadrelor didactice. Există argumente atât pro, cât și contra ideii de identitate a acestor două categorii științifice. Menționăm că psihologii, printre care și Torrance, Jackson, Cetzelis și alții, opinează că între inteligență și creativitate nu există nici o corelație. În același timp, psihologul american Terman susține că nivelul inteligenței și al creativității corelează deplin, între ele neexistând deosebiri. De

altfel, E.P.Torrance (1962) este de părere că de la un IQ = 120 în sus (cifră admisă și de psihologul român Al. Roșca) capacitatele creative pot să se manifeste dacă ele există. În acest sens pedagogul român Al. Roșca menționează că „...pot fi persoane cu un coeficient de inteligență foarte înalt, dar care să nu ajungă la performanțe creative” (1972). Este cert însă faptul că sub un anumit nivel intelectual se întâmplă mult mai rar că subiecții să fie creative, deasupra acestui prag neexistând o corespondență între nivelul de inteligență și cel de

creativitate. D.Stratilescu (1993) afirma că nu există nici o corelație semnificativă între un IQ < 90 și creativitate. Fiind slabă la un IQ de 90–110, iar la un IQ mai mare de 120, corelația este puternică la cei creativi și slabă la cei necreativi. Este evident faptul că testele de inteligență și cele de creativitate nu măsoară aceleași aptitudini. Ceea ce diferențiază în mod esențial inteligența de creativitate este nu atât procesul de gândire, cât domeniile în care fiecare dintre ele operează. Savantul american Thurstone numește opt factori ce definesc mai complet inteligența. Aceștia vizează:

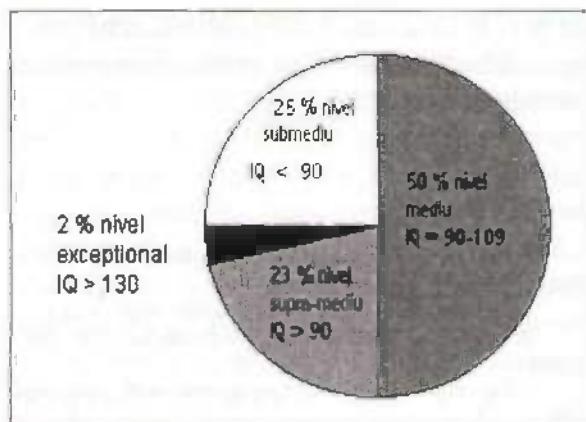
- raționamentul deductiv;
- raționamentul inductiv;
- memoria;
- aptitudinea numerică;
- rapiditatea perceptiei;
- aptitudinea reprezentării spațiale;
- capacitatea de înțelegere verbală;
- fluența verbală.

Dar componentele creativității, după cum spune savantul K.K.Urban (1993), are șase arii de activitate:

- gândirea divergentă și interpretarea;
- cunoștințe generale de bază;
- cunoștințe și aptitudini speciale;
- capacitatea de concentrare și îndeplinirea sarcinilor;
- motivația;
- deschiderea și toleranța pentru ambiguitate.

Considerăm că inteligența intervine (mai mult sau mai puțin) în decursul întregului proces de creație. Ea analizează, în fază premergătoare, datele problemei, cercetează literatura de specialitate, apoi pe parcurs verifică datele obținute, le confruntă cu ipotezele, evaluează rezultatele. După cum menționa marele psiholog francez Piaget, un element creativ există în orice act de inteligență, pentru că ea reprezintă, în primul rând, „înțelegere și inventivitate”.

Un argument forte referitor la corelația dintre inteligență și creativitate aduce cercetătorul D. Wechsler, care a elaborat o scară metrică a inteligenții (WAIS). Reprezentăm datele furnizate de D. Wechsler (1958) în diagrama circulară de mai jos:

Întocmim această statistică a coeficienților de înzestrare intelectuală pe mari loturi de populație neselecționată, Wechsler afirmează că marii inventatori, inovatori se înscriu în cadrul populației ce beneficiază de un IQ superior și mediu.

Mulți cercetători consideră că flexibilitatea gândirii, fluiditatea, elaborarea sunt factori comuni atât creativității, cât și inteligenței. Pentru ca inteligență să fie creativitate este necesară prezența originalității și a factorilor de natură afectivă și noncognitivă.

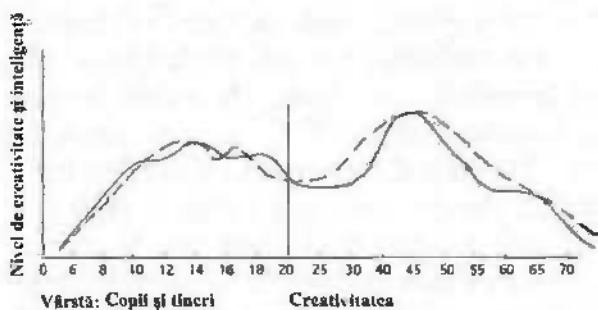
Inteligența presupune calitatea de a fi logic și lucid, și rational, a putea abstractiza și generaliza, a gândi critic. Individii originali nu pot să nu fie și inteligenți, pentru că imaginația creativă nu poate să nu se bazeze pe scheme de gândire logice, pe bagajul de informații și asociații dobândite la care a contribuit memoria și inteligența. Este foarte greu de precizați până unde avem de a face cu gândirea obișnuită și de unde începe să se manifeste gândirea creațoare. După părere noastră, gândirea creativă începe acolo și atunci, unde și când intelectualul (profesorul sau savantul) începe să activeze, să facă ceva să exprime anumite idei, fapte, să creeze ceva neobișnuit și necesar.

După Lehman H.G. (1943), vârsta școlară este una propice creativității și inteligenței. La această vârstă, între 8 și 18 ani, sunt înalte flexibilitatea gândirii, memoria, capacitatea de a stoca și a reactualiza informațiile. Cu părere de rău, profesorii apreciază mai mult elevii cu un IQ înalt decât pe cei creativi. În această ordine de idei, Cetzel și Jackson afirmă că un nivel mai înalt al creativității poate compensa un coeficient de inteligență mai puțin ridicat, cu toate că cei mai mulți autori, de

Corelația dintre creativitate și inteligență

regulă, nu găsesc decât foarte mici corelații între aceste două aspecte.

Dacă acceptăm că nu este posibil un act de creație veritabil fără participarea inteligenței, atunci ar trebui să admitem că cel puțin în perioadele de vîrf ale manifestării creativității și inteligenței, ambele ar trebui să atingă cote apropiate. Această comparație, deși aproximativă, a fost efectuată de cercetătorul român Ion Căpălneanu (1973). Ca rezultat, s-a schițat urmatorul grafic :

Din punctul de vedere al conținutului, creativitatea este caracterizată de trei factori:

- a) factorul aptitudinal;
- b) factorul intelectual;
- c) factorul motivational.

Dar inteligența nu poate fi confundată cu componenta intelectuală a creativității. După Teresa

Amabile, creativitatea este zona de intersecție a inteligenței, talentului și motivației corelate între aceste categorii. Astfel, după cum sublinia E.P.Torance în 1979, „inteligența e complementară creativității”.

Concluzii :

1. Conținutul și procesualitatea creativității și inteligenței sunt diferite.
2. Inteligența este un instrument al creativității.
3. Sub un anumit prag al inteligenței creativitatea este puțin probabilă.
4. Corelația dintre creativitate și inteligență în perioada școlară este destul de favorabilă elevilor.

Note

1. E.P.Torrence, Guiding creative talent: Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1962. p. 62.
2. Al. Roșca, Creativitatea, București, 1972. p. 44.
3. D. Wechsler, The appraisal of adult intelligence: (4-th) Ed. Williams and Wilkins, 1958. p.4.
4. H.G. Lehman, „Man's most creative jeans the and now. Science, 1943.
5. Ion Căpălneanu, Inteligență și cunoașterea ei, București, 1973.
6. E.P.Torance, Unique Needs of Creative Child and Adult, In The Gifted and Talented, FELDMAN , PASSOW editors, Chicago, University Press, 1979, p. 352-371.
7. D.Strătilăescu, Inteligență și creativitate. Abordare complementară, în „Revista de Pedagogie”, nr. 4-7, 1993.
8. K.K. Urban, Fostering Giftedness, în „International Journal of Educational Research”, nr.19, 1993, p.31-49.

Opțiuni manageriale de dezvoltare locală prin retrospectiva potențialului economic

Andrei Popa, doctor în economie

Istoria oricărui așezământ uman este o simbioză a dezvoltării multiplătale din comunitatea respectivă, în care dezvoltarea economică reprezintă un accent deosebit, pe parcursul vîrsurilor trecute fiind extrem de importantă pentru soarta localității date.

Pentru orașul Cahul aspectul economic a fost o constantă definitorie datorită rolului său de centru economic din regiunea de sud a Moldovei. Cunoașterea istoricului localității respective ne oferă posibilitate să înțelegem legitimitatele procesului de dezvoltare și caracteristicile principale ale potențialului local.

Prima mențiune documentară privind activitatea economică a așezării datează din 2 iulie 1502 și figurează în SURETUL (traducerea n. n.) DE PE ISPISOCUL LUI ȘTEFAN CEL MARE, scris de Tudor în Suceava, prin care domnitorul Moldovei dăruiește mai multe localități mănăstirii Putna, precum și moara din Șcheia, în gura Frumoasei.¹

Prezența în satul medieval a unei mori, menționate într-un document al cancelariei domnești, atestă despre importanța acesteia pentru localitate și pentru îndeletnicirile localnicilor. Satul medieval Șcheia, redenumit Frumoasa, în calitate de moșie mănăstirească cunoaște o dezvoltare remarcabilă de-a lungul vîrsurilor XVI-XVIII, deseori fiind obiect de discuție la nivel de Divan domnesc, iar mai târziu al Administrației militare din Bucovina.

Interesul manifestat pentru această localitate poate fi constatat din scrisoarea datată cu 31 iulie 1785 a episcopului Dosoftei, adresată Administrației militare a Bucovinei, în care se menționează că moșia Frumoasa a fost arondată unor greci pe 8 ani cu contract. Prezența grecilor în localitate permite să înaintăm ipoteza că la acea vreme existau unele activități comerciale

intense și atractive. Drept mărturie servește harta elaborată de Dimitrie Cantemir în 1715-1716 pentru cartea sa *Descrierea Moldovei*, unde localitatea apare cu numele de Formoza (este una din cele două indicate în această parte a hărții, ceea ce demonstrează importanța ei în regiune), precum și recensământul din 1774,² conform căruia satul avea 115 gospodării, printre locuitori figurând 1 dogar, 1 morar, 1 surugiu, 1 olar, 1 crășmar, 4 cojocari, 3 văcări și 3 vițelari. Deci în această localitate relativ mică se efectuau activități care acopereau necesitățile nu doar ale așezării date, ci și ale satelor din împrejurime.

Către începutul secolului al XIX-lea Frumoasa se dezvoltă și devine târg. În ziua 18 decembrie 1835 este emis ucazul împăratului Rusiei, Nicolai I, prin care administrația și judecătoria din vechea Leova se transfere în localitatea Formoza, redenumită Cahul. Întemeierea orașului Cahul se datorează generalului Pavel Ivanovici Fiodorov, guvernatorul Basarabiei, roadele activității sale păstrându-se și până în prezent. În special, menționăm planificarea urbanistică a centrului localității, efectuată de Fiodorov și amintită în 1939 de Geo Bogza: „Orașul Cahul. Surprinde, frapăză aproape ochiul așezarea lui astăzi de proiect aliniată: zece străzi paralele, pe care le tăie perpendicular alte zece străzi paralele. Parc construit cu rigla și echerul...”³

Din 1835, când Frumoasa a fost denumită Cahul, orașul devine centru administrativ județean, păstrându-și statutul de reședință a administrației regionale sub toate autoritățile – juriștică, română, sovietică (cu excepția perioadei 1857–1918, cind a fost retrocedat coroanei Rusiei în urma tratatului de la Berlin), astăzi fiind cel mai important centru economico-cultural din sudul Republicii Moldova. În acest context un merit deosebit în dezvoltarea localității îl revine lui Dimitrie Caravasile, care

cumpără moșia în 1857. Situația precară în care se afla orașul la acel moment (datorită evenimentelor politice în urma războiului Crimeii, încheiat cu Tratatul de pace de la Paris la 18 martie 1856, conform căruia o fâșie relativ îngustă din stânga Prutului, care includea și județul Cahul, a fost retrocedată Principatului Moldovei), l-a făcut pe noul proprietar să înainteze către caimacanul Moldovei, Nicolae Konachi-Vogoride, o suplică (memoriu), prin care explica avantajul „*ca târgul Cahulului să fie rezidența ținutului*”, apreciind drept convenabilă poziția târgului, care este „*de o mare înlesnire pentru toți ținutășii*”, și cere de la caimacan „*a se da târgului dezvoltare și înflorire cuvenită*”, rugându-l „*a porunci slobozirea unui limitat hrisov, prin care să statornească ca târgul să rămâne pentru totdeauna rezidenție a ținutului*”⁹. Această situație a apărut în urma unor discuții de reformare teritorial-administrativă cu intenția de a alipi ținutul Cahulului la județul Chișinău, lipsind, astfel, localitatea de statutul de oraș și reședință de ținut.

Fiind conștient de imposibilitatea menținerii artificiale a statutului de oraș pentru localitate doar prin acțiuni pur administrative, Dimitrie Caravasile a militat pentru introducerea în târg a unui regim comercial preferențial, care presupunea ca „*o dată pe săptămână, adică Duminica, să fie zi de târg... iar în tot anul să fie un iarmaroc de opt zile*”, iar pentru a controla nu numai piața de la Cahul, ci și căile comerciale, și fluxul de mărfuri din zonă, Caravasile cere de la caimacan ca „*podul de comunicație peste Prut să rămâne statornic pe moșia*” să – moment strategic, ce i-ar permite să controleze și, respectiv, să influențeze prețurile în spațiul prutean al Principatelor Moldovei. Datorită petițiilor adresate caimacanului facilitățiile pentru oraș au fost largite, Cahulul obținând calitatea de centru ținutual, apoi județean în sistemul administrativ românesc modernizat, locul a două zile de târg săptămânal, a nouă zile de iarmaroc în ultimul trimestru al anului și o zi de iarmaroc la 23 aprilie, rolul principalului punct de tranzit al mărfurilor de pe ambele părți ale Prutului.¹⁰

Către 1930 orașul Cahul avea o suprafață de 240 de desetine, 41 de străzi și 200 case de locuit, o populație de 12 mii locuitori, era iluminat de 25

de felinare cu petrol și 3 lămpi de benzină, dispunea de 4 piețe publice, 28 de cărciumi și restaurante, 2 mori cu aburi, 3 oloinițe cu instalație mecanică și o fabrică de cărămidă¹¹.

Astfel, putem constata că până la 1941 Cahulul s-a dezvoltat în baza resurselor locale disponibile, așezarea geografică și condițiile naturale permisând orașului să devină un important centru comercial, unde activau 3 bânci particulare – Banca Cahul, Banca Populară și Banca Moldovei de Jos¹² – și prin care treceau principalele căi negustorești din sudul Basarabiei și Moldovei, că era un mare centru industrial, unde exista o fabrică de unt și brânzeturi, 3 mori, două oloinițe, o dubălărie, 3 fabrici de cărămidă. Tot în această perioadă a fost instalată iluminarea electrică, au fost pavate drumurile și străzile centrale.

Perioada postbelică se caracterizează printr-o dezvoltare intensă a economiei orașului. În a doua jumătate a secolului al XX-lea în Cahul au fost construite un șir de întreprinderi industriale mari, care pot fi împărțite în 3 ramuri principale:

1. Industria alimentară: Fabrica de bere și băuturi nealcoolice (S.A. „Bere-Unitanc”); Fabrica de vinuri (S.A. „Podgoria Dunării”, care include și gospodăria agricolă din s. Cotihana); Fabrica de unt și brânzeturi (S.A. „Fabrica de brânzeturi”); Fabrica de pâine (S.A. „Combinatul de panificație Cahul”); Fabrica de conserve (S.A. „Fabrica de conserve „Provif””).

2. Industria ușoară: Combinatul de articole tricotate (în prezent S.A. „Tricon”); Fabrica de nutrețuri combinate (actualmente S.A. „Cereale”); Tipografia (S.A. „Raza de Sud”).

3. Industria de construcții: Uzina de stâlpi de beton armat (actualmente S.A. „USBA”); Fabrica de cheramiziă; Combinatul de construcție a caselor.

Structura industriei locale arată că aceste întreprinderi au fost concepute:

a) pentru prelucrarea materiei prime provenite din zonă;

b) pentru asigurarea cu mărfuri a populației și întreprinderilor din același areal geografic.

Criza economică a demonstrat ineficiența întreprinderilor-giganți planificate și construite în localitate, care aveau un potențial exagerat față de necesarul optim de capacitate a producției. Drept

rezultat al diminuării și încetării activității lor, în localitate a crescut simțitor numărul șomerilor, care pentru a-și asigura existența au fost nevoiți să deprindă alte meserii. Astfel, dinamica ultimilor ani arată că municipiul se reîntoarce la rolul său tradițional de centru comercial regional și centru economic ce se dezvoltă în baza resurselor disponibile. Remarcabilă la acest capitol este creșterea interesului antreprenorial pentru exploatarea apelor minerale din zonă și creaarea unei infrastructuri balneo-turistice. La fel putem considera drept rezervă strategică de valorificare potențialul intelectual de la instituțiile educative din localitate, în special, de la Universitatea de Stat „B.P. Hasdeu”.

Globalizarea economiei, amplificarea fenomenului de dislocare spațială a întreprinderilor, precum și instituționalizarea autonomiei colectivităților locale au condus la creșterea interesului pentru dezvoltarea locală, tratată, în special, sub aspectul de dezvoltare economică locală.

Republica Moldova, aflată între două mari state – România și Ucraina –, este indubitată influențată de climatul economico-politic din regiune. Tendințele actuale ale dezvoltării economice denotă necesitatea largirii parteneriatului în regiune în scopul facilitării schimburilor de mărfuri și servicii, informație, resurse umane, financiare și materiale.

Tradițional, statul, reprezentat de administrația publică centrală, este subiectul care deține funcția de reprezentare și de întreținere a relațiilor externe. Cu toate acestea, în prezent asistăm la un proces de transferare și de extindere a acestei funcții la nivelul autorităților locale. Procesul de amplificare și instituționalizare a relațiilor externe ale administrației publice locale cuprinde două arii principale de dezvoltare: a) stabilirea relațiilor directe cu omologii străini și organizațiile internaționale fără a afecta interesele statului și în strictă conformitate cu acestea stabilite de către administrația publică centrală și b) dezvoltarea relațiilor cu agenții economici străini în baza constituiri unor societăți comerciale mixte de interes public local.

Descentralizarea administrației publice și promovarea principiilor autonomiei locale oferă

șansa dezvoltării calitative a întregului spectru de relații externe, completând și diversificând, astfel, promovarea interesului național refractat la nivel local. În același timp, actualmente colectivitățile locale se confruntă cu un sir de probleme generale:

1. Capacitatea managerială redusă.
2. Lipsa de experiență în dezvoltarea economică locală.
3. Lipsa de experiență în antrenarea comunității locale în rezolvarea problemelor colectivității.
4. Cadrul normativ nedezvoltat în domeniile de colaborare externă la nivel local.
5. Lipsa unei infrastructuri adecvate, care ar contribui la formarea unei impresii privind climatul intern de afaceri favorabil pentru străinătate.

6. Penuria financiară.

În aceste condiții, „deși globalizarea deschide pentru agenții economici oportunități pentru noi piețe de desfacere, aceasta oferă de asemenea și amenințări la adresa agenților economici locali, care nu pot intra în concurență cu marii competitori internaționali care își desfășoară produsele pe piețele locale”¹³.

Una din cările eficiente de ameliorare a situației prezente este dezvoltarea parteneriatului administrațiilor publice locale prin intermediul euroregiunilor – structuri de integrare primară a relațiilor externe la nivel local, care oferă posibilitate formării unui spațiu economic integrat. Aflată în apropiere de hotarile Republicii Moldova cu România și Ucraina, orașul Cahul dispune de posibilități suficiente pentru facilitarea dezvoltării sale în parteneriat cu vecinii săi.

Aria geografică a unei euroregiuni este determinată de existența unui interes comun și nu de structurile sale administrative. Ea nu reprezintă o achiziție a guvernării locale sau regionale, ci un punct de întâlnire pentru organizațiile din sectoarele publice și private existente și un mod de evaluare a competențelor părților implicate.

Primele euroregiuni au fost instituite la hotarul dintre Germania și Olanda, în 1958. În perioada anilor '80 - '90, în limita granițelor interne ale Uniunii Europene (UE), au fost înființate un sir de structuri de cooperare transfrontalieră, mai ales în perimetru Germania – Franța – Luxemburg –

Opțiuni manageriale de dezvoltare locală prin retrospectiva potențialului economic.

Belgia – Austria. Începând cu 1990, au fost create curoregiuni la granițele externe ale UE din Germania și Polonia, Germania și Republica Cehă. În ultimul deceniu au inceput să apară din ce în ce mai multe structuri de tip curoregional dincolo de granițele externe ale Uniunii Europene.

În aspect economic, principalele clauze ale cooperării transfrontaliere sunt:

- Crearea unor zone de liber schimb pentru produsele industriale. Aceasta înseamnă eliminarea tuturor barierelor, tarifare și netarifare, din calca comerțului reciproc, în mod treptat și asimetric.

- Armonizarea legislației în domeniile de activitate comună.

- Concesii reciproce pentru produsele agricole, care vor elmina restricțiile cantitative și vor beneficia de tratament preferențial la regimul tarifar.

- „Desarmarea vamului” (eliminarea taxelor vamale aplicate la import) în scopul creării unui regim favorabil de circulație a mărfurilor.

- Dezvoltarea infrastructurii transfrontaliere care prevede formarea unui cadru comun de comunicări, servicii, instituții de asistență (centr de informare, parcuri tehnice, centre know-how, centre de dezvoltare a resurselor umane etc.).

- Asistența financiară sub formă de *donatii* (actualmente programele PHARE – pentru statele din Europa Centrală și de Sud-Est/TACIS – pentru noile state independente (ex-sovietice)), împrumuturi pentru accelerarea transformării economice și realizarea ajustării structurale și sprijin bilateral acordat de statele – membre ale Uniunii Europene.

Recentele realizări în acest domeniu ale țărilor sud-est europene demonstrează un puternic impact economic al cooperării transfrontaliere, care le-a permis micșorarea esențială a perioadei de tranzitie și a costurilor sociale, precum și apropierea de sistemul relațiilor socio-economice ale UE. Astfel, Ungaria, care din 1995 a lansat strategia CBC (Cross Border Co-operation (eng.) – cooperare transfrontalieră), în perioada 1995–1999 a înființat 11 euroregiuni, care includ parteneri din teritoriile adiacente din Austria, Slovacia, Ucraina, România, Iugoslavia, Croația, Slovenia și din țările limitrofe cu acestea – Polonia și Cehia.

Implicarea activă în programele PHARE CBC, concepute de Consiliul European pentru apropierea statelor ex-socialiste de Uniunea Europeană, a permis acestei țări promovarea priorităților:

- Planificarea și dezvoltarea regională.
- Dezvoltarea infrastructurii tehnice.
- Dezvoltarea economică.
- Dezvoltarea resurselor umane.
- Proiecția mediului.
- Finanțarea proiectelor mici.

Proiectele de dezvoltare locală și regională înaintate de euroregiunile nominalizate au beneficiat în perioada menționată de un ajutor din partea PHARE CBC de 64 mln EURO, din care în proiectele comune cu Austria – 42, România – 14, Slovacia – 5, Slovenia – 3 mln EURO

Dezvoltarea cooperării transfrontaliere este strâns legată de procesul de elaborare a strategiilor transfrontaliere, care servesc drept instrumente ale cooperării și dezvoltării. Strategiile au devenit cu timpul mecanisme din ce în ce mai populare, căstău la baza dezvoltării economice și sociale a regiunilor transfrontaliere. Această bază oferă o „vizionă” asupra viitorului și definește obiectivele și prioritățile de dezvoltare. În plus, această bază de strategii permite desfășurarea unor activități planificate și integrate în locul unor intervenții de moment și necoordonate. În ansamblu, strategiile transfrontaliere constituie o desfășurare normală ce depășește problemele de zi cu zi și oferă o bază solidă pentru întocmirea de programe.

Este evident că formularea unei strategii de dezvoltare pentru o anumită regiune transfrontalieră este importantă, însă pregătirea *în comun* a unei strategii pentru o astfel de regiune are o importanță majoră. Aceasta derivă din faptul că o regiune transfrontalieră cuprinde teritorii ale mai multor țări, ceea ce duce la necesitatea de a reduce „efectul de barieră” datorat separării prin frontieră, precum și diferenței de dezvoltare și venituri între părțile aflate de o parte sau de alta a graniței.

Pregătirea unei strategii transfrontaliere de dezvoltare comună oferă partenerilor de ambele părți posibilitatea de a colabora și de a decide împreună asupra viitorului regiunii de care aparțin. În plus, aceasta va permite ca fiecare parte

componentă să o înțeleagă mai bine pe celalăț și să folosească relațiile organizatorice, de afaceri sau de altă natură în beneficiul tuturor.

Perioada de tranzitie la economia de piață a generat un larg set de probleme, care trebuie soluționate pentru a putea continua dezvoltarea societății noastre în noile condiții, caracteristice statelor democratice. Cetățenii sunt indiferenți de concepțiile și vizionile doctrinale, politice, că țara noastră s-a dezvoltat și astăzi dispune de patrimoniul prezent numai datorită activității și muncii zi de zi a cetățenilor săi. Sarcina majoră a factorilor politici și economici este de a utiliza și valorifica rezultatele obținute în folosul fiecărui individ, scopul final fiind creșterea nivelului de trai și a avuției naționale.

Note

1. Constantin Reabțov. *Cahul. Istorie, personalitate, cultură*. Chișinău, 1997, p.23.
2. Din rezervul sucevean, Catalog de documente 139-

- 849, p.316.
3. C.Reabțov. *Op. cit.*, p. 28-30.
4. C.Reabțov. *Op. cit.*, p. 30.
5. D.Cantemir. *Descrierea Moldovei*. Chișinău, 1957.
6. P.G.Dmitriev. *Moldova în epoca feudalismului*. Chișinău, 1975.
7. C.Reabțov. *Op. cit.*, p.51.
8. K.Aldea-Cuțarov. *Prietenul de la Cahul*. în „Nistrul”, nr. 4,1990, p.162.
9. C.Reabțov. *Op. cit.*, p.56.
10. V.Varatec. *Sudul Basarabiei revenit în componența Principatului Moldova în 1857*. în „Destin Românesc”, nr.2, 1995, p. 13-33.
11. C.Reabțov. *Op. cit.*, p.71-73.
12. C. Reabțov. *Op. cit.*, p.72.
13. National Council for Urban Economic Development, *Marketing strategies for local economic development: from design to implementation*. USA, 1986, p. 9.
14. European Commission, *European Regional Development Fund and Cohesion Fund* // <http://www.iforegio.org/>
15. European Comission. Directorate General XVI for Regional Policies and Cohesion //
16. <http://www.europa.eu.int/comm/dg16/> "What Is Phare? Homepage of the Delegation of the European Commission in Hungary // http://www.eudelegation.hu/phare1_en.html

Subsistemul informațional specific funcțiunii resurse umane la nivelul unei firme

Ecaterina Jolea, doctorand

Desfășurarea în bune condiții a activității firmei este condiționată de existența a două componente esențiale: structura organizatorică și sistemul informațional de management. Structura organizatorică asigură desfășurarea activităților firmei potrivit modului de definire a funcțiilor acesteia, sistemul informațional managerial asigură circulația informației între diferitele componente organizatorice conform obiectivelor acestora, definite de către management¹. Sistemul informațional al firmei trebuie să cuprindă complexul de date și informație, utilizate în structura organizatorică a firmei, organizarea fluxurilor și a tehnicilor de agregare și procesare

potrivit nevoilor manageriale.

Analiza unei firme ca sistem pune în evidență funcția de personal și subsistemul resurselor umane, precum și relațiile acestuia cu toate celelalte sisteme. Studiul relațiilor pe care le implică existența subsistemului resurselor umane are în vedere relațiile dintre subsistemul resurselor umane și celelalte subsisteme.

Subsistemul resurselor umane poate fi descris după următoarele caracteristici:

- dimensionale, care include mărimea sau extinderea subsistemului, structura sociologică, structura de profesie, gradul mediu de calificare, structura aptitudinală, structura atitudinală și

Subsistemul informațional specific funcțiunii resurse umane la nivelul unei firme

costul pentru construcția inițială a subsistemului;

- funcționale, care vizează productivitatea, reziliabilitatea, calitatea, fluctuația și gradul de participare la proces (mobilitatea, costurile pentru funcțiune, întreținerea și dezvoltarea sistemului).

Firmele sunt supuse schimbărilor atât în urma cerințelor sociale de bunuri și servicii, cât și din cauza modificărilor permanente ale costurilor și a discontinuității unor elemente, cum ar fi tehnologiile, materiile prime, energia sau resursele umane. Adaptarea permanentă a sistemului la noile condiții, având ca scop păstrarea unei stări de funcționare optimă, se realizează printr-un subsistem al resurselor umane, capabil să modifice starea subsistemelor tehnice sau a regimurilor de funcționare. Activitățile de dezvoltare și perfecționare a personalului au ca obiectiv acomodarea în dinamică a capabilităților subsistemului resurselor umane cu cerințele mediului, definite în plan social, politic, economic, tehnologic și ecologic. Procesul trebuie înțeles ca o creștere calitativă cu implicație la nivel individual și de subsistem. O astfel de activitate trebuie planificată cu atâi mai riguros, cu cât caracterul probabilistic al unor evenimente viitoare crează dificultăți în planificarea detaliată, pe termen lung.

Dintre cele mai importante activități de

dezvoltare și perfecționare ale subsistemului resurselor umane se pot reține: evaluarea dinamicii cerințelor sociale; implicațiile modificării cerinței sociale asupra profilului și structurii firmei; implicațiile introducerii progresului tehnic general și tehnologic; evaluarea posturilor; determinarea evoluției cantitative și calitative a resurselor umane; elaborarea de programe pentru dezvoltare, formare și perfecționare; realizarea programelor; evaluarea eficienței după aplicarea programului de dezvoltare, formare și perfecționare a subsistemului resurselor umane.

Informațiile au devenit tot mai importante pentru firmele antrenate în competiția de piață, datorită creșterii complexității managementului și dezvoltării unor mijloace perfecționate de comunicare și decizie. Pentru a fi cu adevărat utile, informațiile trebuie să fie de calitate (exacte, adecvate, oportune, eficiente). Sistemele informative de management sunt ansambluri organizate de proceduri și mijloace folosite pentru culegerea, prelucrarea, stocarea și transmiterea informațiilor, necesare luării și aplicării deciziilor de management. Un sistem informatic integrat al resurselor umane ar putea include următoarile sisteme componente: prelucrarea datelor; analiza posturilor de muncă; investigarea mediului extern; planificarea

Informatizarea activităților privind resursele umane în cadrul unei firme

ACTIVITATEA	Frecvența aplicațiilor informative %
Evidența și administrarea personalului	92
Administrarea facilităților sociale oferite	82
Administrarea recompenselor	76
Raportări obligatorii conform reglementărilor guvernamentale	64
Urmărire și analiza fluctuației personalului	45
Planificarea resurselor umane	40
Recrutare / angajare	38
Perfecționarea profesională și dezvoltarea personalului	34
Relații de muncă	24
Sănătatea și recrutarea angajaților	23

resurselor umane; recrutarea/ selecția personalului; perfecționarea profesională; evaluarea/dezvoltarea personalului; relațiile de muncă.

Procesele comunicatoriale și informaționale decizionale specifice managementului resurselor umane au evoluat, în firmele din țările cu economie de piață dezvoltată, o dată cu progresele semnificative ale funcției de personal / resurse umane și cu achizițiile tehnologice spectaculoase din domeniul comunicării și prelucrării informațiilor.

Situată actuală a firmelor din Moldova este, mai degrabă, modestă în această privință. La baza acestui fapt: le oferă multitudine de factori, dificultățile tranziției la noul sistem economic, abundența de personal neocupat, costul relativ scăzut al manoperei, lipsa resurselor financiare pentru investiții.

Prpectivele comunicării și prelucrării informației sunt însă promițătoare, mai ales, în ceea ce privește introducerea unor sisteme informaționale computerizate. Facilitățile oferite de un sistem informatic complex de management al resurselor umane pot fi ilustrate prin produsul program ESCADRE, realizat în Franța în anii '80 și implementat în mai multe firme. Sistemul este compus din patru module independente, care asigură următoarele funcții:

- *Gestiunea administrativă individuală*: consultarea de date individuale; consultarea situației istorice; obținerea de fișe standard; căutarea de indivizi a unor informații; consultarea de date colective; actualizări individuale ale datelor de personal; actualizări date de personal prin liste, proceduri, calcule.

- *Salarii și operațiuni post-salarii*: controlul calculului și editarea buletinelor de plată, complet parametrizate; gestiunea statelor de plată; teste și validări de calcule înainte de editare (calcule de probă, calcule normale, reluarea calculelor de salarii, anularea salariilor calculate); situații legate de plata salariilor (recapitulative, nominale); extrageri de date pe suporti magnetici pentru contabilitate, beneficiari externi, pentru organizația care gestionază cotizațiile sociale.

- *Analiza statistică*: selecții, serii, tabele grafice, estimări, bilanț social.

- *Gestiune previzională*: model de simulare a politicilor de personal; modul de previziune a îmbătrânerii personalului; modul de previziune a plecărilor voluntare; scheme de evoluție a carierei; restricții socio - economice; modul de previziune a masei salariale; analiza diferențelor fluxuri de personal; evaluarea efectelor măsurilor de repartizare a masei salariale pe categorii de personal; prognoza costurilor resurselor umane, în condițiile manifestării unor factori aliaitori.

Pentru firmele angrenate în competiția pe piață, informațiile au devenit tot mai importante în ultimile decenii. Doi factori au determinat această mutație – creșterea complexității managementului și dezvoltarea unor mijloace perfecționate de decizii și comunicare.

Complexitatea sporită a managementului are mai multe cauze: creșterea gradului de complexitate a mijloacelor de producție și de comercializare utilizate, ridicarea nivelului cultural și profesional al resurselor umane, accentuarea dinamismului factorilor de mediu, care influențează operațiunile firmelor. În aceste condiții, managerii au nevoie de tot mai multe informații relevante și oportune pentru asigurarea succesului firmei. Datorită importanței lor, informațiile au devenit o resursă (conceptuală) la fel de valoroasă ca resursele fizice (umane, materiale și financiare) ale firmei. Managementul acestei resurse este o preocupare de prim ordin în firmele moderne. Astfel, în structurile organizatorice ale firmelor au apărut compartimente specializate de culegere, prelucrare și disponibilizare a informațiilor, responsabilității acestor compartimente fiind considerați, de multe ori, manageri de nivel foarte înalt.

Dintre caracteristicile calitative ale informațiilor manageriale, mai importante sunt: exactitatea, adecvarea, oportunitatea, eficiența. Evident pentru un management eficace este nevoie de informații pertinente și oportune. Rolul subsistemului informațional al resurselor umane este tocmai acela de a asigura astfel de

Subsistemul informațional specific funcțiunii resurse umane la nivelul unei firme

informații. Subsistemul informațional al resurselor umane este un ansamblu organizat de proceduri și mijloace folosit pentru culegerea, prelucrarea, stocarea și transmiterea informațiilor necesare, luarea și aplicarea deciziilor privind resursele umane. Dimensiunile și complexitatea unui astfel de sistem depind de gradul de dezvoltare a managementului resurselor umane din firme. Datorită comportamentului variabil și oarecum imprevizibil al oamenilor în același condiții date, informațiile care reflectă starea și dinamica resurselor umane sunt adesea de natură calitativă cu exprimarea vagă și o relevanță incertă. În plus, pentru multitudinea de agenți care participă la procesul constituirii și utilizării eficiente a resurselor umane (manageri, specialiști, lucrători), informațiile nu au întotdeauna aceeași semnificație, din cauza percepțiilor diferite. Firmele care doresc să-și automatizeze sistemele informaționale ale resurselor umane dispun astăzi de o multitudine de soluții, mai mult sau mai puțin, cuprinzătoare, mai complexe sau mai simple, dar și mai scumpe sau mai ieftine.

Sistemul informatic integrat al resurselor umane presupune, de regulă, utilizarea unui calculator de talie mare sau a unui miniccalculator, integrat într-o rețea de terminale sau de microcalculatoare. Din punctul de vedere al arhitecturii logice, sistemul poate fi structurat în mai multe subsisteme, destinate să întrețină și

să exploateze în comun baza de date „resurse umane”⁴.

Dezvoltarea tehnologiilor de prelucrare și transmitere a informației a generat condiții favorabile unei perfecționări a tehnicilor manageriale și subsumat acestora, a sistemelor informaționale cu efecte benefice asupra calității deciziei. Sub acest aspect informatica devine un instrument nu numai util, dar și necesar constituiri, conservării și dezvoltării resurselor informaționale. Culegerea și prelucrarea automată a unui volum impresionant de informație primară se realizează cu o viteză de neegalat prin metode tradiționale, sporind, astfel, calitatea resurselor informaționale și favorizând reproducerea acestora.

Pentru firmă, prin specificul activității sale, resursele informaționale reprezintă o veritabilă armă strategică în competiția din ce în ce mai dură de pe piață, capabilă să satisfacă nevoia tot mai acută de informații operative, exacte și înalt agregate.

Note

1. D.A. Constantinescu, *Managementul resurselor umane*, București, 1999.
2. V. Marinescu, *Eficiența sistemelor informaționale*, București, 1983.
3. D. Oprean, *Metode și tehnici utilizate în realizarea sistemelor informatici*, Cluj-Napoca, 1980.
4. I. R. Păunescu, F. Badea-Dincă, N.N. Stăicu, *Informatizarea societății: un fenomen inevitabil*, București, 1985.

Sistemul axiomatic Hilbert al geometriei euclidiene.

Natalia Macrițchi, doctorand

Sistemul axiomatic reprezintă un ansamblu format din: noțiuni primare sau fundamentale, relații primare, axiome.

Noțiunile și relațiile primare sunt simboluri abstracte, care nu se definesc și nu au nici un conținut (sau semnificație); ele se notează și

eventual se denumesc prin termeni, care se mai numesc termeni nedefiniți sau primitivi ori fundamentali.

Axiomele unui sistem axiomatic (abreviat s.a.) sunt propoziții cu caracter de ipoteză, construite cu ajutorul termenilor primitivi, și,

conform regulilor de formare a formulelor, ele nu se demonstrează. Axiomele constituie definiții indirecte ale termenilor primitivi. Nu se admite adoptarea la întâmplare a axiomelor, deoarece există restricții severe, în cadrul cărora putem „alege” axioamele. Fiind stabilit un sistem axiomatic, poate fi construită o teorie axiomatică în următoarele două moduri :

a) pornind de la o teorie matematică intuitivă (deci neaxiomatizată), construită deja;

b) direct, prin construirea unui sistem axiomatic.

Se știe că lucrarea *Elemente* a lui Euclid (330–275 î.e.n.) este prima încercare de axiomatizare a unei teorii matematice, și anume geometria. Ideea fundamentală a lui Euclid a fost aceea că toate proprietățile geometriei (cunoscute pe vremea lui) pot fi obținute pe cale logico-deductivă numai din câteva noțiuni și propoziții (postulate) inițiale. Aceasta este, în esență, metoda axiomatică.

Lucrarea *Elemente* a avut o influență covârșitoare asupra dezvoltării întregii matematici din ultimele două milenii. Trebuie să remarcăm însă că sistemul axiomatic al lui Euclid al geometriei nu este unul formalizat, adică nu este un sistem axiomatic în care este asociată logica propozițiilor și logica predicatorilor, el fiind un sistem axiomatic intuitiv sau material, deoarece noțiunile și relațiile lui primare au un conținut intuitiv, iar axioamele sunt propoziții „evidente”, unele verificabile experimental. „Elemente”- le lui Euclid au avut o soartă aproape unică în istoria științelor. Acest ilustru matematic, care a trăit pe la sfârșitul secolului al IV-lea î.e.n. și a fost întemeietorul célébrei Școli din Alexandria, a izbutit să încheje cunoștințele geometrice ale predecesorilor săi, printre care se numără marii filozofi Thales (635–548 î.e.n.), Pitagora (570–471 î.e.n.), Platon (429–348 î.e.n.) și-a, precum și cercetările sale proprii într-un sistem de o înlățuire logică perfectă. „Elemente”- le lui Euclid, cu toată marea lor vechime, și-au păstrat până azi neajunsurile inițiale. Cine nu este de acord că nici o disciplină matematică n-ar trebui să înceapă cu noțiuni atât de obscure, cum sunt aceleia cu care, copiindu-

l pe Euclid, începem geometria noastră, și că nicăieri în matematică, nu poate fi suportată lipsa de rigoare, pe care suntem siliți să-o tolerăm la teoria paralelelor. Toate acestea nu pot satisface mintea deprinsă cu un raționament riguros.

Iată câteva dintre definițiile date de Euclid :

- Punctul este ceea ce nu are părți.
- Linia este o lungime fără lățime. Extremitățile unei linii sunt puncte.

- Linia dreaptă este aceea care șede deopotrivă pe toate punctele ei.

- Suprafața este ceea ce are numai lungime și lățime. Extremitățile unei suprafețe sunt linii.

- Planul este o suprafață care șede deopotrivă pe toate dreptele ce conține.

Evident, definițiile acestea numai satisfăcătoare nu sunt. Cert este însă că nici o definiție a dreptei și a planului, din căte au fost propuse, nu este satisfăcătoare. Astfel, citim într-un tratat modern de geometrie: „Cea mai simplă din toate liniile este linia dreaptă, a cărei noțiune este familiară oricui și a cărei imagine ne este dată de un fir bine întins”. Sistemul de axiome al lui Euclid s-a dovedit a fi incomplet.

Pentru ca un sistem de axiome să poată sta la baza unei științe, el trebuie să posede următoarele proprietăți:

- să fie necontradicitoriu;
- să fie format din axiome independente;
- să fie complet.

În mod obișnuit necontradicția unui s.a. se demonstrează constând *consistența* sa în cadrul unei alte teorii matematice (presupusă, la rândul ei, drept contradictorie).

S.a. A se consideră *consistent* în raport cu teoria T, dacă există un „model” care să permită interpretarea tuturor noțiunilor și relațiilor primare din A prin noțiuni și relații din T, încât fiecare axiomă din A să devină o propoziție adevărată din T.

Un s.a. se consideră *necontradicitoriu*, dacă nu există nici o propoziție, astfel încât atât propoziția, cât și negația ei să fie teoreme în teoria axiomatică. În caz contrar s.a. se numește *contradicitoriu*. Un s.a. contradictoriu permite să se deducă drept adevărată o propoziție P și negația sa P. Într-un astfel de sistem axiomatic

rolul deducției logice este anulat. Un sistem axiomatic se consideră *complet* dacă orice propoziție construită cu noțiunile și relațiile sale primare poate fi demonstrată drept adevărată sau falsă; prin negație, un s.a. este *incomplet*, dacă există o propoziție corectă pe care să nu o putem dovedi nici adevărată, nici falsă.

Un s.a. se consideră *categoric*, dacă între orice două modele ale sale se poate stabili o corespondență biunivocă, care să conserve calitatea unei propoziții de a fi corectă și adevărată. O altă calitate a unui s.a., care se poate lua în discuție, este *minimalitatea*; un s.a. se consideră minimal dacă nici una din noțiunile sale primare nu poate beneficia de o definiție și nici o axiomă nu poate fi dedusă drept consecință logică a celeilalte.

Defectul unui sistem axiomatic de a fi contradictoriu este capital.

Completitudinea și, respectiv, categoricitatea afectează utilitatea unui s.a.

Minimalitatea este o condiție de natură „estetică” ce poate avea prioritate într-un studiu științific, dar care poate fi neglijată cel puțin parțial într-o prezentare didactică.

Primul s.a. complet al geometriei a fost dat de David Hilbert (1862–1943) în 1899. Sistemul axiomatic al lui Hilbert este necontradictoriu, minimal și categoric. David Hilbert a dat o axiomatizare a geometriei euclidiene, înlocuind grupa a III-a de axioame cu 5 axioame de congruență.

Se spune că axiomatICA lui Hilbert este semiformalizată; aceasta înseamnă că sunt precizate câteva noțiuni și relații primare fără să se manifeste nici o preocupare asupra unor definiții sau explicații ale lor, fără necesitatea de a le intui cu ajutorul realității obiective.

Cu aceste noțiuni și relații primare au fost formulate câteva „axioame”, propoziții logice, în care mai pot interveni și alte noțiuni sau relații, definite cu ajutorul precedentelor.

În sistemul axiomatic al lui Hilbert nu se fac referiri la „formele” dreptelor, deci nu avem nici o justificare pentru a „ilustra” diverse propoziții prin „figuri”.

Prin urmare, rolul figurilor într-o astfel de

geometrie axiomatizată este „neoficial”; putem să ne imaginăm diverse configurații geometrice, prin „schițe” ale lor și din contemplarea acestor „schițe” să formulăm și să demonstrăm diverse propoziții geometrice, dar cu grijă permanentă ca formularea să rămână independentă de „schița” adoptată.

Se conturează, astfel, o anumită caracteristică a geometriei de a îmbina permanent gândirea abstracță, imaginația cu rigoarea.

Sistemul axiomatic al lui Hilbert, de regulă, este notat: SH.

Noțiunile primare ale SH:

Există 3 noțiuni primare variabile, numite: „punct”, „dreaptă”, „plan”.

Relațiile primare ale SH: ele sunt 5 la număr, fiind distribuite în primele trei grupe de axioame (din cele 5 grupe), și anume:

- relația de „incidentă”, se notează cu „ i ”;
- relația de „apartenență”, se notează „ j ” (notația uzuală pentru ambele este „ \in ”).

Formulele corect construite sunt Aia și Ajă sau $A \in a$ și $A \in \alpha$ și negațiile lor $A \notin a$ și $A \notin \alpha$, - relația „între”; se notează „ $\ldots\ldots$ ”

Formula corectă construită este „A-B-C”:

- relația de „congruență” (pentru segmente); se notează „ \equiv ”;

- relația de „congruență” (pentru unghiuri); aceeași notație „ \equiv ”.

Formulele corect construite $|AB| \equiv |CD|$ și $\angle hOK \equiv \angle h'O'K'$

Axiomele: în SH axioanele sunt împărțite în 5 grupe (vezi anexa):

- Grupa I, axioanele de incidentă; (6).
- Grupa II, axioanele de ordine; (4).
- Grupa III, axioanele de congruență; (5).
- Grupa IV, axioanele de continuitate; (2).
- Grupa V, axioma paralelelor (o singură axiomă):

Așadar, SH va fi constituit de ansamblul:

$$SH = \{E; D; P; i; j; \ldots; \equiv; \equiv; | - V\};$$

unde E – mulțimea punctelor;

D – mulțimea dreptelor;

P – mulțimea planelor.

Teoria axiomatică construită cu SH se numește *geometrie euclidiană*, iar structura matematică [SH] *spațiu euclidian*.

Pentru a înțelege mai bine s.a. al lui Hilbert de fiecare dată trebuie să ne întoarcem la Euclid. Hilbert a prelucrat critic axiomatica lui Euclid, a completat și definitivat lista noțiunilor și a relațiilor primare, iar proprietățile acestora le-a prescris, în maniera lui Euclid, într-un sistem de axiome enunțate explicit. Pentru aceste motive, putem spune că lucrarea lui Hilbert *Grundlagen der Geometrie* (1899) este o continuare a ideilor fundamentale din *Elemente*.

Există însă ceva care deosebește net axiomatica lui Hilbert de acea din *Elemente*, și anume modul cum este conceput un s.a.

Trecerea de la un s.a. intuitiv la un s.a. semiformalizat este ceea ce s-a realizat absolut nou în *Grundlagen der Geometrie* de către Hilbert. Sistemul axiomatic al lui Hilbert este irresponsabil din punct de vedere științific și foarte „estetic”.

Conexat în mod organic cu axiomatica lui Euclid, prilejuiește numeroase și emoționante evocări din istoria culturii umane. Din punct de vedere didactic este însă masiv, cu o arhitectură internă prea complicată, solicită o gândire matematică formativă, matură, pertinentă. Din aceste motive apreciem sistemul lui Hilbert ca impropriu pentru studiul gimnazial și liceal al geometriei.

Dar, pentru orice profesor de matematică care predă geometria (indiferent de „gradul de axiomatizare explicită” și de axiomatizarea adoptată), cunoașterea spiritului axiomaticii hilbertiene este imperios necesară.

Elevii care incep să iubească geometria nu au decât de căștigat din studiul unei astfel de axiomatici, mai ales, dacă încearcă să sesizeze fondul problematicii și nu latura „tehnică”.

De fapt, geometria se învață în școală nu pentru a permite determinarea calculatorie a unei lungimi sau arii, ci pentru a contribui la formarea raționamentului abstract. Exigențele unui astfel de raționament apar cu claritate când se studiază un sistem axiomatic mai puțin deformat spre scopuri didactice. La baza pregătirii

geometriei în școală, în prezent stă s.a. a lui Birkhoff (1884–1947), matematician american.

Birkhoff, la fel ca Hilbert, a elaborat o axiomatizare a geometriei euclidiene. Aceste două sisteme axiomatice sunt echivalente, dar s-au constatat unele avantaje metodice ale s.a. B. față de SH, care au făcut să fie preferat SB la alcătuirea manualelor școlare:

- SB are axiome mai puține.
- Multimea numerelor reale intervine direct, la începutul definirii s.a., ceea ce elimină toate dificultățile legate de axiomele de continuitate din SH.

- Cu axioma riglei R și axioma lui Pasch (1843–1930), toate proprietățile de ordine ale dreptei sunt „reduse” la proprietățile de ordine, în general simple, ale mulțimii numerelor reale.

La metoda axiomatică de construire a unei teorii deosebim două laturi:

a) „constructivă”, care este capabilă să contribuie la edificarea sistematică a unei teorii logico-deductive;

b) de „fundamentare”, în care interesează aspectele metateoretice ale construcției teoriei și probleme care intervin „după” ce această construcție a fost realizată.

În problemele metodice ale predării geometriei la nivelul școlii, interesează numai latura „constructivă” a metodei axiomaticice, dar pentru a o înțelege și pentru a o aplica eficient în procesul instructiv-educativ, profesorul trebuie să cunoască ambele laturi menționate, a căror unitate constituie metoda axiomatică.

De remarcat că s.a. SH și SLB diferă numai printr-o singură axiomă, și anume SLB se obține din SH prin înlocuirea axioamei paralelelor V cu negația ei V și invers.

ANEXĂ

Axiomele SH:

Grupa I – axiomele de incidentă

1.1 (Axioma de determinare unică a dreptelor).

Pentru oricare două puncte există o unică dreaptă care le conține.

Sistemul axiomatic Hilbert al geometriei euclidiene

1.2 (a) Oricare dreaptă conține, cel puțin, două puncte.

(b) Există, cel puțin, 3 puncte necoliniare.

1.3 (Axioma de determinare unică a planelor).

(a) Fiind date 3 puncte necoliniare, există un plan unic care le conține.

(b) Orice plan conține, cel puțin, un punct.

1.4 Dacă două puncte A, B ale dreptei a , aparțin planului α , atunci această dreaptă a este conținută în planul α .

1.5 (Axioma de intersecție a planelor). Fiind date două plane α, β , dacă există un punct A , aparținând planelor α și β , atunci există, cel puțin, încă un punct B , aparținând celor două plane.

1.6 (Axioma dimensiunii). Există, cel puțin, 4 puncte necoliniare.

Grupa II - axiomele de ordine

II.1 Dacă avem $A-B-C$, atunci punctele A, B, C sunt distințe, coliniare și avem $C-B-A$.

II.2 (Axioma punctului exterior). Oricare ar fi două puncte A, B , există, cel puțin, un punct C , astfel încât (abreviat, n.i.) $A-B-C$.

II.3 A, B, C , fiind 3 puncte coliniare, unul și numai unul din ele este situat între celelalte două.

II.4 (Axioma lui Pasch). Fie dat un ΔABC și o dreaptă din planul său (ABC), care nu trece prin nici unul din vîrfurile A, B, C ale ΔABC ; dacă dreapta a intersectează o latură a ΔABC (în interior), atunci dreapta intersectează încă una și numai una din laturile ΔABC (în interior).

Grupa III - axiomele de congruență

III.1 (Axioma de congruență a segmentelor). Dacă $|AB|$ este un segment și $|A'X'|$ o semidreaptă, atunci există un punct unic $B' \in |A'X'|$ a.s. $|AB| = |A'B'|$.

III.2 (Axioma de echivalență). Relația „congruent” între segmente este o relație de echivalență.

III.3 Dacă A, B, C și A', B', C' sunt două grupuri de căte 3 puncte care verifică relațiile $A-B-C$, $A'-B'-C'$, $|AB| = |A'B'|$, $|BC| = |B'C'|$, atunci are loc relația $|AC| = |A'C'|$.

III.4 (Axioma de congruență a unghiurilor). Fie $\angle hOK$ un unghi α , o dreaptă δ un semiplan determinat de dreapta α și $h' \equiv |O'X'|$ o semidreaptă a dreptei α cu originea în O' . Atunci în semiplanul δ există o unică semidreaptă $K' \equiv |O'Y'|$ a.s. $\angle hOK = \angle h'O'K'$.

III.5 Dacă pentru triunghiurile ABC și $A'B'C'$ au loc relațiile $|AB| = |A'B'|$, $A \equiv A'$, $|AC| = |A'C'|$, atunci are loc relația $B \equiv B'$ (sau schimbând notațiile $C \equiv C'$).

Grupa IV - axiomele de continuitate

IV.1 (Axioma lui Arhimede (287–212 i.e.n.)). Oricare ar fi segmentele $|AB|, |CD| \in \delta$, dacă $|AB| < |CD|$, atunci există un număr natural $n \in \mathbb{N}$ a.s. $|AB| > |CD|$.

IV.2 (Axioma lui Cantor). Pe o dreaptă oricare d se consideră un sir de segmente $\{|A_i B_i|\}_{i=1}^N$ cu următoarele proprietăți:

1) $|A_i B_i| \supset |A_{i+1} B_{i+1}|$, $\forall i \in \mathbb{N}$;

2) Nu există nici un segment inclus în toate segmentele sirului considerat. Atunci există un punct unic $P \in d$ a.s. $p \in |A_i B_i|$, $\forall i \in \mathbb{N}$.

Grupa V - (Axioma paraleletelor lui Euclid)

Oricare ar fi o dreaptă și un punct exterior acestei drepte, în planul determinat de punct și dreaptă există, cel mult, o paralelă la dreapta dată, care să conțină punctul dat.

V (Negația axiomei paraleletelor). Există o dreaptă și un punct exterior acestei drepte, astfel că în planul determinat de punct și dreaptă să

ȘTIINȚE ECONOMICE ȘI REALE

există, cel puțin, două paralele la dreapta dată, care să conțină punctul dat.

Note

1. A.C.Albu, *Geometrie axiomatică*, București, 1983.
2. A.Coța, M.Rado, M.Răduțiu, Fl.Vornicescu, *Matematică, Geometrie și trigonometrie./ Manual pentru cl.a IX-a*, București, 1981.
3. K.Teleman, M.Florescu, C.Rădulescu, D.Moraru, E.Stătescu, *Matematică. Manual pentru cl.a IX-a. Geometrie și trigonometrie*, București, 1980.
4. D.Bänzel, E.Onofraș, S.Anită, Gh.Izvoranu, *Bazele raționamentului geometric*, București, 1983.
5. E.Rogai, M.Rogai, *Formule și tabele matematice Aide-mémoire matematic*, București, 1996.
6. V.Stancovici, *Logica limbajelor*, București, 1972.
7. E.E.Moise, *Geometrie elementară dintr-un punct de vedere superior*, București, 1980.
8. N.V.Efimov, *Geometrie superioară*, București, 1952.
9. R.Miron, *Geometrie elementară*, București, 1968.
10. D.I.Papuc, *Considerații privind unele probleme ale învățământului matematic din școala generală și din licee*. În „Gaz.mat.”, nr.4, 1980, p.173-179.
11. Alef, *Geometrie, plan afin, plan vectorial*, nr.1, București, 1973.
12. Alef, *Geometrie, Geometrie în spațiu și geometrie descriptivă*, nr.4, București, 1973.
13. S.Sanlievici, *Opera matematică*, București, 1968.
14. I.Achiri, M.Anastasiu, E.Cilotarencu, N.Solomon, Z.Turlacov, *Metodica predării matematicii*, vol.III, Chișinău, 1997.
15. Е.И.Лященко, *Лабораторные и практические работы по методике преподавания математики*, Moscova, 1988.